

Посольство України в Республіці Білорусь
Мінське міське об'єднання українців "Заповіт" БГОУ "Ватра"
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя
Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

*Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції*

**"Українсько-білоруські
культурні зв'язки:
історія і сучасність"**

Випуск 2 (7)



Чернігів
2009

УДК 81г
ББК 4(09)
А 72

Рекомендовано до друку вченою радою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
Протокол №2 від 25.09.08 р.

Редакційна колегія:

Бойко О.Д. – ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор політичних наук, професор;

Мельничук О.В. – проректор з наукової роботи та міжнародних зв'язків Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор фізико-математичних наук, професор;

Вдовенко С.М. – доктор наук з державного управління, Радник Посольства України в Республіці Білорусь.

Астаф'єв О.Г. – доктор філологічних наук, професор Київського Національного університету імені Тараса Шевченка;

Михед П.В. – провідний спеціаліст Інституту літератури НАН імені Тараса Шевченка; директор Гоголівського центру Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктор філологічних наук, професор;

Самойленко Г.В. – завідувач кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; доктор філологічних наук, професор;

Онищенко Н.П. – кореспондент міськрайонної газети "Ніжинський вісник", член Національної спілки журналістів України;

Сидоренко В.О. – директор Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя; кандидат філологічних наук, доцент.

Петрик О.М. – фахівець Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

А 72 Український вимір: Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції "Українсько-білоруські культурні зв'язки: історія і сучасність". Вип. 2(7). – Чернігів: КП "Видавництво "Чернігівські обереги", 2009. – 164 с. ISBN 978-966-533-397-5

Видання здійснене за підтримки Посольства України в Республіці Білорусь, управління у справах преси та інформації Чернігівської обласної державної адміністрації.

Вітальне слово Надзвичайного і Повноважного посла України в Республіці Білорусь ІГОРЯ ДМИТРОВИЧА ЛІХОВОГО

Шановне товариство!

Щиросердно вітаю усіх з цією важливою подією в плідній співпраці науковців України і Республіки Білорусь у вивченні українсько-білоруських відносин в історичному аспекті і на сучасному етапі розвитку двох незалежних держав.

Актуальний і доброзичливий погляд на сучасні тенденції суспільних, гуманітарних та соціально-економічних процесів допомагає оптимізувати взаємодію з усього комплексу життєво-важливих двосторонніх питань, максимально об'єктивно інтерпретувати історичні факти, а на основі проведення аналогій, окреслити перспективи та врахувати і передбачити можливі загрози.

Посольство України в Республіці Білорусь, поряд з практичними питаннями розвитку зв'язків у політичній, торговельно-економічній, гуманітарній та інших сферах, надає важливого значення сприянню співробітництву наукових установ та вищих навчальних закладів.

Традиційно результативно співпрацюють національні академії наук, Київський національний університет ім. Тараса Шевченка і Білоруський державний університет, університети Львова і Бреста, а відтепер, активізує свої контакти з білоруськими навчальними закладами і Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя – один із перших вищих навчальних закладів на українських землях.

Як показує практика, розвитку наукових відносин сприяє і проведення спільних науково-практичних конференцій, симпозіумів, "круглих столів".

За ініціативи Посольства, НАН РБ та українських громадських товариств у 2003 році відбулася міжнародна науково-практична конференція "Україна-Білорусь: історичний досвід взаємовідносин", а до 140-річчя з дня народження першого Президента України М.Грушевського Посольство, Білоруський державний університет, громадське об'єднання українців "Заповіт" провели науково-практичні читання; активну участь науковці беруть у вивченні творчої та наукової спадщини таких знакових в Україні й Республіці Білорусь постатей, як Тарас Шевченко, Пилип Орлик,



Митрофан Довнар-Запольський, Михайло Грушевський, Костянтин Острожський.

Тема даної конференції не менш актуальна, оскільки відомо, що лише країни, які створили розвинуту інфраструктуру для задоволення духовних потреб, високо інтелектуальне суспільне середовище, здатне осмислити свою минувшину та сьогодення, досягають успіху в усіх галузях і сферах людської діяльності.

Пріоритетним завданням в Україні є створення сучасної, ефективної гуманітарної сфери, яка була б здатна позитивно впливати на суспільний розвиток, самовдосконалюватися, саморегулюватися.

Збереження власної ідентичності в багатонаціональному світі, забезпечення стійкості української нації в умовах глобалізації, визнання адаптації українського суспільства до загально-людських цінностей, прагнення до визнаних європейських стандартів життя потребує системних кроків держави і суспільства щодо розширення сфери застосування національної культури. Але – не меншою мірою – прагнення кожного свідомого українця.

Внутрішнє вдосконалення сфери культури сприяє ефективному розвитку іншого важливого фактору, а саме – поглибленню міжнародних зв'язків, створенню правових умов поширення надбань України, її національної спадщини на міжнародне середовище і насамперед – обміну із сусідами.

Засновуючись на аналізі розвитку українсько-білоруських відносин протягом останніх років, можна зробити висновок, що в галузі культури домінує конструктивний підхід.

В основі співпраці знаходиться близькість мов і культур, історичні традиції проживання значної частини українців у Республіці Білорусь й білорусів в Україні, які виявляють інтерес до рідної культури й мови, бажання долучатися до процесів, які відбуваються на історичній Батьківщині.

Багато схожого мають архітектура, література, мистецтво, музика, пісні, вбрання, предмети побуту, усна народна творчість.

Водночас, національні риси, відмінності та особливості є вагомими чинниками підвищеного взаємного інтересу й створюють можливості для взаємо-збагачення й взаємного розвитку.

З великим ступенем достовірності можна стверджувати, що серед інших сфер людської діяльності (освіта, інформація, релігія, спорт, туризм) культура в середовищі білоруського українства є пріоритетом. В основі цього знаходиться неперервний і достатньо високий рівень відносин між людьми, відкрите сприйняттям білоруським суспільством української культури і українським – білоруської.

Важливим фактором у цьому контексті для нас є створення системи організаційного забезпечення співробітництва щодо ініціювання, сприяння підготовці, реалізації конкретних проектів та програм.

В останні роки позитивно зарекомендувала себе така форма співпраці як проведення "Днів культури".

Своєрідними святами національних культур стали традиційні щорічні фестивалі "Мелодії дружби", "Театральні зустрічі", літературні вечори "Над Дніпром, Десною і Сожем". З'являються також нові форми співробітництва – міжнародні конкурси сімейних ансамблів, фестивалі духовної музики, конференції бібліотекарів, культпрацівників, виставки картин художників.

Тісні відносини з Білоруссю підтримуються прикордонними Чернігівською, Волинською, Житомирською, Рівненською та Київською областями. Багатьом шанувальникам образотворчого мистецтва запам'яталися виставки у столиці Білорусі художників прикордонних областей України до Дня незалежності нашої держави.

Щорічно у с.Сеньківка Городнянського району проходить міжнародний молодіжний фестиваль.

Яскравою сторінкою в літературно-мистецькому житті України і Республіки Білорусь стали презентації книги "Пилип Орлик – гетьман і автор першої Конституції України" в Посольстві України в Республіці Білорусь, перекладу членом спілки письменників України і Білорусі Валерієм Стрілком поеми "Нова земля" класика білоруської літератури Якуба Колоса українською мовою, які відбулися в Києві, Чернігові, Бресті, Гомелі, Вітебську.

Цікавою була зустріч представників української діаспори, дипломатичного корпусу, білоруських письменників, журналістів з одним із найбільш відомих сучасних українських письменників Олександром Ірванцем, автором широковідомого роману "Рівне/Ровно" та автором його перекладу білоруською мовою Володимиром Орловим.

Участь у театральних та кінофестивалях, гастролі митців, художні виставки, спільні музейні проекти популяризують найновіші досягнення культур народів, міцно поєднаних віковими традиціями, тисячолітньою історією, спільним досвідом державотворення.

Отже, на засадах спільних інтересів об'єктивно постає необхідність подальшого дослідження як традиційних, так і нових форм і методів українсько-білоруської співпраці, ролі і значення культури в розвитку добросусідських відносин між нашими народами.

Бажаю науковій конференції успіхів у дослідженні культурної спадщини, сучасних питань культурного співробітництва та перспектив його розвитку в майбутньому.

Вітальне слова Першага сакрэтара Пасольства Рэспублікі Беларусь у Украіні СЕРГІЯ ВАСІЛЬОВІЧА ЗАЙЦЯ

*Шаноўныя дзусі,
Дарагія сябры,*

*Паважаныя ўдзельнікі Міжнароднай
навукова-практычнай канферэнцыі
“Украінска-Беларускія культурныя сувязі:
гісторыя і сучаснасць”!*

*Вітаю ўсіх удзельнікаў гэтага
сапраўднага свята навукі, якое
адбываецца зараз у гістарычным
г. Нежыне па ініцыятыве супрацоўнікаў
Дзяржаўнага ўніверсітэта імя М.Гоголя
і дзеючага пры ўніверсітэце Цэнтра
гуманітарнага супрацоўніцтва з
дзіаспараю, пры падтрымцы
Пасольства Украіны ў Рэспубліцы
Беларусь.*

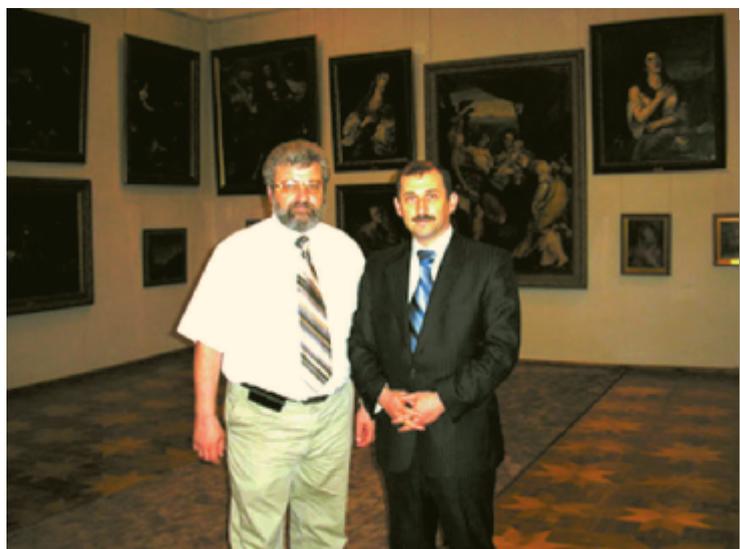
*Сустрэча навукоўцаў двух краін,
творчая дыскусія паміж зацікаўленымі
людзьмі – гэта сапраўды свята. Гэта
тое, што збліжае і аб'ядноўвае нашы
народы, што дарыць нам радасць
творчых адносін.*

*Упэўнены, што канферэнцыя
паслужыць на карысць беларуска-
украінскіх стасункаў, іх развіцця і
паглыблення ва ўсіх сферах
жыццядзейнасці. Зробіць нашы адносіны*



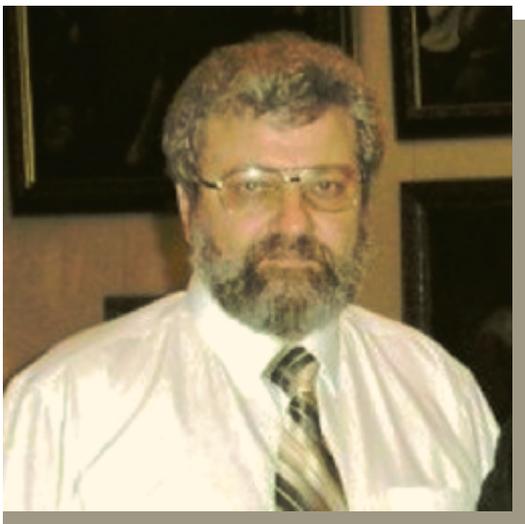
*яшчэ больш плённымі, калі мы будзем
адчуваць сапраўдную зацікаўленасць у
сапраўдных сябрах, для якіх дзяржаўныя
межы не становяцца перашкодай.*

*Поспехаў усім удзельнікам беларуска-
украінскага навуковага форуму, цёплай
творчай дыскусіі і прыемных новых
знаёмстваў.*



Вітальне слово ректора Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, доктора політичних наук, професора ОЛЕКСАНДРА ДМИТРОВИЧА БОЙКА

*Шановні колеги, гості,
поважн्या сябры!*



та наполегливості стала постаттю зі світовим ім'ям; по-друге, справжній храм науки та культури – будівля старого корпусу. Його коридорами ходив не лише М.Гоголь, а і Є.Гребінка, Н.Кукольник, Л.Глібов, О.Афанасьєв-Чужбинський, Ю.Збанацький, О.Ющенко, Є.Гуцало, М.Петровський – не імена, а легенди; по-третє, унікальна скарбниця знань – бібліотека, яка заснована в 1820 р. з книжковим фондом понад 100 тис. рідкісних видань XVI–XIX століть; по-четверте, чудова картинна галерея, у якій зібрано полотна старих майстрів пензля (понад 150 творів вітчизняного та зарубіжного мистецтва XVII–XX століть). Ця галерея не лише наша гордість, насолода, а й стимул до творчості, своєрідна загадка.

Вітаю вас з нагоди відкриття Міжнародної науково-практичної конференції “Українсько-білоруські культурні зв'язки: історія і сучасність”, з цієї значною подією в традиційно плідній співпраці білоруських і українських науковців.

Отже, усе це є надійним фундаментом для подальшого зростання нашого вузу, фундаментом із надзвичайно потужною позитивною енергетикою та гарними традиціями.

Сьогодні в Гоголівському вузі ми відкриваємо чергову сторінку системного спільного вивчення культурних зв'язків і їх впливу на відносини українського й білоруського народів. Ця зустріч не є не випадковою, бо Ніжинський державний університет – один з найстаріших вузів України. Його засновано в 1805 р. згідно з указом російського імператора Олександра I та з ініціативи братів Безбородьків – князя Олександра Андрійовича та Іллі Андрійовича. Наш вуз пройшов шлях від Гімназії вищих наук (1805–1832) через (1832–1875) ліцей та інститут (1875–1998) до університету (1998 – сьогодні).

Проте на сьогодні самих традицій та давнього віку замало. Потрібні нові стратегії розвитку, розширення творчих зв'язків, активний діалог з метою запозичення досвіду. Саме в цьому руслі я і розглядаю сьогоднішнє наше зібрання. Зібрання творчих людей. Мозковий штурм болючих проблем. Закладення довгострокових плідних зв'язків.

За роки існування нашого навчального закладу в ньому здобули вищу освіту понад 60 тисяч фахівців. Нині на 7 факультетах нараховується близько 8,5 тис. студентів, яких навчають викладачі 30 кафедр.

Із великим задоволенням маю честь відкрити нашу конференцію. Не сумніваюся, що ця подія, яка є фундаментом українсько-білоруського наукового співробітництва, послужить високій справі зміцнення дружніх стосунків між нашими народами, усвідомлення їх історичної спадщини.

Вуз із 200-літньою історією – це серйозний і гарний бренд, але його необхідно щорічно підтверджувати. На сьогодні у нас є потужні підвалини для нового прориву й зростання: по-перше, приклад для наслідування – це Гоголь: молода людина, що вчилася зовсім не блискуче, проте завдяки своєму таланту

Хай Вам щастить!



УКРАЇНА – БІЛОРУСЬ: ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА

БОЕВОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ПАРТИЗАНСКИХ СИЛ БЕЛАРУСИ И УКРАИНЫ

Александр Коваленя, Алексей Литвин (Минск, Беларусь)

С первых дней Великой Отечественной войны на оккупированной территории зародилось и постоянно укреплялось боевое партизанское братство белорусского и украинского народов.

Начало ему было положено летом 1941 года, когда на территорию Полеской области стали проникать первые группы украинских партизан, которые, отрываясь от преследований гитлеровцев, переходили в белорусское Полесье. Здесь они находили поддержку партизан и населения. Одним из первых в белорусском Полесье появился партизанский отряд, сформированный в июле 1941 г. Коростенским горкомом КП/б/У. Коростенский отряд около двух месяцев находился в лесах Наровлянского района, вблизи деревни Солеговская Рудня. Осенью 1941 г. в Ельский район также вынужден был перебазироваться Овручский партизанский отряд. "Наши лагеря находились на двух концах одного большого болота, – вспоминал позднее М.К.Ильинковский, довоенный председатель Ельского райисполкома, с апреля 1943 г. секретарь Мозырского подпольного РК КП/б/Б, – украинские друзья частенько приходили к нам за сводками Совинформбюро и последними известиями. У них не было радиоприемника. Случалось вместе действовать и в бою" [5, с.20].

Тяжелые испытания выпали на долю белорусских и украинских партизан в ноябре 1941 г., когда против них было направлено около 7 тысяч карателей. 400 советских партизан самоотверженно сражались против гитлеровцев. Героической смертью пали на белорусской земле многие патриоты, в том числе и командир Овручского отряда Т.Л.Гришан. Овручский отряд возвратился в свой район действия в январе 1942 г.

Летом 1942 г. завязывается боевая дружба белорусских партизан с патриотами Волынской области. Одним из организаторов партизанского движения на Волыни явился С.А. Шковорода, который по заданию ЦК КП/б/У летом 1941г. был направлен в Шацкий район Украины. Группы под руководством С.А.Шковороды, Н.И.Воронича, В.Н.Михайловского в сентябре 1942 г. влились 4-й ротой в партизанский отряд "Комарова" (В.З.Коржа) Пинской области. При разгроме гитлеровского гарнизона в деревне Тесово в сентябре 1942 г. С.А.Шковорода был смертельно ранен. Его боевые товарищи по оружию продолжали сражаться в том же отряде против гитлеровских захватчиков [8, с.157–158].

Летом 1942 г. в штаб Минского партизанского соединения прибыли связные Славутского подполья из Каменец-Подольской области, возглавляемого Ф.И.Михайловым и А.З.Одухой, чтобы через этот канал установить связь с центром. Они подробно информировали о подпольной борьбе на территории Украины. Секретарь Минского подпольного обкома партии В.И.Козлов сообщил по радию о встрече с представителями Украины в Москву. Начальник ЦШПД П.К.Пономаренко заинтересовался этим сообщением и поручил оперативному отделу штаба заняться вопросом связи с Украиной. "Очень интересно. Шепетовка – хороший район. Надо по этим связям послать через Козлова уполномоченного для Украины", – говорилось в его резолюции на донесении [6, Ф.4. Оп.33а. Д.641. Л.67]. В сентябре 1942 г. из Москвы специальный самолет доставил для славутской группы оружие, боеприпасы, обмундирование, а также радиста с рацией. К сожалению, радист при высадке погиб. Этот канал связи действовал и в дальнейшем. Важное значение имела разведывательная информация, которую летом 1942 г. получили винницкие подпольщики о штаб-квартире Гитлера в Виннице. Для передачи этих сведений в Москву к белорусским партизанам добрались связные Г.Т.Прокудин, И.А.Бондарь, И.Я.Бялер. Командование отряда имени К.Е.Ворошилова Полеской области отправило Г.Т.Прокудина в Москву, а И.А. Бондарь и И.Я.Бяллер остались в отряде, где продолжали воевать против оккупантов. Благодаря этому, центр получил важные сведения и счел необходимым направить под Винницу спецотряд под командованием Д.Н.Медведева.

Ярким примером содружества соседей-братьев является взаимодействие Добрушского подполья Гомельской области и черниговских партизан под командованием секретаря подпольного обкома партии А.Ф.Федорова. Измотанное тяжелыми боями с противником, соединение пробивалось в Чечерский район, где была партизанская зона. За время нахождения в Беларуси Черниговское соединение пополнилось за счет местных

патриотов. Так, например, в ноябре 1942 г. в состав соединения отдельной ротой был включен отряд И.Ф.Коротчикова, присланный в сентябре 1941 г. в Буда-Кошелевский район Северо-западной оперативной группой ЦК КП/б/Б. Здесь он пополнил свои ряды за счет притока местных жителей [7, ф.4, оп.3, д.641, л.400]. В составе Черниговского соединения действовали также Светиловичский, Чечерский и Кормянский партизанские отряды. Белорусские и украинские партизаны принимали участие в совместных боевых операциях, разгромили гарнизоны противника в деревнях Полесье и Казацкие Болсуны, а также колонны гитлеровцев у деревни Сидоровичи.

Противник навязал Черниговскому партизанскому соединению тяжелые бои, которые продолжались 10 дней. Партизаны вынуждены были отойти в направлении Клетнянского и Мглинского районов (РСФСР) и вырвались из окружения у деревни Артюхи Хотимского района Могилевской области [2, с.471].

24 сентября 1942 г. объединенными силами русских, украинских и белорусских партизан штурмом был освобожден районный центр Гордеевка Орловской области. Операцией руководил Н.Н.Попудренко. Потери противника составили более 130 солдат. Партизаны уничтожили нефтебазу, 8 тракторов, сожгли склады с имуществом, маслозавод, захватили несколько коров, лошадей, грузовую автомашину. Из тюрьмы были освобождены арестованные коммунисты, которые влились в отряды [2, с.471; 7, с. 267].

В начале октября 1942 г. Черниговское партизанское соединение и следовавшие с ним белорусские отряды прибыли в Клетнянские леса и остановились на отдых. Здесь располагались также отряды двух районов Брянской области, 1-я и 2-я клетнянские бригады и ряд белорусских отрядов Гомельской и Могилевской областей, а также отряды Н.В.Земницкого и П.Г.Шемякина, в которых находилось большое количество белорусов.

Сосредоточение и боевая деятельность крупных партизанских сил в Клетнянских лесах осенью – зимой 1942–1943 гг. парализовала оккупационную администрацию на территории обширной зоны, что имело большое значение в оказании помощи войскам Красной Армии, ведущим самоотверженные сражения на Волге.

На борьбу с партизанами германское командование вынуждено было отрывать значительные силы, крайне нужные на фронте. В конце декабря 1942 г. гитлеровцы организовали против объединенных сил партизан Клетнянских лесов крупную карательную экспедицию под кодовым названием "Репей II". В группировку входили войска 174-й и 30-й пехотных, 221-й охранной и части 10-й танковой дивизий, поддерживаемые бомбардировочной авиацией. Почти месяц продолжались ожесточенные бои. Оборонявшиеся в кольце патриоты подготовили прорыв, который начался 25 января 1943 г. В ударной группе вместе с украинскими шел Светиловичский партизанский отряд имени В.И.Чапаева, за ними следовали Чечерский и Новозыбковский, отряды имени Н.А.Щорса, "Вперед".

В феврале 1943г. Черниговское соединение прорвалось сквозь кольцо блокады Клетнянских лесов и направилось на Черниговщину через Светиловичский и Добрушский районы Беларуси. При помощи добрушских подпольщиков соединение преодолело железнодорожную линию и ушло в Злынковские леса. Многие добрушские подпольщики пополнили ряды украинских отрядов. В целом в соединении из 3300 бойцов, русских было 43%, украинцев – 41%, белорусов – 10%. Символом нерушимой памяти о боевом братстве трех народов служит установленный в 1975 году монумент Дружбы на Кургане Славы у деревни Корма Добрушского района Гомельской области, на границе трех республик – России, Украины и Беларуси.

Во время Сталинградской битвы партизанское движение в Белоруссии усилилось. Патриоты освободили и контролировали значительную часть территории республики. Партизанские зоны юга Беларуси стали опорной базой украинских партизан для проведения крупного рейда по вражеским тылам на Правобережье Днепра из Брянских лесов. Решение его проведения было принято в сентябре 1942 г., после приема в Кремле группы партизанских командиров. В условиях, когда враг рвался к Волге, на Кубань и Кавказ, такой рейд приобретал исключительно важное значение [1, с.273].

26 октября 1942 г. украинские соединения под командованием С.А.Ковпака и А.Н.Сабурова по двум маршрутам параллельными колоннами, сметая на своем пути вражеские гарнизоны, двинулись на юг. В начале ноября 1942 г. они подошли к Днепру в районе Лоева. Внезапным ударом передовой группы автоматчиков, переправившихся на лодках через реку, вражеский гарнизон Лоева был уничтожен. Население радостно встретило партизан, помогло организовать переправу обозов, личного состава на пароме и лодках на правый берег. 8 ноября 1942 г. в освобожденном Лоеве состоялся торжественный митинг населения в честь 25-й годовщины Октябрьской революции, проведен парад партизанских сил [3, с.56].

10 ноября 1942 г. в деревне Михалевка Лоевского района состоялась встреча С.А.Ковпака с руководством Гомельского подпольного обкома КП/б/Б и областного партизанского соединения. Для координации ударов и взаимодействия к штабу ковпаковцев на весь период нахождения в области был прикомандирован представитель Гомельского партизанского соединения, член подпольного обкома КП/б/Б, первый секретарь Гомельского подпольного обкома ЛКСМБ А.Д. Рудак [10, с.84].

Тесное взаимодействие украинских и белорусских партизан обеспечили дальнейший успех рейдирующим соединениям. В ночь на 15 ноября рота Лоевского отряда "За Родину" под командой Г.И.Синякова во взаимодействии с ротой отряда "Большевик" (командир В.В.Юдин) совместно с сабуровцами разгромили вражеский гарнизон в Хойниках – районном центре Полесской области.

Ельский партизанский отряд (командир А.С.Мищенко, комиссар З.Я.Черноглаз) после встречи с украинскими партизанами 23 ноября 1942 г. на правах отдельной боевой единицы вошел в состав соединения под командованием С.А.Ковпака и вместе с ним на протяжении более двух месяцев участвовал во всех боевых операциях, помогая украинским друзьям в осуществлении рейда.

В соединение под командованием А.Н.Сабурова входил также Лельчицкий отряд (командир И.А.Колос, комиссар Р.Л.Лин). Отряд участвовал в совместных боях против оккупантов в Лельчицком, Петриковском и Мозырском районах, а в сентябре 1943 г. вошел в состав Лельчицкой бригады Полесского соединения. С ноября 1942 г. по июль 1943 г. вместе с сабуровцами действовал и Хойницкий отряд во главе с секретарем Хойницкого подпольного райкома партии Н.А.Бельским.

Форсировав по льду реку Припять, отряды соединения заняли деревню Барбаров, а 18 ноября овладели районным центром Наровля и к концу ноября 1942 г. вышли в северные районы Житомирской области. После разгрома фашистов в Словечно был создан обширный партизанский край, включающий северные районы Житомирщины и юг белорусского Полесья. В начале 1943 г. гитлеровцы направили против сабуровцев крупные силы карателей. Прорвав кольцо окружения, отряды вновь вышли на территорию Беларуси, сначала в Пинские болота к Мерлинским хуторам, а позднее – в Лельчицкий район. За время рейда соединение существенно пополнились за счет белорусских партизан. К маю 1943 г. в нем насчитывалось 3331 человек. В том числе украинцев – 1119, русских – 974, белорусов – 716 [11, с.316; 3, с.482]. Как видим, каждый пятый партизан-сабуровец был белорусом.

В январе 1943 г. объединенными силами украинских и белорусских партизан под командованием П.Ф.Ревы был совершен налет на гитлеровский гарнизон г. Столина, резиденцию гебитскомиссариата, насчитывающий до 300 вооруженных оккупантов. В результате боя уничтожен спиртзавод, склад боеприпасов и 20 автомашин. Захвачено много золотой валюты, 10 подвод хромовой кожи, мануфактуры и обмундирования, три станковых пулемета, миномет, несколько десятков винтовок и другое вооружение, взяты в плен 112 солдат противника.

После форсирования Днепра ковпаковцы, продвигаясь в том же направлении, что и А.Н.Сабуров, успешно провели операции по разгрому ряда гитлеровских гарнизонов на белорусской земле в деревнях Большие Водовичи, Буйновичи и вступили на территорию Лельчинского района. Вместе с ковпаковцами следовал и Ельский отряд.

В ночь на 26 ноября 1942 г. украинские и белорусские партизаны одновременно с трех сторон: с запада, востока и юга атаковали гарнизон противника в Лельчицах. Здесь размещался гебитскомиссариат и около двух батальонов противника. В результате боя враг потерял до 500 своих солдат и офицеров. Партизаны освободили из-под стражи около 100 человек. При разборе операции комиссар соединения С.В.Руднев, оценивая ее результаты, назвал Лельчицы "партизанскими Каннами", откуда никто из врагов не ушел живым [13, с.56].

Разгром ковпаковцами гарнизона в г.п. Лельчицы, как и сабуровцами – Словечно и Столина, сыграли огромную роль в создании в этих местах обширного партизанского края, лишил гитлеровцев важных опорных пунктов.

В память о совместном участии в сражениях против гитлеровских оккупантов, о боевом братстве украинского и белорусского народов у деревни Новая Рудня в Ельском районе, на границе Беларуси и Украины, около шоссе Мозырь – Овруч насыпан Курган Дружбы. На его вершине в 1969 г. установлен гранитный монумент с мемориальной надписью.

Под натиском противника и испытывая острый недостаток в боеприпасах, соединение С.А.Ковпака смогло оторваться от противника и выйти на север, к крупным белорусским партизанским зонам, чтобы дать возможность отдохнуть и пополнить

боеприпасами и вооружением свои подразделения. В начале января 1943 г. ковпаковцы перешли по льду р. Припять и прибыли в Житковичский район, где и расположилось в деревнях в районе озера Червонное (Князь—Озеро). Здесь они находились почти месяц, поддерживая связь более чем с 50 белорусскими партизанскими отрядами.

На льду озера Червонное был оборудован аэродром, куда почти каждую ночь прилетало до четырех самолетов с оружием, боеприпасами, взрывчаткой, минами, теплой одеждой, медикаментами. 2 февраля 1943 г. соединение С.А.Ковпака скрытно оставило свою базу и вновь начало глубокий рейд из Беларуси по Правобережью Украины. Он продолжался до 15 апреля 1943 г. После чего ковпаковцы вновь возвратились на белорусское Полесье. Как и в соединении Сабурова в ряды партизан-ковпаковцев влилось большое количество белорусских партизан и населения Речицкого, Ельского, Лельчицкого и Житковичского районов.

К весне 1943 г. на обширной территории Полесья Украины и Беларуси образовался партизанский край в четырехугольнике Олевск – Овруч – Мозырь – Туров, в который вошли деревни и села 14 районов двух республик с населением более 200 тысяч человек [3; с.313].

Белорусские партизаны совместно с подразделениями украинских формирований под командованием С.А.Ковпака, А.Ф.Федорова, Я.И.Мельника сорвали открытую гитлеровцами в начале апреля 1943 г. навигацию судов на реке Припять, что не дало возможности фашистским оккупантам использовать водный путь Припять – Днепр в экономических целях. Этому способствовал тот факт, что в феврале-марте 1943 г. партизаны Пинщины взорвали три шлюза на Днепроовско–Бугском канале и фактически вывели канал из строя.

Рост партизанских сил, усиление взаимодействия между формированиями соседних республик, увеличение помощи с Большой земли оружием, боеприпасами, взрывчаткой позволили усилить боевые действия патриотов не только на водных магистралях, но и в целом на всех коммуникациях захватчиков, в том числе широко развернуть операции "Рельсовая война" и "Концерт", которые сыграли важную роль в срыве вражеских перевозок по железным дорогам в период напряженных боев на Курской дуге.

Оккупанты вынуждены были использовать против партизан крупные силы охранных войск, полицейские части, а также задействовать фронтовые соединения для проведения постоянных карательных экспедиций. Сражаясь с карателями, украинские и белорусские партизаны, тесно взаимодействуя и умело маневрируя, стремились наносить ощутимые совместные удары по гарнизонам противника. Так, летом 1943 г. совместным ударом был ликвидирован сильно укрепленный гарнизон в Давид–Городке, что открыло партизанам доступ к железной дороге Сарны – Лунинец – Пинск. В августе 1943 г. была проведена успешная операция против гарнизона г. Наровли. Вокруг гарнизона были оборудованы блиндажи и дзоты, которые поддерживали телефонную связь с соседями, наиболее опасными для партизан гарнизонами южнее и севернее Наровли: в деревнях Александровка (150 немецких солдат) и Барбаров (венгерская артиллерийская батарея).

В боевой операции приняли участие украинские отряды под командованием М.А.Рудича, Е.И.Мирковского, Г.Ф.Покровского. Общее руководство осуществлял командир Наровлянского отряда имени С.М.Кирова В.П.Яромов. Разгромив гарнизон и захватив богатые трофеи, партизаны возвратились на свою базу [7, ф. 3500, оп. 4, д. 284, л. 67].

Этот и последующие налеты белорусских и украинских партизан окончательно парализовали оккупационные власти в Наровле.

Непрерывные бои требовали пополнения боеприпасов, взрывчатки, медикаментов, эвакуации и лечения раненых. Это было возможно только с помощью Большой земли, с помощью авиации.

В июле 1943 г. силами белорусских и украинских партизан и местных жителей осуществлено строительство аэродрома в Ленинском районе Пинской области около деревни Новины. В сооружении аэродрома участвовал личный состав отрядов, свободный от боевых операций, и крестьяне из окрестных деревень. 5 тысяч человек усиленно трудились на протяжении трех недель. Первый самолет с Большой земли приземлился в августе 1943 г. Он доставил оружие, боеприпасы, медикаменты. Аэродром функционировал почти в течение года, обеспечивая связь с советским тылом. Здесь получали грузы большинство украинских формирований, а также молдавские партизаны.

Содружество проявилось не только в боевых действиях, но и в обмене информацией. Особым спросом у партизан, например, пользовались печать и кинофильмы, рассказывающие об освободительной борьбе советского народа. 25 октября 1943 г. сабуровцы передали в 37-ю Ельскую бригаду Полесского соединения для сохранения и использования 6 документальных кинолент: "Разгром немецких войск под Москвой", "Орловская битва" и

др., а также поделились с белорусскими партизанами киноаппаратурой для демонстрации кинокартин, шрифтами для типографий [7, ф. 3500, оп. 4, д. 219, л. 169, д. 240, л. 11].

Необходимо отметить, что советские партизаны вели борьбу против формирований "Украинской повстанческой армии" (УПА). 28 сентября 1943 г. объединенные силы партизан бригады имени В.М.Молотова Пинского соединения при поддержке артиллерии из Черниговско – Волынского формирования, нанесли удар по формированию "УПА". В результате боя было уничтожено свыше 70 человек, захвачено много оружия и боеприпасов, 3 склада с продовольствием и обмундированием.

Осенью 1943 г. после форсирования советскими войсками Днепра и выхода их в северные районы Житомирской области к границам партизанского края на Полесье, на участке между Овручем и Ельском в линии фронта образовался разрыв – Овручский коридор. Через него в тыл врага были введены 2-й и 7-й гвардейские кавалерийские корпуса и другие части. Украинские и белорусские формирования воспользовались им для получения из советского тыла оружия, боеприпасов, эвакуации раненых и больных бойцов, их семей.

Освободив населенные пункты Ремезы, Шарини, Движки и ряд других (УССР), во взаимодействии с белорусскими партизанами и частями Красной Армии соединение под командованием А.Н.Сабурова развернуло боевые действия севернее Овруча, в направлении белорусского районного центра Ельска. 26–27 ноября 1943 г. отряды украинского формирования вместе с 37-й Ельской бригадой белорусских партизан, во взаимодействии с подошедшими подразделениями 12-го гвардейского стрелкового полка 4-й гвардейской дивизии в ожесточенном бою овладели Ельском. Фашистский гарнизон, который насчитывал 500 солдат и офицеров, был разгромлен. В боях за Ельск было уничтожено 225 гитлеровцев, сожжены несколько танков, бронемашин, много грузовых автомашин [7, ф.3500, оп.4, д.235, л.15]. На заключительном этапе борьбы за полное освобождение временно оккупированной советской территории от гитлеровских захватчиков наиболее тесное взаимодействие с белорусскими партизанами осуществляли бойцы и командиры прославленного украинского соединения имени С.А.Ковпака. Сам С.А.Ковпак был отозван в Киев для работы в советских органах. Соединение преобразовалось и получило наименование "1-я Украинская партизанская дивизия имени дважды Героя Советского Союза С.А.Ковпака". В начале января 1944г. из села Собичин Олевского района Житомирской области 1-я Украинская партизанская дивизия вышла в рейд в Польшу (Львовско-варшавский) и Неманский рейд.

При подходе к реке Горынь украинские партизаны установили связь с отрядом имени М.И.Кутузова Полесского соединения. Совместными силами они совершили налет на Столин. Ночью 9 января 1944 г. батальон украинских партизан под командованием П.М.Воронько и А.К.Цимбала и белорусские патриоты ворвались в Столин и захватили его окраины. Но в центр пробиться не смогли. Укрепившись в кирпичных зданиях, противник встретил бойцов шквальным огнем. Они вынуждены были отойти. Атакующим удалось захватить большие трофеи, в том числе много кавалерийских лошадей и зерна.

За время почти трехмесячного рейда формирование прошло с боями свыше двух тысяч километров. В этом боевом походе партизаны на длительный срок вывели из строя важные железнодорожные магистрали, взорвали 9 железнодорожных и 57 мостов на шоссе дорог, уничтожили много паровозов и вагонов, автомашин, военных складов, большое количество различной техники врага.

Особенно памятным остался один из боев при форсировании железнодорожного пути на территорию Беларуси. Бойцы в ходе операции подорвали вражеский эшелон, в котором эвакуировалась местная комендатура. К этому составу, как выяснилось в ходе боя, было подцеплено несколько вагонов с советскими женщинами и детьми. Партизаны решили спасти их. Но на помощь гитлеровцам подоспел бронепоезд, который открыл по партизанам сильный огонь. В критическую минуту возле бронепоезда оказался бронбойщик Г.Т.Холуненко, который бросил в него связку противотанковых гранат и попал в отсек с боеприпасами. Раздался оглушительный взрыв. Погиб и отважный подрывник. Несколько бойцов было ранено. Подвиг героя способствовал успеху операции, все гитлеровцы были уничтожены. Женщины и дети были спасены. В этом бою, спасая белорусскую девочку, вместе с Г.Т.Холуненко погиб партизан, бывший французский летчик, лейтенант, разведчик граф Жан Пьер де Шаррон [6, с.56].

В конце марта 1944 г., возвращаясь из Львовско-варшавского рейда, 1-я Украинская партизанская дивизия прибыла в Пинскую область, где наладила связи с 99-й партизанской бригадой носившей имя славного сына украинского народа Д.Т.Гуляева, а также с другими формированиями. С аэродрома соединения В.З.Коржа ковпаковцы отправили в советский тыл раненых, получили оружие и боеприпасы. Пользуясь помощью и поддержкой пинских

партизан, украинские патриоты провели подготовку к новому рейду по тылу противника, который вошел в героическую летопись под названием Неманского рейда. Он проводился в период Белорусской наступательной операции "Багратион" и преследовал цель способствовать деморализации вражеского тыла [12, с.78].

Нанося ощутимые удары по важным коммуникациям, украинское формирование прошло с боями по Волынской области УССР и Западной Беларуси более 1000 км, сражаясь против оккупантов на территории Пинской, Барановичской, Белостокской, Брестской областей БССР. Пять раз его бойцы форсировали реку Неман, а также Березину, Щару, Свислочь, Турью, Днепровско-Бугский канал. За время рейда проведено до 90 боев против гитлеровских частей.

25 июня 1944г. 1-я Украинская партизанская дивизия закончила свой Неманский рейд и вышла на освобожденную территорию Украины. Позднее она была преобразована в кавалерийскую бригаду и вела борьбу с местными националистами. На этом завершилось славное боевое содружество украинских и белорусских партизан, которое сыграло большую роль в оказании действенной помощи Красной Армии в разгроме фашистских полчищ на временно оккупированной территории Украины и Беларуси. В украинских советских партизанских формированиях сражалось около 20 тысяч белорусов, уроженцев и жителей Беларуси. В свою очередь более 10 тысяч украинцев сражалось в составе белорусских партизанских отрядов.

Боевая дружба, скрепленная кровью в совместных операциях, – пример подлинного братства народов перед угрозой насильственного порабощения и физического уничтожения. Несомненно, что боевая деятельность и взаимодействие вооруженных партизанских формирований наших республик умножало силы в боях против общего врага, приближало заветный День Победы. Это обстоятельство даёт основание надеяться, что страницы нашей совместной героической и трагической истории и дальше будут служить укреплению дружбы и взаимопонимания между нашими народами.

Литература

1. Беларусь в годы Великой Отечественной войны 1941–1945 гг./ А.А.Коваленя (руковод.авторского колл.), А.М.Литвин, В.И.Кузьменко и др. – Мн.: БЕЛТА, 2005. – 544 с.
2. Всенародное партизанское движение в Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941 – июль 1944). Документы и материалы в трех томах. – Т.1. – Мн.: Беларусь, 1967. – 743 с.
3. Гісторыя Беларускай ССР. У 5 т. Т.4. Мн.: Навука і тэхніка, 1975. – 639 с.
4. Из истории партизанского движения в Белоруссии (1941–1944 годы). (Сборник воспоминаний). – Мн., 1961. – 506с.
5. Ильинковский М. Шла война народная. – Мн., 1978. – 224с.
6. История Великой Отечественной войны Советского Союза 1941 – 1945. В 6 т. – Т. 4: Изгнание врага из пределов Советского Союза и начало освобождения народов Европы от фашистского ига (1944 г.). – М.: Воениздат, 1962. – 728 с.
7. Национальный архив Республики Беларусь (НАРБ).
8. Партизаны Брянщины. Сб. док-тов и мат-лов. – Брянск, 1970. – С. 267.
9. Партизанские формирования Белоруссии в годы Великой Отечественной войны (июнь 1941-июль 1944).Краткие сведения об орг. структуре партиз. соединений, бригад (полков), отрядов (батальонов) и их личном составе. – Мн.: Беларусь, 1983. – 765 с.
10. Рудак А.Д. Экзамен на зрелость. – Мн., 1981. – 287 с.
11. Сабуров А.Н. Отвоёванная весна. – М., 1968. – 432с.
12. Старожилов Н.В. Партизанские соединения Украины в Великой Отечественной войне. – Киев.: Вища школа, 1983. – 238 с.
13. Филимонов А.А., Титов А.Д., Эполетов Н.И. В едином боевом строю / Ред.: А.М.Литвин. – Мн.: ГНУ "Институт истории НАН Беларуси", 2005. – 126 с.

БЕЛАРУСКА-УКРАЇНСКІЯ НАВУКОВЫЯ СУВ'ЯЗІ 1917–1941 гг.**Іван Саракавін (Мінськ, Беларусь)**

Даследчая распрацоўка праблемы навуковых узаемасувязяў беларускага і ўкраінскага народаў у адзначаны перыяд не стала тэмай спецыяльнай работы. Аднак асобныя аспекты яе ўсё ж знайшлі пэўнае адлюстраванне ў працах беларускіх і ўкраінскіх вучоных. Асобныя фрагменты праблемы абазначаны аўтарам сумесна з украінскай даследчыцай Н.І. Ткач у калектыўнай манаграфіі аўтараў інстытутаў гісторыі АН УССР і АН БССР [1, с.79–81], а некаторым яе аспектам прысвяцілі свае тэзісы В.М.Лебедзева, Н.У.Васілеўская, В.А.Астрога, Н.В.Токараў [2, с. С. 210–213, 231–233, 243–246, 256–260].

Актуальнасць праблемы, яе недастатковая навуковая распрацоўка і патрабуюць больш глыбокага даследавання.

Як вядома, Лютаўская рэвалюцыя ў Расіі паўплывала на ўсе сферы жыццядзейнасці, у тым ліку на міжнацыянальныя адносіны. 20 сакавіка 1917 г. Часовы ўрад вымушаны быў прыняць закон "Аб адмене веравызнання і нацыянальных абмежаванняў". Абвяшчаліся аднолькавыя правы для ўсіх грамадзян пры паступленні на дзяржаўную службу і ў навучальныя ўстановы, для перамяшчэння і пражывання, набыцця ўласнасці і г.д. Закон дазваляў ужываць родную мову [3, с.42]. Значыць, на заканадаўчай аснове ствараліся больш спрыяльныя, чым раней, умовы для развіцця нацыянальных культур, у тым ліку беларускай і ўкраінскай.

Першачарговае значэнне ў Беларусі і Украіне надавалася развіццю нацыянальнай асветы. Першыя вынікі былі ўжо атрыманы ва ўмовах дзейнасці Беларускай Народнай Рэспублікі і Украінскай Народнай Рэспублікі. Але асаблівыя поспехі ў гэтай галіне былі дасягнуты ў гады савецкай улады на аснове спачатку палітыкі беларусізацыі і ўкраінізацыі.

БССР адной з першых сярод саюзных рэспублік ажыццявіла пачатковы ўсенавуч: у 1931/32 навучальным годзе 98% дзяцей ва ўзросце 8–11 гадоў былі ахоплены такой адукацыяй. Пачаўся паступовы пераход да ўсеагульнай абавязковай сямігадовай адукацыі [4, с. 208].

Патрэбнасці развіцця народнай гаспадаркі, пашырэнне сеткі агульнаадукацыйных школ стваралі добрую базу для развіцця вышэйшай школы ў Беларусі і Украіне. Напярэдадні Вялікай Айчыннай вайны ў 25 ВНУ рэспублікі налічвалася 21,5 тыс. студэнтаў, сярод якіх 76,6% складалі беларусы. Толькі за 1932–1940 гг. яны падрыхтавалі каля 10 тыс. спецыялістаў вышэйшай кваліфікацыі. У розных сферах жыццядзейнасці працавалі 27,7 тыс. спецыялістаў з вышэйшай і 59,9 тыс. з сярэдняй спецыяльнай адукацыяй [5, с. 306].

Значныя поспехі ў галіне народнай асветы меліся ва Украіне. Пад канец аднаўленчага перыяду пісьменнасць насельніцтва рэспублікі склала 60,0% [6]. Перад пачаткам Вялікай Айчыннай вайны ў яе школах навучалася 6,7 млн. вучняў. Адначасова хутка развівалася сярэдняя спецыяльная і вышэйшая школа. Калі ў 1926 г. было 35 ВНУ, то ў 1933 г. – 190, а колькасць студэнтаў у іх павялічылася з 27,2 тыс. чалавек да 160 тыс. Прыкметна павялічыўся і лік тэхнікумаў. У 1927 г. іх было 576, а вучняў – 150 тыс. У цэлым з 1921 па 1938 г. ВНУ і тэхнікумы Украіны падрыхтавалі каля 400 тыс. спецыялістаў [7, с. 265, 266].

Развіццё шырокай сеткі вышэйшай школы дазваляла рыхтаваць высокакваліфікаваных спецыялістаў для народнай гаспадаркі і, апрача таго, стварала базу для шырокай даследчыцкай дзейнасці, закладвала аснову для развіцця навуковых сувязяў.

На тэрыторыі Беларусі да 1918 г. фактычна не было ВНУ і навукова-даследчых інстытутаў. Вось чаму іх стварэнне і камплектаванне кадрамі стала першачарговай задачай для БНР, затым для БССР. Цэнтрам навуковай думкі рэспублікі стаў Інстытут беларускай культуры (Інбелкульт – ІБК), арганізаваны ў 1922 г. Ён вёў вялікую навуковую працу ў галіне вывучэння прыродных багаццяў рэспублікі, літаратуры, мовы, фальклора, гісторыі і інш. Апрача таго, на ІБК была ўскладзена ганаровая задача "...збліжэння паміж брацкімі культурамі Саюза ССР" [8]. І гэту задачу ён старанна выконваў.

На першым этапе яго дзейнасці ўкраінскія даследчыя ўстановы аказалі Інбелкульту дапамогу камплектаваннем кадраў. З Адэсы вярнуліся С.М.Некрашэвіч, паэт М.А.Грамыка, М.Піятуховіч [9, с. 198] і інш. На працу ў Беларусь прыехалі ўражэнцы Украіны прафесары У.І.Пічэта, А.М.Ясінскі, М.К.Малюшыцкі, П.А.Бузук [10, с. 162; 11; 12; 13]. Кафедры факультэтаў медыцынскіх і грамадскіх навук былі замешчаны вядомымі вучонымі Маскоўскага, Кіеўскага, Казанскага, Смаленскага і іншых універсітэтаў [14].

Украіна аказвала вялікую дапамогу і ў камплектаванні навуковых бібліятэк Беларусі. Так, Наркамат асветы УССР вярнуў Беларусі бібліятэку графа Храптовіча-Буцянога, якая знаходзілася ў Кіеве [15].

Пры наведванні Украіны рэктар БДУ, член Інбелкульта прафесар У.І.Пічэта устанавіў трывалыя сувязі з украінскімі вучонымі. Пацвярджэннем таму – з'яўленне рэцэнзіі ўкраінскага даследчыка Л.А.Акіншэвіча на аб'ёмную манаграфію У.І. Пічэты (История Беларуси. Ч. II. М.–Л., 1924) [16, с. 213 – 215]. Ён вучыўся ў Кіеўскім універсітэце, у 1918 г. прыняў грамадзянства БНР, з 1921 г. – навуковы супрацоўнік Украінскай АН. З 1925 г. актыўна выступаў у беларускіх выданнях з рэцэнзіямі на даследаванні ўкраінскіх вучоных. Падтрымліваў кантакты з У.Пічэтам, З.Даўгялам, В.Дружыцам, С.Некрашэвічам, З.Жалунавічам, Я.Купалам, Я.Коласам [17].

Праз некаторы час з'явілася рэцэнзія самога У.І.Пічэты на манаграфію М.Чубатага "Державно-правне становішце украінських земель Літовської держави під кінець XIV в." [18, с. 154–155].

Такая пазіцыя была характэрна і для іншых вучоных. Вядомы беларускі гісторык, грамадска-палітычны дзеяч У.М.Ігнатоўскі ў 1917–1918 гг. пры падрыхтоўцы лекцыі "Кароткі нарыс нацыянальна-культурнага адраджэння Беларусі" для студэнтаў Мінскага настаўніцкага інстытута, [19, с. 16] выкарыстаў многія працы ўкраінскіх аўтараў, у тым ліку І.Святыцкага "Відрождзенае беларускае пісьменства" (Львів, 1908), Д.Дарашэнка "Білорусы і іх нацыянальнае відрождзенае" (Кіев, 1908), А.Новіна "Білорусскі нацыянальны рух. Літэратурна-навуковы вестник" (Кіев, 1911), а таксама "Дыяменты беларускага прыгоннага пісьменства". № 1. (Кіеў, Беларускае выдавецтва "Зорка". 1919) [19, с. 25].

У кастрычніку 1926 г. рэктар БДУ прафесар У.І.Пічэта зноў наведаў Украіну [20]. І як вынік у беларускіх часопісах з'яўляюцца яго рэцэнзіі на манаграфіі І.Агіенка "Історія ўкраінскага друкарства", П.М.Папова "Пачаткі друкарства ў славян", В.Барвінка "Загальны агляд стародруків Кіевських бібліотек" [21, с. 186–188].

З другой паловы 20-х гг. беларуска-украінскія навуковыя кантакты прыкметна пашыраюцца. Па-першае, узрастае колькасць публікацый украінскіх вучоных у беларускіх часопісах, а беларускіх даследчыкаў – ва ўкраінскіх. Толькі "Полымя" на сваіх старонках змясціла артыкулы ўкраінскага гісторыка Л.Акіншэвіча "Казацтва на Беларусі" і "Т.Шаўчэнка ў сваім дзённымі" [22, с. 172–190; 27, с. 245–251]. У сваю чаргу У.І.Пічэта друкуе рэцэнзію на шэраг прац украінскіх вучоных па археалогіі Украіны [23, с. 193–195]. З'яўляюцца таксама рэцэнзіі на манаграфію К. Німчынава "Украінскі язык у мінулым і тепер" [24, с. 236–237], а таксама на працы "Повстання декабрыстаў на Украіні" [25, с. 223–224], акадэмік А.Крымскі "Дещо про білорусофільство в Росіі" [26, с. 231–233], І. Свенціці (Розквіт культурна-нацыянальнага жытця Східнай Білорусі" [27, с. 201–205].

Аналагічная тэндэнцыя назіралася і ва ўкраінскіх часопісах. Пісьменнік М. Гарэцкі змясціў у адным з іх свой артыкул "Білоруська літэратура" [28, с. 89–96], музыказнаўца Ю.Дрэйзін – "Музыка на Білорусі" [29, с. 7], краязнаўца М.Каспяровіч – "Білоруське краязнаўство", [30, с. 160–178], а прафесар П.Бузук – "Кілька слів про украінсько-білоруське побратимство" [31, с. 65–70].

Па-другое, прадаўжалі развівацца вядомыя формы навуковых сувязей. Так, калі 10 снежня 1927 г. адбылося святкаванне ў Кіеве 70-гадовага юбілея жыцця і дзейнасці вядомага ўкраінскага вучонага акадэміка Д.І.Багалея, то на ўрачыстасці прыехалі рэктар БДУ прафесар У.І.Пічэта і старшыня секцыі навуковых супрацоўнікаў Інбелкульта прафесар Я.Вальфсон [32, с. 205].

Прадаўжалася і вывучэнне беларускімі вучонымі вопыта дзейнасці навуковых калектываў Украіны. У 1928 г. на адным з пасяджэнняў кафедры этнаграфіі Інбелкульта быў заслуханы даклад "Арганізацыя і метады працы этнаграфічнай камісіі Украінскай Акадэміі навук" [33]. А мовазнаўцы знаёміліся з працай дзяржаўнай камісіі па рэформе ўкраінскага правапісу, якая закончыла работу 3 чэрвеня 1927 г. у Харкаве. Аб яе выніках паведамляў беларускай грамадскасці прафесар П.А.Бузук [34].

Па-трэцяе, істотнае значэнне на іх далейшае развіццё мела адкрыццё 1 студзеня 1929 г. у Мінску на базе Інбелкульта Беларускай Акадэміі навук. На ўрачыстым сходзе ў Мінску прысутнічалі і ганаровыя госці ад УССР. Гэта намеснік наркама асветы УССР Полаз, прадстаўнікі Украінскай акадэміі навук Фамін, украінскага інстытута марксізму-ленінізму і ўсеўкраінскага таварыства гісторыкаў-марксістаў Маршак, усеўкраінскага навуковага таварыства Мазурэнка.¹ Дэлегацыя навуковых работнікаў УССР была самай шматлікай. І гэта сведчыць не толькі пра блізкасць нашых рэспублік, іх суседства, але і аб

тривалих сувязях паміж беларускімі і ўкраінскімі вучонымі.

Дзеля ўмацавання сувязей беларускіх вучоных з іншымі навуковымі цэнтрамі СССР у склад БАН былі выбраны правадзейнымі членамі ад Усеўкраінскай акадэміі навук – Д.К.Забалотны і П.А.Туткоўскі, ад украінскага інстытута марксізму-ленінізму – М.А.Скрыпнік і М.І.Яворскі [35]² і інш. Правадзейнымі членамі Беларускай Акадэміі навук былі зацверджаны і выхадцы з Украіны – У.І.Пічэта, А.М.Есінскі, І.І.Замоцін, М.К.Малюшыцкі [36]. Да слова, акадэмік М.К. Малюшыцкі падараваў БАН каштоўную бібліятэку з 3000 тамоў кніг па прыродазнаўству, свае архівы і рукапісы, а таксама гібрыды бульбы, якія былі выведзены ім [37].

У гэтым жа 1929 г. Усеўкраінская Акадэмія навук выбрала сваімі правадзейнымі членамі прэзідэнта БАН У.М.Ігнатоўскага і народнага паэта Беларусі, акадэміка БАН Янку Купалу [38, с. 256].

У пачатку 30-х гг. з'яўляецца новая форма сувязей паміж вучонымі Беларусі і Украіны – гэта заключэнне дагавора аб сацыялістычным спаборніцтве. 19 студзеня 1930 г. у Мінску на ўрачыстым сходзе супрацоўнікаў Беларускай Акадэміі навук сумесна з дэлегатамі ад Украінскай Акадэміі навук дагавор аб сацыялістычным спаборніцтве быў падпісаны [39]. Ад БАН яго падпісалі сакратар мясцовага камітэта Козак і член прэзідыума БАН Белуга, а ад УАН – старшыня Кіеўскай секцыі навуковых супрацоўнікаў Л.Акіншэвіч і сакратар фізіка-матэматычнага аддзялення акадэміі, акадэмік М.Краўчук [40, с. 177].

Праз два месяцы практычна аналагічны дагавор аб сацыялістычным спаборніцтве быў заключаны ў Ленінградзе ўжо паміж трыма акадэміямі навук: Беларускай, Украінскай і саюзнай [38, с. 256–257]. З гэтага часу на працягу ўсіх 30-х гадоў адбываецца каардынацыя дзейнасці БАН, УАН і АН СССР, што, безумоўна, прынесла карысць як усім саюзным рэспублікам паасобку, так і СССР у цэлым.

З 30-х гг. у развіцці ўзаемасувязей стала назірацца цэнтралізацыя. Яна звязана з умацаваннем уладных пазіцый цэнтра, а таксама з ажыццяўленнем пяцігадовых планаў развіцця народнай гаспадаркі. Агульнасаюзныя інтарэсы ў сферы навукі сталі прэваліраваць над рэспубліканскімі. Таму інтэнсіўнасць беларуска-украінскіх сувязей паступова стала змяншацца.

Вядома, што ў снежні 1932 г. адбылася юбілейная сесія Усеўкраінскай Акадэміі навук па выпадку 15-годдзя свайго навуковай дзейнасці. У яе працы прыняў удзел і выступіў з прамоваю віцэ-прэзідэнт БАН Т.Ф.Домбаль [41]. У час свайго знаходжання ва Украіне ён устанавіў цесныя кантакты як з кіраўніцтвам украінскай акадэміі, так і з асобнымі вучонымі. Гэта дало падставу віцэ-прэзідэнту БАН І.З.Сурце заявіць 20 снежня 1932 г. на адкрыцці чарговай сесіі акадэміі, што "мы ўстанавілі самую цесную сувязь з Усеўкраінскай Акадэміяй навук, накіраваўшы на сесію Т.Домбаля і запрасіўшы да сябе шэраг навуковых спецыялістаў з Украіны" [42].

Характэрнай адметнасцю навуковых узаемасувязей 30-х гг. стаў сумесны ўдзел вучоных рэспублік у практычнай рэалізацыі сваіх навуковых даследаванняў, у вырашэнні важнейшых народнагаспадарчых задач. Прапанова аб практычнай накіраванасці дзейнасці вучоных трох акадэміяў навук (саюзнай, украінскай, беларускай) прагучала ў выступленні прэзідэнта БАН акадэміка П.В.Горына на пасяджэнні Прэзідыума ЦВК СССР у красавіку 1933 г. На ім абмяркоўвалася праца АН СССР, Усеўкраінскай Акадэміі навук і Беларускай Акадэміі навук. У прыватнасці, П.Горын прапанаваў сканцэнтраваць намаганні вучоных гэтых акадэміяў у вырашэнні праблем Вялікага Дняпра, вывучэння геалагічнай пабудовы тэрыторыі СССР, Курскай магнітнай аномаліі, торфа і інш. Гэта прапанова знайшла сваё адлюстраванне ў пастанове Прэзідыума ЦВК СССР.

Рашэнні саюзнага ЦВК актывізавалі працу вучоных Украіны і Беларусі. У студзені 1933 г. праблема абмяркоўвалася беларускімі і ўкраінскімі вучонымі на нарадзе ў Беларускай Акадэміі навук, на якой з дакладамі выступілі акадэмік ВУАН К.Г.Воблы і акадэмік БАН Т.Ф.Домбаль, а ў сакавіку гэтага года ў працы Усесаюзнай канферэнцыі ў Кіеве прыняла ўдзел дэлегацыя вучоных Беларусі ў складзе акадэмікаў БАН Т.Ф.Домбаля, І.А.Петровіча і М.Ф.Бліадуха [38, с. 257–258].

Прыкметай 30-х гг. стала і правядзенне навуковых дэкаднікаў вучоных Украіны ў Беларусі і наадварот. Беларускі часопіс "Полымя" яшчэ ў 1929 г. паведамляў, што ў канцы мая ці ў пачатку ліпеня на Украіне арганізоўваецца тыдзень беларускай навукі.

Для читання докладаў з Мінска выязджае ў Харкаў і Кіеў дэлегацыя з 15 найбольш вядомых вучоных [43, с. 202].

Дэкаднік Усеукраінскай Акадэміі навук у Беларусі пачаўся 19 мая 1933 г. у Мінску з прыездам групы ўкраінскіх вучоных розных галін навукі. Сярод іх былі акадэмікі ВУАН А.А.Багамольц, А.У.Паладзін, Я.А.Патон, А.В.Фамін. Яны выступілі з шэрагам докладаў аб дасягненнях навуковай думкі Украіны, праблемах развіцця навукі ў рэспубліцы, яе сувязі з задачамі сацыялістычнага будаўніцтва. Украінская дэлегацыя прыняла ўдзел у пасяджэнні Прэзідыума БАН, на якім абмяркоўваўся стан і перспектывы сумеснай дзейнасці [44].

На фоне гэтых узаемаадносін у 30-х гг. мела месца разгортванне кіраўніцтвам краіны і рэспублік барацьбы з так званым "нацыянал-дэмакратызмам" і абвінавачвання ў прыналежнасці да яго многіх дзеячаў асветы, навукі, літаратуры і мастацтва. У выніку неабгрунтаваных абвінавачванняў у прыналежнасці быццам бы існаваўшага ў рэспубліцы "Саюза вызвалення Беларусі" былі пазбаўлены звання акадэміка і рэпрэсаваны прэзідэнт АН БССР І.З.Сурт, віцэ-прэзідэнт В.К.Шчарбакоў, неадменны сакратар П.Я.Панкевіч, акадэмікі Я.М.Афанасьеў, Ц.Л.Бурстына, Г.І.Гарэцкі, П.В.Горын, Т.Ф.Домбаль, А.Д.Дубах, М.М.Дурнава, З.Х.Жылуновіч, І.І.Замоцін, В.У.Ластоўскі, Я.Ю.Лёсік, С.М.Некрасэвіч, У.І.Пічэта і інш. Прэзідэнт БАН У.М.Ігнатоўскі 4 лютага 1931 г. скончыў жыццё самагубствам. У выніку было рэпрэсавана больш за 140 супрацоўнікаў АН БССР [4, с. 79].

Аналагічныя працэсы адбываліся на тэрыторыі Украіны, дзе органы АДПУ яшчэ ў канцы 1929 г. арыштавалі вялікую групу дзеячоў навукі і культуры, абвінавачваючы іх у прыналежнасці як быццам бы існаваўшага "Саюза вызвалення Украіны".

Рэпрэсіі канца 20–30-х гг. адмоўна адбіліся як на развіцці асветы і навукі абодвух рэспублік, так і на ўзаемасувязях брацкіх беларускага і ўкраінскага народаў у галіне асветы і навукі.

Такім чынам, узаемасувязі Беларусі і Украіны ў галіне асветы і навукі выразіліся перш за ўсё ў вялізнай дапамозе ўкраінскага народа беларускаму высокакваліфікаванымі навуковымі кадрамі, у стварэнні вышэйшай школы і навуковых устаноў рэспублікі.

Развіццё навуковых сувязей беларускага і ўкраінскага народаў у разглядаемы перыяд ажыццяўлялася ў пэўных формах: спачатку паездкі, устанавленне асабістых кантактаў, рэцэнзіі на працы вучоных, затым распрацоўка шэрагу тэм з гісторыі суседняга народа, сумесны ўдзел у навуковых канферэнцыях, сімпозіумах, заключэнне сацыялістычнага саборніцтва, сумесны ўдзел у вырашэнні практычных глабальных праблем сваіх рэспублік.

Беларуска-украінскія навуковыя кантакты садзейнічалі як паспяховаму развіццю гэтых накірункаў культуры ў абодвух рэспубліках, так і развіццю іх народнай гаспадаркі, братэрскіх адносін паміж народамі.

Літаратура

1. Гл.: Нерушимая дружба украинского и белорусского народов в период социализма. – К., 1978.
2. Гл.: Беларусь-Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін. Матэрыялы міжнароднай навуковай канферэнцыі. Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г. – Мінск, 2004.
3. Гл.: История СССР с древнейших времен до наших дней: В 12 т. Т. 7. – М., 1967.
4. Гл.: Энциклапедыя гісторыі Беларусі (далей ЭГБ): У 6 т. Т. 1. – Мінск, 1993.
5. Гл.: Гісторыя Беларусі: У 6 т. Т. 5. – Мінск, 2006.
6. Гл.: Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 701, воп. 1, спр. 4, арк. 27.
7. Гл.: Турченко Ф.Г. Новітняя історія Украіны. Частіна перша. 1917–1945. – К., 1998.
8. Гл.: Савецкая Беларусь. 1924, 4 лістапада.
9. Гл.: Лыч. Л., Навіцкі У. Гісторыя культуры Беларусі. Мн., 1996.
10. Гл. Выдатні родзянскі історики. К., 1969. С. 162.
11. Гл.: НАРБ. Ф. 43, воп. 1, спр. 473, арк. 129.
12. Гл.: Звезда. 1925, 12 августа.
13. Там жа. 14 ноября.
14. Гл.: НАРБ. Ф. 4, воп. 7, спр. 7, арк. 154.
15. Там жа. Ф. 166, воп. 4, спр. 98, арк. 165, 166.
16. Гл.: Червоний шлях. 1925. № 10.
17. Гл.: Польша. 1927. № 1; 1929. № 6.
18. Там жа. 1926. № 4.
19. Гл. Вольны сцяг. 1921. № 2(4).
20. Гл.: Савецкая Беларусь. 1926, 2 кастрычніка.
21. Гл.: Польша. 1926. № 7.
22. Там жа. 1927. № 1.
23. Там жа. 1927. № 5.

24. Там жа. 1927. № 4.
25. Там жа. 1928. № 2.
26. Там жа. 1928. № 3.
27. Там жа. 1927. № 7.
28. Гл.: Червоний шлях. 1928. № 5–6.
29. Гл.: Культура і Побыт. 1927. № 44.
30. Гл.: Червоний шлях. 1928. № 7.
31. Гл.: Плуг. 1928. № 7–8.
32. Гл.: Польша. 1927. № 8.
33. Гл.: Савецкая Беларусь. 1928, 19 красавіка.
34. Там жа. 1927, 19 чэрвеня.
35. Гл.: НАРБ. Ф. 7, воп. 1, спр. 548, арк. 2.
36. Гл.: Звязда. 1929, 4 студзеня.
37. Там жа. 1929, 8 верасня.
38. Гл.: Токарев Н.В. Становление сотрудничества между Академиями наук Беларуси и Украины (1928-1941 гг.) // Беларусь-Україна: гістарычны вопыт узаемаадносін: Матэр. міжнарод. навук. канферэнцыі. Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г. – Мінск, 2004.
39. Гл.: Звязда. 1930, 21 студзеня.
40. Гл.: Польша. 1930. № 1. С. 177.
41. Гл.: Рабочий. 1932, 31 декабря.
42. Гл.: Звязда. 1932, 21 снежня.
43. Гл.: Польша. 1929. № 5.
44. Гл.: Літаратура і мастацтва. 1933, 24 мая.

ДО ПИТАННЯ ІСТОРІЇ СТВОРЕННЯ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ УКРАЇНЦІВ БІЛОРУСІ ТА КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МІНСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ "ЗАПОВІТ" БІЛОРУСЬКОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНЦІВ "ВАТРА"

Галина Калюжна (*Мінськ, Україна*)

Зміни політичної, соціально-економічної системи в Білорусі упродовж останнього десятиріччя, зміни у відносинах між колишніми республіками Радянського Союзу, геополітичного поля в світі торкнулись і змін у середовищі національних меншин. У Республіці Білорусь це не носило і не носить якоїсь агресивності чи зневаги до національних меншин. Історична дійсність білоруського народу свідчить, що він (народ) відзначається толерантністю і морально-етичною культурою. Таку толерантність білоруського народу можна пояснити не якоюсь його виключністю чи обраністю, а географічним розміщенням, історичними обставинами. Білорусь розташована на межі двох великих регіонів: східно-православного і західного римо-католицького. Відмінність традицій і вплив релігій спонукали народи до взаєморозуміння і взаємоповаги. Республіка Білорусь – багатонаціональна держава, 22% її населення, тобто кожен п'ятий громадянин, є представником нетитульної нації; росіяни складають 13% загальної кількості населення, поляки – 4%, майже чверть мільйона (237 тис. чоловік, 2,1% від загальної кількості населення) – етнічні українці. Тут проживають і татари, узбеки, грузини, молдовани, цигани, німці, литовці, естонці, представники багатьох інших національностей.

На початку 1990 років у Білорусі почали створюватися національні культурно-просвітницькі об'єднання при фондах культури, які існують і сьогодні.

Закон Республіки Білорусь "Про національні меншини" ухвалено лише у листопаді 1992-го. Одним із перших громадських об'єднань у Білорусі стало Мінське обласне об'єднання українців "Заповіт", на основі якого, а також інших товариств було створено Асоціацію українців Білорусі; нині це – Білоруське громадське об'єднання українців "Ватра", філією якого ми є.

Створення обласного українського товариства "Заповіт" викликало неабияке зацікавлення й резонанс у середовищі українців білоруської столиці. У ті роки члени "Заповіту" спрямовували свої зусилля на згуртування українців, організовуючи заходи, присвячені Різдвам, Шевченківським святкам, Дням Матері, Соборності, Незалежності України, створюючи самодіяльні колективи, українську бібліотеку, проводячи зустрічі з відомими представниками української культури, письменниками, працівниками українського

посольства. Відкрили філії в місті Молодечно, в селищі Колодищі Мінського району. Почали роботу щодо направлення молоді на навчання в Україну, почала виходити газета "Українець у Білорусі".

А що відбувалося в регіонах? Ще 1988 року з ініціативи 79 жителів села Козловичі та 24-х жителів с.Івахновичі Брестського району (ініціативну групу очолив М.С.Козловський) було надіслано відкриті листи "Про етнічний склад та національне питання населення Брестської області" на ім'я Генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова та Голови Верховної Ради України Валентини Шевченко. Цей лист тодішня влада розглянула негативно, але він встиг набути широкого розголосу серед громадськості Берестейщини, що згодом посприяло створенню Брестського обласного культурно-просвітнього об'єднання "Бересть". У березні 1990 р. його було зареєстровано при Брестському відділі фонду культури управління культури Брестського облвиконкому, а 1992 року, після перереєстрації, це об'єднання одержало назву "Брестське культурно-просвітницьке об'єднання українців "Просвіта".

Його активісти розпочали свою діяльність, ухваливши "Звернення до населення Берестейщини". На встановлених у найбільш людних місцях Бреста, Кобрини стендах розміщувались інформаційні матеріали, які мали на меті поглибити знання про історію та культуру українців Берестейщини, закликати до участі в реставрації пам'яток історії та культури, створенні музеїв, художніх гуртків тощо. Невдовзі було відкрито філії "Просвіти" в Кобрині й Малориті; проводився запис учнів до українських класів; на українських автохтонних землях відбувалися перші пісенні фестивалі.

У цей же період розпочали свою активну діяльність об'єднання українців "Верховина" у м. Гомелі, "Обрій" у с.Колодищі Мінського району, "Барвінок" у м.Гродно, "Краяни" в м.Молодечно. 1995 року створюється Центр української пісні "Січ"; 1998-го – науково-педагогічне українське об'єднання "Берегиня" у Бресті; 2002 р. – товариство "Родислав" у селищі Руба Вітебського району; у 2003-2006 рр. – "Славутич" у м.Бобруйську, "Дніпро" в Могильові. Фактично в усіх обласних центрах і деяких регіонах діяли 12 українських об'єднань. Наразі залишилося 10, втрачено 2 – у Бресті й Гомелі.

Одним із найголовніших питань подальшого існування українців за межами України як етносу стало мовне питання. Відомо, що національна мова – це засіб збереження нації, духовності. Чим міцніші позиції займає мова в суспільстві, тим надійніші перспективи існування народу.

13 липня 1998 року було прийнято "Закон про мови в Республіці Білорусь", в статті 21-й якого зазначається, що право на виховання й освіту рідною мовою мають особи інших національностей, які проживають на території Білорусі. За даними перепису населення в Республіці Білорусь, 42% відсотки українців РБ визнають рідною мовою українську, а на Берестейщині цей показник ще вищий – 53%, на Гомельщині – 52%. "Закон про мови" посприяв активній роботі українських об'єднань у питаннях збереження рідної мови: у Бресті відкривалися класи з вивчення української, в Кобрині діяло 10 факультативів, у Мінську товариство "Січ" створило недільну українську школу, де навчалося більш як 100 дітей, факультатив діяв і при Мінській гімназії №7. У ті роки українську мову вивчали навіть у білоруській гімназії ім. Якуба Коласа.

На філологічних факультетах Білоруського державного і Брестського педагогічного університетів було відкрито українські відділення. Для студентів організовували стажування в Київському і Львівському національних університетах. Кращим студентам надавалася матеріальна підтримка і допомога від БГОУ "Ватра" в підготовці до вступу в аспірантуру (з надією, що в майбутньому будемо мати високо освічених фахівців), вони залучалися до наших громадських справ. В останні 5-6 років відбулися зміни, на жаль, не на краще. Деякі з ентузіастів, які розпочинали цю важливу справу, відійшли за віком, дехто – з інших причин. Молодь, на яку ми мали надію, не дуже виявляє бажання працювати на громадській ниві, займатися питанням організації класів, факультативів, недільних шкіл тому, що необхідно багато енергії, сили й завзяття для подолання тих труднощів, які є при їх створенні. Дехто з керівників цей шлях не подолали, дехто почав створювати гуртки, де діти займаються народною творчістю, вивчають українську мову, як це практикується в Бресті й Вітебську.

Мінське громадське об'єднання українців "Заповіт" з 2005 року організувало курси з вивчення української мови за спеціальною програмою, в рамках якої проводяться семінари з мовної практики (поїздка дітей в Україну), "Тижні української мови", дитячо-юнацькі семінари, на яких підбиваються підсумки навчального року. Тих, хто володіє мовою і має бажання вчитися, рекомендуємо на навчання у ВНЗ України. За останні роки на наших курсах пройшли навчання майже 50 дітей. Щорічно організовуємо відпочинок дітей у літніх

таборах України. Другий напрям нашої діяльності – налагодження контактів, творчих зв'язків з культурними установами, бібліотеками, музеями, товариствами столиці.

Більш як десять років діє при товаристві відділ української літератури з книжковим фондом у 3000 примірників. Відділ бібліотеки організовує виставки з нагоди днів народження видатних письменників і поетів, народних свят, Дні української книги, Уроки Шевченка, зустрічі з відомими білоруськими письменниками. Так, широко відзначено 150-річчя з дня народження Івана Франка. Разом з Центральною бібліотекою ім. Я.Купали підготували й провели ювілейний вечір за участю вчених Інституту літератури НАН Білорусі, письменників з України. Спільно з Державним музеєм Янки Купали відзначено день народження Кобзаря. Цьогорік відзначили 110-річчя з дня народження Володимира Сосюри.

З Товариством дружби "Білорусь-Україна", членами президії якого ми є, щорічно, разом з іншими українськими товариствами, відзначаємо День незалежності України та дні народження видатних діячів української культури. У таких вечорах незмінно бере участь наш фольклорний український ансамбль пісні та обрядів "Ватра", в репертуарі якого багато українських і білоруських пісень. 2007 року цей колектив став переможцем Всеукраїнського фестивалю козацької пісні.

Важливий напрям нашої діяльності – спілкування з науковими установами, інститутами. Такі зв'язки дають нам можливість більш ґрунтовно, глибше, на науковій основі проводити ті чи інші заходи з питань історії, культури тощо. 2006 року відзначено 140-річчя з дня народження М.Грушевського – першого Президента України. Разом з Посольством України в Республіці Білорусь, ученими з Чернігова, Білоруського держуніверситету проведено історичні читання. 2007-го – широко відзначено 335-річчя з дня народження Пилипа Орлика – гетьмана й автора першої конституції України. Президією БГОУ "Ватра" було створено громадську комісію з увічнення його пам'яті. Протягом кількох років ця комісія і наше товариство "Заповіт" зробили чимало. Відбулося два історичні читання з участю українських і білоруських учених, групи депутатів Вілейської районної Ради, нашої громадськості. За сприяння українського посольства в РБ видано книгу про П.Орлика. З нашої ініціативи в районному центрі Вілейка відкрито вулицю Пилипа Орлика, експозицію в краєзнавчому музеї. Відбулися великі громадські заходи з нагоди 335-річчя з дня народження гетьмана на його батьківщині – в селі Косути та Вілейці. Наша особлива вдячність шановному Послу України в Білорусі Ігорю Дмитровичу Ліховому – за активне сприяння й особисту участь у цих заходах, за належне розуміння й увагу до цієї важливої справи.

Члени громадського об'єднання українців "Заповіт" беруть участь у наукових конференціях та інших заходах в Україні, до яких нас запрошують. Участь у них дає нам широку інформацію про те, що відбувається в українстві, діаспорах, які напрями важливі в нашій діяльності.

Наразі починаємо готуватися до відзначення 195-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка. Багато задумок, планів, що потребує фінансування. Одним словом, проблеми існують. Нині одне з важливих питань у діяльності діаспори – видання літератури, присвяченої питанням історії, культури українців Білорусі. За останні 10–15 років з ініціативи членів українських громадських об'єднань і, звичайно ж, за підтримки Посольства України в РБ, українських видавництв, Уповноваженого у справах релігій та національностей при Раді Міністрів Республіки Білорусь видано книги наступної тематики:

- ✓ збереження історичної пам'яті;
- ✓ література про україномовних авторів;
- ✓ народна творчість тощо.

Першим значним виданням став "Словник Берестейщини" Володимира Леонюка (Львів: Афіша, 1996. – 396 с.) У ньому – не лише про сучасну Берестейщину, але й про її історичне минуле. Ця книга дає уявлення про життя тамтешніх українців в різні часи, за різної влади, про їхню культуру, побут. Про пригнічення, а то й нищення українців як етносу. В книзі чимало інформації і про знатних краян новітніх часів.

1999 року відбулися перші Шевченківські читання – до 185-річчя з дня народження Великого Кобзаря. Читання провела українська громада, в числі учасників – білоруські вчені й літературознавці. Було видано матеріали Шевченківських читань (упорядник Г.Ю.Калюжна, 43 с.).

2001 року видано книгу-альбом "Українська вишивка на Білорусі" (автор ідеї та проекту Г.Ю.Калюжна; Мінськ: Енциклапедикс, 49 стор.) – на основі матеріалів Першої республіканської виставки "Українська вишивка", де було показано народну творчість українців РБ.

"Там за гаєм, гаєм" – під такою назвою вийшла книга про сучасні народні пісні та приказки, записані на Берестейщині її упорядником М.Козловським (Київ, 2002. – 114 с.). У збірці представлені зразки усної народної творчості корінного населення Берестейщини.

Значною подією для українців Білорусі, і не лише для них, стала поява книги "До тебе, світе..." (К.: Український центр духовної культури, 2003. – 544 с.), в якому представлено творчість 59-ти україномовних поетів та письменників Берестейщини, а також їх біографії. Це – чи не найкращий літературний збірник за останнє століття в історії цього краю.

У Велику Вітчизняну війну на білоруській землі немало подвигів здійснили воїни-українці. Саме про цих героїв, чії імена увічнено білорусами, зокрема, в назвах вулиць багатьох міст, селищ і сіл, йдеться в книзі, виданій у серії "Науково-популярне видання" 2004 року під назвою "Навічно в пам'яті народній" (автор ідеї і проекту – Г.Ю.Калюжна Г.Ю.Мінськ: Енциклопедикс, 2004. – 52 с.). Цю книгу, значно доповнену (більш як тридцятьма іменами, а також фотографіями) і перекладену українською мовою Посольством, перевидано за сприяння Держкомтелерадіо України під назвою "У боях за синьооку Білорусь. 129 коротких розповідей про синів і дочок української землі, імена яких увічнено в Білорусі" з передмовою видатного поета Бориса Олійника (Харків: Факт, 2005. – 96 с.: іл.).

У 2004-2005 роках вийшло два томи книги "Білорусь у моєму серці" – короткий біографічний довідник про українців Берестейщини, які своєю працею роблять вагомий внесок у розвиток економіки республіки (автор-упорядник С.К.Гребенчук, Брест: "Брестская типография", 2005. – 272 с.).

Підводячи підсумки історії створення та діяльності громадських об'єднань українців в Білорусі, зазначимо, що вони за ці роки зарекомендували себе як дійсно творчі національні об'єднання, багато було зроблено по відродженню та збереженню рідної мови, культури, історії, народної творчості. Об'єднання Українців набули авторитету серед інших діаспор республіки.

КУЛЬТУРНА-АСВЕТНИЦКАЕ ЖЫЦЦЁ УКРАЇНЦАЎ НА ТЭРЫТОРЫІ ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (20–30-Я ГГ. ХХ СТ.)

Аляксандр Вабішчэвіч (Брест, Беларусь)

У складзе поліэтнічнага насельніцтва Заходняй Беларусі, якая пасля Рыжскага мірнага дагавору 1921 г. адышла да Польшчы, разам з беларускай большасцю прадстаўнічай славянскай супольнасцю з'яўляліся ўкраінцы. Іх кампактнае пасяленне назіралася на беларуска-ўкраінскім памежжы – у Брэсцкім, Кобрынскім і іншых паўднёвых паветах Палескага ваяводства. Тагачасная польская статыстыка не дае дакладных звестак аб колькасці там украінскага насельніцтва. Супярэчлівыя лічбы прыводзяцца і ў перыёдыцы, навуковых даследаваннях. Паводле афіцыйных даных, у 9 паветах Палескага ваяводства (без уліку Сарненскага, які быў перададзены пазней Валынскаму ваяводству) налічвалася 63,8 тыс украінцаў (6,6%)(аднак улічваюся населены пераважна ўкраінцамі Камень-Кашырскі павет) [3, л. 5]. Як сведчаць афіцыйныя вынікі перапісу насельніцтва 1931 г., у Палескім ваяводстве ўкраінскамоўныя жыхары складалі 53,6 тыс.

У пачатку 1920-х гг. у межах Палескага ваяводства не назіралася ажыўлення культурна-асветніцкага жыцця ўкраінцаў. Аднак намаганнямі групы ўкраінскай інтэлігенцыі, прыхільнай да Украінскага нацыянальна-дэмакратычнага аб'яднання (УНДА), сярод якой быў пасол у польскім сейме В. Дзмітрыюк, пачала стварацца арганізацыя "Просвіта". Паводле статута "Украінскага культурнага таварыства "Просвіта на Палессі" 1923 г. таварыства фармальна з'яўлялася рэгіянальным аб'яднаннем, незалежным ад галаўной арганізацыі "Просвіта" у Львове, мела асобную структуру: акрамя цэнтральнай управы ў Брэсце, былі створаны 2 акруговыя камітэты ў Брэсце і Кобрыне. Арганізацыя ў Кобрыне не была легалізавана, бо фармальна таварыства "Просвіта" не мела права ствараць свае мясцовыя структурныя адзінкі, хаця яго юрысдыкцыя распаўсюджвалася на ўсё Палескае ваяводства [15, л. 114]. Сітуацыя была выпраўлена ў зацверджаным у 1928 г. статуте таварыства "Просвіта на Палессі", мэтай якога было "развіццё асветы і ўздым культурнага становішча ўкраінскага насельніцтва Палесся" [36, с. 3].

Паступова актывізавалася дзейнасць "Просвіты" на месцах. У 1923 г. на тэрыторыі Брэсцкага і Кобрынскага паветаў праводзілася кампанія па байкоту польскіх школ і складванню дэкларацый аб адкрыцці ўкраінскіх школ [23, л. 42], якая "падтрымлівалася ўкраінскім насельніцтвам, у некаторых мясцовасцях знаходзіла добрую аснову" [22, л. 27].

Як адзначана ў адной са справаздач IX Корпуса аховы памежжа (1923 г.), дзеячы "Просвіты" аб'ядноўваліся пад выглядам кааператываў, паспяхова развівалі агітацыю ў вёсках, асабліва ў паўднёвых паветах Палескага ваяводства [21, л. 25]. Мясцовая ўкраінская інтэлігенцыя наладзіла сувязі з кіраўніцтвам "Просвіты" у Львове, украінскімі прадстаўнікамі ў польскім сейме і сенаце. Была ўрачыста ўвекавечана памяць украінскага пісьменніка А. Старажэнкі (1806–1874 г.), апошнія гады жыцця якога прайшлі ў Брэсце і навакольнай вёсцы Трышын [26]. Яго імя атрымала адкрытая ў 1924 г. прыватная 7-класная ўкраінская школа (каля 100 вучняў), пры якой былі наладжаны курсы для дарослых [20, л. 2].

На з'ездзе "Просвіты" (Львоў, 26 снежня 1923 г.) планавалася стварыць сумесны камітэт для аб'яднання на месцах (у тым ліку на Палессі) уласных структурных адзінак з пляцоўкамі дабрачыннай арганізацыі "Рідна хата". Аднак да рэалізацыі гэтага сумеснага праекту справа не дайшла [37, с. 50]. Адрэзаны "Ріднай хаты" на Палессі з'яўляліся адзінкавымі.

Вясной 1925 г. "Просвіта" і Украінскае сацыялістычнае аб'яднанне "Сельсаюз" правялі кампанію па збору дэкларацый аб адкрыцці ўкраінскіх школ на тэрыторыі Брэсцкага, Драгічынскага, Кобрынскага, Пружанскага паветаў [2, л. 46, 68; 14, л. 18; 5, л. 55]. На працягу красавіка 1925 г. актывістамі "Просвіты" было сабрана каля 200 дэкларацый [16, л. 276], аднак ніводная з іх не была задаволена. У 1927/1928 навуч. годзе ў Палескай школьнай акрузе была толькі адна прыватная пачатковая ўкраінская школа ў Брэсце, а таксама 3 польска-ўкраінскія школы і 40 польскіх, дзе ўкраінская мова выкладалася ў якасці прадмета (большасць іх прыходзіліся на населеныя ўкраінскім насельніцтвам Сарненскі (21) і Камень-Кашырскі (8) паветы) [1, л. 9–12]. Аднак дзяржаўныя ўкраінскія школы так і не з'явіліся. Сярэдняя ўкраінская школа ў Брэсце, якую ўтрымлівала "Просвіта", была адным з цэнтраў культурна-асветніцкага жыцця. Там на працягу 1925/1926 навуч. года было наладжана 5 выстаў, некалькі ўрачыстых мерапрыемстваў у гонар Т. Шаўчэнкі, І. Франка, А. Старажэнкі, праводзіліся агульнаадукацыйныя курсы для дарослых [27; 28; 29]. Мясцовыя актывісты ў Брэсцкім, Кобрынскім і Драгічынскім паветах клапаціліся пра бібліятэкі-чытальні, пры якіх ствараліся хоры і драматычныя гурткі [30].

Калі ў першай палове 1920-х гг. сацыяльная база таварыства "Просвіта на Палессі" была вузкай, то з 1926 г. пад уплывам Грамады і Украінскага сялянска-рабочага сацыялістычнага аб'яднання "Сельраб" (Сельраб) была створана разгалінаваная сетка яго мясцовых структурных адзінак. Дзеячы Сельраба пераходзілі ў гурткі і бібліятэкі-чытальні "Просвіты", выкарыстоўваючы іх легальны статус. У пачатку 1927 г. таварыства "Просвіта" мела 61 бібліятэку-чытальню, з іх 6 размяшчаліся ў Брэсце. На працягу лютага-красавіка 1927 г. узнікла 16 новых бібліятэк ў Брэсцкім, Кобрынскім, Пінскім паветах [7, л. 6], а ўсяго на працягу 1927 г. была адкрыта 21 новая бібліятэка-чытальня [38, с. 139]. Планавалася пабудаваць народны дом у Брэсце [34]. "Просвіта" імкнулася рэалізаваць цэлы комплекс мер па ліквідацыі непісьменнасці насельніцтва праз стварэнне курсаў, выдавецкую дзейнасць і іншымі сродкамі [25, с. 110]. У лютым-сакавіку 1927 г. у Брэсце былі арганізаваны кааператывы курсы, на якіх з лекцыямі па метадыцы культурна-асветніцкай працы выступаў кіраўнік "Просвіты" з Львова М. Галушчынскі [31], пазней – курсы для кіраўнікоў вясковых чытальняў [35]. Галаўная арганізацыя "Просвіта" у Львове для папулярызацыі ўкраінскамоўнага друку праводзіла розныя акцыі (Тыдзень украінскай кнігі і інш.), у ходзе якіх збірала друкаваную літаратуру для ўкраінскага насельніцтва Палесся [37, с. 50]. Важным элементам грамадзянскага выхавання ўкраінскага насельніцтва з'яўляліся ўрачыстасці ў гонар Т. Шаўчэнкі [33, с. 48]. У рэпертуары самадзейных тэатральных калектываў "Просвіты" былі ўкраінскамоўныя п'есы "Наталка Палтаўка", "Яўрэйка-выхрэстка", "Нявольнік", "У калядную ноч", "Мітусня" і іншыя. Выступалі і вандроўныя ўкраінскія тэатральныя трупы, за якімі быў устаноўлены пільны кантроль з боку мясцовай адміністрацыі.

Адносіны польскіх улад да гурткоў "Просвіты" былі выказаны на з'ездзе стараст Палескага ваяводства 16 сакавіка 1927 г., г. зн. пасля ліквідацыі Грамады. "Урад не дапусціць кансалідацыі і цэнтралізацыі асобных гурткоў "Просвіты" у адну моцную арганізацыю" [6, л. 5]. Мэтанакіраванае недапушчэнне ўсялякай дзейнасці ўкраінскіх арганізацый было вынікам практычнага ажыццяўлення канцэпцый польскіх улад, паводле якіх Палессе павінна было стаць бар'ерам для распаўсюджвання ўкраінскага руху на поўнач.

Пад уплывам левых палітычных сіл (найперш камуністаў) адбываўся далейшы арганізацыйны рост "Просвіты": колькасць гурткоў узрасла з 112 (1601 чалавек) у 1928 г. да 127 (1754 чалавек) у 1929 г. – у Брэсцкім, Кобрынскім, Драгічынскім, Пінскім, Столінскім і Пружанскім паветах [4, л. 69]. Эфектыўна працавалі павятовыя ўправы ў Брэсце і Кобрыне. Адначасова адкрываліся новыя бібліятэкі-чытальні таварыства – у канцы 1928 г. у Палескім ваяводстве іх налічвалася 106, у тым ліку ў Брэсцкім павеце – 38, Кобрынскім – 44,

Драгічынскім – 19, Пінскім і Столінскім – 5 [8, л. 58 адв.], а да пачатку 1929 г. іх колькасць павялічылася да 127. Паводле ацэнак польскіх паліцэйскіх органаў, большая частка іх мела "антыдзяржаўны характар".

Хоць таварыства "Просвіта" мела пэўныя поспехі на тэрыторыі Палескага ваяводства, асабліва ў 1927–1929 гг., аднак яго дзейнасці перашкаджалі ідэалагічныя супярэчнасці паміж кіраўніцтвам і нізавымі структурамі. Управа таварыства ў Брэсце, дзе пераважалі прыхільнікі УНДА і пятлюраўцы, у 1929 г. закрыла ў Брэцкім павеце больш 30 вясковых бібліятэк-чытальняў [32]. Разгорнутыя рэпрэсіі польскіх улад у пачатку 1930-х гг. выклікалі негатыўныя наступствы для "Просвіты". У 1931 г. дзейнічалі толькі 79 гурткоў таварыства (1534 чалавекі), у наступным годзе – 56 (1031 чалавек) [4, л. 69]. У пачатку 1932 г. налічваліся 44 украінскія гаспадарчыя пляцоўкі, а таксама 53 чытальні "Просвіты" [9, л. 24].

У канцы 1932 г. структуры "Просвіты" далучыліся да разгорнутага па ініцыятыве Украінскага педагагічнага таварыства "Рідна школа" плебісцыту адносна адкрыцця ўкраінскіх школ. У студзені 1933 г. адпаведная агітацыйная кампанія праводзілася ў Брэцкім, Драгічынскім і Кобрынскім паветах. Актыўны ўдзел у зборы подпісаў бацькоў ажыццяўлялі праваслаўныя святары [18, л. 118; 10, л. бадв.; 19, л. 26]. У ходзе праведзенай акцыі ў шэрагу мясцовасцяў моладзь збірала грошы на падпіску заходнеўкраінскіх перыядычных выданняў, "у многіх дамах з'явіліся партрэты Шаўчэнкі" [17, л. 301]. Аднак з-за слабасці нізавых структур кампанія плебісцыту на Палессі не атрымала поспеху.

Польскія адміністрацыйна-паліцэйскія ўлады Палескага ваяводства пад пагрозай спынення дзейнасці "Просвіты" патрабавалі ад яе кіраўніцтва выдалення "падрыўных элементаў". У адказ кіраўнік "Просвіты на Палессі" А. Базылевіч закрыў 1 чэрвеня 1932 г. 30 бібліятэк-чытальняў [38, с. 140]. У 1932 г. былі ліквідаваны ўсе вясковыя бібліятэкі-чытальні, засталася толькі 1 у Брэсце. Да 1933 г. засталіся толькі 2 гурткі таварыства. У красавіку 1933 г. "Просвіта" мела ўсяго 3 чытальні – у Брэсце, Арэхава Брэсцкага павета, Блотах Кобрынскага павета [10, л. 62 адв.]. Крытычным было становішча адзінай украінскай школы ў Брэсце. Кіраўнікі ўправы "Просвіты" звярталіся ў 1933 г. за матэрыяльнай дапамогай да таварыства "Рідна школа" у Львове, Земскага іпатэчнага банку, таварыства "Дністро", да ўкраінскіх парламентарыяў. Аднак і "Просвіта", і "Рідна школа" не маглі аказаць істотнай дапамогі, бо знаходзіліся ў складаным фінансавым становішчы. Пасля ліквідацыі Сельрабу і чытальняў "Просвіты" з вясны 1933 г. арганізаваны ўкраінскі культурна-асветніцкі рух на Палессі фактычна спыніўся.

Свой уклад у грамадска-культурнае жыццё ўносілі прадстаўнікі ўкраінскіх эмігранцкіх колаў. На тэрыторыі Заходняй Беларусі дзейнічалі аддзелы Украінскага цэнтральнага камітэта (УЦК) у Брэсце, Гродна, Баранавічах, Слоніме, Івацэвічах, Парэччы Пінскага павета. У 1934 г. іх налічвалася 54 [40, с. 38]. Нешматлікія групы ўкраінскіх эмігрантаў былі зафіксаваны таксама ў Пінску, Кобрыне, Янаве, Лясной, Мілавідах, Стаўбцах. Аддзелы праводзілі лекцыі, курсы ўкраіназнаўства, займаліся культурна-асветніцкай працай сярод былых вайскоўцаў-пятлюраўцаў. З канца 1920-х гг. штогод праводзіліся мерапрыемствы ў гонар С.Петлюры, Т.Шаўчэнкі, Ю.Пілсудскага, лекцыі па гісторыі Украіны. У 1930 г. Галоўная управа УЦК планавала адкрыць у 16 аддзелах стацыянарныя бібліятэкі [40, с. 44]. Аддзел УЦК у Брэсце, створаны ў 1929 г., з'яўляўся адным з буйных у міжваеннай Польшчы, меў з 1931 г. стацыянарную бібліятэку [39, с. 605–606]. Пасля набыцця ў 1935 г. уласнага памяшкання там размясцілася "Хата казака". Немалое значэнне надавалася дабрачынным акцыям – збору сродкаў на бібліятэку С. Пятлюры ў Парыжы, для беспрытульных дзяцей. Аддзел УЦК у Слоніме, які быў створаны таксама ў 1929 г., аб'ядноўваў украінскіх рабочых, якія працавалі на дрэваапрацоўчых прадпрыемствах у Слонімскім павеце [24, л. 230]. Пры дапамозе Галоўнай управы УЦК у Слоніме была створана бібліятэка. У сакавіку 1938 г. там упершыню было праведзена свята Т. Шаўчэнкі [39, с. 602–603]. Адзел УЦК у Гродна, які дзейнічаў у першай палове 1930-х гг., меў уласную бібліятэку-чытальню [40, с. 39].

Толькі ў другой палове 1930-х гг. на тэрыторыі Палесся ажыццяўляліся мэтанакіраваныя захады па аднаўленню дзейнасці ўкраінскіх арганізацый. Па заданню ЦК УНДА пасол І. Завалькут праводзіў у Брэсце кансультацыі з кіраўнікамі, актывістамі "Просвіты" В. і У. Крыніцкімі і іншымі адносна ажыўлення дзейнасці "Просвіты", наведаў Кобрын, Пінск, Лунінец [13, л. 35–35 адв.]. Было прапанавана наладзіць праз "Просвіту" экскурсіі ўкраінскай моладзі ў Галіцыю. Аднак польскія ўлады перашкаджалі правядзенню такіх экскурсій, праводзілі меры па абмежаванню кантактаў украінцаў Палескага ваяводства і Галіцыі [11, л. 35–36].

Разгорнутая ў лістападзе 1937 г. таварыствам "Рідна школа" чарговая акцыя школьнага плебісцыту [37, с. 88], планавалася і на тэрыторыі Палескага ваяводства. Аднак павятовым старатам было загадана не дапускаць сходаў, збору подпісаў, стварэння камітэтаў "Ріднай школы", канфіскоўваць інструкцыі, адозвы і іншую друкаваную літаратуру

товарыства. Правядзенне школьнага плебісцыту дапускалася толькі ў асобных гмінах Брэсцкага і Кобрынскага паветаў [12, л. 12]. Жорсткія абмежавальныя меры польскія ўлады тлумачылі тым, што "Рідна школа" не мела права разгортваць сваю дзейнасць па-за межамі Галіцыі. Прадугледжвалася не дапускаць да школьнай акцыі "Просвіты" і іншыя культурна-асветніцкія таварыствы [12, л. 13]. За выключэннем нешматлікіх прыкладаў акцыю школьнага плебісцыту на Палессі правесці не ўдалося.

У адрозненне ад заходнеўкраінскіх зямель культурна-асветніцкая дзейнасць украінскага насельніцтва на тэрыторыі Заходняй Беларусі ў канцы 1930-х гг. мела абмежаваны, эпизадны характар, не праводзілася ў межах арганізацыйных структур, якія не ўдалося аднавіць. У Палескім ваяводстве асобныя групы ўкраінскага насельніцтва гуртаваліся вакол нешматлікіх кааператываў, управы "Просвіты" у Брэсце, украінскіх кааператывуных банкаў у Брэсце і Кобрыне. Украінская прапаганда ажыццяўлялася праз прэсу, літаратуру, якія бясплатна накіроўвалі па пошце мясцовым актывістам ці нелегальна завозілі з Львова, Луцка [11, л. 80]. Адпаведная агітацыя назіралася і з боку ксяндзоў, манахаў, псаломшчыкаў грэка-каталіцкага і ўсходне-візантыйскага абрадаў [13, л. 32–33].

У цэлым, нацыянальна-культурнае жыццё ўкраінцаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі разгортвалася толькі ў асобных паветах Палескага ваяводства, дзе адчувальнай была ўкраінская прысутнасць. Створаная намаганнямі мясцовай інтэлігенцыі рэгіянальная арганізацыя культурна-асветніцкага таварыства "Просвіта" пры падтрымцы левых беларускіх і ўкраінскіх партый і арганізацый здолела стварыць у Палескім ваяводстве ў другой палове 1920-х–пачатку 1930-х гг. разгалінаваную сетку гурткоў і бібліятэк-чытальняў. Ва ўмовах заняпаду ўкраінскага культурна-асветніцкага жыцця на беларуска-ўкраінскім памежжы ў 1930-я гг. заходнеўкраінскія арганізацыі спрабавалі аказваць разнастайную дапамогу, аднак выправіць сітуацыю не змаглі.

Літаратура

1. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці (ДАБВ). – Ф. 1. – Воп. 8. – Спр. 1664.
2. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 11.
3. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 45.
4. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 46.
5. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 114.
6. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 297.
7. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 326.
8. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 616.
9. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 2253.
10. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 9. – Спр. 2408.
11. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 10. – Спр. 1507.
12. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 10. – Спр. 1517.
13. ДАБВ. – Ф. 1. – Воп. 10. – Спр. 1518.
14. ДАБВ. – Ф. 2. – Воп. 1. – Спр. 119.
15. ДАБВ. – Ф. 2. – Воп. 1. – Спр. 123.
16. ДАБВ. – Ф. 2. – Воп. 1. – Спр. 928.
17. ДАБВ. – Ф. 3. – Воп. 3. – Спр. 6.
18. ДАБВ. – Ф. 3. – Воп. 3. – Спр. 11.
19. ДАБВ. – Ф. 3. – Воп. 1. – Спр. 87.
20. ДАБВ. – Ф. 59. – Воп. 2. – Спр. 768.
21. ДАБВ. – Ф. 67. – Воп. 1. – Спр. 17.
22. ДАБВ. – Ф. 67. – Воп. 1. – Спр. 364.
23. ДАБВ. – Ф. 67. – Воп. 1. – Спр. 762.
24. Дзяржаўны архіў Гродзенскай вобласці. – Ф. 200. – Воп. 2. – Спр. 12.
25. Зуляк І.С. Реалізацыя "Просвітою" праграмы ліквідацыі непісьменнасці в міжвоєнний період (1919–1939 рр.) // Український історичний журнал. – 2005. – № 6. – С. 103–112.
26. Наше життя. – 1923. – 2 грудня.
27. Наше життя. – 1926. – 21 березня.
28. Наше життя. – 1926. – 11 квітня.
29. Наше життя. – 1926. – 8 серпня.
30. Наше життя. – 1926. – 12 вересня.
31. Наше життя. – 1927. – 8 травня.
32. Нове життя. – 1929. – 14 липня.
33. "Просвіта" на Волині: минуле і сучасне: Зб. наук. ст., док. і матеріалів. – Луцьк: Редакційно-видавничий відділ "Вежа" Волинського держ. ун-ту ім. Л.Українки, 2001. – 196 с.

34. Селянський шлях. – 1927. – 7 травня.
35. Селянський шлях. – 1928. – 24 грудня.
36. Статут Українського Товариства "Просвіта" на Поліссі. – Brześć n/B: B. w., 1928. – 21 s.
37. Iwanicki M. Oświata i szkolnictwo ukraińskie w Polsce w latach 1918–1939. – Siedlce: WSP, 1975. – 272 s.
38. Syrnyk M. Ukraińcy w Polsce 1918–1939: Oświata i szkolnictwo. – Wrocław: TINTA, "Krynica Design studio", 1996. – 186 s.
39. Wiszka E. Emigracja ukraińska w 1920–1939. – Toruń: Mado, 2004. – 753 s.
40. Wysocki R. Życie kulturalno-oświatowe ukraińskich emigrantów politycznych na terenie województwa Białostockiego w okresie międzywojennym // Białystoczczyzna. – 1997. – № 2. – S. 37–47.

СУПРАЦОЎНІЦТВА АРГАНІЗАЦЫІ "ЗМАГАННЕ" З УКРАЇНСЬКОЇ АРГАНІЗАЦЫЯЙ СЕЛЬРОБ Ў ЗАХОДНЯЙ БЕЛАРУСІ (1927 – 1930 гг.)

Вячаслаў Даніловіч (Мінск, Беларусь)

Лева-радыкальная нацыянальна-вызваленчая арганізацыя "Змаганне" з'яўлялася паслядоўніцай Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ) і дзейнічала ў заходняй Беларусі ў 1927–1930 гг. Яна ўтварылася па ініцыятыве ЦК Кампартыі Заходняй Беларусі (КПЗБ) у час выбарчай кампаніі ў польскі парламент. Арганізацыя ў большасці складалася з моладзі і распаўсюджвала сваю дзейнасць на Беластоцкае, Віленскае, Навагрудскае і Палескае ваяводства. На насельніцтва поўдня апошняга мела ўплыў украінская лева-радыкальная арганізацыя Сельроб, якая змагалася за сацыялістычны лад на ўсёй Украіне і лічыла, што ўкраінскія нацыянальныя інтарэсы цесна звязаны з інтарэсамі ўкраінскіх сялян і работнікаў [1, с. 546].

Кампартыя імкнулася выкарыстаць выбарчую кампанію для арганізацыі палітычнай працы сярод насельніцтва. КПЗБ была патрэбна парламенцкая трыбуна для выкрыцця палітыкі кіруючых колаў і арганізацыі легальнай работы.

У развіццё гэтай тактыкі перадвыбарчай барацьбы быў зроблены асноўны ўпор на ўдзел у выбарах у сейм і ўтвораны лева-радыкальны блок, куды ўвайшлі кампартыя, Аб'яднанне сялянскай левіцы "Самопомоц", Польская партыя сацыялістычная-левіца, Беларускае сялянска-работніцкае аб'яднанне (БСРА) "Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых" і Сельроб-левіца [24, с. 136].

Нягледзячы на жорсткі пераслед з боку ўлад, у ходзе выбарчай кампаніі кампартыя вылучыла свой дзяржаўны спіс пад назвай "Рабоча-сялянскае адзінства", які атрымаў № 13. Аднак, у сувязі з тым, што ўнесеныя камуністамі ў выбарчыя камісіі спісы кандыдатаў у масавым парадку аб'яўляліся "неспраўднымі", лева-радыкальны блок быў вымушаны вылучаць у кожнай выбарчай акрузе па некалькі такіх спісаў пад рознымі назвамі. Усяго іх было вылучана 24 [23, с. 38], што ўскладняла блоку выдзяленне выбарчай кампаніі. Асноўнымі ў Заходняй Беларусі былі спісы БСРА "Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых", вакол якіх групаваўся былы актыў БСРГ [3, с. 400]. У Брэсцкай выбарчай акрузе сваіх кандыдатаў вылучыў Сельроб-левіца, які меў уплыў у Брэсцкім, Кобрынскім і Драгічынскім паветах. Яго дзяржаўны спіс праходзіў пад № 19 [29, с. 66].

Калі ўлады высветлілі, што ўсе ўзначальваемыя кампартыяй левыя сілы краю маюць намер галасаваць за спісы "Змагання", рэпрэсіўны ціск на яго ўзмацніўся [20, с. 4].

У такіх абставінах арганізацыя вырашыла заклікаць сваіх прыхільнікаў у Брэсцкай і Гродзенскай выбарчых акругах галасаваць адпаведна за дзяржаўныя спісы Сельроба-левіцы і "Рабоча-сялянскага адзінства". Усе свае сілы "Змаганне" сканцэнтравала ў Навагрудскай выбарчай акрузе, дзе меліся найбольшыя шанцы на перамогу, і разгарнула там у першыя дні сакавіка 1928 г. ўзмоцненую агітацыю за свой спіс [19, л. 17].

Спіс "Змагання" ў Навагрудскай выбарчай акрузе здабыў 71706 галасоў выбаршчыкаў са 175167 галасаваўшых. арганізацыя заняла тут першае месца. ББВР жа – толькі другое, бо сабраў 53926 галасоў (за такі недагляд быў звольнены з пасады навагрудскі ваявода). У Брэсцкай і Гродзенскай выбарчых акругах спісы "Змагання" атрымалі адпаведна 41 і 365 галасоў, што тлумачыцца заклікам галасаваць за іншыя спісы лева-радыкальнага блоку. У выніку па спісу арганізацыі ў Навагрудскай выбарчай акрузе ў сейм прайшлі Я. Гаўрылік, І. Дварчанін і А. Стагановіч. Яны ўтварылі ў сейме Беларускае пасольскі клуб (БПК) "Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых". У сярэдзіне красавіка [11, с. 1] да клуба далучыўся

Ф. Валынец, выбраны ў сейм па спісу "Беларускіх сялян і аграрнікаў" № 41 (група Я. Станкевіча) у Лідскай выбарчай акрузе. У пачатку мая [15, л. 32] са згоды сваёй сеймавай фракцыі да БПК "Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых" далучыўся Я. Грэцкі, выбраны па спісу Сельроба-левіцы ў Брэсцкай выбарчай акрузе [4, с. 124 – 127]. У выніку клуб аб'яднаў большасць беларускіх паслоў сейма.

БПК "Змаганне за інтарэсы сялян і рабочых" распачаў актыўную палітычную і агітацыйную працу ў напрамку стварэння масавай левай рэвалюцыйна-дэмакратычнай і нацыянальна-вызваленчай арганізацыі. У маі 1928 г. [28, с. 125] ён, каб падкрэсліць, што з'яўляецца адзіным пераемнікам традыцый Беларускай сялянска-работніцкай грамады (БСРГ), змяніў сваю назву на Беларускі сялянска-работніцкі пасольскі клуб (БСРПК) "Змаганне". Паслы клуба імкнуліся згуртаваць мясцовых актывістаў і з іх дапамогай распачаць стварэнне нізавых структур арганізацыі. Паслы часта выезджалі ў гарады і мястэчкі, дзе сустракаліся з актывістамі, вялі з імі перапіску, уцягвалі ў арганізацыйную дзейнасць. Пры гэтым на поўдні Палескага ваяводства клуб цесна ўзаемадзейнічаў з Сельробам-левіцай [13, л. 128, 132; 31, л. 1; 32, л. 278].

15 красавіка 1929 г. у Вільні адкрыўся Цэнтральны сакратарыят (ЦС) БСРПК "Змаганне" [18, л. 3], а ў маі пачалі стварацца першыя павятовыя сакратарыяты клуба. Ёсць звесткі аб іх існаванні ў 18 паветах: у Ашмянах, Баранавічах, Беластоку, Брэсце, Вілейцы, Вільні (быў утвораны пры ЦС [14, л. 102]), Вішняве, Гайнаўцы, Глыбокім, Гродне, Косаве, Лідзе, Маладзечне, Навагрудку, Паставах, Пінску, Свіслачы і Слоніме [26, л. 212 – 213].

Цэнтрам падрыхтоўкі да друку выданняў арганізацыі быў ЦС БСРПК "Змаганне", а распаўсюджаннем іх займаліся сакратарыяты і ўпаўнаважаныя клуба на месцах. Калі ўлады забаранялі газеты, то "Змаганне" праз адозвы раіла сваім прыхільнікам выпісваць лева-радыкальную ўкраінскую і польскую прэсу: "Сельроб", "Новае жыццё", "Вікно", "Chciem roznać wszystko", "Samopomoc chłopska", "Robotnik Chelmski", "Myś!" [12, л. 4; 15, л. 128].

"Змаганне" актыўна ўдзельнічала ў палітычных кампаніях узначальваемых кампартыяй левых сіл. Пры гэтым у тых паветах заходнебеларускіх ваяводстваў, дзе былі структуры Сельроба, арганізацыя звычайна праводзіла палітычныя кампаніі сумесна з ім (за гэта ўзаемадзейненне адказвалі Я. Грэцкі і П. Крынчык) [5, с. 128; 14, л. 32, 36; 16, л. 15 – 16]. З 1929 г. удзел у гэтых кампаніях, якія часта былі ўзаемазвязаны, набывае планавы характар. Прычым паслы клуба ўдзельнічалі ў падобных акцыях і за межамі Заходняй Беларусі, у тым ліку і ў Заходняй Украіне. Так, 12 лютага 1930 г. Я. Грэцкі прысутнічаў на II кангрэсе Сельроба ў Львове. Пры разгоне мерапрыемства паліцыяй многія яго ўдзельнікі былі паранены, а паслы-сельробаўцы А. Сенюк і М. Хам збіты [21, с. 77 – 78; 30, с. 171].

Самай буйной і паспяховай акцыяй, у якой "Змаганне" плённа супрацоўнічала з Сельробам, была распачатая летам 1929 г. кампанія па падрыхтоўцы да склікання Еўрапейскага сялянскага кангрэса. Быў створаны аргкамітэт па падрыхтоўцы да кангрэса, у які ўвайшлі члены Камуністычнай партыі Польшчы (КПП) (сярод іх прадстаўнік Сялянскага інтэрнацыянала С. Ваявудскі), левыя рэвалюцыйна-дэмакратычныя паслы сейма К. Вальніцкі ад Сельроба, П. Крынчык ад БСРПК "Змаганне" і інш. Аргкамітэту даручалася арганізацыя Агульнапольскага кангрэсовага камітэта (АКК) у Варшаве і яго аддзяленняў – Украінскага кангрэсовага камітэта ў Львове і Беларускага кангрэсовага камітэта ў Вільні. Хутка на нарадзе, якая адбылася ў Варшаве, быў утвораны АКК у складзе С. Вайтовіча (ЗЛХ "Самопомоц"), К. Вальніцкага, П. Крынчыка і інш. [22, с. 161–162].

У выніку напружанай працы па правядзенню кангрэсвай кампаніі ў Заходняй Беларусі было створана 57 нізавых кангрэсовых камітэтаў, вакол якіх гуртаваліся па некалькі дзесяткаў, а нярэдка і больш сотні сялян [27, л. 10; 8, л. 371–372].

Каб прыпыніць сялянскія выступленні, якія прынялі ў час кангрэсвай акцыі шырокі размах, і перашкодзіць выбарам дэлегатаў на кангрэс, польскія ўлады ўзмацнілі пераследаванні і рэпрэсіі актывістаў гэтай кампаніі. Пачаліся пагалоўныя арышты. Большасць абраных на кангрэс дэлегатаў былі арыштаваны [7, л. 37]. Усё ж, нягледзячы на ўсе перашкоды, П. Крынчыку і сялянину з Берастовічаў Гродзенскага павета, камуністу С. Лазарчыку ўдалося па чужых пашпартах прыбыць у Берлін на Еўрапейскі сялянскі кангрэс, які адбыўся 27–29 сакавіка 1930 г. Яны прынялі ўдзел у дзейнасці камуністычнай фракцыі кангрэса, а П. Крынчык зрабіў даклад аб становішчы заходнебеларускіх сялян. [22, с. 165–166].

Парламенцкая дзейнасць паслоў клуба "Змаганне" грунтавалася на цесным супрацоўніцтве ў межах лева-радыкальнага сеймавага блока, у які, акрамя іх, уваходзілі паслы ад Сельроба і Аб'яднання сялянскай левіцы "Самопомоц", а ўзначальваў блок пасольскі клуб КПП [10, с. 18].

Усе фракцыі гэтага блока выступалі з агульнымі заявамі і прапановамі па важнейшым пытанням унутранай і знешняй палітыкі. Яны падтрымлівалі адзін аднаго і выказвалі

салідарнасць з усімі рэвалюцыйна-дэмакратычнымі сіламі краіны. Так было і 28 лютага – 16 сакавіка 1929 г., калі ў Вільні адбыўся апеляцыйны суд па справе БСРГ. З гэтай нагоды "Змаганне" прыняло актыўны ўдзел у правядзенні акцый пратэсту, распачатых па ініцыятыве КПЗБ. Немалое месца ў гэтай кампаніі занялі прамовы ў сейме паслоў лева-радыкальнага блоку ў падтрымку Грамады [9, с. 132; 25, л. 97–99]. Аднак 13 сакавіка 1929 г., нягледзячы на супраціўленне лева-радыкальнага блоку, сейм прагаласаваў за выданне суду паслоў-камуністаў Г. Бітнера і А. Варскага, а таксама пасла-сельробаўца К. Вальніцкага за дэманстрацыю падтрымкі былым дзеячам БСРГ на апеляцыйным суддзе [2, с. 57].

У 1930 г. рэпрэсіі і пераследаванні ўладамі левых сіл, у тым ліку і "Змагання", яшчэ больш узмацніліся. Улады нанеслі ўдар па ўсім структурам арганізацыі адрозу. З гэтага часу дзейнасць "Змагання" рэзка звужалася, але не спынілася. Арганізацыя інтэнсіўна спрабавала аднавіць шырокую дзейнасць. 3 мая 1930 г. Сельроб, па дамоў, перадаў пад кантроль "Змагання" большасць сваіх нізавых структур у Палескім ваяводстве [17, л. 18, 27–29]. Аднак пасля роспуску польскага парламента ў 1930 г. арганізацыя не здолела аднавіць сваю дзейнасць. Арыштаваныя члены "Змагання" былі асуджаны на турэмную няволю за антыдзяржаўную працу [6, с. 42–43].

Польскія ўлады імкнуліся хутчэй разграміць арганізацыю, бо яе дзейнасць спрыяла росту лева-радыкальных, рэвалюцыйных настройў у заходнебеларускага насельніцтва. Разгром "Змагання" вельмі звужыў магчымасці легальнай працы КПЗБ, пазбавіў яе парламенцкай трыбуны.

Крыніцы і літаратура

1. Holzer J. Mozaika polityczna Drugiej Rzeczypospolitej. Warszawa, 1974.
2. Kowalski J. Trudne lata. Problemy rozwoju polskiego ruchu robotniczego 1929 – 1935. Warszawa, 1966.
3. Kowalski J. Zarys historii polskiego ruchu robotniczego w latach 1918 – 1939. Cz. 1. Lata 1918 – 1928. Wyd. 2 rozszerzone. Warszawa, 1962.
4. Rzepeccy T. i Rzepeccy K. Sejm i Senat Rzeczypospolitej Polskiej 1928 – 1933. Poznań, 1928.
5. Tomczonek Z. Działalność PPS-Lewicy we wschodniej części województwa Białostockiego (1926 – 1931) // Ruch robotniczy na Białostocczyźnie. Studia i materiały; Pod red. M. Gnatowskiego. Warszawa, 1987. S. 119 – 128.
6. Zaporowski Z. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej 1919 – 1939. Lublin, 1992.
7. Архіў актаў новых у Варшаве. Ф.Аддзела бяспекі Міністэрства ўнутраных спраў, спр. 1146.
8. Архіў актаў новых у Варшаве. Ф. Інфармацыйных камунікатаў Камісарыята ўрада, спр. 5.
9. Бергман А. Слова пра Браніслава Тарашкевіча. Мн., 1996.
10. Борьба трудящихся Западной Белоруссии за социальное и национальное освобождение и воссоединение с БССР. Документы и материалы: Сб.: В 2 томах; Т. 1. 1921–1929 гг.; Сост. В.Н.Жигалов, Л.П.Климантова, Т.Д.Либеровская, Н.С.Орехво, В.А.Полуян, И.П.Ховратович; Под ред. В.И.Гурского, Н.С.Орехво, В.А.Полуяна. Мн., 1962.
11. Голас працы. 1928. № 1. 14 красавіка.
12. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 529.
13. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 574.
14. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 822.
15. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 824.
16. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 1316.
17. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 1321.
18. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 1 Палескае ваяводскае ўпраўленне, воп. 9, спр. 1346.
19. Дзяржаўны архіў Брэсцкай вобласці. Ф. 67 Камандаванне акруговага корпуса № IX, воп. 1, спр. 927.
20. Зара працы. 1928. № 6. 20 чэрвеня.

21. Кринчик П.С. "Неприкосновенность" послов // Годы испытаний и мужества: Сб. воспоминаний; Сост. Н.С.Орехво и Н.С.Сташкевич; Под ред. Н.Ф.Капич, Н.С.Орехво, А.Н.Мацко, Г.Д.Матюшенко. Мн., 1973. С. 71 – 84.
22. Крынчык П. С. Як мы змагаліся за ўдзел у Еўрапейскім сялянскім кангрэсе // У суровыя гады падполля: Зб. успамінаў; Склад. М.С.Арэхва, А.Т.Нятылькін, П.С.Пышкін; Пад рэд. М.М.Мяшкова. Мн., 1958. С. 161 – 167.
23. Ладысев В. Ф. В борьбе за демократические права и свободы. Мн., 1988.
24. Мацко А. Революционная борьба трудящихся Польши и Западной Белоруссии против гнёта буржуазии и помещиков (1918 – 1939 гг.). Мн., 1972.
25. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 242 Прадстаўніцтва ЦК КПЗБ, воп. 1, спр. 88.
26. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 242 Прадстаўніцтва ЦК КПЗБ, воп. 1, спр. 162.
27. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь. Ф. 242 Прадстаўніцтва ЦК КПЗБ, воп. 1, спр. 301.
28. Полуян В.А. и Полуян И.В. Революционное и национально-освободительное движение в Западной Белоруссии (1920 – 1939). Мн., 1962.
29. Полуян В. А. Революционно-демократическое движение в Западной Белоруссии (1927 – 1939 гг.). Мн., 1978.
30. Полуян И. В. Западная Белоруссия в период экономического кризиса 1929 – 1933 гг. Мн., 1991.
31. Цэнтральны архіў Міністэрства ўнутраных спраў і адміністрацыі ў Варшаве. Ф. Беластоцкага ваяводскага ўпраўлення, спр. 5.
32. Цэнтральны архіў Міністэрства ўнутраных спраў і адміністрацыі ў Варшаве. Ф. Віленскага ваяводскага ўпраўлення, спр. 45.

ПОРІВНЯЛЬНІ ДАНІ ВИБОРІВ ДО ВСЕРОСІЙСЬКИХ УСТАНОВЧИХ ЗБОРІВ ПО МОГИЛІВСЬКОМУ ТА ЧЕРНІГІВСЬКОМУ ОКРУГАХ ЯК ДЖЕРЕЛО ПОЛІТИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ БІЛОРУСІ ТА УКРАЇНИ

Євгенія Страшко, Петро Овдієнко (Ніжин, Україна)

Порівняльний аналіз даних кампанії виборів до Всеросійських Установчих зборів, що відбулися в листопаді 1917 р., дозволяє не лише прояснити глибинні фактори, які обумовили радикальний поворот у вітчизняній історії наприкінці 1917 р., чим, власне кажучи, й обмежувалися дослідники даної тематики. Виконаний у руслі нової суспільної науки – політичної географії (яка вивчає територіально-політичні системи у їх взаємодії одна з одною) та географічним простором [3, с. 243], такий аналіз дозволяє з'ясувати й специфіку протікання тих чи інших політичних процесів на певних просторах, пов'язаних між собою. Вибір в якості предмету аналізу результатів кампанії виборів до Всеросійських Установчих Зборів у Могилівській, Орловській та Чернігівській губерніях – суміжних територіях з аналогічною (аграрною, селянською) соціально-економічною структурою та водночас відмінним етнічним складом населення, виявляє цілий ряд довгострокових тенденцій у формуванні територіально-політичних систем, притаманних Росії, Білорусі та Україні в цілому. Зрештою, мова може йти й про відмінні форми соціального та політичного самовизначення, що тривало восени 1917 р. у всіх національних районах Росії.

Вибори продемонстрували досить значний абсентеїзм електорату. Ця деталь красномовно свідчила про наростаюче масове розчарування демократичними інститутами, які асоціювалися у політично нерозвиненої ще маси з "пустою говорильнею". Якщо по Чернігівщині до виборчих урн не прийшли більше 1/3 виборців, то по Могилівському округу цей показник сягав 33,5 відсотків, а часом – більше 50-ти [7]. Натомість виборець у містах виявляв меншу електоральну дисципліну, ніж у сільській округі.

Де в чому схожі тенденції виявляються по результатах самого голосування. Досить переконливу перемогу здобули виборчі списки есерівського спрямування. Якщо по Чернігівщині два есерівські списки (№ 10 та № 1) здобули близько 60 % голосів, то по Могилівському округу блок російських есерів та Ради селянських депутатів мав ще більших

успіхів – майже 71 %. Таким успіхом есери мусили завдячити досить дисциплінованому голосуванню селян.

Недарма навіть В.Ленін, не помічений в симпатіях до неонародників, визнав, що "фірма есерів владарює на селі". Натомість, те ж саме явище, щойно відмічене нами в цих двох виборчих округах, було притаманне й деяким іншим аграрним за своєю структурою губерніям російського чорноземного центру, Поволжя, Сибіру [8, с. 346].

Водночас, "партія Леніна-Троцького" вибори практично програла: всупереч її претензіям на політичну гегемонію, на Чернігівщині її список дістав підтримку всього лише 27 % виборців [12]. Правда, це вище, ніж у середньому по Україні (бл. 10 %) і практично стільки ж, скільки у середньому по Росії. Однак цей успіх був досягнутий майже виключно за рахунок 5-ти північних повітів губернії з переважно російським населенням [13, с. 32] (ці райони, крім Новгород-Сіверщини, нині входять до Брянської області Російської Федерації). Більш виражена промислова структура з широким прошарком кустарів та робітників, гострий дефіцит продовольства також були "на руку" більшовицьким агітаторам. Просуваючись же на південь, у багатші на продовольство чорноземні повіти Чернігівщини, більшовицький електорат швидко "танув", згортаючись до малопомітних величин у південних повітах. Це дає підстави стверджувати про територіальний "розлам" електорату.

Гадаємо, що він певною мірою властивий і Білорусії. Якщо, наприклад, по Могилівському округу більшовицький список зібрав менше 13 % голосів, та й то головним чином за рахунок міст з їх робітничими кварталами та гарнізонами (в першу чергу, мова йде про сам Могильов), то у решті двох білоруських округів РСДРП (б) здобула перемогу: 51 % у Вітебському, 63 % – Мінському [10, с. 276, 291 – 292]. Подібний феномен, загалом не властивий колишній імперії в цілому, більшовицькі лідери мусили пов'язувати головним чином, з прифронтовим статусом цих територій та їх насиченістю російськими військовими контингентами Західного фронту. Той факт, що незабаром після виборів, 18 грудня 1917 р., більшовицький Південно-Західний комітет та контрольований ним Раднарком Західної області змогли грубою військовою силою зупинити політичне самовизначення Білорусії, розігнавши I Всебілоруський з'їзд (більше того, дозволяли собі навіть ігнорувати позицію лівоесерівського Білоруського обласного комітету з його зв'язками у Петрограді) [5, с. 376–377], став продовженням ситуації, яка склалася ще восени 1917 р., і має пояснення у наявності політично підконтрольної потужної збройної сили. Однак, це пояснення не виглядає вичерпним.

Порівняльний аналіз тих самих результатів парламентських виборів виявляє ще декілька характерних тенденцій, зрозуміло, тут потрібен більш широкий контекст. Так, на Чернігівщині загальноросійські політичні сили поряд з тими, що представляли дві найвпливовіші етнічні меншини в Україні – польську та єврейську, вже були далекими від претензій на лідерство. Разом вони набрали лише більше 1/3 голосів. Два єврейські списки виявились ледве помітними (3 % голосів), а поляки взагалі не виступили окремо.

Звичайно, це пов'язано з мізерною чисельністю польських общин, оскільки поляки були слабо представлені на всьому українському Лівобережжі, являючи собою лише невеличкі консорції біженців та емігрантів. Євреї ж, внаслідок цілеспрямованого "витискування" у другій половині XVII–XVIII ст., так і не повернули втрачене тут місце. В Україні ці меншини заявили про себе, головним чином, в трьох губерніях Правобережжя – Київській, Подільській та Волинській, де вони переважно й мешкали. Загальноросійські ж партії – більшовики, есери, меншовики й та інші, зберігали вплив лише на півночі Чернігівщини, на сході Харківщини та у Причорномор'ї – регіонах або україно-російського пограниччя, або нового заселення [6, с. 153].

Докорінну відміну ми бачимо у сусідній з Чернігівщиною Могилівській губернії. На виборах тут було висунуто 4 єврейські списки, один меншовицько-бундівський (який де-факто, спирався теж в основному на єврейський електорат) та один польський. Загалом, втричі більше ніж на Чернігівщині, і зібрали вони разом теж втричі більше голосів – понад 1/10. Втім, цей факт, що нагадує ситуацію на Правобережжі України та на Херсонщині, має просте пояснення: складна етнічна структура населення. Подібна етнополітична мозаїка притаманна й ще двом білоруським округам – Вітебському та Мінському.

А от що неможливо пояснити простим посиленням на етнічну статистику, так це очевидний домінітет загальноросійських партій – більшовиків та есерів (навіть чи сюди можна зарахувати ще й меншовиків, які спирались на структури Бунду). По Могилівському округу вони набрали разом більше 83% [10, с. 291–293]; ситуація повторилася і в решті двох округів, з тією відмінністю, що там "правили бал" більшовики. (з причини, окремих явищ). Навіть урахування симпатій лівоесерівських організацій Білорусії до руху за "суверенізацію" регіону (саме вони ініціювали Надзвичайний з'їзд для захисту цілісності Білорусії, запланований на 15 грудня 1917 р.) не надто змінює сутність ситуації. Показово в

даному контексті, що національна есерівська організація Білорусі стала формуватися пізніше, лише з травня 1918 р., і її генетичні корені оминали російських есерів [10, с. 276, 292].

Якщо до голосів, отриманих РСДРП (б) та ПСР, долучити ще й електоральний здобуток дрібних загальноросійських партій "правіше" від есерів – кадетів, народних соціалістів та інших, то загальна картина гегемонії "общеросів" вийде просто вражаючою. Ситуація – загалом нехарактерна для національних регіонів Росії. Вона певною мірою повторюється лише у Латвії та Естонії з поправкою на помітно менші ліворадикальні впливи. І була пройдена сусідньою Україною, де загальноросійські партії, крім РСДРП (б) та кадетів, входили до Української Центральної Ради (що грала роль тимчасового центру державотворення), визнавали, хоча й з оговірками, її керівництво й політичний курс. Той факт, що Центральна Рада розігнала силою більшовицький Всеукраїнський з'їзд Рад в Києві (4–5 грудня) так само легко й безкарно, як більшовики Всебілоруський з'їзд у Мінську двома тижнями потому, унаочнює діаметральну протилежність ситуації у двох сусідніх національних регіонах.

У такому логічному контексті звертає на себе увагу ще одна тенденція, продемонстрована на виборах, – надзвичайна слабкість національних політичних сил, які залишались вочевидь маловідомі виборцями. Як відомо, ці сили репрезентувала головним чином Білоруська Соціалістична громада з автономістською платформою, ухваленою у червні 1917 р. [9, с. 362]. По Могилівському виборчому округу "білоруський список" отримав менше 1 % голосів. У решті двох округів доробок політичних сил аналогічного профілю теж виявився цілком порівняним.

У сусідній Чернігівщині характер голосування виявився іншим. Практично 50 % голосів тут зібрав блок українських есерів та Селянської спілки, який вийшов переможцем на виборах [12]. Разом зі ще одним виборчим списком, за участю більш поміркованої партії українських соціалістів-федералістів, українські національні сили дістали абсолютну перевагу. Натомість, надзвичайно показовим є зв'язок між етнічним складом населення та результатами голосування: практично в усіх центральних та південних повітах Чернігівщини з домінуючим українським селянським населенням списки українських есерів отримали переконливу перемогу [6, с.157]. Подібний же зв'язок простежується по всіх регіонах України з компактною більшістю титульного етносу. Загалом, тут спостерігається очевидна перевага партій Центральної Ради. Український політичний простір став "справді українським" за своїм політичним оформленням.

У загальному плані, показані нами вище відмінності витікають з фундаментальної обставини, на яку, зокрема, вказав німецький дослідник національних відносин в Росії А.Каппелер: український національний рух в 1917 р. став масовим, переживав яскравий період суспільної мобілізації, чого не можна сказати про його білоруський аналог, далекий від масовості [2, с.264–265]. З цим висновком німецького вченого, фактично, погоджуються й деякі сучасні білоруські дослідники, зокрема, М. Костюк, який твердить про "загальний невисокий рівень національної самосвідомості Білорусів" [4, с.330].

Однак, ця констатація, сама по собі очевидно вірна, у свою ж чергу теж потребує пояснень. Посилання на інкорпорацію у загальноімперську систему, "русифікацію" та неповноту структури білоруського етносу поширені останнім часом як у білоруській [11, с. 352], так і в українській історіографії, теж прояснюють далеко не все – адже ці історичні фактори та обставини притаманні українському етносові зовсім не менше. Розв'язання проблеми може бути знайдено лише на базі порівняльних досліджень і комплексного підходу до даної проблематики. У ньому мають бути враховані такі чинники, як "давність" національних рухів, адже "українофільство" практично на століття "старше" за свого білоруського аналога й створило потужнішу культурну традицію. Також – міра розробки самої концепції національної ідентичності, її компонентів; у першу чергу, "історичного міфу". Козацтво та Гетьманщина виявилася в цій якості набагато більш ефективними з точки зору масової мобілізації, ніж міф про "золотий вік" Великого Литовського князівства який, крім іншого, стимулював безплідні спроби створення різних симбіозів, типу Конфедерації Великого князівства Литовського (під егідою німців в 1915 р.) чи Латвелії (у 1919 р. під егідою більшовиків).

Зрештою, мова повинна йти насамперед про "суб'єктивний фактор" – організованість та мобілізаційні здатності національних інтелігентських еліт, білоруської та української. Так чи інакше, а продовження досліджень у руслі порівняльного підходу допоможе вивести історіографію на новий рівень дослідження проблематики національних рухів як в Білорусії, так і в Україні.

Література

1. Грицкевич П. Крах партии белорусских эсеров в 1920–1921 гг. // Непролетарские партии и организации национальных районов России в Октябрьской революции и гражданской войне. – М., 1980.
2. Каппелер А. Россия – многонациональная империя: возникновение, история, распад. – М., 1997.
3. Колосов В.А., Мироненко Н.С. Геополитика и политическая география. – М., 2001.
4. Костюк М.П. Общее и особенное в проведении советской национальной политики в Белорусской ССР // Россия в XX веке: проблемы национальных отношений. – М., 1999.
5. Литвин А.М. Революция 1917 года и создание белорусской армии // Россия в XX веке. Реформы и революции. – В 2-х томах. – Т. 1. – М., 2002.
6. Овдієнко П.П. Парламентські виборчі компанії у Лівобережній Україні: історичний досвід // Література та культура Полісся. – Вип. 17. – Ніжин, 2002.
7. Підрахунки зроблено за: Черниговский край. – 1917. – 3 декабря, 4 декабря, 7 декабря, 8 декабря, 9 декабря, 11 декабря, 12 декабря, 14 декабря, 20 декабря, 23 декабря.
8. Политические партии России: история и современность. – М., 2000.
9. Пурышева Н.М. Революция 1917 года и национально-культурное возрождение Белоруссии: содержание, противоречия, пределы возможного // Россия в XX веке. Реформы и революции. – В 2-х т.т. – Т.1. – М., 2002.
10. Спирин Л.М. Россия 1917 г. Из истории борьбы политических партий. – М., 1987.
11. Сташкевич Н.С. Революция 1917 г. и два пути национально-государственного строительства в Белоруссии // Россия в XX веке. Реформы и революции. – В 2-х т.т. – Т. 1. – М., 2002.
12. Черниговский край. – 1917. – 23 декабря.
13. Щербаков В. Черниговщина накануне и в дооктябрьский период // Летопись революции. – Харьков. – 1929. – № 2.

ГЕОРГІЙ КОНИСЬКИЙ У КУЛЬТУРНІЙ СПАДЩИНІ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ

Євгенія Страшко (Ніжин, Україна)

XVIII ст. називають "епохою Просвітництва" або "віком Розуму". Ця історико-культурна характеристика накладається, насамперед, на відому періодизацію: бароко, рококо, класицизм. А з іншого боку, маємо передусім усвідомити, що XVIII ст., як "вік Розуму", був періодом дійсно визначних епохальних відкриттів у галузі науки та суспільної думки. За філософсько-антропологічними характеристиками XVIII ст. стало добою формування Людини нового типу – Homo Novus. Насамперед, це людина з раціоналістичним світобаченням, де творчий розум визнає решту ментальних пріоритетів; людина динамічна та "відкрита" до ціннісних домінацій; людина з високою особистістю самосвідомістю, що творчо осмислює та розвиває традиції [1].

Саме таку людину культурно-особистісного типу – визначного діяча України та Білорусі XVIII ст. репрезентував архієпископ Білоруський Георгій Кониський. Він жив у переломну добу, котра поклатала край безмежному пануванню теології у думках людей. Філософ, поет, ректор Києво-Могилянської академії, проповідник – усі ці якості природньо інтегрувалися в своєрідний моноліт у його неординарній особі та оригінальному творчому доробку.

Обмежені рамки статті не дозволяють всебічно проаналізувати історіографію зазначеної теми. Можна лише стверджувати, що протягом двох століть навколо постаті Георгія Кониського ніколи не існувало інформаційного вакууму, його ім'я постійно залишалося на сторінках наукових видань. У працях XIX ст. здебільшого висвітлювалась викладацька та суспільно-проповідницька діяльність Кониського [2]. Хоча змушені констатувати, що до певної міри складалася й історіографічна традиція затінення Георгія Кониського такими фігурами, як Феофан Прокопович і Григорій Сковорода. Одним із доказів може бути той факт, що М.С.Грушевський у своїй монографії "З історії релігійної думки на Україні" чомусь "забув" навіть згадати про Георгія Кониського [3].

У XX ст. історіографічні акценти подекуди змістилися у площину філософських поглядів Кониського, що цілком виправдано, оскільки академічний філософський курс лекцій Георгія Кониського для свого часу був одним з найдосконаліших і новаторських [4]. Окрім

того, протягом означеного часу не зникає інтерес дослідників щодо його можливого авторства "Історії Русів" [5]. І все ж натомість актуальними залишаються: академічне видання філософського [6], релігійного, літературного [7] доробку Георгія Кониського; сучасний та творчий аналіз його історіософії та проповідницької діяльності.

Коротко зупинимося на основних віхах життєвого шляху Георгія Кониського та значенні Києво-Могилянської академії в його особистістому формуванні.

*Колыбель Нежин, Киев мой учитель;
Я в тридцать восемь лет сделался Святитель.
Семнадцать лет боролся я с волками,
А двадцать два, как Пастырь, отдохнул с овцами.
За претерпённые труды и непогоду
Архиепископом и членом стал Синоду.
Георгий именем, я из Кониских дому,
Коню подобен бывал почтовому...*

Так образно та стисло описав свій життєвий шлях архієпископ Білоруський Георгій Кониський у епітафії незадовго до смерті. Георгій /світське ім'я Григорій/ народився 20.XI / I. XII / 1717 р. у м. Ніжині і належав до старовинного роду, котрий з середини XVII ст. займав помітне та стабільне положення в соціальній структурі Лівобережної України. "Но это видное положение Конисские занимают не в среде дворянства, а среди нежинского посполства... Не казачество, а магдебургское право было сферою деятельности Конисских"[8]. Вірогідно, що грамота 1659 р. Єремію Касьяновичу Кониському (першому з відомих нам ніжинських Кониських) від польського короля Яна Казимира не давала права на шляхетство [9]. А тому рід Кониських у XVIII ст. – це представники "нових людей", котрі у результаті реформ Петра I мали перспективи просування по службовій драбині на підросійських українських землях. "Нові люди" перебували у соціальних суперечках з родовою знаттю, підтримували абсолютизм і освічену монархію. Напевно, така історична ситуація впливала на формування Кониського, його ідеали та вчинки.

Про дитячі роки Георгія не збереглося жодних відомостей. Знаємо лише, що в одинадцять років, після закінчення початкової полкової школи, його віддають на навчання у Києво-Могилянську академію. Відзначимо основні віхи академічного шляху Кониського: він пройшов шлях від студента (1728–1743 рр.) до професора піітики (1744–1747 рр.), Філософії (1747–1751 рр.), богослов'я (1751–1755 рр.), а також посади префекта (1747–1751 рр.) і ректора академії (1751–1755 рр.).

Третина життя Георгія Кониського минула у стінах Києво-Могилянської академії. Це були роки його дитинства, юності, розквіту творчих сил і формування творчої індивідуальності. Його навчали чудові викладачі, послідовники прогресивних ідей Нового часу: Стефан Калиновський, Сильвестр Кулябка, Михайло Козачинський, Симеон Тодорський. У 1747 р. митрополит Київський Тимофій Щербацький, помітивши значні успіхи молодого професора, сприяв переводу Георгія на кафедру філософії з наданням останньому посади префекта академії. За час роботи на кафедрі Кониським було прочитано два філософські курси. Науковий доробок Георгія Кониського свідчить про помітний прогрес у розвитку соціального і філософського знання у XVIII ст. Істотним методологічним зрушенням й відходом від існуючої парадигми став принцип Кониського "розведення" божественного /наявність якого визнає учений/ і природного. У праці "Моральна філософія, або етика" Кониський намагається показати активний характер людської діяльності й поведінки, які визначаються "свободою волі". Автор визначає волю "як царицю", але вона "сама собою несвідома й недосвідчена", а тому розум внаслідок взаємодії з волею зумовлює відповідні людські дії [10]. Уперше в українській науковій літературі Кониський дав глибокий аналіз механізмів людської діяльності, який досить близький до сучасного розуміння цієї проблеми [11]. Георгій Кониський зміг гармонійно поєднати у собі релігійного діяча та науковця, котрий прагне нових знань. За словами М.Лінчевського, саме завдячуючи різномірному поєднанню та розмежуванню науки та віри Кониський став представником нового напрямку у викладанні філософії в академії [12].

У 1751 р. Кониський був призначений на посаду професора богослов'я. До викладання нового академічного предмету він поставився з такою ж старанністю, як і до попередніх, демонструючи потужний інтелект і творчі можливості. "Что за ум, что за познания во всех тогдашних науках, что за способность, что за ревность к своей профессорской деятельности были у Георгия Конисского, это ясно показывают оставленные им Философская и Богословская системы, которыми... превзошел он всех и предшественников своих, и преемников: так они обработаны, так полны ученых сведений" [13].

Для розвитку теорії поетики в Україні важливе значення мала робота Г.Кониського над академічним курсом "Правила поетичного мистецтва" (1746 р.). Для прикладів автор в основному користувався віршами Ф.Пропоковича, палким прихильником думок якого був протягом усього життя. У 1747 р. на сцені академії було поставлено драматургію Кониського "Воскресеніє мертвих...", у якій віддзеркалювалися соціальні антагонізми українського життя XVIII ст., свавілля козацької старшини, продажне судочинство тощо [14].

Києво-Могилянська доба в житті та творчій діяльності Георгія Кониського завершилася, коли 14 жовтня 1754 р. помер православний єпископ Могилівський Ієронім Волчанський, і вибір духовенства Білорусі прийшовся на Георгія. 23 травня 1755 р. король Август III, не дивлячись на всі "старання" католицького та уніатського духовенства, дарував Кониському привілей на "єпископию Белорусскую, Мстиславскую, Оршанскую и Могилевскую со всеми правами епископской власти и юрисдикции, и с правом на владения разными местностями и угодьями" [15]. 20 серпня 1755 р. він був висвячений у єпископський сан Київським митрополитом Тимофієм Щербацьким.

Зрозуміло, вектор життя Георгія Кониського суттєво змінився: почесна та порівняно спокійна діяльність на посаді ректора Київської академії – одного з найпрестижніших вищих навчальних закладів як у Європі, так й у Росії, поступилася місцем напруженому та насиченому соціальними протиріччями буттю. Як в Україні, так і в Білорусі церква задавала ту вертикаль, що організовувала весь навколишній суспільний ландшафт довкілля. Особливою крапкою напруги, своєрідним нервовим збудником було ще й те, що Могилівська кафедра була єдиною православною у складі Речі Посполитої.

За словами самого єпископа Георгія, по прибутті до Білорусі він застав таких священників, які "ни членов веры христианской не знали, ни силы закона Божия не разумели" [16]. Тому свою діяльність Кониський почав з піклування про підготовку достойних і освічених священників. Просвітницька традиція Києво-Могилянської академії та переконання Георгія у тому, що здатність до навчання є специфічною рисою та природньою потребою людини, дозволили йому у 1757 р. заснувати у Могилеві семінарію. У промові на честь відкриття семінарії Кониський виклав своє просвітницьке кредо: якщо раніше освіта була доступною лише багатим, то тепер "вам о отрасли презренныя убогих корней мещанства и даже самого поселянства сие щастие в руки досталось" [17]. За неодноразовими звертаннями Кониського у Київську академію з проханням прислати викладачів, у різний час в Могилевській семінарії працювали вихованці академії: Скальський, Богуславський, Григорович, Цвітковський та інші [18]. Ця традиція не була порушена і після смерті Г.Кониського.

Поклавши, таким чином, початок джерелу формування освічених православних білоруських священників, Георгій потурбувався і про просвітлення тих священнослужителів, котрі вже були у Могилеві. Він створив при архієрейському будинку типографію, в якій було видруковано "Катехизис или сокращенное христианское учение" Феофана Прокоповича з власними коментарями та доповненнями.

Протягом єпископської діяльності Кониський активно запроваджує свої гуманістичні ідеї, відкриває школи, пише і видає наукові праці, художні твори та навчальні посібники. Погляди Кониського мали прогресивний суспільний зміст і слугували подальшому поширенню просвітницької ідеології.

Відповідно до власно складеної концепції людської активності, Георгій Кониський помірковано виокремлював основні соціальні орієнтири, котрі були спрямовані на досягнення " корисного чи некорисного" у житті людини. Активність він пов'язував з суспільною діяльністю та відповідальністю людини за свій вибір і вчинки. Земна життєдіяльність людини, за концепцією єпископа Георгія, становить сенс людського блага, хоча є й вище благо, котре "приготував людині Бог" у потойбічному світі, що натомість не виключає необхідності земного щастя [19].

Принципи морального ідеалу в суспільному житті Георгій Кониський пластично та тісно ув'язував з "відданістю батьківщині й співчуттям до знедолених і нещасних", а також з динамічною діяльністю Білоруського єпископа у сімнадцятирічній "боротьбі з вовками". Цікаві відомості знаходимо у О.Пушкіна та І. Сребницького. У 1759 р. у Полоцькому воеводстві з'являється одна з католицьких місій на чолі з домініканцем Овлячинським. Вони силою відняли у православних парафіян Преображенську церкву, насильно охрещували дітей за католицьким обрядом і творили інші безчинства. Кониський писав скарги у Синод і польському королю, але вони не давали ніякого результату. І тоді Георгій вирішив особисто об'їхати свою єпархію, "дабы не показать себя не только перед бедными, гонимыми паствы своей людьми, но и перед самим нападающим наемником, видящим волка грядуща и бегающа" [20]. Архівні матеріали та документальні джерела переконливо ілюструють всебічну діяльність Кониського на захист православного населення. Так, отримавши від

Катерини II грамоту до польського короля [21], Георгій у 1765 р. з'явився у Варшаві і 27 червня виголосив перед королем блискучу промову латиною, перекладену потім на європейські мови, з жаром захищаючи православних Польщі. 24 вересня 1766 р. відкрився черговий Варшавський сейм, на якому знову-таки єдиним захисником православних був Георгій Кониський [22]. Варто згадати й такий історичний факт. Завдячуючи Кониському, було припинено багаторічну суперечку між Могилевською та Київською єпархіями за право володіння деякими монастирями, котрі знаходилися на території Могилевської єпархії, але підпорядковувалися Києву. "При других выдающихся и замечательных качествах своего ума и характера, – писав професор Тітов, – преосвященный Георгий Конисский обладал еще и редким организаторским талантом хорошего администратора" [23]. Георгій звернувся до митрополита Арсенія Могилянського з пропозицією передати ці монастирі його "досмотру и управлению". Він вів цю справу так вміло та гарно, що Київському митрополиту нічого не залишалось, як прийняти пропозицію Кониського.

З приєднанням Білорусі до складу Російської імперії період "боротьби з вовками" у житті Кониського поступився часу "отдыха с овцами". Проте, рамки статті не дозволяють зачепити дане питання.

За іменним указом Катерини II 23 вересня 1783 р. Георгій Кониський був возведений у сан архієпископа Білоруського і члена Священного Синоду. Помер Георгій Кониський 13 лютого 1795 р. і був похований у Спаській церкві м. Могилева, з яким історія пов'язала значну частину його життя та діяльності.

Після служіння Києво-Могилянській академії та Україні Георгій Кониський, як єпископ і архієпископ Білоруський, став своєрідною ланкою єднання гуманістичної культури та суспільної ідеології українського та білоруського Просвітництва XVIII ст. став однією з цеглин у фундаменті споруди раціоналістичного мислення та кращих ідеалів Людини Нового типу.

Література

1. Демин А.С. Активность литературных героев и деловая жизнь России второй половины XVII в. // Культурное наследие Древней Руси. Истоки. Становление. Традиции. – М., 1976. – С. 190–194; Черная Л. Русская культура Переходного периода от Средневековья к Новому времени (Философско-антропологический анализ культуры). – М., 1999. – С. 173.
2. Словарь исторический о бывших в России писателях духовного чина греко-российской церкви. – СПб, 1827. – Т. 1; Булгаков Макарий. История Киевской Академии. – СПб, 1843; Аскоченский В. Киев с древнейшим его училищем академиею. – К., 1858. – Ч. II; Филарет (архиепископ). История русской церкви. Период пятый (1721–1826 г.г.). – М., 1888; Конисский Г. Слова и речи. – Могилев, 1892; Горленко В. Южно-русские образы и портреты. – К., 1898 та ін.
3. Грушевский М.С. З історії релігійної думки на Україні. – К., 1992.
4. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. – К., 1904; Вишневский Д. Киевская Академия в 1-й половине XVIII ст. – К., 1903; Протасевич В.И. Социально-политические и философские взгляды Конисского // Из истории философской и общественно-политической мысли Белоруссии. Избранные произведения XVI – нач. XIX в. – Минск, 1962; Розвиток прогресивної філософської думки російського, українського та білоруського народів у XVII – XVIII ст. – К., 1978; Кашуба М.В. Трактатування Георгієм Кониським проблеми матерії // Від Вишньського до Сковороди. – К., 1972 та ін.
5. Історія Русовь или Малой Россіи. Сочинение Георгія Конискаго, Архієпископа Бьлорускаго. – М., 1846; Віднов В. Нова праця з обсягу української історіографії. – Львів, 1924; Возняк М. Псевдо-Кониський і Псевдо-Полетика. – К., 1939; Історія Русів. – К., 1991; Драгоманів М. Про "Історію Русів" // Пам'ять століть. – 1996. – № 2; Толочко О. О.П. Оглоблін та його монографія про автора "Історії Русів" // Київська старовина. – 1997. – № 6 та ін.
6. Кониський Георгій. Філософські твори. – К., 1990.
7. Українська літературна енциклопедія. За ред. Дзевєріна І.О. У 5-ти томах. – Т. 2 - К., 1990. – С. 551.
8. Сребницкий И.А. К биографии Георгия Конисского // Сборник историко-филологического общества при институте князя Безбородько в Нежине. – К. 1896. – с. 43.
9. Там само. – С. 44, 72.
10. Соціологічна думка України. За ред. М.В. Захарченка. – К., 1996. – С. 130.
11. Там само. – С. 131.
12. Линчевский М. Педагогика древних братских школ и преимущественно древней Киевской академии //Труды Киевской духовной академии. Сент., 1870. – С. 538.
13. Булгаков Макарий. История Киевской Академии. – СПб., 1843. – С. 162–163.

14. Українська літературна енциклопедія. – Т. 2. – С. 551.
15. Кашуба М.В. Георгий Конисский. – М., 1979. – С. 47.
16. Сребницький І.А. Вказ. праця. – С. 57.
17. Кашуба М.В. Вказ. праця. – С. 46.
18. Хижняк З.І. Києво-Могилянська академія. – К., 1988. – С. 226.
19. Соціологічна думка України. – С. 130, 131.
20. Пушкин А.С. Собрание сочинений. – Т. 6. – М., 1962. – С. 94; Сребницький І.А. Вказ. праця. – С. 58.
21. Бережков М.М. Георгий Конисский //Новое время. – 1895. – 11/23/ февраля.
22. Архив Юго-Западной России. – Ч. 1. – Т. 11. – С. 589.
23. Титов Ф.И. Русская православная церковь в Польско-Литовском государстве в XVII-XVIII в.в. – К., 1905. – Т.3. – Ч.1. – С.105.



**Георгій Кониський.
З портрета XVIII ст.**

МАЙБУТНЄ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ В ПОГЛЯДАХ КИРИЛО-МЕФОДІЙВЦІВ

Євген Луняк (Ніжин, Україна)

Діяльність київського гуртка молодих українських патріотів-інтелігентів 1845–1847 рр., що увійшов до кожного підручника з історії України під назвою Кирило-Мефодіївського товариства, розглядається як важливий феномен українського національного руху. Важливість цього товариства пояснюється в першу чергу його персональним складом. Серед його членів бачимо Тараса Шевченка, Миколу Костомарова, Пантелеймона Куліша, Василь Білозерський, Микола Гулак, Опанас Маркович та ін. Ці люди належать до плеяди найвидатніших діячів української культури, а постать Шевченка ще за його життя набула ознак національного пророка. Іншою безперечною заслугою кирило-мефодіївців було те, що вони першими проголосили існування такої держави як Україна і окреслили її місце на політичній мапі. Нечисленний гурток молодих людей, об'єднаних любов'ю до України, прагнув визволення свого народу з кріпацької неволі, розповсюдження просвіти і євангельського віровчення, скасування станової нерівності та привілеїв тощо.

Одне з чільних місць в ідеології кирило-мефодіївців займала доля України у колі сусідніх держав. Майбутнє України для просякнутих панславистичними ідеями братчиків уявлялося у тісному союзі з іншими слов'янськими державами. Це мав бути союз

незалежних слов'янських держав. Серед народів, які кирило-мефодіївці виділяли у цьому союзі, згадувалися південноруси (українці), північноруси (росіяни) з білорусами, поляки, чехи зі словенцями (словаками), лужицани, ілліросерби з хорутанами (хорватами) та болгары [1].

Таким чином, до федерації слов'янських народів повинні були увійти такі держави як Україна, Росія поєднана з Білоруссю, Польща, Чехія поєднана зі Словаччиною, держави лужицьких сербів і південних слов'ян та Болгарія. Однією з головних умов об'єднання слов'янських держав була їх незалежність. Знаменним фактом є те, що, передбачаючи можливість незалежної держави лужицьких сербів, кирило-мефодіївці не бачили в майбутньому існування окремої Білорусі. Вона згадується дуже рідко й тільки у сполученні з Росією. Згадаймо, що головний ідеолог Кирило-Мефодіївського товариства Микола Костомаров і в подальшому розглядав як окремі східнослов'янські національні сутності лише українців і росіян, ігноруючи при цьому окремішність білорусів. Ці погляди яскраво відбиті у його відомій праці "Две русские народности", що була опублікована в №3 журналу "Основа" за 1861 р. У якості рівноправних етнічних формацій Костомаров визнає лише малоросіян (українців) і великоросіян (росіян), які жили у братерській згоді та федеративних взаєминах ще з часів Київської Русі. Факт існування третьої "руської народності" – білорусів – тут не береться до уваги.

За формою правління, в ідеології кирило-мефодіївців, кожна держава мала бути республікою, мати "народне правління". Проголошувались рівність громадян та інші демократичні свободи. На чолі кожної слов'янської республіки мав бути свій президент. Обирався б також і президент всієї федерації. Центром слов'янської федерації мав бути Київ, де засідав би загальнослов'янський сейм (парламент). Серед кирило-мефодіївців викликало обговорення питання стосовно мови загальнослов'янського порозуміння. Такою мовою визнавалася російська як найбільш знання серед слов'ян [2].

Місце України в слов'янській федерації було чільним. Кирило-мефодіївці вірили в месіаністичну роль своєї Батьківщини, яка має засвітити перед іншими братніми народами світло свободи. Уголовному програмному документі товариства "Книзі буття українського народу" відмічалось, що три слов'янських народи найбільше зберегли божу благодать – українці, росіяни та поляки. Саме в цих народах довгий час жив дух народоправства й суспільної злагоди. Проте Польща й Росія ліквідували суспільну рівність, запровадивши в себе монархічне правління й стану нерівність. Тільки Україна залишалася вірною традиціям демократії, утворивши на своїх землях самостійну козацьку державу – Запорозьку Січ. Свої демократичні традиції Україна намагалася передати найближчим сусідам. Спочатку Україна добровільно приєдналася до Польщі, але поляки почали пригнічувати українців, тому вони повстали й прилучилися до Росії. Це призвело до занепаду Польщі. Але Росія почала гнітити Україну ще більше. Раз по раз демократичні спалахи проявлялися в Польщі й Росії. В 1791 р. у Польщі, а в 1825 р. в Росії спробували запровадити народоправство. У Польщі це призвело до руйнування держави, а в Росії – до знищення та заслання кращих людей. Таким чином, Україна, яка вистраждала від своїх братів і показала приклад християнського змирення, повинна була відіграти месіаністичну роль, відкривши братам шлях до свободи та рівності.

Федерація вільних слов'янських республік створена в уяві кирило-мефодіївців за своїми ознаками більше походить на конфедерацію. Український історик початку ХХ ст. Ю.Ю.Охримович називав кирило-мефодіївців "самостійниками-федералістами чи конфедералістами". Як було зазначено, кожна з країн союзу зберігала свою незалежність. Вільною державою була і Україна. Кажучи сучасною мовою, слов'янські країни створювали воєнно-політичний блок та зобов'язувались надавати один одному і військову, і економічну допомогу [3].

Незважаючи на рідкість згадок Білорусі в програмних паперах кирило-мефодіївців, треба звернути увагу на те, що, розглядаючи минуле своєї Батьківщини, в "Книзі буття українського народу" автор кількаразово згадує Литву, до якої входили Україна та Білорусь. Відомо, що литвинами в XIV–XVII ст. у вітчизняних документах часто іменували саме білорусів. Таким чином, існування українсько-білоруської державності у складі Великого князівства Литовського відзначалася кирило-мефодіївцями як важлива складова на шляху до утворення слов'янської федерації.

Звичайно, погляди кирило-мефодіївців були утопічними. Всі свої надії вони покладали на "христову віру", яка визволить Україну та інші слов'янські держави з неволі. Дисонансом тут звучав голос Великого Кобзаря, який виступав передвісником соціальної революції, закликав порвати кайдани і здобути волю. Утопічними були і ідеї кирило-мефодіївців про месіаністичну роль України у колі слов'янських народів. Слід зазначити, що у ХІХ ст.

месіаністичні ідеї були розповсюдженим явищем, притаманним діячам не лише українського, але й польського, російського та інших слов'янських визвольних рухів [4].

Ідеологічне передбачення стосовно ролі України у майбутньому ще за кілька місяців до утворення Кирило-Мефодіївського товариства виразив у своїх рядках Тарас Шевченко:

"Встане Україна,
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!.." [5]

Це майже повністю збігається зі словами основного програмного документу кирило-мефодіївців "Книги буття українського народу", написаної Миколою Костомаровим: "І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів слов'ян, і почують крик її, і встане слов'янщина..." [6]

Але, незважаючи на утопічність багатьох мрій кирило-мефодіївців, багато чого заслуговує на подив. В умовах, коли слов'янські землі були розідрані між трьома великими імперіями: Російською, Австрійською та Османською, слов'янські народи стогли під чужоземним ярмом, кирило-мефодіївці вірили, що прийде час визволення й усі слов'янські народи отримають незалежність. Цим передбаченням судилося здійснитися вже в ХХ ст., коли на політичну арену дійсно вийшли такі держави як Польща, Чехо-Словаччина, Югославія, Болгарія. Намагалася це зробити в 1917–1920 рр. і Україна. Проте повна політична незалежність України, а з нею й Білорусі та інших колишніх радянських республік, стала можливою лише після розвалу іншої імперії – Радянської – у 1991 р. На її руїнах було утворене нове міждержавне об'єднання – Співдружність Незалежних Держав.

Згадаймо, що саме таку форму союзу між слов'янами зазначали кирило-мефодіївці.

Деякі програмні положення Кирило-Мефодіївського товариства (наприклад, побудова громадянського суспільства й правової держави, розповсюдження освіти і т.д.) залишаються й дотепер добрими намірами.

Україна на сучасному етапі намагається налагоджувати добрі взаємини з сусідами. Звичайно, панславізм зараз виглядає анахронізмом. Добрі стосунки для України важливі як із слов'янськими державами, так і з неслов'янськими. Як європейська держава, природно, що Україна хоче вступити до Європейського Союзу – спілки вільних європейських країн.

Україна переживає ненайкращі часи. Але півтора сторіччя тому, у лабетях Російської імперії, кирило-мефодіївці бачили волю України, волю інших слов'янських народів. Тож будемо вірити і ми у добре майбутнє України, Росії та Білорусі.

Література

1. Статут Кирило-Мефодіївського товариства // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К., 1990. – т. I. – С. 150–151.
2. Щурат В. Основи Шевченкових зв'язків з Поляками // Записки НТШ. – Льв., 1917. – Т. СХІХ – СХХ. – С. 286–287.
3. Охримович Ю.Ю. Короткий нарис розвитку української національно-політичної думки в ХІХ ст. Ч.1. – К., 1918. – С.77–81.
4. Сергієнко Г.Я. Суспільно-політичні рухи на Україні після декабристів. – К., 1971. – С. 224.
5. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1986. – С. 247.
6. "Книга буття українського народу" рукопис М.І. Костомарова // Кирило-Мефодіївське товариство: У 3 т. – К., 1990. – Т. I. – С. 258.

НАЦІОНАЛЬНІ СИМВОЛІКА УКРАЇНИ ТА БІЛОСУСІ: СПІЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ

Олександр Желіба (Ніжин, Україна)

Актуальність. Українці та білоруси з давніх-давен були сусідами. Спочатку їх єднало спільне слов'янське походження (правда при цьому, історики зазначають домінують балтського субстрату в білорусів на протигагу іранській складовій в українців), потім перебування в рамках східноєвропейської середньовічної імперії Русь, єднання в межах Великого князівства литовського, розвиток під прапорами Речі Посполитої, перебування під скіпетром російських імператорів, будівництво комуністичного ладу в СРСР (при цьому західні землі обох держав були східними кресами Другої Речі Посполитої) та незалежний розвиток від початку 1990-х рр. Така спільність історичних доль ставить питання і про спільність іншого ґатунку: ментальну, культурологічну, економічну тощо. Особливо цікавою, на нашу думку, є спроба знайти паралелі у національній символіці двох народів.

Мета нашого дослідження: визначити спільні тенденції розвитку національної символіки України та Білорусі*. Виконання даної мети можливе через вирішення ряду завдань:

- проаналізувати історичні витoki національної символіки;
- порівняти етапи становлення національної символіки двох народів;
- спробувати знайти паралелі в історії та змісті національної символіки України та Білорусі.

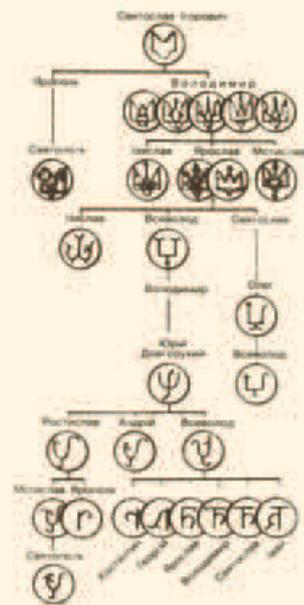
Основними джерелами для вивчення геральдики двох народів є гербовники, статті у періодичних виданнях та ресурси Інтернету.

Виклад змісту публікації.

1. Тризуби. Сучасний державний герб України пов'язують із Східноєвропейською середньовічною імперією Русь. Вперше він з'являється у X ст., передусім на найдавніших київських монетах Святого Володимира Великого та його спадкоємців, як також на інших археологічних пам'ятках XI–XII ст. Істориками знайдено багато модифікацій тризуба* як власного знаку князів Русі (Мал. 1.)³, на основі яких і було здійснено проект державного герба України в 1918 р. і 1991 р. (Мал. 2).

У науці поширена думка, що тризуб в національній символіці України бере свій початок від геральдичного знаку Рюрика та його нащадків. Але разом із тим, кожен символ існував набагато раніше. Археологи знаходили такі знаки на величезних територіях від Дніпра до Гімалаїв, від берегів Понту і Пропонтиди до лісостепової зони Московщини. За цією темою зібрано вже багато літератури, пройшло багато наукових конференцій та виголошено стільки думок, що вистачило б заповнити цілі томи⁴. Поверхневий аналіз різноманітних зображень тризуба дозволяє стверджувати про владне значення цього знаку. Очевидно, ним наділялися володарі, які отримували від вищих сил право і силу вершити земні справи.

Дивно, проте після занепаду Русі, у XIV ст. відбувається відродження тризуба в рамках нової династії із новою іконографією та назвою. «Гедимінові стовпи» (Мал. 3) стали новою модифікацією старого знаку володарів руської імперії. Можливо, не даремно середньовічні геральдисти виводили походження Гедиміна від роду Рюрика (від князя Полоцького Рогволода Борисовича (?–1223), що мав два онука: Молковда та Давило, у Давила сини: Гердень та Вид, у Вида син Тройден, у Тройдена сини: Вітовт та Гедимін)⁵.



Мал. 1.



Мал. 2.



Мал. 3.

* В статті паралельно виживаються сучасний та давній етнонім народу та країни: білоруси – литвини; Білорусь – Литва.

* Власні назви гербів надалі будемо писати в лапках щоб відрізнити їх від загальних назв. Таким чином загальна назва тризуб поширюється на власну назву «Гедимінові стовпи» та «Тризуб» (герб України).

³ Давньоукраїнські княжі знаки. *Ukrainarus* // http://www.geocities.com/ua_ukraine/ukrainarus80.html

⁴ Костов Г. Ще раз про український тризуб // <http://ridnaukraina.com> - 04.11.2004 11:44

⁵ Великий князь Литовський и Русский Гедимин // <http://wishnewez.org/html/ged.html>

Очевидно, що «Коломни» з'явилися на початку XIV ст., проте, широкого вжитку набули за великого князя Вітовта. Саме при ньому вони отримали велике поширення як самостійний знак, так і додатковий на щиті герба вершника «Погоні». Можливо тому, європейські гербовники XV ст. містять як герб Литви «Погоню» зі «Стовпами», а не з хрестом^{6*}.

На жаль, «Гедимінові стовпи» не витримали випробування часом як державний і родовий герб Великого князівства Литовського. Вони поступилися «Погоні» і на її щиту «Ягайловому хресту» вже в часи Владислава Ягелончика.

Цікаво прослідкувати кольори тризубів. Колір тризуба часів Русі виявити, мабуть, не можливо, оскільки всі зображення, що збереглися, не мають кольору. А кольорову гамму «Гедимінових стовпів» можна побачити від часів середньовічної геральдики: срібний знак на червоному полі. Вперше кольоровий вияв гербів Литви бачимо у червоно-білому поєднанні, що могло бути породжене не стільки місцевою знаковою традицією, скільки впливами Польщі. Чи міг бути інший варіант поєднання кольорів? Можливо, якщо поглянути на нащадка «Стовпів»: на щиті «Погоні» маємо золотий хрест на синьому полі. Таким чином, отримуємо версію про можливий жовто-блакитний варіант ранніх «Гедимінових стовпів».

Очевидно, проживання середньовічних українців та білорусів в рамках великих державних утворень під назвами Русь та Велике князівство Литовське дозволяє стверджувати про спільну спадщину на такі знаки як «Володимирів тризуб» та «Гедимінові стовпи». Проте, зважаючи, що центр Русі був в землях сучасної України, українці мають переважаче право на «Тризуб» (це право вони реалізували, затвердивши одну із модифікацій Тризуба як державний герб країни), а те, що Велике князівство Литовське є проявом державотворчого потенціалу білорусів, саме вони мають переважаче право на «Гедимінові стовпи». При цьому обидва тризуби можуть претендувати бути основою національних гербів чи їх елементами.

2. Хрести. Хрест є давнім найбільш поширеним знаком людства. Велика географія вжитку заставила власників робити власні модифікації даного знака. Подібні модифікації є в Україні та Білорусі.

Впершу заміну родового знаку «Гедимінові стовпи» на хрест на щиті вершника «Погоні» спостерігаємо у 1386 р., відразу після Кревської унії, коли з'являється державна печать Ягайла, як короля Польщі. У другій за значенні частині чверті щита вперше з'являється озброєний вершник, що скаче вправо зі списом та щитом, на якому зображено шестираменний хрест⁷. Фактично, у полі щита було зображено Ягайла на коні із особистим (це підтверджено пізнішим вживанням хреста) гербом (Мал. 4). Цікаво, що спис зближує дане зображення із печаткою галицьких володарів (детальніше про це розглянемо нижче).

Про походження шестираменного хреста (так званого "патріаршого") побутують суперечливі думки. Однозначно розуміємо його християнське (візантійське) походження, таму трактування його як символу поганського бога Ярила варто признати фантастичним. Відзначимо, що саме з Візантії у IX ст. подібний хрест був запозичений королем франків Лотарем і пізніше вживався у Франції під назвою "латаринського хреста". У XI ст. він з'являється (можливо, теж із Візантії) на Русі та в Угорщині. На Русі його широко використовували на печатках (зокрема і на деяких княжих, наприклад, зображення св. Федора Цірона на печатці князя Мстислава) та інших виявах іконографії. В Білорусі даний хрест широко відомий як хрест Єфросинії Полоцької (Мал. 5)⁸. Можливо, шестираменний хрест Ягайло взяв від тестя Людовіка Анжуйського, який мав даний варіант у власному гербі.

В цілому, хрест Ягайла міг символізувати утвердження християнства у Великому князівстві литовському (особливо у поєднанні змія під ногами княжого коня на деяких варіантах герба),



Мал. 4.



Мал. 5.

⁶ Носевич В. Симвал Вялікага княства. - Чырвоная Змена, 28 сакавіка 1995. - № 33 (13891)

* На гербі Житомирської області України у другому чвертьполі подано герб «Погоню» із «Гедиміновими стовпами».

⁷ Носевич В. Симвал Вялікага княства. - Чырвоная Змена, 28 сакавіка 1995. - № 33 (13891)

⁸ Носевич В. Симвал Вялікага княства. - Чырвоная Змена, 28 сакавіка 1995. - № 33 (13891)

зв'язки із провідними монаршими сім'ями Європи (угорським королівським домом, і через нього з візантійським та французьким).

В білоруській національній символіці хрест займає окреме важливе місце і також є певним національним символом. Ця думка підтверджується активним вживанням хреста в символіці сучасних політичних партій: Білоруський народний фронт, Білоруський рух військовослужбовців у відставці та інших громадян, Молодий фронт⁹.

Чи є паралелі знака хреста в Українській національній символіці? Звичайно, ще за часів Володимира Великого та його нащадків деякі модифікації тризуба містили хрести.

Чи не першим геральдичним знаком, відомим не українських землях, був герб Волині: срібний хрест на червоному полі¹⁰. За козаччини на червоних військових



Мал. 6

прапорах вживався той же хрест у поєднанні із зорями, місяцями, сонцем (Мал. 6)¹¹.

В сучасній символіці України «Лицарський хрест продовжує активно вживатися. Так, зокрема, він є головним елементом збройних сил України (Мал. 7). При цьому, відмічаємо відсутність чіткого виділення кольорової гамми хреста та тла. Очевидно, це породжено тим, що червоно-біле поєднання хрестів на козацьких прапорах вже активно використовується польськими збройними силами.



Мал. 7

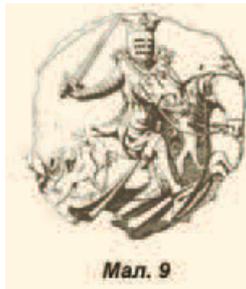
Отже, «Білоруський хрест» має паралелі в українській геральдиці у вигляді волинського хреста та лицарського хреста знамен, гербів та знаків козаків. При цьому, хрест із герба Великого князівства литовського певний період був символом і українських земель, які перебували у складі даного князівства. Варто відмітити, що при всій популярності, національні хрести України та Білорусі не можуть стати самостійним національним символом і гарно «читаються» лише в поєднанні із іншими впізнаними національними символами.

3. Вояки. Певні перегуки між національною символікою України та Білорусі можна помітити через порівняння «Погоні» та «Козака з самопалом».

На печатках XIII – XV століть у європейських королів і сеньйорів часто фігурує символ «лицаря на коні» (далі «лицар»)¹² (Мал. 8), який уособлював власника печатки і підкреслював його належність до лицарського стану. Подібну печатку, зокрема мав норвежський король Ерік Магнуссон¹³ (Мал. 9),



Мал. 8



Мал. 9

загальновідомий англійський король Річард Левине Серце і його брат Джон¹⁴ (Мал. 10). Іконографія зображення цих печаток дуже подібна: лицар у повному обладунку прикривається щитом і заносить для удару меч; на щиті і поні коня (коли вона є) розміщуються геральдичні знаки власника.

Отже, це символ людини із лицарського стану, вояка, що їде на зустріч ворогові. Це також втілення ідеалу лицаря у європейському розумінні: сміливця, який мчить у пошуках пригод та слави.

На початку XIV століття символ «лицаря» проникає і в Східну Європу. Збереглася печатка Юрія Львовича, що використовувалася також і Юрієм

⁹ *Флаги политических партий Беларуси* // <http://www.hrono.info/heraldicum/flagi/belarus/party.htm>

¹⁰ *Герб та прапор Волинської області* // <http://who-is-who.com.ua/bookmaket/volin/1/1.html>

¹¹ *Клейноди України. 33 картки в обгортці.* – К., 1991. – Картка 7-10, 12-15.

¹² *Charles Boutell The Handbook to English Heraldry* // <http://www.gutenberg.org/files/23186/23186-h/23186-h.htm>

Введение в специальные исторические дисциплины. – Издание Московского университета, 1990. – С. 43.

Терещенко Ю. І. Україна і європейський світ. Нарис історії від утворення старокіївської держави до кінця XVI ст. – К., 1996. – С. 135.

¹³ *The national arms of Norway* // www.ngw.nl/int/nor/nornat.htm

¹⁴ *Seal Of King John* // www.jamd.com/image/q/51244880

Болеславом¹⁵ (Мал. 11). На одному із її боків бачимо модифікованого європейського "лицаря" і напис: "S. DOMINI. GEORGI. DUCIS. LADIMERIE +" (печать володаря Георгія князя Володимирського).



Зображення на печаті частково перейняло іконографію та змістове навантаження європейських печаток. Різниця в іконографії: кінь не скаче, а іде; у руках лицаря не меч, а спис, який до того ж не занесено для удару; з'явилися додаткові елементи (зорі та трава). Виходячи з цього, цей знак мав символізувати належність власника до лицарського стану, вояка, що вартує свою землю (символами варті можна назвати зорі на небі, відсутність оголеного меча як зброї ближньої дії, мінімум динаміки). Руський король із печатки (на це вказує герб королівства на щиті) статично об'їздить свої землі, і лише побачивши ворога, метне у нього списа, а потім вихопить меч для ближнього бою. Як бачимо, на українських землях "лицар" втрачає показну агресивність, що відповідає ідеалу лицаря в українському розумінні: вояка, який охороняє свою землю від ворогів.

Вважати зображення на печаті не можна, оскільки, як ми вже згадували вище, у даний період всю Європу заповнили печатки володарі із власним зображенням у вигляді кінного вояка. Проте, можливо, коли б не перевівся рід Романовичів на Галицько-Волинських землях, "лицар на варті" міг би стати символом України подібно білорусько-литовській «Погоні». А для цього знак був готовий: оригінальна іконографія, зрозуміле та популярне ідейне навантаження.

На початку XIV століття "лицар" з'являється і в молодій Литовській державі, яка теж була спадкоємицею Русі¹⁶. Печатки з даним зображенням були широко вживані членами великокнязівської династії Гедиміновичів. Нащадки Гедиміна використовували безліч модифікацій "лицаря": зі щитом і без, інколи меч змінювався на спис, положення руки з мечем "позаду" змінювалося на положення "над головою" (Мал. 12, 13).

Назва "Погоня" документально зафіксовано лише в кінці XVI століття. Раніше герб тільки описувався: "озброєний муж (лицар) на коні" та ін. Литовськомовний варіант назви – "Вітас" – має ще пізніше походження¹⁷.



Мал. 13

З часу Кревської унії "лицар" остаточно замінює родовий герб династії "гедимінові стовпи" ("стовпи" також були витіснені литовським "хрестом" зі щита "лицаря"). При цьому меч займає класичне положення над головою вояка, стає сталим рух вояка у лівому напрямку (подібно "лицарю" Юрія Львовича). Отже, герб став символом династії (а потім і держави), яка претендує на перемогу, яка розширює свої володіння (лицар жене переможеного ворога). З часом, коли великокнязівський рід занепав, "лицаря" продовжували вважати символом Великого князівства литовського.

Можливо, коли б Литва затримала б за собою Україну на більш тривалий час, то "Погоня" стала б нам таким же рідним гербом як і білорусам.

¹⁵ Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К.: Наукова думка, 1992. – С. 135.

¹⁶ Савчук Ю. Миська геральдика Поділля. – Вінниця: Контигент – прим, 1995. – С. 27.

Нарысы гісторыі Беларусі у 2-х частках. – Мінск, 1994. – Частина 1. – С. 76.

Цітов А. Сфрагістыка і геральдыка Беларусі. – М.: РІВШ БДУ, 1999. – 131-138.

¹⁷ Носевич В. Сімвал Вялікага княства. - Чырвоная Змена, 28 сакавіка 1995. - № 33 (13891)

В 1918 році «Погоня» ненадовго стала емблемою відродженої білоруської держави – Білоруської Народної Республіки. За часів Другої Світової війни «Погоня» разом з іншими національними символами була повернута до вжитку колабораціоністським білоруським урядом (Білоруською Центральною Радою)¹⁸. З 1991 по 1995 рік «Погоня» була державним гербом Республіки Білорусь і символізувала зв'язок молоді держави із білоруською державою Велике князівство литовське.

Отже, у час, коли постала проблема самовираження козацтва в символіці, у Східній Європі вже була поширена ідея зображення власника на печатці. Саме ця ідея лягла в основу творення герба «Козак із самопалом» (Мал. 14).

Зважаючи на це, можливо не потрібно відкидати категорично думку Г. Грабянки про пожалування герба запорожцям польським королем¹⁹, адже хто як не він знав дану традицію самовираження.

Можна виділити такі причини, що козака не посаджено на коня такі: по-перше, переважну більшість козацтва становила піхота; по-друге, піхотинець ставав контрастом своїм природним ворогам татарам (можливо, на протигагу татарській традиційній шаблі у козака і з'явився самопал); по-третє, піший козак іконографією віддалено нагадував архангела Михайла, одного із найбільш популярних християнських покровителів козацтва та України (Мал. 15). Позбавлення козака коня вплинуло на динаміку зображення.



Мал. 15

Поява самопала на гербі (в геральдиці найпоширенішою є холодна зброя) могла бути також зумовлена рядом причин: по-перше, широкою популярністю вогнепальної зброї серед козаків (гармати вважались клейнодами козацтва!); по-друге, благородною зброєю вважалася тоді холодна, а мушкет підкреслював, що козацтво не є класичним лицарством; по-третє, мушкет був контрастом шаблі, як головній зброї татар і польських шляхтичів.

Отже, «Козак із самопалом» є уособленням свого власника – козацтва, це символ військової корпорації (шабля при боці – символ лицарства), яка охороняє рідну землю від ворога. Поступово до даного ідейного значення були додані інші, які були пов'язані із образом козацтва як стилю життя. Так герб Війська Запорозького став уособлювати: політичну і економічну свободу, демократію, християнські чесноти, аскетизм, самопожертву, військову звитягу, веселу вдачу тощо.

Популярність запорозького герба в Україні зберігається. Зважаючи на це, в Конституції обумовлено затвердження великого герба держави із використанням герба Війська запорозького.

Герб «Погоню» та герб козаків зближує і кольоровий вибір: герб козацтва у XVII ст. мав срібну постать на червоному полі, і лише у XVIII ст., очевидно під впливом Москви, змінився на червоно-золоту комбінацію.

Отже, відмітимо наступну близькість у національній символіці України і Білорусі: один із варіантів національного герба обох народів містить зображення захисника батьківщини.

4. Радянські «вінки». Державна геральдика України і Білорусі часів панування комуністичного режиму також мають спільну долю.

Герби радянських республік творилися за шаблоном із герба РСФРР і являли золоті серп і молот в промінні вранішнього сонця на червоному тарчі, обрамленому золотим колоссям пшениці, що поєднані червоною девізою стрічкою. Головна відміна – аббревіатура назви республіки вгорі щита та девіз «Пролетарі всіх країн – єднайтеся!» на білоруській (Мал. 16), українській та російській мовах (Мал. 17 – спробуйте знайти хоч якусь істотну відмінність між даними гербами).

1924 року Секретаріат ЦВК Білоруської РСР оголосив конкурс на кращий проект державного герба республіки. Він повинен був відобразити природні і господарські особливості



Мал. 14



Мал. 16

¹⁸ Погоня // <http://uk.wikipedia.org>

¹⁹ Панченко В.О. *Соборний герб України*. – К.: ПБП «Фотовідеосервіс», 1993. – С. 19.

Білорусі, її нерозривний зв'язок з Радянським Союзом. 27 грудня 1926 року РНК БССР визнав вдалим один із проектів герба і відмітив необхідність правки. У затвердженому проекті державного герба БССР були такі елементи: на червоному фоні в променях висхідного сонця серпа і молота, помічених нахрест руків'ями донизу і оточених вінком, що складається зліва з житніх колосів, перевитих конюшиною, і справа з дубової гілки; знизу – між обома половинами вінка знаходиться частина земної кулі з територією Білоруської РСР. Обидві половини вінка перевиті червоною стрічкою, на якій поміщені написи на чотирьох мовах: «Пролетарі всіх країн, з'єднуйтеся!» (білоруська, російська, польська та ідиш) і нижче «Б.С.С. Р.» Нагорі герба – п'ятикутна зірка. 1937 року написи на польській мові та ідиш були прибрано, дубову гілку замінено на житню із льоном, а в 1950-ті зроблено деякі невеликі корекції (Мал. 18)²⁰.



Мал. 18

Керівники УСРР–УРСР, на відміну від білоруських колег, так і не наважилися радикально змінювати герб. Головні зміни сталися 1949 р., коли герб увінчала п'яти-кутна зоря, аббревіатуру назви республіки перенесено на девізну стрічку, а девізи на українській та російській мовах розмістили на цій же стрічці по краях пшеничних вінків (Мал. 19)²¹.

Як бачимо, герб України має бідну кольорову гамму (лише червоний колір та золотий метал). В той же час герб БРСР крім згаданих кольорів має срібний метал, синю і зелену барву рослин, що робить його більш яскравим.

Боротьба білорусів радянських часів за індивідуалізацію власної символіки суперечливо відгукнулася в 1990-х рр. Саме 14 травня 1995 року на референдумі замість історичного герба країни «Погоні» було повернуто герб радянської Білорусі з деякими змінами. Державний герб Республіки Білорусь, згідно з офіційним описом, є розміщеним в срібному полі зеленим контуром Республіки Білорусь в золотих променях висхідного над землею кулею сонця. Зверху контура знаходиться п'ятикутна червона зірка. Герб обрамляє вінок із золотих колосів, переплетених зліва квітками конюшини, справа – льону. Колоси тричі обвиті з кожного боку червоно-зеленою стрічкою (кольори білоруського прапора), на якій знизу зроблений напис золотом: «Рэспубліка Беларусь» (Мал. 20)²². Так, із кількох історичних гербів, Білорусь обрала наймолодший варіант.

Отже, відмічаємо спільні тенденції розвитку радянської символіки України та Білорусі як у знаковій, так і у кольоровій гаммі. При чому, герб БРСР був більш радикальний в напрямку насичення місцевими елементами. Можливо, це було однією із тих причин, що модифікація радянського геральдичного знаку наразі є гербом республіки Білорусь.

Висновки дослідження. У символіці України та Білорусі можна виявити такі паралелі:

- ❖ тризуб князів Русі за змістом та іконографією близький (можливо, тотожний) білоруському гербу «Гедимінові стовпи»;
- ❖ «Білоруський хрест» має паралелі в українській геральдиці у вигляді волинського хреста та лицарського хреста знамен, гербів та знаків козаків;
- ❖ історичний герб білорусі «Погоня» у витоках мав свого «геральдичного близнюка» у вигляді «вершника короля Юрія», і змістове перегукування із гербом Війська запорозького «козак із самопалом»;
- ❖ радянські герби України і Білорусі були схожі за елементами та кольором, проте білоруським керівникам держави вдалося зробити символ власної республіки більш виразним порівняно з гербом УРСР;
- ❖ існують певні паралелі в кольорі: серед обох народів здавна були поширені червоно-білі поєднання та, як виняток, жовто-сині.

Отже, Україну та Білорусь зближує не лише історія народів, а й історія символіки.

Перспективи подальших розвідок висвітленої проблеми варто відмітити такі:

- ❖ порівняння історії творення національних прапорів;
- ❖ пошук спільних історичних тенденцій у міській та приватній символіці українців та білорусів.



Мал. 17



Мал. 19



Мал. 20

²⁰ Цітоў А. *Сфрагістыка і геральдыка Беларусі*. – Мн.: РІВШ БДУ, 1999. – С. 162-167.

²¹ Клейноди України. 33 картки в обгортці. – К., 1991. – Картка 33.

²² Герб Белоруссии // <http://ru.wikipedia.org>

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР ТА ДІАЛОГ КУЛЬТУР

ВИДАТНИЙ БІЛОРУСЬКИЙ ПИСЬМЕННИК Ф.БОГУШЕВИЧ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ

Григорій Самойленко (Ніжин, Україна)

Чернігівщина багата на літературні ужинки. З цим придеснянським-приостерським краєм пов'язана доля багатьох письменників і не лише українських, а й російських, білоруських, польських, єврейських та інших народів. Серед них яскраво світиться зоря основоположника нової реалістичної літератури Франтішека Казимировича Богушевича (9 (21) березня 1840 – 18 (28) квітня 1900).

Саме в Ніжині, Чернігові, Конотопі та інших містах Чернігівщини пройшла значна частина його життя. На жаль, цей період життєвої та творчої долі Ф.Богушевича найменше вивчений як білоруськими, так і українськими дослідниками. В 60–80-х рр. ХХ ст. звертались до аналізу творчої спадщини письменника вчені Ніжинського педагогічного інституту ім. М.В.Гоголя доценти Г.П.Васильківський та Г.Я.Неділько. Були опубліковані в 90-х роках і невеликі розвідки автора цих рядків [1]. Нині нами виявлені в архівах Чернігівщини нові архівні документи, які дають можливість розкрити невідомі раніше сторінки життя Ф.Богушевича

Він народився в селі Кушляни Віленської губернії в сім'ї дрібного шляхтича. У 1861 р. Ф.Богушевич після закінчення Віленської гімназії вступив на фізико-математичний факультет С-Петербурзького університету, з якого за участь у студентських "безпорядках" був відрахований. Повернувшись на батьківщину він деякий час вчителював. А в 1863–1864 рр. брав активну участь у повстанні під керівництвом Кастуся Калиновського. Під час придушення повстання російськими військами у 1864 р. в одній із бойових сутичок Ф.Богушевич був поранений, і ця недолікована рана давала ще довго про себе знати. Керівника повстання царський уряд стратив, а багатьох учасників відправили в каземати та на заслання. До Сибіру був зісланий і брат Володимир. У цей складний час Ф.Богушевич змушений був тікати з Білорусії на Україну.

Ніжин і Юридичний ліцей кн.Безбородька, як вищий навчальний заклад знаходились вдалині від повстання, і Ф.Богушевич розраховував на те, що тут жандарми не довідаються про його участь у повстанні і він зможе тут не лише переховатися, а й здобути освіту. Ніжин був відомий білорусам ще з козацьких часів, коли на Україні у 1648–1654 рр. йшла народно-визвольна війна проти польської шляхти. Полум'я свободи перекинулось і на білоруські землі, які теж знаходились під владою Польщі. Ніжинський полковник Іван Золотаренко, на той час наказний гетьман, допомагав у 1654–1655 рр. звільняти білоруські міста і фортеці від поляків. Він схиляв представників білоруської військово-політичної верхівки до того, щоб і в них запровадити гетьманське управління і об'єднатися не з Росією, а з Україною. Смертельне поранення Івана Золотаренка під білоруською фортецею Новий Бихів у 1655 р. завадило втілити в життя ці наміри, хоча наказний гетьман уже мав підтримку своїм задумам у Білорусі, зокрема з боку Костянтина Поклонського. І.Золотаренко уже чимало зробив у напрямку "показачення" Білорусі [2]. Проте ці взаємини не були такими простими, як здається на перший погляд. Білоруські керівники повернулися під владу Польщі.

Ніжин у XVII – першій половині XIX ст. був одним із відомих міст на Лівобережній Україні і не лише як військово-полковий і торговельний, а й культурний центр, у якому розвивалися архітектура у стилі українського бароко, візантійському та давньоруському стилях і класицизмі, про що свідчать 25 храмів міста, монументальне, декоративно-ужиткове мистецтво, освіта тощо [3].

Відкриття у 1820 р. Гімназії вищих наук, другого після Харківського університету (1805) вищого світського навчального закладу в Україні, зробило Ніжин відомим далеко за його межами. Ніжинський юридичний ліцей як спадкоємець Гімназії вищих наук князя Безбородька [4], який дав Росії "декілька сотень чесних і освічених людей, вірних слуг вітчизни, гарно підготовлених і досвідчених чиновників, які не торгували совістю і законом" [5], теж набув відомість.

Тож Ф.Богушевич у 1865 році дістався до Ніжина, щоб вступити до Юридичного ліцею кн.Безбородька. У Ніжинському архіві збереглися документи, які дають можливість розкрити деякі деталі життя та навчання Ф.Богушевича.

7 травня 1865 р. Ф.Богушевич подав заяву про вступ до Ніжинського юридичного ліцею, представивши відповідні документи: свідоцтво про навчання в С.-Петербурзькому університеті, копію указу про дворянство та метричне свідоцтво. Приймаючи документи, дирекція ліцею зацікавилась поведінкою Ф.Богушевича в університеті і направила туди свій запит [6].

29 травня 1865 року Ф.Богушевич був зарахований студентом Юридичного ліцею. Вчився він добре, але не отримував стипендію. А тому, щоб прожити, сплатити за квартиру, а він проживав у будинку Мукіної, треба було заробляти у вільні від навчання години гроші. І Ф.Богушевич зайнявся репетиторством. Проте це не покращило ситуацію. Тому він знову подав заяву на ім'я директора Є.В.Гудими, в якій просив призначити йому стипендію [7]. Але і на цей раз йому було відмовлено за "відсутністю вакансії".

Ф.Богушевич опинився у скрутному становищі. І він змушений був 10 грудня 1865 року звернутися з заявою до предводителя ніжинського дворянства Я.М.Почеки, в якій зазначав: "Не маючи ніяких засобів до життя, я зовсім не в змозі продовжувати навчання за власний рахунок; моя скрута змушує мене просити начальство, щоб отримувати стипендію, проте для цього необхідно свідчення Вашого високородія про бідність, а тому наслідком турбувати своїм проханням про надання мені такого" [8].

Щоб його прохання було достовірнішим, Ф.Богушевич доклав до нього ще й свідчення трьох дворян, поміщиків Ніжинського повіту: штабс ротмістра Миколи Милорадовича, поручика кінної артилерії Михайла Фальковського та відставного поручика Київського гусарського полку Костянтина (прізвище нерозбірливо) від 30 листопада 1865 р., у якому вони свідчили, що студент Ніжинського ліцею дворянин Франц Казимірович Богушевич дійсно не в змозі не тільки внести законної плати за право слухати лекції, але не може і прожити за свій рахунок [9]. На це вказував і предводитель Ніжинського дворянства Я.М.Почека [10]. Проте і це не допомогло Ф.Богушевичу. А треба було платити за навчання, за помешкання, він перейшов жити до будинку Вакулєнка, прогудувати та одягти себе, тому він знову шукав засобів для підробітку. І в цих важких умовах хотілося отримати хороші знання, бо добре розумів, що тільки вони дадуть йому можливість покращити своє життя.

11 грудня 1867 року Ф.Богушевич знову подав заяву директору Є.В.Гудимі, в якій писав: "Коли я вчився на I курсі ліцею, то звернувся до начальства про призначення мені стипендії на друге півріччя; але у зв'язку з тим, що вакансії не виявилось, отримав відмову. Перейшовши на 2-й курс, я знайшов можливість якось утримувати себе шляхом репетиторства і тому визнавав недоречним турбувати начальство своїм проханням про стипендію; на майбутнє, бажаючи присвятити більше часу власній освіті я не бачу ніякої можливості забезпечити своє існування працею, бо дуже мізерна її оплата і вимагає більше, ніж я можу присвятити їй часу. Від рідних я не отримую ніякої допомоги через їх неспроможність, до речі, крім звичайних витрат на прожиття, я, хворий, повинен нести витрати ще й на лікування. Всі ці обставини змушують мене знову турбувати Вашу величність про призначення мені стипендії на майбутнє. м.Ніжин, 1867 р., травня 11 дня" [11].

На цей раз прохання Ф.Богушевича було задоволене. Це дало можливість йому завершити успішно навчання в ліцеї [12].

Ф.Богушевич добре навчався. Та й колектив студентів групи був досить стараним. Із 36 студентів-випускників цієї групи 26 отримали чин XII класу [13].

В середині 60-х років XIX ст. Ніжинський ліцей як заклад для підготовки юристів працював стабільно. Ф.Богушевич вступив до ліцею в рік, коли його ще очолював відомий педагог Єгор Павлович Стеблін-Камінський, який багато зробив для розквіту Юридичного ліцею. Це був високоосвічений, шляхетний керівник, який зумів згуртувати колектив, підтримати інтелектуальні інтереси своїх колег, спрямувати і стимулювати їх діяльність". У зв'язку з цими причинами, – писав у 1881 р. професор І.О.Сребницький, – ліцей при Стебліні був у повному розумінні слова центром суспільного і розумового життя Ніжина і навіть його повіту. Епоха Стебліна і до цього часу згадується ніжинськими старожилами як найбільш блискуча пора суспільного значення ліцею" [14]. Як відзначали сучасники, Є.П.Стеблін-Камінський був передусім порядною людиною, а потім адміністратором і вченим.

За рік його змінив четвертий директор Ліцею кн.Безбородька і Ніжинської гімназії Єгор Васильович Гудима. Він очолював цей заклад недовго, з 1866 по 1869 р., тобто в той час, коли в ліцеї навчався Ф.Богушевич. Є.В.Гудима був випускником Ніжинської гімназії вищих наук кн.Безбородька (1832). Мав уже добрий життєвий досвід як державного чиновника, так і педагога, бо займав посаду директора училищ Чернігівської губернії. В ліцеї він намагався

підтримати традиції свого попередника, хоча за складом характеру він був іншим. Проф. І.О.Сребницький підкреслював, що директор не відзначався "показовістю і впливом свого попередника, а "його добросердя межувало зі слабкістю і відбивалося перш за все на ньому самому" [Там само]. І все ж директор приділяв значну увагу підготовці студентів до юридичної справи, дбав і про майбутніх студентів ліцею – учнів Ніжинської гімназії, яка входила до складу вищого навчального закладу.

Інспектором Ліцею і Ніжинської гімназії з 1863 по 1875 р. працював Омелян Максимович Белобров, професор російської словесності. Його хороша підготовка, любов до літератури, службова відповідальність, уміння зацікавити студентів предметом давали свої позитивні результати. Як вченого його цікавили питання народної словесності, а також теоретико-естетичні проблеми. Свої статті він друкував у "Вестнике Юго-западного края России", "Циркулярах" Київського навчального округу. Під час виконання обов'язків інспектора ліцею О.М.Белобров часто читав студентам лекції замість інших викладачів словесності, які були відсутніми навіть протягом цілого року.

З 1864 по 1872 рік російську словесність викладав професор Феодосій Якович Вороной, випускник університету св.Володимира, який у Петербурзі склав екзамен на ступінь магістра і отримав хороші відгуки про свою наукову працю академіка І.І.Срезневського, відомого вченого-філолога, який цікавився українською літературою, фольклором, вимагав від своїх студентів самостійного мислення, аналізу фактів і критичного відношення до наукових досліджень попередників. Ці риси взяв від свого наукового наставника і Ф.Я.Вороной і передав їх своїм учням.

Курс російської історії і статистики в ліцеї з 1853 по 1868 рік читав професор Іван Васильович Лашнюков, вчений, який закінчив Ніжинський юридичний ліцей і університет св.Володимира, мав хорошу теоретичну підготовку, любив історію і цю любов прищеплював і своїм студентам. Проф. Ф.Я.Вороной, згадуючи про нього, відзначав, що як викладач І.В.Лашнюков мав займати місце серед кращих діячів свого часу у зв'язку з величезним виховним впливом, який він мав на молодь. Він був обдарований силою пробуджувати до мислення навіть лінивих студентів. В умовах панування казарменного режиму І.В.Лашнюков сприяв відродженню навчального закладу як характером викладання свого предмету, так ще більше своєю непорівняною критикою вульгарності і самодурства, які характеризували провінційне життя. Підтримку у нього отримували завжди даровиті і бідні студенти, до яких належав і Ф.Богушевич.

Кафедру законів казенного права з 1862 по 1873 рік очолював професор Лев Іванович Жданович, талановитий юрист, який слухав лекції у відомих вчених Німеччини, Франції та інших країн, а також був добре підготовлений з фінансового права і державного благоустрою.

Професор Михайло Дмитрович Затиркевич з 1859 по 1875 р. посідав кафедру енциклопедії законодавства та державних законів. Він закінчив університет св.Володимира, захистив магістерську дисертацію "О влиянии борьбы между народами и сословиями на образование строя русского государства в домонгольский период". У предмет "енциклопедія законодавства" вчений включав як матеріали енциклопедії, так і історії філософії права, історії державного права найважливіших давніх і нових народів. Особливо багато він приділяв уваги історичним процесам, які були пов'язані з законодавством. Він сформував своєрідну теорію виникнення політичного устрою всіх держав від далекого минулого до нового часу як кінцевий результат боротьби між різними національностями та станами. Це був добре підготовлений викладач із широкими знаннями не лише права, а й історії.

Іван Андрійович Максимович у 1842–1869 роках займав посаду професора кримінальних і поліцейських законів. У своєму читанні лекцій він притримувався історичних методів, які були розроблені вченими-юристами Німеччини, а також запроваджені деякими викладачами університету св.Володимира, який закінчив І.А.Максимович. Саме цей метод давав можливість вченому пояснити багато явищ, тогочасного життя. У своїй практичній діяльності він опирався на наукові спостереження Монтеск'є, Фейербаха, Канта, Шеллінга, Фіхте, Гегеля та інших, а також на систему "Зводу законів" і виклав досить детально історичний розвиток російського кримінального законодавства.

Саме ці професори права, історії і російської словесності і відіграли значну роль в отриманні Ф.Богушевичем освіти і формуванні його суспільно-громадських поглядів та естетичних смаків.

Коли у 1863 р. міністр народної освіти Головні зажадав списки наукових праць кожного викладача ліцею, то були представлені відомості, які засвідчували, що кожен з професорів підготував наукові статті та навчальні посібники зі свого курсу. На жаль, деякі з них не були надруковані за відсутністю коштів.

У ліцеї були створені всі умови для навчання. Існували кабінети, була хороша бібліотека, у фонді якої налічувалось 12450 томів. Директор ліцею Є.П.Стеблін-Камінський потурбувався про поповнення новим обладнанням кабінету фізики, хімії, природничої історії, у якому налічувалося 4600 експонатів мінералів, опудал тварин і птахів, міні-кабінет, де зберігалися старовинні монети (441 одиниця). Навчальний процес у ліцеї проходив у доволі сприятливих умовах. Контингент студентів був невеликий. Переважно їх більшість становили діти із дворянських сімей, решта – діти військових, купців, духовенства, міщан, тобто тих, хто міг сплатити за навчання.

Останній рік перебування Ф.Богушевича в ліцеї нормалізувався. Він зміг приділити більше уваги навчанню, спілкуванню з однокурсниками, особистим захопленням.

У зв'язку з 25-річчям Ніжинської вищої школи попечитель закладу О.Г.Кушельов-Безбородко подарував Юридичному ліцею у 1845 році 176 картин різних європейських шкіл XIV–XIX століть: італійської – 10 картин, флорентійської – 9, римської – 12, ломбардської – 13, венеціанської – 12, неаполітанської – 5, генуезької – 16, іспанської – 5, французької – 20, німецької – 20, фламандської – 46, новоруської – 7. Тут були представлені твори Агостіно Карраччі, Тьєполо, Тіціана, Рафаеля, Корреджо, Мікеланджело, Перуджіно, Вазарі, Брейгеля, Ван-Дейка, Ван дер Невра, Рубенса, Рейсдаля, Ван-Лаара, К.Брюлова, А.Мокрицького та інших.

Ці картини давали можливість Ф.Богушевичу, як і іншим студентам, формувати свої естетичні смаки. Він з інтересом знайомився і з колекцією монет ніжинського скарбу, який був знайдений у 1852 р. у районі Магерок у кількості 100 срібних давньоруських монет, значна частина яких нині зберігається в Музеї історії України в Києві та Ермітажі в С.-Петербурзі. Професор М.А.Туллов, який був причетний до цієї знахідки, писав директору ліцею: "До цього у нас панувала думка, що не було російських грошей до навали Золотої татарської Орди, а були лише медалі, які робились на Русі греками. У "Слові о полку Ігоревім" слово "сребла" – це не злиток срібла, а монета, що й підтверджується написами на них" [16]. Демократична атмосфера, яка панувала в ліцеї, сприяла не лише ґрунтовному засвоєнню студентами знань із спеціальності, а й їх загальному розвитку.

Дискусії з різних питань відбувалися не лише в аудиторіях, а й у ліцейському парку. "З особливим почуттям згадується це місце..., парк..., де ми сперечались з філософії, права, літератури, – писав випускник ліцею К.Є.Троцина. – Сад був нашою академією, де ми вільно віддавались нашим заняттям, куди кожний з нас приходив повчитися або з книги, або з бесіди, або просто із споглядання природи" [17]. А випускник ліцею М.В.Гербель згадував, що в ліцеї "віяло добрим здоровим духом, і молодь вчилась, розвивалась... Добрий і дружний гурток товаришів, відсутність педантизму... При таких сприятливих умовах внутрішнього життя ліцею між ліцеїстами дуже була розвинута пристрасть до занять літературою, і ці заняття потягли потім багатьох на літературне і наукове поле" [18]. Згідно із Статутом ліцею студенти щорічно писали літературні твори, кращі з них відзначалися преміями. Це, безумовно, сприяло розвитку літературних здібностей молоді.

Ф.Богушевич, навчаючись у Ніжинському юридичному ліцеї, знав, що з Ніжинською вищою школою пов'язані імена відомих письменників: Миколи Гоголя, Нестора Кукольника, Євгена Гребінки, Миколи Гербеля, Леоніда Глібова та інших, які формувалися як літератори саме в цих стінах.

В час навчання Ф.Богушевича в Ніжині на засланні під наглядом поліції з 1863 по 1867 рік перебував випускник Юридичного ліцею, відомий український байкар Леонід Глібов. Але про це, мабуть, і не знав Ф.Богушевич.

Пробував свої сили в літературі і Ф.Богушевич. Вірші він писав під впливом Т.Шевченка, твори якого в той час ходили по руках, переписувалися. Ніжинці ще пам'ятали, як у 1861 р. під час перезахоронення тіла поета відбулася панахида біля Спасо-Преображенської церкви. Писав Ф.Богушевич вірші українською та білоруською мовами. На жаль, поет усе знищив, бо вважав, що воно "нічого не вартия". Але мабуть, були й якісь інші причини.

Навчання підходило до кінця. Складені останні екзамени.

У Ніжинському архіві збереглася зведена відомість екзаменаційних оцінок, отриманих під час навчання Ф.Богушевича. При цьому слід враховувати, що в ліцеї традиційно залишалась чотирибальна система оцінювання знань студентів.

Богослов'я – католик

Енциклопедія законодавства – 3,5

Державні закони – 3

Закони про фінанси – 4

Громадянські закони – 3

Закони державного благоустрою – 3,5

Кримінальні закони – 3,5
 Поліцейські закони – 3
 Російська історія – 3,5
 Статистика – 3,5
 Російська словесність – 3,5
 Практична російська словесність – 3,5
 Французька мова – не вивчав
 Німецька мова – 4
 Річний твір – 4
 Сума – 45,5
 Середній бал – 3,5
 Поведінка – відмінно
 Класний чин – XII [19].

26 липня 1868 р. у Блакитному актовому залі Юридичного ліцею відбулося святкове вручення атестатів про закінчення Ніжинського юридичного ліцею кн.Безбородька. Попрощалися між собою та професорами 36 випускників і роз'їхалися за своїми призначеннями у різні куточки країни. Значна частина їх залишилась в Україні. Більшість з них вислужилась до посади судового слідчого. У 42-ому випуску Ніжинської вищої школи та 26-ому випуску Юридичного ліцею не було особливо яскравих особистостей. Це була плеяда працівників середньої юридичної ланки, які чесно ставилися до виконання своїх обов'язків. Серед них І.Л.Дейкун, член Ніжинського окружного суду, П.І.Кулжинський, участковий мировий суддя у Полтавському повіті, син викладача і інспектора Ніжинської вищої школи, письменника І.Г.Кулжинського, І.М.Романченко, секретар Ніжинського окружного суду, Г.П.Громико, чиновник Віленського окружного інтенданства, В.Ф.Малюга, тимчасовий член Вітебської палати Казенного і громадянського суду, М.Л.Пронін, діловод канцелярії чернігівського губернатора та інші.

Це прізвища лише деяких однокурсників Ф.Богушевича, з якими він міг спілкуватися у Ніжині, Чернігові та Вільно, коли працював у юридичних установах.

Закінчивши Юридичний ліцей кн.Безбородька з правом на чин XII класу, Ф.Богушевич з 18 грудня 1868 року почав працювати канцелярським чиновником Чернігівського губернського правління [20, 21]. На цій посаді він перебував недовго, бо постановою губернського правління 22 січня 1869 року був призначений на посаду виконуючого обов'язки помічника діловода цього ж правління.

Указом Урядового Сенату від 10 квітня 1869 року за №7450 Ф.Богушевич був затверджений у чині губернського секретаря з подальшою вислугою.

Як свідчить формулярний список, Ф.Богушевич звернувся до чернігівського губернатора з проханням перевести його в палату кримінального і цивільного суду із зарахуванням кандидатом на посаду судового слідчого. Це прохання було підтримане, і з 16 червня 1869 р. Ф.Богушевич почав займатися судовими справами. У зв'язку з тим, що він не був закріплений за якоюсь конкретною дільницею, то його посилали на певний час у відрядження. Так, він виконував обов'язки судового слідчого Кролевецького повіту (з 30 червня по 25 жовтня 1869 р.), Стародубського повіту (з 4 листопада 1869 р. по 15 вересня 1870 р.), а 1 грудня його відкомандировували помічником судового слідчого 2 дільниці Чернігівського повіту [22].

У зв'язку із загостренням хвороби Ф.Богушевич змушений був 4 березня 1871 р. подати у відставку. Поранення давало про себе знати. Трохи поправивши своє здоров'я, він знову звернувся у Міністерство юстиції з проханням поновити його на роботі. Наказом по відомству від 21 липня 1871 р. №51, Ф.Богушевич був призначений виконуючим обов'язки судового слідчого другої дільниці Грязовецького повіту Вологодської губернії, але 7 травня 1872 р. міністерство переводить його на таку ж посаду у Борзнянський повіт Чернігівської губернії.

На будь-якій дільниці Ф.Богушевич добросовісно відносився до виконання своїх обов'язків, тож через 5 років службової діяльності Департамент герольдії Урядового Сенату від 18 жовтня 1873 року перевів його за вислугою років у колежські секретарі.

17 червня 1874 року за наказом №30 по відомству Міністерства юстиції Ф.Богушевич був призначений виконуючим обов'язки, а з 6 січня 1882 р. судовим слідчим першої дільниці Конотопського повіту Ніжинського окружного суду, де він працював 10 років.

У місті Конотопі, де мешкав Ф.Богушевич, у 1866 р. нараховувалося 2177 дворів, у яких проживало 8976 чол. За своїм зовнішнім виглядом місто мало чим відрізнялося від інших оточуючих поселень. Вулиці були вузькі і криві, будинки і господарські будівлі стиснуті і покриті солом'яно, і це було нерідко причиною спустошливих пожеж. Промисловість була

незначна. Працювали лише два заводи: медоварний та віскобійний, які давали в рік прибутків 2 тис. руб., та відомі залізничні майстерні (1869 р.). У місті проходили три семиденні ярмарки. Місто було одним із центрів хлібної торгівлі. Внутрішня торгівля знаходилась у руках євреїв. Торговельних крамниць і лавочок було 80, харчевень – 11 (і всі вони були відкриті 1862 р.), постійних дворів 3. Крім цього, у місті були два навчальні заклади – повітове і парафіяльне училища та міська лікарня на 25 ліжок. Для поліцейського управління місто було розділене на 3 квартали.

15 вересня 1874 р. Ф.Богушевич одружився на дворянці Габріелі Михайлівні Шкленник. 2 жовтня 1875 року у них народилась дочка Костанція, а 29 грудня 1881 р. – син Томаш [23].

Сім'я Ф.Богушевича проживала у Конотопі, наймаючи квартиру. Дружина слідувала за здоров'ям чоловіка, займалась вихованням дітей. Сам же він зосереджував увагу на відповідальному виконанні своїх обов'язків, розбирався у різних побутових справах жителів міста.

У ніжинському архіві збереглися два цікавих листи, які мали конфіденційний характер і торкалися службової долі Ф.Богушевича [24]. 30 червня 1875 р. виконуючий обов'язки керуючого канцелярією Міністерства юстиції звернувся до керівника Ніжинського окружного суду Е.Ф.Бострему з листом, в якому просив дати характеристику службової діяльності і моральних якостей Ф.Богушевича і викласти свою думку, чи зможе він з користю для служби за своїми здібностями і спрямованістю роботи зайняти посаду члена Окружного суду. На що Е.Ф.Бострелі дав позитивну відповідь. Після цього між Міністерством юстиції і Ніжинським окружним судом зав'язалось офіційне листування, яке тривало довгий час. Е.Ф.Бострелі офіційно звернувся до Ф.Богушевича з проханням підготувати про себе доповідну записку. Надсилаючи її голові Ніжинського окружного суду 2 січня 1879 р., він зауважив: "Надаючи Вашому превосходительству у відповідності до циркуляру Міністерства юстиції від 28 квітня 1876 року за № 7034 доповідну записку на ім'я пана міністра юстиції про надання мені посади члена окружного суду, маю честь уклінно просити сприяння Вашого превосходительства в задоволенні мого прохання, якщо воно буде визнано того гідним" [25]. На резолюції читаємо: "Богушевич за своїми здібностями і наполегливістю по службі є цілком достойний посади, яку він просить".

Проте якась причина завадила Ф.Богушевичу зайняти посаду члена окружного суду, і він продовжував виконувати обов'язки судового слідчого першої дільниці Конотопського повіту.

Жителі Конотопа відзначили ефективну роботу Ф.Богушевича. Конотопська міська управа направила до Ніжинського окружного суду 10 січня 1876 року представлення, у якому зазначалося: "Гласні міської думи на засіданні її 9 листопада 1875 року заявили, що більшість жителів міста Конотопа досить доброзичливо ставляться до корисної діяльності виконуючого посадові обов'язки судового слідчого Ніжинського окружного суду пана Богушевича, посиленою працею якого без сумніву зобов'язані встановленню з деякого часу безпеки і спокою відносно крамоли, яка так часто повторювалася до прибуття пана Богушевича в місто Конотоп, коли жителі знаходились у повній небезпеці. Така бездоганна чесність і корисна діяльність пана Богушевича, на їхню думку, заслуговує вираження певної вдячності жителів міста Конотопа. Вислухавши все це, дума постановляє: висловити щире подяку міста Конотопа виконуючому посадові обов'язки судового слідчого п.Богушевичу через Ніжинський окружний суд за його бездоганну і корисну діяльність по службі слідчого в місті Конотопі, про що міська управа мала честь сповістити Окружному суду на його розпорядження для доведення до відома начальства і уклінно просить у наступному повідомити міську управу.

Міський голова Горовой.

Секретар

№ 28.

1876 року січня

10 дня". [26].

Цей лист мав певний вплив на відзнаку Ф.Богушевича. 31 грудня 1876 року за відмінно-ревностну службу йому було всемілостиво надане звання кавалера ордена св.Станіслава 3-го ступеня. А 6 січня 1882 року Ф.Богушевич нарешті був призначений наказом міністра юстиції судовим слідчим в тому ж самому окрузі і того ж самого суду [27]. Якщо до цього він був лише виконуючим обов'язки, то з оголошенням наказу він повноцінно

отримував посаду у відповідності до звання. 15 травня 1883 р. Ф.Богушевич був нагороджений орденом Анни 3-го ступеня.

На жаль, 1880 року Ф.Богушевич захворів, не зміг своєчасно повернутися з відпустки. Лікар м.Ошмяни Л.Волчанський у своєму посвідченні зазначав, що хвороба шляхів дихання знаходилась у настільки серйозній формі, що не могло бути й мови про пересування хворого [28].

Підлікувавшись, Ф.Богушевич продовжував працювати в Конотопі. 3 квітня 1882 року він просить голову Ніжинського окружного суду посприяти про його призначення членом Сувалкського окружного суду. І на цей раз голова підтримує Ф.Богушевича, відзначаючи його позитивні якості [29]. Проте це прохання не мало позитивного вирішення.

Здоров'я погіршувалося. 25 листопада 1883 р. Ф.Богушевич просить Ніжинський окружний суд звільнити його від служби і надати відпустку для медичного обстеження та лікування і дозволити йому виїхати для цього у місто Вільно. А 23 березня 1884 р. Ф.Богушевич пише прохання в суд видати йому якомога швидше атестат про службу і копію формулярного списку, а також інші документи, виславши їх у місто Вільно в окружний суд, бо він звільнявся остаточно з роботи і виїжджав із України [30].

Наказом по Міністерству юстиції від 14 березня за №17 Ф.Богушевич був звільнений від служби у відповідності до пропозиції з наданням мати право носити у відставці мундир у відповідності до посади. Крім цього, указом урядового сенату 11 серпня 1884 р. за №79 Ф.Богушевич був підвищений за вислугу років у надвірні радники зі старшинством [31].

Так завершилась робота Ф.Богушевича за спеціальністю юриста на Чернігівщині. Дослідникам необхідно прикласти ще чимало зусиль, щоб повніше розкрити життя і творчість відомого білоруського письменника у нашому краї.

Службова діяльність Ф.Богушевича на Україні відзначалась громадянською принциповістю, чесністю, увагою до простих людей, зокрема до бідної частини селянства. У пореформенний час особливо часто виникали земельні конфлікти між поміщиками і селянами. Архівні документи свідчать, що він був свідомим захисником інтересів українських селян [32].

В Україні Ф.Богушевич також займався літературною діяльністю не лише у студентські роки, а й пізніше. У зв'язку з тим, що письменник не ставив дат написання твору, то важко з'ясувати, які з них відносяться до часу його перебування на Чернігівщині, і ці твори до цього часу не виявлені.

Писав свої твори білоруською мовою, яка в той час, як і українська, була заборонена. Під псевдонімом Мацей Бурачок Ф.Богушевич випустив збірочку поезій "Дудка белоруская" (1891), а під псевдонімом Симон Ревка з-під Борисова надрукував "Смык белорусский" (1894). Вірші поета заборонялися, бо вони революціонізували селянські маси і збуджували до соціального і національного визволення. Майже всі прозові твори Ф.Богушевича загинули. Поет з боєм говорив про неможливість донести до народу правду:

Ой, нашто-ж мне дана тая мая мова,
Як я не умею сказаць тое слова,
Каб яго пачулі, как яго позналі,
Каб яго, то слова, ды праўдай назвалі;
Каб і разышлося то слова на свеце,
Як праменне сонца цёплага у леце;
Каб на тое слова ды людцы здразелі
Так, як тыя дзеткі на святой нядзелі;
Каб-жа тое слова ды людцоў з'єднала,
Каб на тое слова ворагаў не стала;
Каб людцы прызналі братоў ды братамі –
Дзаліліся-б доляй і хлеба шматамі,
А без таго слова я – нямы калека!
Хоць-бы занямець мне і да канца века!
("Праўда") [33].

Ф.Богушевич виступає як народний поет, захисник інтересів простого люду. Він поважав народну працю і людину праці, засуджуючи тих, хто наживався, експлуатуючи її. Він мріє про волю для народу.

Сорак гадоў б'юся,
Ніяк не звярнуся,
Ніяк не натраплю
Вадзіцы хоць каплю,

Ды такой вадзіцы,
 Ды з такой крьніцы,
 Што, як хто нап'ецца,
 Дык вольным стаецца.
 Грай, вясёла-ж грай,
 Або долю дай!..
 ("Моя дудка").

Головним героєм творів Ф.Богушевича був народ, який не лише страждав, але й ненавидів своїх гнобителів, намагався вести з ними боротьбу.

Поет у своїй творчості використовує елементи народної творчості, а також кращі традиції демократичної російської літератури. Ідейно-тематична спрямованість поезій Ф.Богушевича близька до творів М.Некрасова і Т.Шевченка, художників слова, яких він так любив і поважав і у творчості яких знаходив багато палких слів про народ і його життя. Ф.Богушевич, розвінчуючи панівні класи, звертається до прийомів сатири.

Як юрист, він добре знав, в яких тяжких умовах знаходилися селяни після відміни кріпосного права, коли пани, обікравши їх, залишили їм лише злидні та тяжке поневіряння. І ніхто їх не хотів захистити.

Судоў нарабілі, начальстваў ці мала:
 Пасрэднік і воласць, сінод і сенаты,
 Прысуцтвы і вокруг, управы, палаты;
 А найбольш міравых, участковых і з'ездаў,
 Што ў полі камення, што гвездаў!
 Затое-ж жыцце цяпер труднае стала
 ("Як праўду шукаюць").

Ф.Богушевич детально розкриває судочинство у вірші "У судзе", розвінчуючи красномовство прокурора і адвоката, які менше всього турбуються про безвинного селянина Пантурку, якого нізачо посадили до в'язниці. Поет різко критикує суд, викриває його несправедливість у віршах "Кепска будзе!" та "У астрозе". В основу цих віршів поет поклав судові випадки, які часто зустрічалися в його повсякденному житті судового слідчого.

У вірші "У астрозе" Ф.Богушевич розповів про те, як мужик відлупцював урядника, за що його посадили "у астрог". В чому ж причина, за що він його бив?

– За тое, мы кажам, што надта ён ласы:

Што любе яешню, курэй і каўбасы;

Унадзіўся надта ён лазіць па хатах

Ды нюхаць, каторай муж служба ў салдатах.

Словами одного із героїв віршу "Ахвяра" Ф.Богушевич розкриває свою громадянську позицію:

Каб я панам ніколі не быў:
 Не жалаў-бы ніколі чужога,
 Сваё дзела як трэба рабіў.
 Каб прад меншым я носу не драў,
 А прад большым не корчыў спіны,
 Каб грэх свой прад сабой я пазнаў,
 У другіх каб не відзеў віны;
 Чужых жон каб не вёў да граху,
 А сваю каб як трэба любіў,
 Каб мне дзеці былі у слуху,
 Каб я бацькам для іх век дажыў,
 Каб людзей прызнаваў за братоў,
 А багацтва сваё меў за іх;
 Каб за край быў умерці гатоў,
 Каб не прагнуў айчызны чужых.

Важко пробивалося до читача слово Ф.Богушевича, бо на батьківщині воно заборонялося. Один із віленських цензорів у зв'язку з намаганням поета видати збірку віршів "Белорусская скрыпачка" писав: "Не кроется ли в такого рода произведениях тенденция, кроме "малорусской", создать еще и белорусскую литературу... Отмеченная рукопись не может быть дозволена к печатанию" [34]. А Богушевич палко бажав, щоб білоруська мова звучала і розвивалась. У передмові до збірника "Дудка беларуская" він стверджував: "... трэба знаць суседскую мову, але найперш трэба знаць сваю", "язык і ёсць адзежа душы" і закликав: "Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерли!" [35].

Своїми творами Ф.Богушевич відкрив нову сторінку в історії білоруської літератури. Академік Є.Ф.Карський відзначав, що поет "дав справжній поштовх і білоруському національному рухові і розвитку білоруської літератури".

Життєва доля Ф.Богушевича була тісно пов'язана з двома братніми народами – білоруським і українським, їх культурами, звичаями, мовами. Перебуваючи на державних посадах царської Росії, він залишався патріотом і виразником інтересів цих двох народів. І по-іншому не могло і бути, бо він стояв на позиціях патріотизму і захисту простого народу, вірив у дружбу і взаємопідтримку наших народів, сподівався, що мова цих народів буде звучати вільно у співдружності з іншими. Тож наше завдання – розвивати і далі ці славні традиції наших великих предків.

Література

1. Неділько Г.Я. Францішек Богушевич на Україні // II наукова конференція по вивченню білорусько-українських зв'язків. Тези доп. – Львів. 1972. – С. 23–25; Неділько Г.Я. Шевченківські традиції у творчості Ф.Богушевича // Т.Шевченко в інтернаціональних літературних зв'язках. – К., 1981. – С. 43–57; Васильківський Г.П. Францішек Казимірович Богушевич // Наукові записки: Ніжин. держ. пед. ін-ту ім. М.В.Гоголя. – Т. XI; вип.1. – Ніжин, 1960. – С. 157–167; Самойленко Г.В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. – Нежин, 1993. – С. 105–107 Самойленко Г.В. Нариси культури Ніжина. Ч. 1: Література. – Ніжин, 1995. – С. 44–45 Самойленко Г.В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. – Ніжин, 2003. – С. 80–82.
2. Эйнгорн В. Очерки из истории Малороссии в XVII веке. – М, 1899. – С. 107–110.
3. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г., Самойленко С.Г. Нариси культури Ніжина XVII–XX ст.: У 5 ч. – Ніжин, 1995–1998.
4. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. – Ніжин, 2005. – 420 с.
5. Сребницкий И.О. Лицей князя Безбородко // Гимназия высших наук и Лицей кн.Безбородка. – СПб., 1881. – С. 123.
6. Відділ Чернігівського обласного архіву в Ніжині (далі – ВЧОАН), ф. 1359, оп.1, од.зб. 662, арк. 64.
7. ВЧОАН, ф. 1359, оп.1, од.зб. 662, арк. 68.
8. ВЧОАН, фонд 343, оп.1, од.зб. 955, арк. 43. Прошення дворян Нежинского уезда Нежинскому уездному предводителю дворянства о выдаче им свидетельств, подтверждающих их происхождение. 1865 год.
9. ВЧОАН, фонд 343, оп. 1, од.зб.955, арк. 44.
10. ВОАН, фонд 1359, оп. 1, од.зб. 701, арк. 10.
11. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, од.зб. 701, арк. 9.
12. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од.зб. 701, арк. 70.
13. Гимназия высших наук и Лицей кн.Безбородко. – СПб., 1881. – С. CLXXI–CLXXII.
14. Сребницкий И.А. Из истории Лицея кн.Безбородко (1832–1875). – Нежин, 1895. – С. 16.
15. Гимназия высших наук и Лицей кн.Безбородко. – СПб., 1881. С. 222.
16. ВЧОАН, ф. 1359, оп.1, од.зб. 437.
17. Гимназия высших наук и Лицей кн.Безбородко. – С. 409.
18. Там само. – С. 350.
19. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од.зб. 649, арк. 151.
20. ВЧОАН, ф. 1359, оп. 1, од.зб. 662, арк. 88. л. 88
21. ВЧОАН, фонд 1359, оп. 1, од.зб. 662, арк. 65, 79, 86.
22. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 3–5. Дело председателя Нежин. окружного суда.
23. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 13, 14, 28.
24. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 21, 22.
25. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 28, 36.
26. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 20. л. 20.
27. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 37.
28. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 43.
29. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 49.
30. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 60, 61, 66, 67.
31. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 327, арк. 68, 73.
32. ВЧОАН, ф. 358, оп. 1, од.зб. 22881. Ніжинський окружний суд; фонд 242, оп. 1, од.зб. 676. Черніг. окруж. суд. 1820–1919.
33. Багушэвіч Францішак. Выбраныя творы. – Мінск, 1952. – С. 43. Далі всі цитати подаються за цим виданням.
34. Богушевич Ф. Избранное: Пер. с белорус. – М.: Гослитиздат, 1953. – С. 7.
35. Багушэвіч Францішак. Выбраныя творы. – Мінськ, 1952. – С. 26.

КУЛЬТУРНЫЯ ўЗАЕМАўПЛЫВЫ НАСЕЛЬНІЦТВА ТэРЫТОРЫЙ БЕЛАРУСКА-УКРАЇНСКАГА ПАМЕЖЖА: АД СТАРАЖЫТНАСЦІ ДА 1-Й ПАЛОВЫ XIII СТАГОДДЗЯ

Міхаіл Кошалеў (Мінск, Беларусь)

Паслядоўны разгляд гісторыі культурных кантактаў суседніх – беларускага і украінскага этнасаў немагчымы без уліку найбольш старажытнага перыяду, які ахоплівае велізарны адрэзак часу – ад першапачатковага засялення Беларусі (каля 100 тыс. гадоў таму) да фарміравання ранніх дзяржаўных утварэнняў. Такі падыход дае магчымасць на аснове шматлікіх, у першую чаргу археалагічных матэрыялаў, раскрыць працэс асваення тэрыторыі Беларусі і зямель украінскага памежжа ад ледавіковай эпохі, разгледзець звалючыю насельнікаў сярэдняга і новага каменнага вякоў, а затым – бронзы і жалеза, прасачыць развіццё іх матэрыяльнай і духоўнай культуры, узаемныя кантакты, што адбываліся ў раннім сярэднявеччы.

Трэба адзначыць складанасць вывучэння праблем славянскага этнагенезу ўвогуле, якая разам з іншым палягае ў тым, што ранні яго перыяд закранаецца пісьмовымі фрагментарнымі крыніцамі толькі па апошніх чатырох стагоддзях. У якасці ранніх крыніцаў па гісторыі славян выступаюць паведамленні візантыйскіх аўтараў VI ст., якія шырока выкарыстоўваюцца вучонымі, сталі хрэстаматыйнымі. Крыніцы ж, створаныя на тэрыторыі, якую ахоплівае сучасная Беларусь, датуецца толькі XII ст. Папярэднія тысячагоддзі вядомыя дзякуючы археалагічным даследаванням, ствараюцца магчымасці супастаўлення розных культур, вызначэння іх этнакультурнай спецыфікі, гаспадарчых сувязей, міграцыйных і асіміляцыйных працэсаў. Яны адлюстроўваюць матэрыяльную культуру і, у пэўнай ступені, этнічную прыналежнасць насельніцтва, дапамагаюць вырашаць многія пытанні, што тычацца культурных узаемаўплываў і сувязяў старажытных насельнікаў тэрыторыі Беларусі і Украіны.

Самы працяглы першабытны перыяд гісторыі з'яўляецца адначасова і надзвычай важным, бо менавіта ў ім грунтуецца вытокі будучага развіцця нашых краёў. Характэрна, што першаснае засяленне Беларусі чалавекам у палеаліце вучонымі звязваюць з яе паўднёва-ўсходняй часткай – тэрыторыяй, якая зараз мяжуе з Украінай. У Беларусі найбольш старажытнае паселішча людзей сучаснага антрапалагічнага тыпу – краманьёнцаў выяўлена менавіта на паўднёвым усходзе (вёска Юравічы Калінкавіцкага раёна) на высокім левым беразе Прыпяці. Вучонымі лічаць, што мяркуючы па характары крамянёвых вырабаў, першыя жыхары юравіцкай стаянкі перасяліліся сюды з суседніх раёнаў Украіны. Матэрыяльная культура насельнікаў гэтай і больш позніх часоў знаходжання краманьёнца маюць падабенства з культурамі супольнасцяў, што пражывалі ва Усходняй і Сярэдняй Еўропе, аналагі з палеалітычных стаянак Чарнігаўшчыны і Браншчыны.

Наступныя два тысячагоддзі, пачынаючы з канца 5-га да пачатку 2-га тыс. да н. э. памежныя з будучай Украінай тэрыторыі Усходняга Палесся насялялі неалітычныя плямёны, першапачатковая супольнасць якіх пачала фарміравацца на ўзбярэжжах Дняпра на Кіеўшчыне, Чаркашчыне, Палтаўшчыне і на верхнім цячэнні Северскага Данца. Гэтыя плямёны, культура якіх атрымала назву днепра-данецкай, шляхам асіміляцыі або выцяснення іншага насельніцтва распаўсюдзілася ў Надпарожжа і нават дасягнула Азоўскага мора. У выніку адбываўся абмен рэчамі, вытворчымі здабыткамі, асаблівасцямі матэрыяльнай культуры, элементамі рэлігійных вераванняў і г.д. У поўнай ступені гэта тычылася насельнікаў беларуска-украінскага памежжа.

Пачынаючы з 3-га тыс. да н. э. на еўрапейскім кантыненте адбыліся выключныя па сваёй важнасці этнакультурныя змены, выкліканыя з'яўленнем носьбітаў індаеўрапейскіх моў. Лічыцца, што індаеўрапеізацыя вялікіх абшараў Еўропы непасрэдна звязана з распаўсюджаннем культур шнуравой керамікі. Сярод яе відаў для тэрыторыі Беларусі найбольш характэрнымі з'яўляюцца шнуравая культура Палесся і Валыні, якая існавала разам з сярэднядняпроўскай культурай, сфарміраваўшайся на Кіеўшчыне, вісла-нёманскай, а таксама паўночна-беларускай. У залежнасці ад таго, адкуль прасоўваліся гэтыя плямёны, які ўдзел у іх далейшым развіцці прымала мясцовае насельніцтва, іх культура ўзбагачалася новымі элементамі. Гэтыя працэсы ахапілі тэрыторыю будучай Беларусі і Украіны.

Яксна новы этап гісторыі насельніцтва беларуска-украінскага памежжа быў звязаны з бронзавым векам – эпохай у гісторыі чалавецтва, якая паклала пачатак металургіі. Адметнай рысай для Беларусі была адсутнасць на яе тэрыторыі радовішчаў руды, з якой можна было атрымаваць медзь і бронзу, што вымушала нашых далёкіх продкаў актывізаваць сувязі з іншымі рэгіёнамі, імпартаваць сыравіну і металічныя вырабы. Гэтая акалічнасць дае магчымасць вучоным на падставе бронзавых знаходак прасачыць гандлёва-абменныя шляхі і кантакты. Зразумела, што тагачаснае насельніцтва Беларусі пачало карыстацца металічнымі вырабамі пазней, чым у старажытнай Украіне, якая была бліжэй да цэнтраў, дзе актыўна развівалася металургія.

Пачатак выкарыстання жалеза стаўся канцом першабытнай гісторыі, непараўнальна з папярэднімі перыядамі змяніў лад жыцця насельніцтва Еўропы ў цэлым, Беларусі і Украіны, у прыватнасці. Жалезны век, які працягваўся з VIII – VII стст. да н. э. да IV – V стст. н. э., а ў Беларусі – з I-га тыс. н. э., – выклікаў шпаркае паскарэнне прагрэсу ва ўсіх сферах дзейнасці чалавека. Плямёны, што першымі ў дадзеным рэгіёне авалодалі навыкамі вытворчасці і апрацоўкі жалеза засялялі поўдзень Беларусі, размяшчаліся на памежжы з сучаснай Украінай (да р. Рось) і адносіліся да мілаградскай культуры, на паўднёвым захадзе – да паморскай (Паўночна-Заходняя Украіна).

Аднак усе гэтыя эвалюцыі, пэўнае скарачэнне арэалаў некаторых культур, з'яўленне новых, кантакты, сувязі і працэсы асіміляцыі ў жалезным веку ў цэлым не вялі да кардынальных зменаў у этнічных адносінах: на тэрыторыі Беларусі дамінуючую ролю адыгрывалі ўсходнія балты.

Больш радыкальныя перамены ў культурным складзе старажытнага насельніцтва нашага краю адбыліся ў наступны перыяд, калі з рубяжа IV–V стст. яно было ўцягнутая ў гістарычныя працэсы атрымаўшыя назву "Вялікае перасяленне народаў". Эпоха Вялікага перасялення народаў, якая бярэ пачатак ад з'яўлення ў Еўропе ў канцы IV ст. азіяцкіх плямёнаў – гунаў і завяршаецца нашэсцем авараў, іх асяданнем у Карпацкай катлавіне ў 567–568 гг., паклала канец стабільнасці ў развіцці насельніцтва як Беларусі, гэтак і Украіны. Націск на поўдні, міграцыя з захаду былі прычынай значных зменаў у жыцці мясцовага насельніцтва, яго шырокага перамяшчэння на новыя тэрыторыі. У V–VI стст. у Заходнім Палессі з'яўляецца насельніцтва пражскай культуры, якую навукоўцы адназначна адносяць да славянскай. Пры даследаваннях паселішчаў каля в. Карчак Жытомірскай вобласці Украіны былі выяўлены матэрыялы, якія далі падставы для аб'яднання помнікаў з тэрыторыі Усходняй Еўропы ў тып Прага-Карчак. Знаходкі археолагаў даюць падставу сцвярджаць, што менавіта Украіна стала ядром фарміравання пражскай культуры. У выніку раскопак у Беларускім Палессі за апошнія паўтары дзесяткі гадоў зафіксавана каля 50 помнікаў тыпу Прага-Карчак [1, с. 317–348].

Шырокае рассяленне славян, уваходжанне іх у кантакты з іншымі народамі паступова вяло да аслаблення адноснага праславянскага адзінства, да стварэння перадумоваў станаўлення ранняй дзяржаўнасці. Своеасабліва гістарычная мяжа прыходзіцца на канец VII – пачатак VIII ст., калі ва Усходняй Еўропе ствараюцца новыя этнакультурныя супольнасці. Гэта вядомыя па "Аповесці мінулых гадоў" валыняне, драўляне, паляне і інш. Археалагічныя даследаванні цалкам пацвярджаюць, што ў гэты перыяд землі сучаснай Беларусі насялялі славянскія плямёны, з якімі генетычна звязаны саюзаплемянныя і раннефеадальныя этнапалітычныя супольнасці IX–X стст. – полацкія крывічы, дрыгавічы, часткова валыняне, драўляне і севяране. У IX–XI стст. адбываецца шырокая інфільтрацыя валынян і дрыгавічоў на поўнач у асяроддзе балцкага насельніцтва [3, с. 47]. Міжэтнічныя кантакты з мясцовымі балцкімі плямёнамі ў заходніх абласцях Беларусі прыводзілі да стварэння мешаных балта-славянскіх груп.

Паказальна і тое, што менавіта ў сярэдзіне XII ст. "памірае" і племянная этнічная самаідэнтыфікацыя: са старонак летапісаў знікаюць крывічы, дрыгавічы, радзімічы. Хрысціянізацыя і паўсталая на яе базе канфесійная самаідэнтыфікацыя замацавалі ў якасці саманазвы насельніцтва Украіны і паступова часткі Беларусі назву "Русь". Найхутчэй за ўсё (у параўнанні з іншымі землямі) размыванне племянной самаідэнтычнасці ішло на тэрыторыях паўднёва-усходняй Беларусі, землях радзімічаў, якія ўвайшлі ў склад Чарнігава-Северскага княства. Культура гэтых тэрыторый у гэты час стала максімальна набліжанай да культуры сярэдняга Падняпроўя.

Надзвычай яркі перыяд культурных узаемаадносін насельніцтва Беларусі і Украіны звязаны з утварэннем на іх тэрыторыях раннефеадальных дзяржаў – Кіеўская Русь і Полацкае княства, у якіх многія навукоўцы бачаць правобраз і карані нацыянальнай

дзяржаўнасці беларусаў і ўкраінцаў адпаведна. Хаця гісторыя палітычных адносінаў Кіева і Полацка напоўнена пастаянным саперніцтвам і канфліктамі, перыяд Кіеўскай Русі аказаў значны ўплыў на духоўнае жыццё, культуру беларусаў, усходняга славянства ў цэлым. Беспярэчным фактам з'яўляецца тое, што ў беларуска-украінскіх культурных узаемаадносінах галоўным фактарам стала прыняцце напрыканцы X ст. хрысціянства ўсходняга абраду, якое адбылося паводле летапісных звестак у Кіеве і Полацку практычна сінхронна. Рэлігія для беларускіх і ўкраінскіх зямель шмат у чым з'явілася асновай для развіцця ўзаемных стасункаў у галіне культуры, бо менавіта рэлігія ў тыя часы вызначала духоўнае і культурнае жыццё чалавека.

Пры разглядзе развіцця літаратуры і пісьменства старажытнай Беларусі, уплываў на іх Кіева існуюць розныя адценні і меркаванні. Так, напрыклад, аналізуючы літаратурны помнік перыяду Кіеўскай Русі – "Слова пра паход Ігаравы", звычайна падкрэсліваецца, што ён з'яўляецца адным з найбольш выразных праяў узаемадачынненняў украінскага і беларускага народаў. Згадваецца, што ў ім адлюстраваны асобныя рысы жывой гаворкі тагачаснай Чарнігава-Северскай зямлі, беларуска-украінскага моўнага сумежжа, дзе магчыма жыў аўтар паэмы. Выказваецца асцярожнае меркаванне пра тое, што ім мог з'яўляцца наш выдатны продак, беларускі і ўсходнеславянскі царкоўны дзеяч, пісьменнік і багаслоў Кірыла Тураўскі. Аднак гэта дапушчэнне гэтак жа цяжка даказаць як і абвергнуць.

Такім чынам, у працэсе фарміравання культуры беларускага насельніцтва на працягу стагоддзяў набывала свае адметныя рысы ўбірала культуры іншых этнасаў, якія становіліся яе складовымі арганічнымі часткамі. Што ў цэлым да тэрыторый, дзе зараз размяшчаюцца незалежныя дзяржавы – Беларусь і Украіна, то культурныя кантакты старажытнага насельніцтва на працягу тысячагодзяў з'яўляюцца беспярэчным фактам. Вядома, у адносінах да насельніцтва "даславянскага перыяду" гаворка не ідзе аб уласна беларусах і ўкраінцах. У той жа час цяжка спрачацца з беларускім гісторыкам М.Ермаловічам, які пісаў: "Мы прытрымліваемся той думкі, што ніякія перасяленні не маглі поўнасьцю змяніць насельніцтва той ці іншай тэрыторыі, што пэўная частка яго захоўвалася і пасля змешвалася з прышлым. Гэта дае падставу лічыць у той ці іншай ступені продкамі беларусаў усе плямёны, якія жылі тут у даіндаеўрапейскі перыяд" [2, с. 16]. Тое ж можна сказаць і аб старажытнай Украіне.

Думаецца, што для выпрацоўкі аб'ектыўных, навукова-абгрунтаваных і ўзважаных вывадаў па пытаннях культурных кантактаў, узаемаўплываў насельніцтва нашых тэрыторый у старажытнасці патрабуюцца далейшыя намаганні як беларускіх, гэтак і ўкраінскіх спецыялістаў. У гэтым напрамку зроблена ўжо нямала. У той жа час, не адмаўляючы блізкасці культур беларусаў і ўкраінцаў, якая грунтуецца на агульнаславянскіх каранях двух народаў, мусіць не трэба прыніжаць, ці штучна перабольшваць маштабы і інтэнсіўнасць узаемных уплываў, зусім ігнараваць, альбо надаваць пэўным перыядам нашай агульнай гісторыі лёсавызначальнае для станаўлення і развіцця аднаго з этнасаў, народнасцяў, нацый значэнне. Наўрад ці таксама мэтазгодна, як часам бывае, будаваць новую (мадэрнізаваную) іерархію адносінаў паміж старажытнымі землямі ўсходнеславянскага рэгіёну, вылучаць сярод іх "лідэраў" і "аўтсайдэраў". Так, у прыватнасці, у адной з цікавых прац вельмі паважанага ўкраінскага вучонага праводзіцца думка, што ў параўнанні з раннефеадальнай імперыяй Кіеўская Русь "протабеларускія Полацкае і Смаленскае княствы фактычна былі правінцыямі згаданай першай украінскай дзяржавы". Цяжка пагадзіцца, што такія першай велічыні зоркі духоўна-культурнага жыцця Беларусі, як Ефрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, епіскап Сімяон, Аўрамій Смаленскі іншыя славуць дзеячы, якіх узгадвала беларуская зямля і якія здзяйснялі свой асветніцкі подзвіг на ніве славянскай культуры, з'яўляліся простымі правінцыяльнымі эпігонамі "цэнтра".

Літаратура

1. Археалогія Беларусі: У 4 т. Т. 2. Жалезны век і ранняе сярэднявечча / А.А.Егарэйчанка, В.І.Шадыра, В.С.Вяргей і інш.; Пад рэд. В.І.Шадыра, В.С.Вяргей. – Мн.: "Беларуская навука", 1999. – 502 с.: іл.
2. Ермаловіч М. Старажытная Беларусь: Полацкі і навагародскі перыяды. – Мн.: Маст. літ., 1990. – 336 с.: іл.
3. Седов В.В. Предистория белорусов // Краткие сообщения Института археологии РАН. Вып. 211. – М., 2001. – С. 44–50.

БЕЛАРУСКА-УКРАЇНСКІЯ КУЛЬТУРНІЯ СУВ'ЯЗІ Ў КАНТЭКСЦЕ ПАСЛЯВАЕННАЙ ІДЭАЛОГІІ СТАЛІНІЗМУ (1945–1955 ГГ.)

Уладзімір Навікіцкі (Мінск, Беларусь)

Пасляваенныя гады характарызуваліся выпрацоўкай новага ідэалагічнага курса, звязанага з пачаўшымся супрацьстаяннем двух сацыяльных сістэм. "Халодная" вайна прадстаўляла сабой барацьбу за фармаванне ідэалогіі людзей. Архітэктар новай палітыкі А. Жданаў паклаў у яе выснову ўзмацненне выхавання савецкага патрыятызму, барацьбу з пакланеннем і нізкапаклонствам перад Захадам, "буржуазнай" культурай, яе носьбітамі, якія быццам узмацнілі свае пазіцыі ў гады вайны. З мэтай нейтралізацыі крытычных тэндэнцый у асяродзі інтэлігенцыі, пачалося ўзмацненне партыйнага ўмяшання ў літаратуру, мастацтва.

Пасляваенная ідэалагічная сітуацыя не стала тормазам на шляху расшырэння сувязей культур двух народаў. Працягвалі пашырацца раней закладзеныя традыцыі. Расшырэнню кантактаў спрыяла павелічэнне колькасці ўкраінцаў сярод інтэлігенцыі Беларусі. У пачатку 1950-х гг. у сістэме міністэрства народнай адукацыі БССР 3,8% кадравыя патэнцыялы складалі ўкраінцы. 5,3% выкладчыкаў педагагічных і настаўніцкіх інстытутаў і 2,7% агульнай колькасці ВНУ, якія ўваходзілі ў склад Міністэрства вышэйшай адукацыі прадстаўлялі ўкраінскую нацыю [1, воп. 73, спр. 60, арк. 15]. Павышалася ўдзельная вага ўкраінцаў у навуковай сферы. У 1950 г. яны складалі 4,1% навукоўцаў рэспублікі і 5,4% супрацоўнікаў Акадэміі навук БССР [1, спр. 272, арк. 42].

Пасляваенныя гады нягледзячы на ідэалагічны ўціск з'явіліся ўзмацненнем кантактаў беларускіх і ўкраінскіх літаратур, якія ў аднолькавай меры адчувалі ўплыў ідэалогіі сталінізма, якая рэгламентавала літаратурнае жыццё, стрымлівала праўдзівы, аб'ектыўны падыход пісьменнікаў да яе рэальнага асвятлення. Беларускія і ўкраінскія пісьменнікі падвяргаліся крытыцы з боку партыйных структур за надрукаванне ў майскім нумары 1951 г. знакамітага ленінградскага часопіса "Звезда" верша У. Сасюры "Любіць Украіну". Упершыню надрукаваны яшчэ ў 1944 г. твор лічыўся прыкладам патрыятычнага выхавання людзей. Але праз пэўны час афіцыйная прапаганда ўбачыла ў ім нацыяналістычны ўхіл. Рэдакцыйны артыкул галоўнага друкаванага органа партыі газеты "Правда" "Супраць ідэалагічных скажэнняў у літаратуры" назваў верш ідэйна заганным творам, які апавяў не савецкую, а нейкую вечную Украіну, "без часу і без эпохі" [2, 1951, 2 июля]. У БССР М. Танк перавёў на беларускую мову гэты верш і надрукаваў у часопісе "Беларусь". На Украіне разгарнулася крытыка У. Сасюры, іншых пісьменнікаў. У Беларусі нападкам падвергся М. Танк, якія змякчаў факт, што рэдакцыя і перакладчык рабілі спробу палепшыць твор – "выкінулі з яго нацыяналістычныя радкі" [1, воп. 72, спр. 4, арк. 27а].

Нягледзячы на крытыку ў рэспубліцы шырокую вядомасць атрымалі іншыя творы У. Сасюры, якія з'яўляліся не толькі ў перыядычных выданнях, але ў альманахах, зборніках, у тым ліку такіх, як "Украінская савецкая паэзія" (1952 г.) і "Дзень украінскай паэзіі" (1957 г.).

Поспехам у беларускага чытача карыстаўся пераклад з украінскай мовы "Кабзара" Т.Шаўчэнкі, што тлумачыцца перш за ўсё глыбокай народнасцю і выключным майстэрствам яго паэзіі. Поўны "Кабзар" у перакладзе на беларускую мову з'явіўся пад рэдакцыяй Янкі Купалы і Якуба Коласа яшчэ ў 1939 годзе – у сувязі з 125-годдзем з дня нараджэння паэта. На аснове юбілейнага выдання "Кабзара" у 1948 г. Дзяржаўнае выдавецтва БССР выпусціла ў свет "Выбраныя вершы і паэмы" Т.Шаўчэнкі. У 1952 г. з'явілася новае выданне поўнага "Кабзара" ў перакладзе на беларускую мову, што сведчыла аб вялікай цікавасці да творчасці Шаўчэнкі ў Савецкай Беларусі.

З канца 1940-х гадоў, у Беларусі асобнымі выданнямі былі апублікаваны такія пераклады з украінскай літаратуры, як раман "Сцяганосцы" А.Ганчара, анталогія "Украінская савецкая паэзія", "Выбраныя творы" М.Рыльскага, П.Тычыны, М.Бажана, зборнік твораў украінскіх паэтаў "Вершы для дзяцей", раман "Пераяслаўская Рада" Н.Рыбака, "Вершы і паэмы" Лесі Украінкі, зборнік "Песня з Украіны" М.Нагнібяды, "Украінскі гумар", іншыя.

У сваю чаргу ўкраінскія пісьменнікі пераклалі на родную мову амаль усе найбольш вядомыя творы беларускай літаратуры. Асаблівай папулярнасцю карысталіся творы Янкі Купалы. "Нам, украінцам, Купала дораг не менш, чым беларусам, – адзначаў П.Тычына". Ён быў правадзейным членам Акадэміі навук Украінскай ССР. Янка Купала сачыў за дасягненнямі ўкраінскага народа. Ён ведаў гісторыю Украіны, украінскі фальклор, літаратуру. Сам, як адзін са стваральнікаў беларускай літаратурнай мовы ён тонка адчуваў украінскую мову, перакладаў на родную мову творы Т.Шаўчэнкі, якога любіў на працягу ўсяго свайго жыцця" [3, 1952, 6 нояб.]. Творы Я.Купалы выходзілі на Украіне асобнымі

выданнямі ў 1936, 1937, 1947, 1952, 1953, 1954 і 1957 гадах. Першымі перакладчыкамі паэм і вершаў Купалы з украінскіх пісьменнікаў з'яўляўся П.Тычына, У.Сасюра і інш. [4, с. 92].

Вялікае значэнне меў пералад на ўкраінскую мову "Вибраних творів" Якуба Коласа, якія паявіліся ў 1951 годзе. "Вашы творы, перакладзеныя на ўкраінскую мову, – пісалі Коласу ўкраінскія пісьменнікі ў сувязі з яго 70-годдзем, – сталі здабыткам нашага саракамільённага народа" [3. Там жа]. Дзякуючы перакладам здабыткамі шырокіх колаў чытачоў Украіны сталі паэмы і вершы П.Броўкі, А.Куляшова, М.Танка, П.Глебкі, П.Панчанкі, аповесці і апавяданні З.Бядулі, К.Чорнага, І.Шамякіна, Я.Брыля, п'есы К.Крапівы.

Вялікую ролю ва ўмацаванні сувязей дзвюх літаратур адыгрывалі сяброўскія ўзаемаадносінны паміж беларускімі і ўкраінскімі пісьменнікамі. У 1952, 1954, 1957 гадах адбыліся калектыўныя паездкі ўкраінскіх пісьменнікаў у Беларусь і ўзаемныя наведванні беларускімі пісьменнікамі Украіны. У сувязі з 300-годдзем уз'яднання Украіны з Расіяй Украіну наведваў Якуб Колас. Неаднаразова прыязджаў да беларускіх сяброў, падарожнічаў па рэспубліцы М.Ральскі. У 1954 г. пасля наведвання Беларусі ён напісаў цыкл вершаў "Щедрысть" з заўвагай; "Присвячую Радянській Белорусії". Рыльскі падтрымліваў кантакты з П.Броўкам, К.Крапівой, М.Танкам, М.Калачынскім, Р.Няхаем, іншымі беларускімі пісьменнікамі.

Пасляваеннае дзесяцігоддзе вызначалася багатымі ўзаемасувязямі тэатральнага мастацтва, якое ажыццяўлялася ў кантэксце пастановы ЦК УКП(б) "Аб рэпертуары драматычных тэатраў і мерах па яго паляпшэнню" (17 верасня 1946 г.) [5, с. 222–227]. Вышэйшае палітычнае кіраўніцтва краіны лічыла, што на савецкага глядача рабіла ўплыў замежная драматургія, што не адпавядала пасляваеннаму выхаванню працоўных. Таму з сярэдзіны 40-х гадоў мінулага стагоддзя разгарнулася кампанія за "чысціню" рэпертуару тэатраў, пазбаўленню яго ад замежных твораў. Усе драматычныя тэатры абавязваліся ставіць штогод "не менш 2–3 новых, высокаякасных у ідэйных і мастацкіх адносінах на сучасныя савецкія тэмы" [5, с. 226].

У першыя пасляваенныя гады ўкраінскае грамадства пазнаёмілася з новымі работамі беларускіх драматургаў, якія адлюстроўвалі ваеннае і пасляваеннае, мірнае жыццё народа. У некаторых украінскіх тэатрах былі пастаўлены п'есы А.Маўзона "Канстанцін Заслонаў", А.Кучара "Заложнікі". Значны поспех выпаў на долю камедыі К.Крапівы "Пяюць жаваронкі", якая была пастаўлена ў шэрагу тэатраў Украіны. Пазней, вялікую папулярнасць у ўкраінскага глядача набыла сатырычная камедыя А.Макаёнка "Выбачайце, калі ласка!" [6, с. 189].

У той жа час рэпертуар беларускіх тэатраў папоўніўся творамі ўкраінскіх драматургаў. Былі пастаўлены п'есы "Платон Крэчыг", "Фронт", "Макор Дубрава", "Калінавы гай" В.Карнейчука, іншых драматургаў. Некаторыя беларускія прафесіянальныя і часцей аматарскія тэатры ставілі асобныя ўкраінскія творы ў арыгінале, не перакладаючы на беларускую мову. У 1951 г. у тэатры оперы і балета народная артыстка СССР Л.Аляксандроўская ажыццявіла пастаноўку "Запарожца за Дунаем" С. Гулак-Артэмоўскага. "Калектыў Беларускага тэатра вырашыў паказаць спектакль у паўнацэнным гучанні на ўкраінскай мове, – гаварыла яна. – Гэта надало пастаноўцы яшчэ большую цеплыню і характава, захаваўшы прывабнасць і прыгажосць, уласцівыя паэтычнай украінскай мове. Падабенства, блізкасць украінскай і беларускай моў дапамаглі нам глыбей раскрыць цудоўную музычную драматургію твора, яго вакальна-сцэнічныя вобразы. Спектакль ідзе ўжо некалькі сезонаў на нашай сцэне з усё большай цікавасцю да яго ў беларускага глядача" [4, 1954, 16 студз.].

Разгортваліся гастролі тэатраў Беларусі ў гарадах Украіны. У чэрвені–жніўні 1950 г. Беларускі тэатр імя Янкі Купалы выязжаў на гастролі ў Харкаў. На гастрольнай афішы купалаўцаў значыліся лепшыя спектаклі: "Паўлінка" Я.Купалы, "3 народам" К.Крапівы, "Канстанцін Заслонаў" А.Маўзона, "Гэта было ў Мінску" А.Кучара і іншыя. У іх былі заняты як вядучыя майстры, так і вырасшае за ваенныя гады новае пакаленне артыстаў. У чэрвені 1951 г. купалаўцы наведвалі сонечную Адэсу. Выступленні беларускіх актёраў атрымалі высокую ацэнку ў газетах курортнага горада. У рэцэнзіях адзначаўся высокі ідэйна-мастацкі ўзровень рэпертуару, таленавітасць і прафесійнае майстэрства актёраў Б.Платонава, У.Уладамірскага, Л.Ржэцкай, І.Ждановіча, У.Дзедзюшкі, Л.Рахленкі, В.Пола і інш. У 1952 г. купалаўцы правялі гастролі ў г. Нікалаеве. З вялікім натхненнем тэатральны калектыў рыхтаваўся да гастрляў у сталіцы Украіны – Кіеве, якія праходзілі з 6 ліпеня па 6 жніўня 1953 г. У атмасферы сардэчнасці і сяброўства праходзілі сустрэчы купалаўцаў з працоўнымі Пячорскага, Чыгуначнага, Кастрычніцкага раёнаў, Белай Царквы, Васількова, Дарніцы, з дзеячамі культуры, грамадскасцю сталіцы [8, с. 251].

Гастраліраваў на Украіне і тэатр імя Я.Коласа. Спектаклі коласаўцаў "Раскіданае гняздо" Я.Купалы, "Несцерка" В.Вольскага, "Ворагі" М.Горкага і іншыя мелі значны поспех у Адэсе (1953, 1956), Харкаве (1954) і іншых гарадах УССР [8, с. 252].

Значны поспех у глядача мелі выступленні ў Беларусі ўкраінскіх тэатральных калектываў. У 1945–1961 г. рэспубліку наведала звыш 20 тэатраў з Украіны. Гэта – Хмяльніцкі ўкраінскі музычна-драматычны тэатр імя Р.Пятроўскага (1949, 1954), Валынскі ўкраінскі драматычны тэатр імя Т.Р.Шаўчэнкі (1951, 1953, 1955), Адэскі ўкраінскі драматычны тэатр (1951), Ровенскі ўкраінскі музычна-драматычны тэатр (1951, 1954, 1956, 1958, 1961), Драгобычскі ўкраінскі музычна-драматычны тэатр (1952, 1954, 1955), Кіеўскі ўкраінскі драматычны тэатр імя П.К.Саксаганскага (1953, 1960), Харкаўскі ўкраінскі акадэмічны тэатр імя Т.Шаўчэнкі (1954), Чарнігаўскі ўкраінскі музычна-драматычны тэатр імя Т.Шаўчэнкі (1955, 1957) і інш.

У пасляваенныя гады даволі часта праходзілі канцэрты дружбы, пры чым не толькі з прафесійнымі, але і самадзейнымі калектывамі. 8 чэрвеня 1952 г. на беразе возера Пульменец адбылася сустрэча хлебаробаў Дамачоўскага раёна Брэсцкай вобласці (БССР) і Шацкага раёна Валынскай вобласці (УССР), дзе яны абмяняліся не толькі працоўным вопытам, але і дасягненнямі мастацкай самадзейнасці. Так нарадзіўся "канцэрт дружбы народаў", правядзенне якога на доўгія гады стала традыцыяй.

Адбываліся кантакты сярод кінастудыямі дзвюх рэспублік, абмен выпушчанымі кінафільмамі. У Беларусі з поспехам прайшлі такія ўкраінскія кінафільмы, як "Наталка-Палтаўка", "Запорожац за Дунаем", "Украдзенае шчасце", "Багдан Хмяльніцкі", "У стэпах Украіны", а на Украіне – беларускія фільмы "Паўлінка", "Пяюць жаваранкі", "Хто смяецца апошнім". Дэманстрацыя такіх фільмаў з'яўлялася ў той жа час прапагандай тэатральнай культуры братскіх народаў [4, с. 299].

Прыведзены фактычны матэрыял сведчыць аб тым, што складаныя ў ідэалагічных, палітычных, эканамічных адносінах пасляваенныя гады з'явіліся важным этапам ва ўзаемаадносінах культур, пакінулі добры адбітак у гісторыі двух славянскіх народаў. "Халодная" вайна, ідэалагічнае супрацьстаянне з Захадам спрыялі расшырэнню прапаганды дасягненняў рэспублік у галіне нацыянальных культур. Адбываўся перавод на нацыянальныя мовы твораў пісьменнікаў, пачынаючы ад класікаў і заканчваючы прыйшоўшым у творчае жыццё новым пакаленнем літаратараў. Ад пастаноўкі твораў беларускага і ўкраінскіх драматургаў да гастроляў у гарадах суседзяў, сустрэчы з глядачамі, такім з'яўляўся дыяпазон узаемаадносін прадстаўнікоў тэатральнага мастацтва. Такім шляхам закладваўся фундамент узбагачэння культурных сувязей двух народаў у наступныя перыяды савецкага грамадства.

Літаратура

1. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь, ф. 4, воп. 73, спр. 60, арк. 15.
2. Правда. 1951, 2 июля.
3. Литературная газета 1952, 6 ноября.
4. Ахрыменка П. Летapis братэрства. Аб беларуска-ўкраінскіх фальклорных, літаратурных і тэатральных сувязях. Мн., 1973. – 330 с.
5. КПСС о культуре, просвещении и науке. Сборник документов. М., 1963. – 551 с.
6. Нефёд У. Сучаны беларускі тэатр (1946–1959). Мн., 1961. – 290 с.
7. Літаратура і мастацтва. 1954, 16 студз.
8. Гісторыя беларускага тэатра: У 3 т. Т. 3. Кн. 1. Тэатр савецкай эпохі. 1945–1961 гг. Мн., 1987. – 278 с.

ДА ПЫТАННЯ РАЗВІЦЦА КУЛЬТУРНЫХ УЗАЕМАСУВ'ЯЗЕЙ БЕЛАРУСКІХ І УКРАЇНСКІХ ЗЯМЕЛЬ У СКЛАДЗЕ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА І РЭЧЫ ПАСПАЛІТАЙ

Міхаіл Кошаў, Таццяна Папоўская (Мінск, Беларусь)

Культурныя ўзаемадачынненні беларускіх і ўкраінскіх зямель у складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, якія па часе ахопліваюць значны перыяд гісторыі (з сярэдзіны XIII па канец XVIII ст.), з'явіліся важным этапам у развіцці стасункаў паміж двума народамі. Ён атрымаў даволі грунтоўнае асвятленне ў працах ўкраінскіх, беларускіх і расійскіх даследчыкаў дадзенай праблемы, аднак шэраг пытанняў застаецца дыскусійным. Гэта тлумачыцца шматграннасцю і складанасцю працэсаў узаемных уплываў культур

народаў, што пражывалі на тэрыторыі Беларусі і Украіны ў перыяд уваходжання іх у склад поліэтнічнай дзяржавы -- Вялікага княства Літоўскага, якое аб'яднала практычна ўсе рэгіёны, якія зараз ахоплівае Беларусь, а таксама – частку ўкраінскіх. Больш за тое, падзеі канца 1980 – 1990-х г. кардынальна змянілі многія канцэптэуальныя падыходы і ацэнкі, што існавалі ў дачыненні да гэтага гістарычнага перыяду ў цэлым і да канкрэтнай праблемы, у прыватнасці. Калі раней пераважнай тэндэнцыяй былі пошукі і вылучэнне агульнага ў культурным жыцці беларускага і ўкраінскага (з далучэннем рускага) народаў, то, пасля набыцця дзяржаўнай незалежнасці, разам з больш аб'ектыўным і ўзважаным падыходам да адпаведных пытанняў, пачаў праяўляцца неапраўданы крэн у супрацьлеглы бок – акцэнт пачынаў рабіцца на адрозненні.

Захаваўне балансу ў навуковым асвятленні беларуска-ўкраінскіх культурных узаемадачынненняў дадзенага перыяду, на наш погляд, будзе карысным для ўсіх, бо менавіта ў часзнаходжання ў складзе ВКЛ адбываліся актыўныя працэсы фарміравання беларускай народнасці з яе характэрнымі духоўнымі, культурнымі, моўнымі і іншымі самабытнымі асаблівасцямі, адметнымі рысамі. Падобныя працэсы былі характэрнымі і для зямель Украіны. У эліт гэтых рэгіёнаў паступова выкрышталізоўваліся адпаведныя часу ідэі стварэння нацыянальнай дзяржаўнасці, якія натуральна мелі свае адрозненні, грунтаваліся на назапашаных уяўленнях аб мінулым народаў, духоўна-культурных здабытках, што вызначала бачанне будучыні, прыярытэтаў і стэрэатыпаў далейшага існавання.

Пасля аб'яднання ў 1569 г. ВКЛ з Польскім Каралеўствам у федэратыўную дзяржаву – Рэч Паспалітую, украінскія землі апынуліся ў складзе Польшчы, аднак працэсы ўнутрыэтнічнай інтэграцыі як беларусаў, гэтак і ўкраінцаў працягвалі развівацца, фарміраваліся іх культуры. Пры гэтым захоўвалася памяць аб гістарычнай і духоўнай спадчыне і ролі Кіеўскай Русі, падабенстве культуры, адзінстве рэлігіі. На грунце веры адбывалася сумяшчэнне і ўзаемадапаўненне рэлігійнай і этнічнай самасвядомасці. Уздзеянне гэтага фактару, аднак, не мела цалкам аднолькавай для беларусаў і ўкраінцаў ролі. Аб гэтым сведчыць аналіз развіцця культурных асаблівасцяў двух народаў, уплыву і распаўсюджвання каталіцызму на іх землях, сувязей з еўрапейскім рэфармацыйным рухам, а, пасля заключэння ў 1596 г. Берасцейскай царкоўнай уніі – з уніяцтвам. Рэфармацыя, у пэўнай ступені каталіцкая і уніяцкая царквы, садзейнічалі запазычанню вядомых форм польскай і заходнееўрапейскай культуры, пашырэнню новых культурных павеваў у Беларусі і ў Украіне. Адначасова яны ўступалі ў складанае ўзаемадзеянне з мясцовымі культурнымі традыцыямі, што, разам з умацаваннем палітычнага саюзу феадалаў ВКЛ і Польшы, нівеліроўкай іх культурна-моўных і іншых рысаў, прыводзіла да разрастання сацыяльных канфліктаў, якія ўцягваючы розныя слаі насельніцтва, суправаджаліся дэзінтэрацыяй этнакультурнай агульнасці, нараджала глыбокія змены ў культурным, моўным, царкоўна-рэлігійным жыцці як беларускага, гэтак і ўкраінскага народаў.

Паказальным з'яўляецца тое, што сацыяльная, этнічная і духоўная аснова культурных сувязей Беларусі з Украінай заставалася больш трывалай, чымсьці з іншымі суседнімі краінамі. У культуры беларускага і ўкраінскага народаў XVI–XVII стст. была непараўнальна больш высокай удзельная вага кніжнага пісьменства, чым, напрыклад, у Маскоўскай дзяржаве. На землях Беларусі і Украіны кніга ўвасабляла ўсе асноўныя дасягненні еўрапейскай і сусветнай культуры, выконвала мноства практычных функцый (ад рытуальна-літургічных да канцылярскіх і навучальна-адукацыйных), яна фарміравала светапогляды чытачоў, задавальняла пазнавальныя, маральныя, мастацка-этычныя і іншыя духоўна-культурныя патрэбы [2, с. 213].

Культурныя сувязі беларускага і ўкраінскага народаў выразна праявіліся ў развіцці кнігапіснай справы і кнігадрукавання. Шматлікія факты сведчаць, што ў манастырскіх і прыватных скрыпторыях Беларусі працавала нямала прышлых перапісчыкаў, перакладчыкаў, пераплётчыкаў, другіх асобаў ўкраінскага паходжання, звязаных з "кніжнымі" прафесіямі. У сваю чаргу сінодзікі буйных ўкраінскіх манастыроў часта згадваюць ураджэнцаў Беларусі. Унікальную з'яву ў гісторыі культурных узаемаадносін усходнеславянскіх народаў у пазначаны перыяд дэманструе творчая супрацоўніцтва беларускіх і ўкраінскіх тыпографіаў і кнігавыдаўцоў. Францыск Скарына паклаў пачатак беларускаму і ўсходнеславянскаму кнігадрукаванню. Іван Фёдараў і беларус Пятро Мсціславец – рускаму і ўкраінскаму. У кнігавыдавецкай дзейнасці другой паловы XVI – сярэдзіны XVII ст. сумесна ўдзельнічалі беларускія і ўкраінскія дзеячы культуры, пісьменнікі, друкары: Міхаіл Гарабурда, Мамонічы, Стэфан і Лаўрэнцій Зізаніі, Мяленцій Сматрыцкі, Спірыдон Собаль, Міхаіл Слэзка, Іеўлевічы, Лявонцій Карповіч, Андрэй Мужылоўскі і іншыя. Кнігадрукаванне прывяло да істотных зрухаў у духоўнай культуры грамадства Беларусі і Украіны, зрабіла больш даступнымі многія творы арыгінальнай і перакладанай пісьмовасці, аказала ўплыў на тэматыку, афармленне беларускіх і ўкраінскіх кніг.

Высокі ўзровень і размах літаратурна-выдавецкай дзейнасці ў Беларусі і Украіне аказваў вялізарны, ні з чым не параўнальны ўплыў на культуру Маскоўскай дзяржавы. У галоўных цэнтрах яе выдавецкай дзейнасці – Пасольскім прыказе, Пячатным двары, патрыяршай кнігапіснай майстэрні працавалі шматлікія беларускія і ўкраінскія спецыялісты. У Маскве існавала асобная Талмацкая слабада, дзе пражывала большасць перакладчыкаў – беларусаў і ўкраінцаў, якія валодалі лацінскай і польскай мовай, забяспечвалі пераклад адпаведных літаратурных твораў і дыпламатычных дакументаў. Агульнапрызнаная роля беларускай і ўкраінскай кніжнасці XVI–XVII ст. у працэсе еўрапеізацыі рускага духоўнага жыцця, укараненню на расійскай глебе парасткаў секулярызаванай заходнеўрапейскай культуры. Аднак працэсы культурнага абмену з Расіяй суправаджаліся вялікімі цяжкасцямі ў сувязі з асаблівасцямі яе дзяржаўнага, сацыяльна-палітычнага ўладкавання, ідэалагічнай скіраванасцю свецкіх і духоўных уладаў. Яскравым прыкладам з'яўляецца спроба распаўсюджвання кнігі і наладжвання кнігадрукавання ў Маскоўскай дзяржаве, якую зрабіў беларус Ф. Скарына ў канцы 1520 – пачатку 1530-х г. Паездка была няўдалай, кнігі спалены. Характэрная і кампанія па заканадаўчай забароне свабоднага распаўсюджвання там беларуска-ўкраінскіх (па тагачаснай тэрміналогіі "літоўскіх") выданняў і рукапісаў ў 2-й палове 1620 – пачатку 1630-х г. Царскім указам была санкцыянавана забарона на ўвоз і гандаль беларускімі і ўкраінскімі кнігамі на тэрыторыі Масковіі, праведзена іх татальная канфіскацыя не толькі са збораў гарадскіх і вясковых жыхароў, але таксама з усіх бібліятэк цэркваў і манастыроў, спаленне "на пажарех". Парушальнікаў указу чакала "великое градское наказание" бізуном і царкоўны праклён [1, с. 17].

Разнастайнымі па свайму зместу, тэматыцы, ідэалагічных і сацыяльных тэндэнцыях былі беларуска-ўкраінскія літаратурныя сувязі. У жанравай сістэме ўсходнеславянскай кніжнай пісьмовасці, і, адпаведна, у культурных сувязях Беларусі і Украіны значнае месца займалі царкоўна-рэлігійныя, навучальна-асветніцкія, публіцыстычныя, навукова-пазнавальныя творы. Як у Беларусі, гэтак і ў Украіне цэрквы, якія выкарыстоўвалі гэтыя кнігі, былі непасрэдна звязаны з рознымі сацыяльнымі сляямі, сялянствам, мяшчанствам. У Рэчы Паспалітай праваслаўныя літургічныя кнігі аб'ектыўна садзейнічалі распаўсюджванню нацыянальнай ідэалогіі, з'яўляліся істотным фактарам умацавання агульных для ўкраінскага і беларускага насельніцтва культурных каштоўнасцяў [3, с. 80–87].

Дзеячы беларуска-ўкраінскай культуры, як найбольш эрудзіраваныя прадстаўнікі распрацоўшчыкаў кніжнаславянскай мовы абслугоўвалі ўвесь Усходне-еўрапейскі культурна-гістарычны арэал (Par Orthodoxa), унеслі вялізарны ўклад у кардынальную перабудову моўнай сітуацыі, пашырылі сферы яе ўжывання і выкарыстання, падрыхтавалі глебу для секулярызацыі мовы ў Беларусі і Украіне. Цяжка пераацаніць значэнне першых школьных падручнікаў, лексікаграфічных дапаможнікаў (буквароў, граматык, слоўнікаў), створаных у канцы XVI–XVII стст. беларускімі і ўкраінскімі аўтарамі. У культурных зносінах Беларусі і Украіны першаснае значэнне набывала пранікненне "простай" (народнай мовы) у помнікі літаратурнай пісьмовасці. Ужо ў той час адукаваныя людзі актыўна змагаліся за захаванне родных моў. Сістэмнае параўнанне мовы фактычна на ўсіх яе ўзроўнях сведчыць пра тое, што беларуская і ўкраінская мовы ў гэты час ужо былі асобнымі сацыяльна-камунікацыйнымі сістэмамі, і што беларускія і ўкраінскія кніжнікі дастаткова выразна адрознівалі гэтыя сістэмы паміж сабой [4, с. 105].

Агульнай з'явай для Беларусі і Украіны былі брацтвы, якія ігралі значную ролю ў культурным жыцці канфесійна родаснай часткі беларускага і ўкраінскага насельніцтва. У апошнія дзесяцігоддзі XVI – сярэдзіны XVII ст. брацтвы, арганізаваныя галоўным чынам у буйных гаспадарскіх гарадах Беларусі і Украіны, зрабіліся асноўнай формай грамадскай і культурнай дзейнасці беларускага і ўкраінскага мяшчанства. Яны адыгрывалі вялікую ролю ў арганізацыі свецкай адукацыі, у абмежаванні духоўнай манаполіі царквы, развіцці многіх сфер нацыянальнай культуры, распаўсюджванні друкаваных выданняў на беларускіх і ўкраінскіх землях Рэчы Паспалітай і за яе межамі. Брацтвы нямала зрабілі для пераадолення лакальнай абмежаванасці і культурнай адасобленасці беларускіх і ўкраінскіх зямель. Супрацоўніцтва беларускіх і ўкраінскіх брацтваў (перадусім віленскага, магілёўскага, слуцкага, львоўскага, кіеўскага, луцкага) сведчыць аб якасна новым узроўні культурных узаемаадносін Беларусі і Украіны адпаведнага перыяду.

Для культурнага развіцця абодвух народаў, шляхоў далейшага іх узаемадзеяння былі характэрныя такія з'явы, як страта сацыяльнага слоя актыўных, уплывовых і адукаваных эліт арыентаваных на нацыянальныя культуры. Гэта ўскладніла карціну культурнага жыцця і ўзаемасувязей беларускага і ўкраінскага народаў на той перыяд, калі пануючыя колы Польшчы актывізавалі палітыку паланізацыі. Яна ў найбольшай ступені закранула шляхецкае саслоўе ВКЛ і Украіны, якое разам з феодаламі Польшчы аб'ядналася ў гэтак званы "шляхецкі народ Рэчы Паспалітай", у культурных адносінах далучылася да польскага

этнасу, зрабілася па-сутнасці чужым, проціпаставіла сябе народным масам як Беларусі, гэтак і Украіны не толькі ў эканамічным, сацыяльна-палітычным, але і ў культурным плане. Аднак нашы народы здолелі ў гэтых складаных умовах у цэлым захаваць свае даўнія культурныя традыцыі, самасвядомасць, адстойвалі свае нацыянальна-культурныя каштоўнасці.

Адначасова аб'ектыўнае даследаванне развіцця культурных узаемадачынненняў насельніцтва беларускіх і ўкраінскіх зямель у акрэслены перыяд патрабуе пазбягаць спрошчаных уяўленняў аб адзінстве і аднолькавасці імкненняў элітарных слаёў беларусаў і ўкраінцаў ва ўмовах функцыянавання ВКЛ і Рэчы Паспалітай, тоеснасці іх культурных прыярытэтаў, якія, зразумела, мелі на працягу гісторыі знаходжання ў складзе гэтых дзяржаўных утварэнняў свае адметныя адрозненні. Цікавым момантам з'яўляецца іх ігнараванне, свядомае замоўчванне, якое назіралася ўжо ў тыя часы з боку пэўных колаў, што мелі на ўвазе свае палітычна-дзяржаўніцкія мэты і памкненні. За рэлігійнымі лозунгамі нярэдка хаваліся канкрэтныя палітычныя матывы. Так, традыцыйныя уяўленні аб этнаканфесійным і гісторыка-культурным адзінстве ўкраінскіх і беларускіх зямель, адлюстраваныя ў украінскай праваслаўнай літаратуры канца XV – пачатку XVI ст. трансфармаваліся ў канцэпцыю аб існаванні адзінага "маларасійскага народа", які нібыта ахоплівае насельніцтва і тэрыторыі ўласна Украіны, а, таксама – і ўсёй Беларусі.

Гэта канцэпцыя была выразна сфармулявана ва Універсале 1648 г. – палітычнай праграме Багдана Хмяльніцкага. Па сутнасці яна прадугледжвала інкарпарацыю беларускіх зямель у склад ўкраінскай дзяржавы, якую меркавалася стварыць. Аднак сярод пераважнай большасці насельніцтва Беларусі гэтыя ідэі не атрымалі водгуку і падтрымкі. У сярэдзіне XVII ст. нават праваслаўныя жыхары Беларусі, нягледзячы на вострыя канфесійныя антаганізмы мінулых часоў, працягвалі лічыць Вялікае княства Літоўскае, Рэч Паспалітую сваёй дзяржавай, а сябе ідэнтыфікавалі як літвінаў, – грамадзян менавіта гэтых дзяржаўных утварэнняў. Гэта адрознівала іх ад ўкраінцаў, сярод якіх атрымала размах такая, у цэлым неўласцівая для Беларусі з'ява, як казацтва. Казацкая старшыня Украіны ўжо ў той перыяд выступала з уласнай дзяржаўна-палітычнай праграмай, дзе самастойнасці беларускага этнасу, яго нацыянальна-культурным інтарэсам месца не адводзілася. Казацка-ўкраінская маса, "чаркасы" ў ходзе ваенных акцый на тэрыторыі Беларусі, не звяртала ўвагу на рэлігійную, моўную, культурную блізкасць з беларусамі, успрымала іх выключна як крыніцу здабычы, падвяргала жорсткаму гвалту, што, натуральна не спрыяла ўмацаванню даверу паміж народамі, паслабляла адзінства беларусаў і ўкраінцаў.

Літаратура

1. Булычѳв А.А. История одной политической кампании XVII века: Законодательные акты второй половины 1620-х годов о запрете свободного распространения "литовских" печатных и рукописных книг в России. – М.: Языки славянской культуры. – 2004. – 144 с. – (Studia historica. Малая сер.).
2. Голенченко Г.Я. Идеиные и культурные связи восточнославянских народов в XVI – середине XVII в. / Научн. ред. В.И.Мелешко, А.А.Подокшин. – Мн.: Наука и техника. – 1989. – 285 с.
3. Охрименко П.П. Взаємозв'язки давніх української і білоруської літератур // Українська література XVI –XVIII ст. та інші слов'янські літератури. – К.: 1984. – С. 80–87.
4. Свяжынскі У.М. Українська мова ў моўнай сітуацыі ВКЛ. // Беларусь – Украіна: гістарычны вопыт узаемаадносін: Матэрыялы міжнар. навук. канф. (Мінск, 18–19 сакавіка 2003 г.). / Рэдкал.: У.І.Навіцкі, М.П.Касцюк і інш. – Мн.: Інстытут гісторыі НАН Беларусі. – 2004. – С. 103–106.

УКРАЇНСКІЯ РЭАЛІІ Ў ЖЫЦЦІ І ТВОРЧАСЦІ ПЕРШАГА КЛАСІКА БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ ВІНЦЭНТА ДУНІНА – МАРЦІНКЕВІЧА

Таццяна Кабржыцкая (Мінск, Беларусь)

Найперш заўважым актуальнасць пастаўленай тэмы: сёлета культурная грамадскасць Еўропы ўшаноўвае па рашэнню ЮНЭСКА 200 гадоў з дня нараджэння пісьменніка.

Першы накірунак даследавання – высвятленне непасрэдных кантактаў пісьменніка з Украінай. Зрабіць гэта няпроста, бо адпаведных фактаў у біяграфіі творцы не занатавана. Аднак, Дунін-Марцінкевіч неаднойчы выязжаў на Украіну, у прыватнасці, у Кіеў,

суправаджаючы сваіх дзяцей пад час іхняй канцэртнай дзейнасці. Узнаўленне агульнай атмасферы музычнага жыцця Кіева сярэдзіны XIX ст., "рэстаўрацыя" культурнага вобліку сталіцы Украіны (імёны кампазітараў і выканаўцаў, рэпертуар, інш.) дазваляць упісаць новыя старонкі ў жыццёпіс класіка беларускай літаратуры.

Другі накірунак – рэцэпцыя творчасці В.Дуніна-Марцінкевіча на Украіне. Паказальна, першыя крокі, зробленыя з надыходам XX ст. у вывучэнні спадчыны беларускага пісьменніка, належаць М.Доўнар-Запольскаму, які на той час жыў і працаваў у Кіеве. У 1908 г. кіеўская газета "Рада" звяртае ўвагу на творчасць В.Дуніна-Марцінкевіча праз артыкул Д.Дарашэнкі "Беларусы і іх нацыянальнае адраджэнне", дзе падкрэсліваецца, што Дунін-Марцінкевіч "напісав чимало білоруськіх віршів, поему "Гапон", оперу "Селянка". До цієї оперы напісав музыку Станіслаў Монюшко, і її з великім успіхам ставілі на сцені в Мінску. Марцінкевічу належыць і переклад "Пана Тадеуша" Міцкевіча, зроблены дуже гарна... Марцінкевіч дае в сваіх творах вірні малюнкы народнаго життя, і білоруські патрыоты величають його своїм Дударем – кобзарем" [2]. Глыбокую зацікаўленасць беларускім культурным рухам Дарашенка выяўляе і надалей. Каштоўнасць уяўляюць яго нарысы "З Віленських вражін", такаама змешчаныя ў "Раді" [3]. У беларускі літаратуразнаўчы ўжытак гэтыя публікацыі пакуль што, на жаль, не трапілі. З удзячнасцю адзначаем жаданне Дарашэнкі "узвільчыць" Беларусь і беларусаў. Пры гэтым аўтар карыстаецца гістарычнымі крыніцамі, уласнымі назіраннямі, звяртаецца да твораў іншых аўтараў. Так, ён выкарыстоўвае верш рускага паэта Палежаева, у якім праз паэтычныя метафары даецца высокая характарыстыка Вільні. Для Дарашэнкі Вільня – культурная сталіца беларусаў, ён шкадуе, што ў Вільні няма свайго беларускага універсітэта [4]. Настойлівасць у прапагандзе беларускага пісьменства Дарашенка засведчыў яшчэ і кіеўскай газеце "Przegląd Krajowy", львоўскім выданні "Руслан". У гэтых артыкулах, якія маюць назву "Відроджэння Білорусі", ізноў ідзе гаворка пра В. Дуніна-Марцінкевіча. "До визначніших білоруськіх поетів з половини XIX віку належав без сумніву Дунін-Марцінкевіч – автор многих поем і летучих віршів з білоруськаго народнаго життя..." – падкрэсліваў аўтар [5].

У працяг распачатай Дарашенкам украінскай беларусікі (або і паралельна з ім) выявілі ўвагу да творчасці пачынальнікаў беларускай літаратуры львоўскія вучоныя І.Свянціці і В. Шчурат. В. Шчурат дапамагаў І.Свянціцкаму ў напісанні "Відроджэння білоруськаго пісьменства" (1908) і сам захапіўся беларусікай. Яму належыць артыкул "В.Дунін-Марцінкевіч. З нагоди 25-ї річнці смерці", змешчаны ў часопісе "Неділя" [12]. Тут жа Шчурат надрукаваў свой пераклад паэмы "Тарас на Парнасе", памылкова прыпісаўшы яе аўтарства В.Дуніну-Марцінкевічу.

Творы В.Дуніна-Марцінкевіча ўваходзілі ў духоўны ўжытак украінцаў таксама ў гэты перыяд, пра што сведчыць артыкул П. Ахрыменкі "Первый украинский перевод "Пінскай шляхты" [8]. Выклікала цікавасць праца беларускага класіка над перакладам "Пана Тадэвуша" А.Міцкевіча. Так, М.Рыльскі неаднойчы ў сваіх выступленнях згадвае імя Дуніна-Марцінкевіча. І менавіта Рыльскі ўпершыню звярнуў нашу ўвагу на тое, што "в пьесе Дунина-Марцінкевіча "Залёты" героі с любовью вспоминают времена героических походов Б.Хмельницкого" [9, с. 50]. Да перакладу беларускага класіка звяртаўся Р.Лубкіўскі, які ўдала перадаў акцэнтна-складовік арыгінала, яго фальклорна-напеўны стыль [10].

Трэці накірунак даследавання тэмы "В.Дунін-Марцінкевіч і Украіна" акрэсліваецца ў рэчышчы кантактна-тыпалагічных сувязей. Пра значэнне тэатра ў духоўным жыцці нацыі добра скажа на пачатку XX ст. беларускі пісьменнік Максім Гарэцкі: "...У адраджэнні кожнага народа (украінцы) тэатр – сіла непамерная, а ў адраджэнні беларусаў, з іхняй псіхікай, іхнім дэмакратызмам, ён можа адыграць вялікую ролю" [1]. Паказальна, гэтыя словы Купала паставіў эпіграфам да сваёй рэцэнзіі на першы паказ п'есы "Залёты" В.Дуніна-Марцінкевіча [7]. Каштоўнымі для нас з'яўляюцца ўспаміны Я.Сушынскага, знаёмага Купалы па пецярбургскім перыядзе яго жыцця. Гурток студэнтаў-беларусаў Пецярбургскага універсітэта абраў для пастаноўкі п'есы М.Крапіўніцкага. Купала на рэпетыцыях гаварыў не раз: "Трэба і нам мець свае п'есы – камедыі і драмы" [11, с. 73]. Літаральна праз год беларускія акторы атрымалі для сваёй сцэны Купалаву "Паўлінку", якая, як і "Наталка Палтаўка", стала "жамчужынай" беларускай драматургіі.

Менавіта творчасць І.Катлярэўскага знаходзіцца ля вытокаў п'ес беларускага драматурга. Яго п'еса "Наталка Палтаўка", упершыню пастаўленая ў Палтаве, узмацніла аўтарытэт аўтара "Энеіды". Песні да драмы, напісаныя самім Катлярэўскім, шырока пайшлі "ў людзі", уліліся ў фальклорны рэпертуар і беларусаў. Для нас асаблівую цікавасць уяўляе наступнае: у 1840-я гг. творы Катлярэўскага ставіліся ў Мінску, іх уключылі ў свой рэпертуар Мінскі гарадскі тэатр, трупы Чаховіча ў Віцебску. На 40-я гг. XIX ст. прыпадае і пачатак творчай дзейнасці Дуніна-Марцінкевіча як драматурга. Яго творчы шлях пачынаецца з напісання оперных лібрэта. "Наталка Палтаўка" не магла не ўзяць у палон Дуніна-

Марцінкевіча, які павінен быў прысутнічаць на яе пастаноўках у Мінску: менавіта ў гэты час у Мінскім тэатры рыхтавалася прэм'ера камічнай оперы Марцінкевіча "Рэкруцкі яўрэйскі набор". Незабыўнае ўражанне ад украінскай "драматургічнай жамчужыны" ён прывёз у свае творчыя пенаты -- маёнтак Люцінку. Зрэшты, пры ім мог быць і друкаваны асобнік п'есы, якая была апублікавана ў першай кнізе альманаха "Українский сборник" за 1838 г. Пра тое, што поспех Катлярэўскага спрыяў станаўленню Дуніна-Марцінкевіча як драматурга, выразна сведчыць створаная ім некалькі пазней у Люцінцы п'еса "Пінская шляхта" [6].

Існуюць роднасныя павязі паміж знакамітымі п'есамі "Наталка Палтаўкай" І.Катлярэўскага, "Пінскай шляхтай" В.Дуніна-Марцінкевіча і "Паўлінкай" Янкі Купалы. Іх параўнальная характарыстыка можа закрануць шмат літаратуразнаўчых аспектаў. Пры гэтым адна з галоўных задач -- высвятленне тыпалогіі жанра драмы ў нашых нацыянальных літаратурах. Роднаснасць п'ес засведчана таксама і ў іх непасрэднай канкрэтыцы: структуры сюжэта, пабудове характараў, іншым падабенстве мастацкіх сродкаў. Звернем увагу на назву твораў: у Катлярэўскага ў загаловак вынесена імя дзяўчыны з народа -- мастацкі прыём, які ўяўляе сабою пэўную літаратурную традыцыю. На яе абаліраўся і Дунін-Марцінкевіч, калі свайму цудоўнаму драматургічнаму твору даў назву "Сялянка", што тагачасным (як, зрэшты, і цяперашнім) чытачом (гледачом) успрымалася не як жанравая прыкмета (ідылія), а найперш як сацыяльнае гендэрнае вызначэнне (жанчына сялянскага паходжання). Яшчэ больш дакладным у датрыманні такога роду мастацкай традыцыі аказаўся Купала, назваўшы сваю неўміручую камедыю жаночым імем -- "Паўлінка".

І "Наталка Палтаўка", і "Сялянка" ўвайшлі ў гісторыю як своеасаблівыя оперы. Жанравае вызначэнне тут некалькі ўмоўнае і грунтуецца яно на аўтарскіх пазначэннях: "маларасійская опера" -- у Катлярэўскага, "опера ў двух актах" -- у Дуніна-Марцінкевіча. З другога боку, нараджэнне названага сцэнічнага жанру абумоўлена развіццём тэатральнага мастацтва Еўропы. Прасачыць шляхі яго ўздзеяння на ўкраінскую і беларускую культуры -- задача спецыяльнага даследавання, якое б разгледзіла оперу-вадэвіль як праяву нацыянальнай мадыфікацыі заходнееўрапейскага жанру аперэты. На нашу думку, у аперэце музычны, а гэта значыць і спеўны, матэрыял выкарыстоўваецца, каб развесяліць гледача, стварыць мажорны настрой. Катлярэўскі, а ўслед і беларускія аўтары рабілі спробы напісаць "нацыянальную оперу". Фальклорныя музычныя ўстаўкі ў Катлярэўскага, Дуніна-Марцінкевіча, Купалы ўспрымаюцца не толькі як спосаб характарыстыкі герояў, яны сведчаць пра народнасць твораў у цэлым.

Пэўнае супадзенне ў назвах п'ес "Наталка Палтаўка" і "Пінская шляхта" прадвызначана геаграфічнымі параметрамі дзеяння. Роднаснасць п'ес праяўляецца таксама і праз такія важкія кампаненты як канфлікт. Гэтыя акалічнасці абумовілі і адпаведную кампаную дзейных асоб. Акрамя таго, падабенства "Наталкі Палтаўкі", "Сялянкі", "Паўлінкі" праступае праз канцэпцыю галоўных герояў, яны ці з'яўляюцца прадстаўніцамі з народа (Наталка Катлярэўскага -- Паўлінка Купалы), ці выдаюць сябе за такую (Юлія Дуніна-Марцінкевіча). Праз іхнія вобразы ўслаўляюцца народныя ўяўленні пра прыгажосць, добрасумленнасць, кемлівасць, дасціпнасць. Пры гэтым адзначым: асобныя праявы індывідуалізацыі, прыўнесеныя Купалам у вобраз цэнтральнай героіні, лагічна абумоўлены часам стварэння "Паўлінкі", якая з'явілася амаль праз сто гадаў пасля нараджэння "Наталкі Палтаўкі". Сучасныя Купалу гістарычныя акалічнасці абумовілі ў яго п'есе і большую драматызацыю ўзаемадачыненняў паміж героямі.

Пераемнасць традыцыі Катлярэўскага ў п'есах "Пінская шляхта" і "Паўлінка" знаходзім у майстэрстве падачы сатырычных персанажаў: вобразы Куторгі, Кручкова, пана Быкоўскага ўспрымаюцца як пераемнікі сюжэтнай лініі з п'есы Катлярэўскага, звязанай з вобразам Цецервакоўскага. Гэта і моўны суржык, і змяшэнне стыляў. Назіраецца падабенства куплетаў-рамансаў Цецервакоўскага і Куторгі. Цікавае выклікае тое, што Куторга, пад час прызнання ў каханні да Марысі, параўноўвае сябе ў "Рамансе № 5" з "цетрам": "Як цетраў у лясочку жаласна балбоча, Так маё сэрцайка да панны сакоча". І нельга не ўбачыць за гэтым словам "цетр", якое тлумачыцца як "цецярук", вобраз украінскага вознага, якога Катлярэўскі надзяліў вymoўным прозвішчам -- Цецервакоўскі. Альбо яшчэ адно назіранне. У "Дуэце № 6" з "Пінскай шляхты" моўная партыя Марысі захоўвае некалькі ўкраінізмаў. У прыватнасці, характарыстыка Грышкі з яе вуснаў падаецца наступным чынам: "Грышка мой -- хлапец матарны, Малады, відны ды гарны". Тут прачытваецца выразная алюзія з пачаткам украінскай паэмы: "Еней був парубок моторний і хлопец хоч куди козак..."

Аналіз тэксту "Злётаў" таксама дае шмат прыкладаў роднаснасці з "Наталкай Палтаўкай" і "Энеідай". Так, расказ Пятрука пра ўкраінскіх казакоў нагадвае гістарычную канкрэтыку з паэмы "Энеіда". Пэўны паралелізм існуе паміж дыялогамі Пятра і выбарнага --

Пятрука і Сабковіча.

Плённим можа быць і аналіз жанравых структур згаданых драматычных твораў, назіраюцца супадзенні канкрэтных кампазіцыйных кампанентаў. Так, да прыкладу, супадаюць і завязка, і развязка дзеяння ў "Наталцы Палтаўцы" і "Пінскай шляхце". Разам з тым адзначым, што "Паўлінка" Купалы ў сваёй пабудове адрозніваецца ад п'ес Катлярэўскага і Дуніна-Марцінкевіча. Аднак падкрэслім: тыя навацыі ў архітэктоніцы, якія выявіў Купала, таксама можна звязаць з уплывам украінскіх творцаў. Як вядома, і жанр "Паўлінкі", і пазнейшай яго п'есы "Тутэйшыя" ў аўтарскім вызначэнні падаюцца як своеасаблівыя "сцэны". І калі першыя крытыкі Купалы ўспрымалі такі "сцэнавы" прынцып пабудовы драматургічных твораў як пэўны недахоп, сёння ж відавочна іх наватарства. За гэтымі адметнасцямі купалаўскай драматургіі таксама стаялі дасягненні ўкраінскай літаратуры. У прыватнасці, на пачатаку ХХ ст. украінская п'еса ўжо адмаўлялася ад класічнай "правільнасці" кампазіцыі. У гэтым сэнсе яна ўзнімалася (у прыватнасці, праз творчасць І.Карпенкі-Карага, які быў добра вядомы Купалу) да ўзроўню еўрапейскай мадэрновай драматургіі.

Зрэшты, на час стварэння новай нацыянальнай літаратуры ў прыгожым пісьменстве і ўкраінцаў і беларусаў, у выніку роднаскасці гэтых народаў, выяўленчая палітра пісьменнікаў мела (не магла не мець!) шмат агульнага. Што ж датычыць сувязей паміж украінскімі драматургамі і беларускімі, то выявы рознага роду ўздзеянняў трэба бачыць не ў "імпарце" тэматыкі і формы, а разумець іх як стымулююча-арганізацыйны фактар.

Літаратура

1. Гарэцкі М. Наш тэатр // М.Гарэцкі. Творы. – Мн., 1990.
2. Дорошенко Дмитро. Білорусі і іх нацыянальнае відроджэнне / Дмитро Дорошенко. – Рада. – 1908. – №246.
3. Дорошенко Дмитро. З Віленскіх вражэнь / Дмитро Дорошенко. – Рада. – 1909. – №114.
4. Дорошенко Дмитро. З Віленскіх вражэнь / Дмитро Дорошенко. – Рада. – 1909. – №123.
5. Дорошенко Дмитро. Відроджэнне Білорусі / Дмитро Дорошенко. – Руслан. – 1909. – №168.
6. Дунін-Марцінкевіч Вінцэнт. Творы / Вінцэнт Дунін-Марцінкевіч. – Мн., 1984.
7. К-а. "Залёты", аперэтка Вінцука Дуніна-Марцінкевіча // Наша Ніва. – 1915. – 6 лютага.
8. Охрименко П. Первый украинский перевод "Пінскай шляхты" / П.Охрименко. – Неман. – 1967. -- №8.
9. Рильський Максим. Зібрання творів: У 20-ти т. Т. 18 / Максим Рильський. – К., 1988.
10. Слов'янська ліра / упорядк. та переклад Р.Лубківського. – К., 1983.
11. Шарахоўскі Я. Пясяяр народных дум / Я.Шарахоўскі. – Мн., 1970.
12. Щурат Василь. В.Дунін-Марцінкевич: з нагоді 25-ї річниці смерті / Василь Щурат. – Неділя. – 1909. – №2.

КАНТАКТЫ РАМАНА ІВАНЫЧУКА І ЎЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА (ПАВОДЛЕ ЛІСТАВАННЯ)

Вячаслаў Рагойша (Мінск, Беларусь)

Шкада, вельмі шкада, што ў самы поўны васьмітомны Збор твораў Караткевіча не ўвайшло яго ліставанне. Бо хто атрымліваў ці проста чытаў караткевічаўскія лісты, поўныя мудрасці і досціпу, напісаныя ў лепшых традыцыях пісьменніцкага эпістальнага XIX стагоддзя, несумненна пацвердзіць іх высокую вартасць – інфармацыйную, асобна-пазнавальную, літаратурна-эстэтычную. Зрэшты, чытачы "Маладосці", "Полымя", некаторых іншых беларускіх выданняў, дзе часткова друкавалася эпістальная спадчына пісьменніка, змаглі ўжо і самі пераканацца ў гэтым. Не выключэнне – і ліставанне Караткевіча з выдатным сучасным украінскім пісьменнікам, лаўрэатам Дзяржаўнай прэміі Украіны імя Т.Шаўчэнкі, гістарычным раманістам Раманам Іванавічам Іваньчуком.

Я сказаў: гістарычным раманістам. Ёсць у Іваньчука творы – аповесці, апавяданні, – прысвечаныя нашаму сённяшняму дню ці зусім нядаўняму мінуламу (у прыватнасці, трылогія, што складаецца з аповесцяў "Сёмае неба", "Горад", "На перавале"). Аднак украінскі і еўрапейскі чытач ведае пісьменніка перш за ўсё як майстра гістарычнай прозы.

Як стваральніка шырока прызнаных "Мальваў" (1965) – рамана пра падзеі пры султанскім і ханскім дварах напярэдадні паўстання Багдана Хмяльніцкага. Як аўтара шэрагу іншых буйных эпічных палотнаў: "Чырвонага віна" (1977) – пра абарону ў XVI ст. Алеськага замка, апошняй цытадэлі калісці магутнага Галіцка-Валынскага княства; "Манускрыпта з вуліцы Рускай" (1979) – пра змаганне львоўскага брацтва з уніяй у канцы XVI–пачатку XVII стст.; "Вады з каменю" (1982) – пра пачынальніка новай украінскай літаратуры на заходнеўкраінскіх землях Маркіяна Шашкевіча; "Чацвёртага вымярэння" (1984) – пра Міколу Гулака, актыўнага стваральніка Кірыла-Мяфодзіеўскага брацтва, папличніка Тараса Шаўчэнкі; "Шрамаў на скале" (1986) – пра геніяльнага Івана Франка; "Бо вайна – вайною" (1989) – пра падзеі, што разгортваліся ў Галіцыі падчас першай сусветнай вайны...

Дарэчы, апошні з названых раманаў Іванычук пісаў і ў беларускай "Іслачы" – Dome творчасці пісьменнікаў імя В. Дуніна-Марцінкевіча, што каля Мінска, калі прыязджаў сюды адпачыць і папрацаваць у 1986 і 1988 г. Тады ж у час адной з сяброўскіх сустрэч у маёй бацькоўскай хаце побач з "Іслаччу" ён, прыгадваючы Караткевіча, згадаў і колішнюю "Валодзеву прасебу" – напісаць што-небудзь і пра беларускую гісторыю. Я тут жа ўспомніў, што на Румынскім фронце якраз у перыяд дзеяння рамана "Бо вайна – вайною" знаходзіўся паручык Міцкевіч – Якуб Колас, і такім чынам беларускі паэт можа стаць хоць эпизадычным персанажам твора. Іванычук ухапіўся за гэтую ідэю, папрасіў даць яму пачытаць тагачасныя творы песняра. Да твораў Якуба Коласа я далучыў і кніжку Сяргея Палуяна "Лісты ў будучыню", якую мы з Таццянай Кабржыцкай незадоўга да таго выдалі ў выдавецтве "Мастацкая літаратура". Зразумела, з належнымі каментарыямі: пра сувязь Палуяна з Украінай, яго актыўны ўдзел ва ўкраінскім друку... І вось праз нейкі час Іванычук даслаў урывак з рамана, які ён назваў "Паручык Міцкевіч". З урыўка як жывы паўстаў рэальны вобраз Кастуся Міцкевіча – Якуба Коласа, якога на пачатку стагоддзя ваенны лёс закінуў у Галічыну, пад самую Румынію. Па дарозе паручык Міцкевіч захварэў на жаўтуху, апынуўся – ужо воляю пісьменніка Іванычука – у адным гуцульскім сяле, дзе яго выхадзілі мясцовыя настаўнікі... [2]. Пра што б і пра каго б ні пісаў Іванычук – усё падначалена праўдзе, гістарычнай ісціне, прасякнута шчыmlвай любоўю да роднага краю, павагай да іншых народаў і культур. Пісьменнік дасканала валодае родным словам, выдатна ведае разнастайныя стылявыя пласты ўкраінскай мовы, у тым ліку архаічныя, дыялектныя, жаргонныя. Я ўжо не кажу пра валоданне самім гістарычным матэрыялам, што ідзе на "ўзвядзенне" тых ці іншых твораў. Тут у Іванычука могуць павучыцца (і вучацца!) многія гісторыкі (зрэшты, як і ў Караткевіча). Бо пісьменнік, перш чым сядзець за рабочы стол, не адзін дзень праводзіць у архівах, бібліятэках, у гутарках з дасведчанымі людзьмі, спецыялістамі, назапашвае інфармацыю, якой пры нагодзе хапіла б не на адну дысертацыю. І як тут зноў не прыгадаць Караткевіча, які ў свой час, вучачыся ў аспірантуры Кіеўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя Т.Шаўчэнкі, назапашваў дакументальны матэрыял пра паўстанне 1863 года на Беларусі, а пасля пусціў яго на свае мастацкія творы!

Думаю, цяпер зразумела, чаму Караткевіч пазнаёміўся – спачатку завочна, па творах – з Іванычуком, затым знайшоў магчымасць пабываць у яго гасцінным доме ў Львове, яшчэ больш адчуць роднасць душ і талентаў. А гэтая роднасць сапраўды вартая захаплення. У час згаданай ужо нашай з Іванычуком сустрэчы аўтар "Мальваў" раскажаў: толькі што прачытаў у "Нёмане" аповесць Караткевіча "У снягах драмае вясна", і літаральна быў уражаны падабенствам гэтага твора беларускага пабраціма да сваёй ранняй аповесці "Прыпыніся, падарожнік!" Тэма, сюжэтныя хадзі амаль тыя самыя: студэнцкае жыццё, 1952 год, пярэдадзень смерці Сталіна... Ды і доля падобная абодва творы напаткала: аповесць Караткевіча, напісаная ў 1950-я гады, надрукавана толькі ў канцы 1980-х; аповесць Іванычука, знятая цензурай з друку ў 1966 годзе, з'явілася ў свет прыблізна ў той самы час... Іванычук яшчэ да сустрэчы з Караткевічам ведаў і любіў яго творы, адчуў духоўную і творчую блізкасць да беларускага пісьменніка. Ужо пасля смерці Караткевіча ў прысвечаным яму "Маім рэквіеме" ён пісаў: "Да першай і адзінай сустрэчы, не бачыўшы яго ў вочы і ведаючы толькі па творах і лістах, я лічыўся з Караткевічам як з настаўнікам, хоць былі мы равеснікамі, не пераставаў вучыцца ў яго майстэрству і пасля асабістага знаёмства; я чытаў і перачытваў "Каласы пад сярпом тваім", "Чазенію", "Дзікае паляванне караля Стаха", з тых твораў паўставаў перада мной добры і мудры чалавек, які бясконца любіць сваю Беларусь, яе гісторыю і глыбока шануе маю Украіну, разумеючы і наш боль і нацыянальны гонар. Для мяне, гістарычнага раманіста, Караткевіч заўсёды быў узорам майстра, які ўмела валодаў і чэсна распараджаўся гістарычным матэрыялам, не раўнуючы як добры гаспадар набытай у поце чала маёмасцю; пад уплывам Караткевічавага рамана "Хрыстос прыязміўся ў Гародні" я напісаў ці не самы ўдалы свой твор "Манускрыпт з вуліцы Рускай", пакарыстаўшыся мастацкімі рэцэптамі беларускага пабраціма" [1]. Цеплыня адносіна паміж беларускім і ўкраінскім пісьменнікамі адлюстравалася і ў іхнім ліставанні.

"Мілы Рамане!", "Мілы сябра Рамане!", "Даражэнькі мой Рамане!", "Мілы мой браце Рамане!" – гэтыя і падобныя звароты, характэрныя толькі для самых блізкіх людзей і нячастыя, дарэчы, у іншых каткевічаўскіх лістах, сведчаць пра надзвычай цёплыя ўзаемаадносіны, што ўсталяваліся і падтрымліваліся паміж імі на працягу больш дзесяці гадоў. Іванычук пасля смерці свайго беларускага сябра каляўся, у прыватнасці, "за свае кароткія лісты, на якія Валодзя адказваў то барокавымі, то гумарыстычнымі, шчыра-балючымі пасланьнямі ў духу лепшага эпістальярэя мінулага стагоддзя" [1]. І сапраўды, у лістах да Іванычука, копію якіх мне даслаў адрасат і якія я ўпершыню апублікаваў у "Полымі" ў 1988 годзе [3], перад намі ўвесь Караткевіч – з яго аналітычным розумам, энцыклапедычнасцю, палкасцю, досціпам, максімалізмам. Ён "то падрабязна аналізуе прысланы яму новы твор, то дзеліцца сваімі задумамі, то цешыцца новым пісьменніцкім імем, то абурэецца" [1]. Ён то лірычны і іранічны, то гняўлівы і ўсмешлівы, то лагодны і бескампрамісны. Бескампрамісны, калі даводзілася адстойваць праўду, падтрымліваць сябра. Як у выпадку з "Мальвамі", па якіх пачалі таптацца боты беспрыныпнай крытыкі, ледзьве толькі заружавеліся яны на прарэджанай градзе ўкраінскай гістарычнай прозы.

Уладзімір Караткевіч усяляк падтрымлівае аўтара "Мальваў": адкрыта выказвае сваё захапленне кнігай, вызначае яе сутнасць ("Самая безнадзейная і самая аптымістычная з усіх, якія я ведаю"), дае пачытаць яе сваім добрым знаёмым і сябрам, у тым ліку пісьменніку-інваліду А.Чаркасаву, якому, спадзяецца, твор прыдасць "дадатковы запас жыцця". Урэшце, ён актыўна абараняе Іванычука, пра што ўкраінскі пісьменнік з удзячнасцю згадвае ў "Маім рэзюмэ": "Не дзеля пахвальбы, а для характарыстыкі Караткевіча, пісьменніка чэснага і прынцыповага, сапраўднага рыцара дружбы, не магу не згадаць яго знішчальнага пасланьня аднаму маскоўскаму крытыку-чарнасоценцу, у якім Валодзя, адным з першых, стаў на абарону майго рамана "Мальвы" [1]. У вялікім лісце (можна сказаць – артыкуле) В.Аскоцкаму, які аглабельна прайшоўся па "Мальвах" ва ўсесаюзным друку, Караткевіч даказвае, пераконвае, нават патрабуе, не баючыся завастрэння, гіпербалізацыі, а часам і "моцнага" слоўца. Беларускі літаратар заступаецца за ўкраінскага пісьменніка перад рускім крытыкам. Ці не выяўляецца ў гэтым сапраўдны, а не паказны, інтэрнацыяналізм Караткевіча, глыбокае разуменне ім пісьменніцкага братэрства?! Ці не адчуваюцца тут традыцыі Максіма Багдановіча, які ў рускім друку, на вачах рускага чытача барніў у свой час справы ўкраінцаў?! Здзіўляе яшчэ і караткевічаўская відушчасць, здольнасць праракавання, заснаваная не адно на энцыклапедычных ведах, але і на інтуіцыі. "Мальвы"... входят в первую десятку наших исторических романов". Гэта было сказана яшчэ ў 1982 годзе пра твор, які бэсціла ці, у лепшым выпадку, замоўчвала афіцыйная крытыка, які з часу свайго з'яўлення амаль дваццаць гадоў не выдаваўся (сітуацыя нагадвае выпадак з раманам "Нельга забыць" самога Караткевіча). Гэта было сказана пра твор, які сёння займае сваё пачэснае месца ў залатым фондзе ўкраінскай літаратуры.

Такія словы суцяшэння, падтрымкі, заступніцтва былі вельмі дарэчы для Іванычука. Бо не толькі "Мальвы" напаткаў незайздросны лёс. Скажам, напісаны яшчэ ў 60-я гг. яго твор "Жураўліны крык" – пра горкі лёс "салавецкага пакутніка", запарожскага атамана Пятра Калнышэўскага, якога па загаду Екацярыны II на дваццаць пяць год пасадзілі ў яму-адзіночку на Салаўках, – упершыню з'явіўся толькі ў канцы 1980-х у львоўскім часопісе "Жовтень" ...

Лісты пісьменніка звычайна цікавыя і для выяўлення, удакладнення асобных момантаў яго жыццёвай і творчай біяграфіі. Так, Караткевіч паведамляе Іванычуку пра смерць свайго маці ("Матухна мая адыйшла. І не магу я дагэтуль ачомацца ад гора"), расказвае пра некаторыя дэталі свайго побыту, падрабязнасці жыцця ("пашкодзіў нагу ў Татрах"; "еду ў Браціславу цераз Брэст–Варшаву–Кракаў" і г. д.). Часта ў лістах сустракаюцца звесткі літаратурнага характару, звязаныя, у прыватнасці, з публікацыяй у часопісе "Маладосць" гістарычнага рамана-дэтэктыва "Чорны замак Альшанскі" ("пачалі друкаваць маю "псіхалогію з дэтэктывам"; "магу пахваліцца, на чорным рынку нумар часопіса – пяцьдзесят рублёў"), з аўтарызацыяй украінскага перакладу "Дзікага палявання караля Стаха", з экранізацыяй гэтага рамана на "Беларусьфільме" ("Са "Стахам" на кінастудыі ёсць крыху прыкрасці. Абкарнаюць і яго"). З лістоў да Іванычука можна глыбей зразумець эстэтычныя погляды пісьменніка, яго творчае крэда. Вось Караткевіч ацэньвае кнігу "Манускрыпт з вуліцы Рускай": "І гісторыя цікавая, і (што заўсёды самае каштоўнае для мяне) з вялікім сэнсам для сённяшняга дня. І беспамылковы знак добрай кнігі: самому захацелася пісаць".

Вялікі сэнс для сённяшняга дня... Ці не да гэтага, пішучы нават пра самую сівую даўніну, імкнуўся і сам Караткевіч? Ці не таму яго творы жывуць сёння і будуць жыць заўсёды?

Літаратура

1. Іванычук Раман. Мой рэквіем / Перакл. В. Рагойшы // Літаратура і мастацтва. – 1987. – 21 кастрычніка.
2. Іванычук Раман. Паручык Міцкевіч / Перакл. В. Рагойшы // Літаратура і мастацтва. – 1989. – 21 мая.
3. Польша. – 1988. – № 12.

СЛАВУТЫ ЎКРАЇНСКІ ДЗЕЯЧ ПІЛІП ОРЛІК І БЕЛАРУСЬ

Любоў Собалева (Мінск, Беларусь)

У 1990 г. Беларускі рэспубліканскі фонд культуры пры падтрымцы Дзяржаўнага камітэта па навуцы і тэхналогіях пры Савеце Міністраў Рэспублікі Беларусь распачаў у краіне шырокую праграму "Вяртанне імёнаў". Неабходнасць яе распрацоўкі была выклікана тым, што шматлікія ўраджэнцы Беларусі, якія ўнеслі вялікі ўклад у гісторыю іншых дзяржаў заставаліся па-за гістарычнай памяццю на сваёй радзіме. Сярод іх быў і сьлыны ўкраінскі дзяржаўна-палітычны дзеяч Піліп Орлік (1672–1742), які нарадзіўся ў беларускай вёсцы Касута (зараз Вілейскі раён Мінскай вобласці), паходзіў са старажытнага шляхецкага роду герба "Навіна".

Вялікі ўплыў на яго выхаванне мела маці – праваслаўная па веравызнанню беларуская шляхцянка з роду Малахоўскіх. Трэба адзначыць, што ў тагачасным грамадстве менавіта маці з'яўлялася тым чыннікам, які засяроджваў, захоўваў і перадаваў ад пакалення да пакалення саслоўныя традыцыі, генеалагічныя звесткі, звычаі сям'і. Пачатковую адукацыю П.Орлік атрымаў у школьцы, якая знаходзілася непадалёку ад роднага дому ("у школе на Літве"). Потым вучыўся ў Віленскай езуіцкай акадэміі, адной з найбольш прэстыжных навучальных устаноў ў Вялікім княстве Літоўскім, якая дала грунтоўныя веды, знаёміла навучэнцаў з дасягненнямі еўрапейскіх навук. Сярод яе выпускнікоў можна згадаць – Мялеція Смарыцькага, Сімяона Полацага, Казіміра Сарбеўскага і многіх іншых вядомых дзеячоў. Можна з упэўненасцю гаварыць, што там быў закладзены той інтэлектуальны дэмакратычны падмурак, які зрабіўся асновай дзейнасці П.Орліка па стварэнню канцэпцыі незалежнай саборнай Украіны з канстытуцыйным ладам адпаведным традыцыям і рэаліям стану развіцця тагачаснага грамадства.

І як тут не правесці гістарычныя аналогіі: у 1588 г. з варштату віленскай друкарні братоў Мамонічаў атрымаў пуцёўку ў вялікі свет адзін з найвыдатнейшых у беларускай гісторыі збораў законаў – Статут Вялікага княства Літоўскага. Падрыхтаваны выбітнымі правазнаўцамі і патрыётамі Вялікага княства на чале з канцлерам Астафіем Валовічам і падканцлерам Львом Сапегам, зацверджаны ў студзені 1588 г. вялікім князем, каралём польскім Жыгімонтам III, Статут справядліва лічыўся самым перадавым на той час кодэксам у Еўропе.

Юрыдычнай асновай новага збору служылі ранейшыя Статуты ВКЛ 1529 і 1566 гг., а таксама пастановы соймаў і вялікакняскія прывілеі. На яго змест паўплывалі дасягненні еўрапейскай юрыдычнай думкі і традыцыйнае беларускае права. "Всі обыватели Великого князства Литовского тым одним правом писаным и от нас даным сужоны быти маюць. Напрод мы, господар, обецуем и шлюбуюем под тою ж прысегою, которую учинили есмо всим обывателем всех земель паньства нашего Великого князства Литовского, иж всех княжат, панов рад, духовных и светских, панов хоружовных, шляхту, места и всех подданных наших и всех станов в том паньстве нашом Великом князстве Литовском и иных всех земель, здавна ку тому паньству прислухаючых, почоншы от вышшого стану аж до нижшого, тыми одными правы и артыкулы, в том же статуте нижей писаными и от нас даными, судити и справовати маем" [3, с.80]. Інакш кажучы, кодэкс законаў Княства абвяшчаў ідэю прававой дзяржавы – такога парадку, калі ўсе органы і службовыя асобы былі павінны кіравацца выключна правам.

У адрозненне ад краін Заходняй Еўропы, дзе законы друкаваліся на незразумелай простама люду лаціне, Статут быў створаны і выдадзены на тагачаснай беларускай мове. Больш за тое, Статут 1588 г. замацоўваў беларускую мову ў якасці дзяржаўнай. На ёй вялося справаводства канцылярыі вялікага князя, на ёй манарх і ўсе галоўныя асобы княства звярталіся да насельніцтва краіны. У прадмове з гонарам абвяшчалася: "Не обчым яким языком, але своим власным права списаные маем и каждого часу, чога нам потреба ку отпору всякое кривды, ведати можем" [3, с.48]. Яго змест добра разумела пераважная большасць жыхароў нашай дзяржавы. Нягледзячы на тое, што Статут быў прыняты

пасля Люблінскай уніі 1569 г., паводле якой адбылося аб'яднанне Вялікага княства з Польшкім каралеўствам у федэратыўную дзяржаву – Рэч Паспалітую, аўтары яго, адстойваючы незалежнасць сваёй краіны, у зборы законаў ВКЛ замацоўвалі яе суверэнітэт, дзяржаўны і грамадскі лад, правы і абавязкі жыхароў. На працягу стагоддзяў пасля зацвярджэння кодэкс старабеларускіх законаў заставаўся бліскучым зборам юрыдычных актаў у Еўропе ў XVШ ст. У 1791 г. на пасяджэнні сойму Рэчы Паспалітай адзін з яго дэпутатаў казаў у сваёй прамове: "...статут робіць гонар чалавечаму розуму. Ён складзены так разумна, што яго можна назваць найбольш дасканалай кнігай законаў ва ўсёй Еўропе". Выдатны твор прававой культуры, Статут 1588 г. вельмі істотна паўплываў на заканадаўствы Украіны, Польшчы, Расіі, іншых краін.

Няма сумненняў, што П.Орлік, атрымаўшы ў Беларусі выдатную адукацыю, быў добра знаёмы са Статутам ВКЛ 1588 г. Сведчаннем таму, напісаная ім у 1710 г. "Канстытуцыя Правоў і Вольнасці Войска Запарожскага", якая ўвасобіла дасягненні прававой думкі і ідэі дэмакратычнай дзяржавы: дэкларавала цэласнасць, незалежнасць, рэспубліканскую форму кіравання. Дакумент складаўся з прэамбулы і 16 артыкулаў. У ім абвешчалася ўтварэнне незалежнай Украінскай дзяржавы, якая б аб'ядноўвала Левабярэжную і Правабярэжную Украіну згодна з яе межамі часоў Багдана Хмяльніцкага – на захадзе да ракі Случ (на мяжы з Валынню). У той жа час у Украіне прызнавалася толькі адна канфесія – праваслаўная. Узнаўляліся ранейшыя адносіны паміж кіеўскім мітрапалітам і Канстанцінопальскім патрыярхам, гэта азначала тое, што праваслаўная царква ў Украіне выходзіла з-пад юрысдыкцыі Маскоўскага патрыярхату і вярталася пад юрысдыкцыю Канстанцінопаля.

У "Канстытуцыі" П.Орліка абвешчалася, што пасля вызвалення Украіны "ад падданства маскоўскага" павінна быць зроблена рэвізія ўсіх маёнткаў з мэтай удакладнення каму, паводле права яны належаць і якія павіннасці павінны выконваць іх уладальнікі. Сталічны горад Кіеў, іншыя ўкраінскія гарады са сваімі магістратурамі заставаліся пры ўсіх былых правах і прывілеях на самакіраванне.

У знешнепалітычных стасунках каб захаваць Украіну ад нападаў крымскіх татараў, прадугледжваўся яе саюз з Крымскім ханствам. У якасці гаранту незалежнасці абвешчалася апекаванне над Украінай шведскага караля. Такім чынам, Украіна мелася быць вольнай дзяржавай у саюзных адносінах з Крымскім ханствам і еўрапейскім гарантам Швецыяй.

Аналіз палажэнняў Канстытуцыі 1710 г. сведчыць, што яна была створана на падставе традыцыйнага казацкага права, але ўтрымлівала пэўныя элементы еўрапейскага парламентарызму. Улада гетмана абмяжоўвалася. Каб пазбегнуць яго аўтарытарнага панавання, прадугледжвалася выбарная аснова казацкай улады. Стваралася Генеральная рада, якая складалася з палкоўнікаў, прадстаўнікоў казацкай старшыні і дэпутатаў, абраных ад казацкіх палкоў – па адным казаку ад кожнага палку. Апроч таго, гетман штогод павінен быў склікаць сойм, які складаўся з палкоўнікаў і сотнікаў, дэпутатаў ад палкоў, гарадоў і праваслаўнага духавенства Украіны. Сам гетман не меў права прызначаць асобаў на якія-небудзь вайсковыя пасады. Яны вылучаліся шляхам свабодных выбараў пры згодзе гетмана. Гетман таксама не меў права караць каго-небудзь з вайскоўцаў без згоды казацкай старшыні. У тэксце Канстытуцыі 1710 г. гарантаваліся правы і свабоды жыхарам Украіны іншых саслоўяў [1, с.29–32].

Аналіз беларускіх помнікаў заканадаўчай думкі і ўкраінскага праекту дазваляе са значнай упэўненасцю канстатаваць, што многія юрыдычныя аспекты гэтых выдатных твораў, пэўным чынам пераклікаюцца. І гэта натуральна. Не мог высокаадукаваны чалавек (паліглот, гісторык, тэолаг, палітык, паэт, публіцыст), якім быў П.Орлік, не паважаць сваіх каранёў, не ведаць законы краіны, дзе нарадзіўся і выхоўваўся.

Сёння, калі нашыя братнія суверэнныя краіны будуць сваю будучыню, становяцца актуальнымі тыя ідэі, якія былі закладзены стагоддзі таму ў тэорыі і справе станаўлення ідэй нацыянальнай незалежнасці. Народ павінен ведаць сваіх герояў, імёны якіх хаваліся і шэльмаваліся на працягу многіх гадоў. Імя П.Орліка, на жаль, пакуль не вядома шырокай грамадскасці ў Беларусі, хаця на Захадзе постаць украінскага гетмана-эмігранта даўно вядома не толькі навукоўцам: працы пра яго і напісаныя ім творы пабачылі свет ў Швецыі, Польшчы, Францыі, Германіі, Канадзе.

У той жа час, павінна адзначыць, што не ўсе ў Беларусі станоўча ўспрымаюць мерапрыемствы, звязаныя з ушанаваннем П.Орліка. Савецкая ідэалагізаваная гісторыя працягвае сваё існаванне ў свядомасці многіх людзей. Зусім нядаўна прыйшлося адказаць на ліст грамадзяніна, які крайне негатыўна ставіцца да ідэі ўвекавечвання П.Орліка на радзіме : "... бо ён выступаў супраць рускіх", "перакінуўся да шведаў" і г.д. Павінны тлумачыць, што суверэнная Беларусь будзе свае адносіны зыходзячы з сучаснага разумення гісторыі, рэалій нацыянальнай дзяржаўнасці краін постсавецкай прасторы.

Намаганні Пасольства Украіны ў Рэспубліцы Беларусь, Беларускага грамадскага аб'яднання ўкраінцаў "Ватра", Вілейскага раённага савета народных дэпутатаў і райвыканкама, а таксама рашэнне Мінскага аблвыканкама ад 29 мая 2006 г. аб устаўленні памятнага знака П.Орліку ў в. Касута і наданню яго імя вуліцы ў г. Вілейка накіраваны на тое, каб развіваць добрасуседскія адносіны паміж краінамі і спрыяць культурным кантактам народаў [2, с.137]. Адпаведныя ўрачыстыя мерапрыемствы, якія ўжо не першы год адбываюцца ў кастрычніку ў в.Касута і Вілейцы, дэманструюць, што імя П.Орліка і яго постаць занялі сваю дастойную нішу ў беларускай гісторыі. Беларусы могуць з поўным правам ганарыцца, што славы ўкраінскі дзеяч Піліп Орлік, які больш чымсяці 280 гадоў таму не толькі марыў аб незалежнай Украіне, але і намагаўся распрацаваць юрыдычныя формы яе дзяржаўнасці, з'яўляецца нашым земляком.

Літаратура

1. Конституція Пилипа Орлика // Історія Української Конституції . Упоряд.: А.Г.Слюсаренко, М.В.Томенко. – К., 1997. т – 120 с.
2. Пилип Орлик – гетьман і автор першої конституції України / Упоряд. : Г.Ю.Калюжна; відповід. ред. Л.П.Ясинський. – Мн.: Выдавецкі цэнтр БДУ, 2006. – 143 с.: іл.
3. Статут Вялікага княства Літоўскага 1588: Тэксты. Давед. Камент. / Беларус. Сав. Энцыкл.; Рэдкал.: І.П. Шамякін (гал.рэд.) і інш. – Мн.: Бел СЭ, 1989. – 573 с.: іл. 1989.

УКРАЇНІСТЫКА Ў БЕЛАРУСКІМ ДЗЯРЖАЎНЫМ УНІВЕРСІТЭЦЕ

Павел Навойчык, Усевалад Рагойша (Мінск, Беларусь)

У савецкі перыяд стаўленне партыйных структур і афіцыйнай улады да нацыянальных моў, літаратур, культур, як вядома, было даволі спецыфічным. Цікаваць пэўных колаў грамадства да роднай мовы, імкненне гаварыць, вучыцца на ёй успрымалася імі насцярожана: ці не ёсць гэтая скрытая праява нацыяналізму? Вывучэнне мовы іншага народа, апрача рускага, калі тое не было звязана з навуковай, прафесійнай дзейнасцю, не заахвочвалася.

У гэтым сэнсе адносіны ў Беларусі да ўкраінскай літаратуры былі ўвогуле спрыяльнымі. Так, студэнты філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (далей – БДУ) знаёміліся з літаратурай Украіны пры вывучэнні абавязковай дысцыпліны "Літаратура народаў СССР". Аб'ёмісты курс прадугледжваў агляд асноўных этапаў развіцця літаратур Прыбалтыкі, Сярэдняй Азіі, Закаўказзя і Украіны. Дацэнт Хромчанка К. Р., які з канца 1960-х чытаў гэты курс, найбольшую ўвагу надаваў украінскай. У пэўнай ступені гэтая тлумачылася яго асабістымі навуковымі прыярытэтамі: даследчык на працягу многіх год вывучаў разнастайныя аспекты беларуска-ўкраінскіх узаемасувязей. Зрэшты, з усіх літаратур былога СССР менавіта ўкраінская – тыпалагічна самая блізкая да беларускай, што ў значнай ступені абумоўлена агульнасцю гістарычнага лёсу нашых народаў.

Становішча ўкраінстыкі ў БДУ істотна палепшылася ў 1990-я гады мінулага стагоддзя пасля абвяшчэння дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі. Ва ўніверсітэтах рэспублікі пачаўся кардынальны перагляд вучэбных планаў і праграм. Адпаведна новым гістарычным рэаліям названы курс быў заменены на "Літаратуру народаў бліжняга замежжа". У выніку, з аднаго боку, па-за ўвагай засталіся літаратуры Сярэдняй Азіі і Закаўказзя, з другога ж, з'явілася магчымасць больш глыбока вывучаць літаратуры нашых непасрэдных суседзяў – украінцаў і палякаў. Тым больш, што на факультэце працуюць даследчыкі, якія выдатна ведаюць прадмет і могуць не толькі забяспечыць выкладанне новай дысцыпліны, але і падрыхтаваць новыя кадры. Так, сёння да выкладання курсу залучана аспірант кафедры славянскіх літаратур Дзюкава Э.Ю. У ліку вядучых спецыялістаў – літаратуразнаўца і перакладчык, доктар філалагічных навук, прафесар Рагойша В.П., выпускніца Львоўскага ўніверсітэта, даследчыца беларуска-ўкраінскіх сувязей, перакладчыца, дацэнт Кабржыцкая Т.В., якая з канца 60-х ХХ ст. стала жыве і працуе ў Беларусі. Дарэчы, за ўклад у даследаванне ўкраінска-беларускіх літаратурных узаемасувязей, папулярнае ўкраінскай літаратуры ў Беларусі В.П.Рагойша і Т.В.Кабржыцкая атрымалі званне лаўрэатаў Міжнароднай літаратурнай прэміі імя І.Франка, а ў 2008 г. Т. В. Кабржыцкая ўганаравана Дзяржаўнай ўзнагароднай Украіны – ордэнам княгіні Вольгі. Грунтоўна даследуюць ўкраінска-беларускія

кантакты члены Беларускага аддзялення Міжнароднай асацыяцыі ўкраіністаў рэспублікі, сярод іх і дацэнты БДУ Навойчык П.І., Рагойша У.В.

Структурную рэарганізацыю факультэта, вынікам якой стала адкрыццё кафедры славянскіх літаратур, ініцыяваў у пачатку 1990-х гадоў тагачасны дэкан факультэта член-карэспандэнт Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі, прафесар А.А.Лойка. Першым загадчыкам кафедры славянскіх літаратур быў прызначаны Хромчанка К.Р., апошнім часам кафедру ўзначальвае прафесар Чарота І.А. Ядром кафедры славянскіх літаратур стала група выкладчыкаў украінскай літаратуры, паколькі ва ўніверсітэце літаратура Украіны вывучаецца на ўсіх формах навучання – стацыянарным і завочным. Сёння ўкраінская мова і літаратура прадстаўлена ў вучэбных планах філалагічнага факультэта БДУ даволі грунтоўна. Украінскую мову пачалі выкладаць студэнтам беларускай і рускай філалогіі ў якасці адной са славянскіх у курсе "Сучасныя славянскія мовы". Апрача таго, штогод фарміруецца група студэнтаў, якія вывучаюць братнюю мову факультэтаўна.

Паглыбленае вывучэнне літаратуры Украіны беларускімі студэнтамі спецыяльнасцей "Беларуская філалогія" і "Руская філалогія" выконвае некалькі важных задач. Па-першае, яно істотна дапаўняе агульную карціну сусветнага літаратурнага працэсу, што дае магчымасць больш глыбока асэнсаваць культурна-гістарычны кантэкст, у якім праходзіла развіццё ўласнаацыянальнай літаратуры. Па-другое, улічваючы блізкасць нашых літаратур, садзейнічае павышэнню эфектыўнасці засваення вучэбнага матэрыялу, яго сістэматызацыі, а таксама, як ні дзіўна, больш крытычнаму падыходу ў ацэнках тых ці іншых з'яў літаратурнага працэсу на Беларусі.

З сярэдзіны 1990-х гадоў на філфаку БДУ пачалася падрыхтоўка студэнтаў па спецыяльнасці "Славянская філалогія" – пачарговы набор на адну са славянскіх моў ажыццяўляецца раз у чатыры-пяць год. Сённяшнія студэнты-ўкраіністы (другі набор) займаюцца ўжо на чацвёртым курсе. Моўная падрыхтоўка вядзецца даволі інтэнсіўна. Для чытання асобных моўных дысцыплін запрашаюцца выкладчыкі з Украіны, у прыватнасці, з Львоўскага ўніверсітэта. Выкладанне курсаў па гісторыі ўкраінскай літаратуры поўнаасцю забяспечваецца спецыялістамі з БДУ.

У той жа час нельга не падкрэсліць, што арганізацыя вучэбнага працэсу сутыкаецца з некаторымі сур'ёзнымі праблемамі. Пасля распаду Савецкага Саюза парушылася сістэма кнігаабмену між бібліятэкамі рэспублік. Нават у сховішчах Нацыянальнай бібліятэкі Беларусі нельга знайсці тэксты тых аўтараў, якія былі выдадзены з канца 80-х гадоў мінулага стагоддзя. А ў іх ліку, між іншым, і выданні творцаў украінскага адраджэння 20-30-х гадоў ХХ ст., тэксты пісьменнікаў-эмігрантаў. Адсутнічаюць і манаграфіі, напісаныя з сучасных пазіцый, без савецкіх ідэалагічных устаноў, дзе б даваліся аб'ектыўныя ацэнкі творчай спадчыны пісьменнікаў мінулых перыядаў, і г. д. Значную частку тэкстаў і крытычных матэрыялаў даводзіцца браць з Internet'у. Гэта дастаткова нязручна, і не заўсёды электронныя варыянты тэкстаў вызначаюцца паўнатай, вычытанасцю і інш.

Улічваючы вышэй адзначанае, на факультэце быў створаны творчы калектыў аўтараў, узначалены Т.В.Кабржыцкай, у які ўвайшлі дацэнты П.І.Навойчык і У.В.Рагойша. Аўтары правялі велізарную працу па стварэнні падручнікаў па ўсіх перыядах гісторыі ўкраінскай літаратуры, пачынаючы ад старажытнасці і канчаючы сучасным момантам. Гэты навучальны комплекс павінен мець шматтомную структуру: 6 кніг будзе прысвечана гісторыі ўкраінскай літаратуры і міжлітаратурным сувязям, 7-я кніга плануецца як перакладазнаўчы практыкум, створаны з улікам асаблівасцей перакладу з блізкароднасных моў.

Як высокаякасны матэрыя гэта выданне атрымала грыф Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь і рэкамендавана для навучальнага працэсу ўсім установам дзяржавы, якія забяспечваюць філалагічную адукацыю, што азначае: кнігі прапануюцца ў якасці навучальнага матэрыялу не толькі студэнтам-ўкраіністам, але ўсім тым, хто, вывучаючы ўкраінскую літаратуру, атрымлівае спецыяльнасць філолагаў-беларусістаў, філолагаў-русістаў, філолагаў-славістаў.

Ужо ўбачылі свет першая і другая кнігі падручнікавага комплексу. Яны атрымалі высокую ацэнку і саміх навучэнцаў, і навукоўцаў, выкладчыкаў розных ВНУ Беларусі – члена-карэспандэнта Нацыянальнай Акадэміі навук Беларусі Лойкі А.А., доктара філалагічных навук, прафесара Ігара Жука (Гродна), доктара філалагічных навук, прафесара Івана Штэйнера (Гомель). Горача віталі падручнікі прадстаўнікі ўкраінскай дыяспары ў Беларусі. На Украіне сярод тых, хто даў высокую ацэнку выдадзеным часткам падручніка, – Старшыня Нацыянальнага камітэта па дзяржаўных прэміях Украіны, лаўрэат прэміі імя Т.Шаўчэнкі Раман Лубкіўскі, дактары філалагічных навук, прафесары Іван Дзёнысюк, Тарас Салыга.

У падручнікавы комплекс ужо ўвайшлі (ці плануецца для наступных частак) спецыяльна напісаныя арыгінальныя даследаванні літаратурных узаемадачыненняў

українцаў і беларусаў. Так, пры вывучэнні старажытнага перыяду асобная ўвага звяртаецца на дзейнасць, у прыватнасці, праваслаўных святароў, якія за час сваёй творчай актыўнасці неаднаразова мянялі месца жыхарства, вандруючы то у Кіеў, то ў Вільню, то ў Полацк і да т. п., а таму іх творчая спадчына з'яўляецца агульнай для беларусаў і ўкраінцаў. Акрамя таго, упершыню даследуецца ўкраінскі кампанент драматургічнага генія Янкі Купалы, разгледжаны ўкраінскія вектары духоўных каардынатаў тых беларускіх творцаў, якія былі рэпрэсаваны і вернуты ў духоўны свет беларусаў толькі напрыканцы ХХ ст.: А. Гарун – Тарас Шаўчэнка, П. Грабоўскі, І. Франко; Цішка Гартны, Міхась Зарэцкі – Мікола Хвылявы, Уладзімір Дубоўка, Паўлюк Трус – Уладзімір Сасюра.

Методыка падачы матэрыялу ў падручнікавым комплексе абумоўлена мэтамі педагагічна-выхаваўчымі ў самым шырокім аб'ёме. Праз усе часткі выдання раскрываецца гуманістычная скіраванасць украінскага мастацтва слова, тэматычная і жанравая разнастайнасць літаратуры, прасочваецца эвалюцыя эстэтычнай свядомасці творцаў, разглядаецца палітра мастацка-выяўленчых сродкаў пісьменніка. Вырашаючы ідэйна-выхаваўчыя задачы, фармуючы эстэтычныя густы, аўтары выдання імкнуліся напоўніць розум маладога студэнцтва новымі ведамі. У той жа час аўтары кіраваліся жаданнем абудзіць навуковую актыўнасць даследчыкаў літаратуры, звярталі ўвагу на мала вядомыя, але значныя для роднага пісьменства факты літаратурных узаемасувязей, акрэслівалі асобнымі штыхамі яшчэ не даследаваныя моманты, паказвалі перспектывы шляхі самастойнай працы, прафесіянальнага ўдасканалення...

Закранаючы пытанне арганізацыя моўнай практыкі студэнтаў-славістаў, адзначым, што ў БДУ ёсць дамоўленасці з вядучымі ВНУ Польшчы, Чэхіі, Балгарыі, Сербіі, дзе нашых студэнтаў прымаюць на стажыроўку, адпаведна прымае іх і БДУ. Заключана падобная дамова і з Львоўскім універсітэтам, але яна "не працуе". Прычыны таму розныя, але сярод іх ёсць і такая: у Львове адсутнічае беларусістыка! Мы не можам арганізаваць узаемны абмен. На жаль, не рыхтуюць беларусістаў і іншыя універсітэты Украіны, хаця цікавасць да беларускай літаратуры, мовы ў асяроддзі даследчыкаў заўсёды высокая, што ўрэшце і дае падставы спадзявацца на перамены да лепшага.

Добрую падтрымку беларускім україністам аказвае Пасольства Украіны ў Рэспубліцы Беларусь. На факультэце адкрыты спецыялізаваны кабінет украінскай філалогіі, які за кошт украінскага боку быў аснашчаны сучаснай камп'ютарнай, аўдыё- і відэатэхнікай, былі закуплены слоўнікі, энцыклапедычныя даведнікі. Пачатак дазваляе спадзявацца, што ў будучым нашае супрацоўніцтва максімальна задаволіць патрэбы вучэбнага працэсу.

Такім чынам, ёсць усе падставы канстатаваць, што на філалагічным факультэце БДУ ўкраїністыка "прапісалася" грунтоўна і назаўсёды. Гэта пазіцыя Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, кіраўніцтва БДУ, факультэта. Яна сустрэае паразуменне з боку беларускай моладзі, якая з цікавасцю вывучае мову, літаратуру і культуру братаў народа.

ІДЭЯ РОДНАЙ ЗЯМЛІ І ТЭМА ПАЛОМНІЦТВА ВА ЎКРАЇНСКАЙ І БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРАХ РАННЯГА СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Эла Дзюкава (Мінск, Беларусь)

Паводле ўсталяванай ў савецкія часы канцэпцыі разгляду Кіеўскай Русі як калыскі трох уходнеславянскіх народаў тагачасная старажытная літаратура ўключалася і ўключаецца цяпер у гісторыю расійскай літаратуры. Пэўную кампраміснасць падыходу да пытання нацыянальнай прыналежнасці тагачасных твораў знаходзім у такіх вучоных, як М. Грушэўскі, І. Франко. Згодна з іхнімі меркаваннямі *свецкае мастацтва* ранняй старажытнасці, да якога ці не ў першую чаргу адносяць летапісы, было нацыянальна маркіраваным. Нацыянальная прыналежнасць у такіх тэкстах выступала праз фальклорна-этнаграфічныя элементы, якія ўжо на той час мелі досыць выразныя дыферэнцыраваныя рысы. *Царкоўнае – сакральнае – пісьменства*, якое паўстала ў сувязі з прыняццем хрысціянства, згодна з вышэй адзначанай канцэпцыяй, нібыта выяўляла прыкметы аднаэтнічнасці Кіеўскай дзяржавы ля яе вытокаў. Такі падыход да літаратуры старажытнасці даваў падставы лічыць царкоўнае пісьменства прыналежнасцю ўсяго ўсходняга славянства. Аднак і гэтыя сціплыя памкненні выяўлення аўтэнтычнасці мастацтва старажытнасці лічыліся ідэалагічнымі не вытрыманымі. Менавіта таму некаторыя творы І. Франка засталіся паза бартом пяцідзясяцітомніка Каменяра, сярод іх і яго праца "Із лектуры нашых продкаў XI ст." [6, с. 49]. Зыходзячы з пазначанай канцэпцыяй, для

высвятлення этнакультурнага зместу твораў украінскага і беларускага Раняга Сярэднявечча паказальным мог бы быць зварот да Кіеўскага і Полацкага летапісаў. Бо ж вядома, што ігумен Выдубіцкага манастыра Майсей, ствараючы Кіеўскі летапіс, карыстаўся, акрамя іншага, звесткамі, якія былі закладзены менавіта ў Полацкім летапісе. Аднак, Полацкі летапіс, адзін з першых гісторыка-літаратурных твораў, напісаных на беларускіх землях, на жаль, да нашага часу ў арыгінальным выглядзе не дайшоў.

Як нам падаецца, сённяшняя аб'ектыўная ацэнка твораў сакральнага зместу абавязвае характарызаваць іх з іншага боку. Сакральную паломніцкую і жыццёвую літаратуру можна разглядаць на мяжы свецкага і царкоўнага пісьменства, што, у сваю чаргу, дазваляе ставіць пытанне пра прысутнасць нацыянальнага элемента не толькі ў творах свецкіх, але і ў тых узорах пісьменства, якія маюць выразную культывую скіраванасць. Па сваім зместавым напавенні жанры, прысвечаныя паломніцтву – *хаджэнні*, як і падзвіжніцтву – *жыцці* былі засяроджаны на вобразе актыўнага дзеяча хрысціянскай веры. І менавіта такі вобраз прыдае тэкстам аўтэнтчны характар. Рэалізуецца нацыянальная ўвыразненасць у творах названых жанраў не столькі праз непасрэдна зварот да канкрэтных фальклорных разнавіднасцяў, як гэта адбываецца ў свецкіх тэкстах, колькі праз цэнтральную асобу твора на так званым побытавым, лінгвістычным, гістарычным узроўнях. Для доказнасці выказанага погляду спынімся на супастаўленні твораў "Хаджэнне ігумена Данілы" і "Жыцце Еўфрасінні Полацкай". Тыпалагічнае падабенства іх назіраецца праз агульную скіраванасць – падтрымка хрысціянства і патрыятычная ідэя.

Ігумен Даніла ажыццявіў паломніцтва ў Святую Зямлю і здзейсніў запісы "не ложно, но истине, яко видех, тако и написах о месте святых" – безумоўна, з мэтай укаранення хрысціянства сярод сваіх зямлякоў, умацнення іхняй веры. Падзеі, аісаныя ім, пазначаны 1106–1108 гадамі. Еўфрасіння Полацкая (каля 1105–1167 г.) сёння лічыцца патронкай усіх беларусаў, і праваслаўных, і каталікоў. Тэкст названага твора падае яе як асветніцу, фундатарку і аматарку кніжнай справы, як жанчыну-падзвіжніцу, якая хрысціянскай ідэяй "асвятліла зямлю Полацкую". У абодвух творах, і ў творы ігумена Данілы, і ў жыцці Еўфрасінні Полацкай, ўскосна выказана думка, выказаная яшчэ мітрапалітам Іларыёнам у напісаным ім знакамітым "Слове пра закон і ласку..." пра перавагу хрысціянскага веравучэння над іншымі верамі.

Заўважым, што "Слова..." Іларыёна належыць да жанру араатарска-прапагандыскай прозы. Стылёвы сінкрэтызм гэтага твора – ў паяднанні элементаў і царкоўнага, і свецкага – дзяржаўна-прававога, вайсковага моўных пластоў. Ідэя роднай зямлі тут падсвечваецца экспрэсіўна-эмацыянальным стылем аповеду. А гэта, у сваю чаргу, дае падставы сцвярджаць пра ўплывы на стваральніка "Слова..." *грэка-візантыйскай эстэтыкі* з яе выразнай арыентацыяй на пышнасць, урачыстасць, вышуканасць выказванняў. Нельга не адзначыць выразную народазнаўчую аснову іншага знакамітага тагачаснага твора – "Аповесці мінулых гадоў" Нестара-летапісца. Яна раскрываецца праз увагу да гісторыі ўсходніх славян. Заўважым, у выніку страчанасці Полацкага летапісу, беларускія даследчыкі звяртаюцца да твору Нестара – як да адной з важкіх крыніц, якія даюць падставы ўзнавіць яго змест і высветліць адметнасці сваёй мінуўшчыны.

Падарожныя запісы ігумена Данілы фіксуюць, у пераважнай большасці, канкрэтыку рэчаіснасці і факту, толькі тое з убачанага аўтарам, што звязана са Святой Зямлёй. Запісаў пра пачатак падарожжа па родных мясцінах у творы няма, і гэта дало падставы некаторым украінскім літаратуразнаўцам (М. Возняк) выказацца досыць крытычна адносна аўтара "Хаджэння..." [1, с. 182]. У той жа час, большасць даследчыкаў падкрэсліваюць моцную прывязку ігумена да роднай зямлі. Як доказ амаль заўсёды цытуецца ўрывак з "Хаджэння...", дзе ігумен згадвае родную раку Сноў. Сучасны беларускі вучоны В.Чамярыцкі па-своему ацэньвае твор, падкрэсліваючы: патрыятычнае пачуццё ў Данілы было зусім іншае, чым у мітрапаліта Іларыёна і Нестара. "Для Данілы Русь была перадусім не дзяржавай, а зямлёй, краем, народы якога стаялі ў адным шэрагу з іншымі народамі хрысціянскага свету. Таму Даніла, смуткуючы з-за горкага лёсу Радзімы, разадранай разбуральнымі ўсобицамі, маліўся за князёў, што варагавалі тады паміж сабой, згадаўшы сярод іх і Глеба Усяслававіча Мінскага. Так, у "Хаджэнні ігумена Данілы" літаратура ўпершыню заявілі пра сябе як пра самастойную і незалежную ад палітычных улад прадстаўніцу народа", – робіць высновы беларускі медыявіст [2, с. 54]. Іншы выдатны беларускі вучоны акадэмік В.Ластоўскі, актыўны дзеяч беларускага адраджэння 20-х гадоў XX ст., першым заўважыў, што згаданыя ігуменам Данілам князі-русічы Глеб Мінскі, Давыд і Барыс былі сынамі славутага полацкага князя Усяслава Чарадзея. В.Ластоўскі ўказвае і на тое, што "Жыцце Еўфрасінні Полацкай" "мае ў сабе шмат цікавых гістарычных даных, датычных Полацка і духоўнага тагачаснага жыццяў ім, што паказвае на чыста мясцовае

паходжанне аўтара" [5, с. 32]. А гэта ўсё разам таксама сведчыць пра народазнаўчы характар "Жыцця...".

На тэрыторыі Кіеўскай Русі перакрыжоўваліся ўсходнія – грэка-візантыйскія – і заходнія культурныя ўплывы, уздзеянні Поўдня і Поўначы, Усходу і Захаду. Зыходзячы з абагульняючых палажэнняў сусветна вядомых вучоных (Ш.-Л. Мантэск'е, І.-Г. Гердэр, Г.-В. Гегель, О.Шпенглер і інш.), якія раскрываюць сутнасныя рысы двух вядучых культур свету, усходняя культура – спаглядальная і інтравертная, яна зарыентавана на ўнутраны свет чалавека. Заходняя – утылітарна-практычная і экстравертная, яна напоўнена жарсцю пазнання, скіроўвае да дзеяння, да пошукаў. У большасці мастацкіх твораў пазнейшага часу назіраюцца тэндэнцыі паяднання асноўных спецыфічных рыс гэтых культур. Што датычыць "Хаджэння ігумена Данілы", то, думаецца, правамерна будзе выказаць меркаванне, што здзейснены гэты твор пераважна ў духу *заходнееўрапейскай традыцыі*. Ёсць падставы аналагічна ахарактарызаваць і беларускі твор "Жыцце Еўфрасінні Полацкай". Заходнееўрапейская традыцыя гэтага твора прачытваецца, найперш, праз сцвярджэнне ў ім актыўнай пазіцыі чалавечай асобы, ідэі раўнапраўя ўсіх хрысціянізаваных народаў Еўропы.

Нельга не адзначыць, што ў "Хаджэнні..." адкрытасць да праяў заходняй культуры выявілася і праз увагу да храмавай архітэктуры. Ніхто з даследчыкаў не заўважыў, як настойліва ігумен скіроўваў свой аналітычны позірк на крыжападобную пабудову царквы. Пра гэта чытаем у раздзеле "О церкви рожества Христова". Засяроджваецца Даніла і на крыжападобнай архітэктуры Ерусаліма: "Иерусалим же град есть велик и тверд стенами, всямокачен: на 4 углы крестным образом создан есть" [3, с. 51]. Не пакінуў аўтар не заўважанай і крыжападобную прастору пячэры горада Васана і інш. За гэтым прасочваецца веданне Данілам асаблівасцей роднага дойлідства.

У час, калі здзяйсняў сваё падарожжа Даніла, на землях Кіеўскай Русі ішло актыўнае манументальнае будаўніцтва. Ужо была ўзведзена Дзесяцінная царква, пабудаваная па ўзору візантыйскіх храмаў. 1037 годам пазначаны час стварэння Сафійскага сабора. З другой паловы XI ст. культывае будаўніцтва пашыраецца і на Чарнігаўшчыне. Па ўзору Кіеўскай Сафіі ў Чарнігаве па загаду брата Яраслава Мудрага Мсціслава разгортваецца будаўніцтва епіскапскага Спаскага сабора. Адна з яго архітэктурных прыкмет – роднаснасць з Дзесяціннай царквой. Аднак другая – у адрозненні ад візантыйскіх прыныцаў яе пабудовы. Дзесяцінная царква мела крыжападобны купал, трынефавае яе ядро было апавіта галерэямі. У Чарнігаўскім саборы цэнтральны неф быў адасоблены ад бакавых. Адсутнасць галерэй прыдавала пабудовам *выдаўжаныя прапорцыі крыжа* ў напрамку ўсход – захад. Форма ўнутраных слупоў таксама набыла крыжападобны выгляд. Гэтыя асаблівасці не былі характэрнымі для візантыйскага дойлідства і, зразумела, звярталі на сябе ўвагу вернікаў. У Чарнігаве якраз пачыналі рэалізоўвацца навацыі ў будаўніцтве культываваных збудаванняў: ўзводзіцца Барысаглебскі і Успенскі храмы. У XII ст. фарміруецца, дарэчы, і самабытная Полацкая школа дойлідства, для якой таксама характэрна творчая пераапрацоўка візантыйскіх канонаў.

Ігумення Еўфрасіння таксама здзейсніла паломніцтва ў Святую Землю. Аднак, як і ігумен Даніла, аўтар "Жыцця Еўфрасінні Полацкай" не ставіў сабе за мэту раскрываць унутраную рэлігійную сутнасць усяго, што звязана з тэмай Іерусаліма. І ці не большае месца ў творы адводзіцца апісанню тых пераўтварэнняў роднай зямлі, якія ажыццявіла Еўфрасіння. "Аздобіўшы ўсю землю Полацкую сваімі багалепнымі манастырамі", і, "бачачы, як прасвятліў Бог яе манастыры, пажадала, молячыся: "Каб жа дайсці мне да святога горада Іерусаліма і пакланіцца гробу Госпаддаву і ўсім мясцінам святым, бачыць і цалаваць іх..." [4, с. 142]. Непасрэдная сувязь з роднай культурай у абодвух творах выяўляецца праз своеасаблівую пазытызацыю апісанняў убачанага, праз рэдкія моманты лірызацыі тэкста.

Няма сумнення, што ў згаданым ужо намі Полацкім летапісе таксама закраналіся і багаслоўскія, і свецкія матывы. Не без уплыву Полацкага летапісца было створана і "Жыцце Еўфрасінні Полацкай". Прыходзіць да такіх высноў дазваляюць, сярод іншых, і некаторыя фальклорныя крыніцы – як уласна беларускія, так і замежныя. Адна з гіпотэз пра прыняццё першага хросту на Беларусі звязана з імем ісландскага месіянера Торвальда Кодрана (? – пасля 1002 г.). Замежныя навукоўцы (А.Калярчук) выказваюць меркаванне пра тое, што дзякуючы Торвальду хрышчэнне на Полацкай зямлі адбылося раней, чым у Нармандыі і Даніі, а можа нават і раней, чым ажыццявіў увядзенне хрысціянства кіеўскі князь Уладзімір. Згадаем, да рэчы, што нарманская канцэпцыя нашай даўняй гісторыі з'явілася менавіта ў летапісе Нестара і належыць яна альбо сыну Уладзіміра Манамаха Мсціславу, альбо яго паслядоўніку.

Такім чынам, у апошнія дзесяцігоддзі ўкраінцы і беларусы атрымалі магчымасць глыбей зазірнуць у вытокі сваёй аўтэнтчнасці. Сінхронны зрэз першых вядомых нам

твори українського і білоруського Раннього Сярэднявечча выяўляе зарыентаванасць іх аўтараў не толькі на грэка-візантыйскую, але і на заходнееўрапейскую манеры стварэння. Не маючы магчымасці ў межах публікацыі звяртацца да шырокага цытавання арыгінальных тэкстаў, тут выказваем выніковыя назіранні. Сувязь з роднай зямлёю ў разгледжаных творах раскрываецца як у асаблівасцях асацыятыўнага раду, так і праз зварот да роднага для іх аўтара фальклорнага лексічнага пласта, праз стылёвае падабенства з фальклорнымі граматычнымі мадэлямі. Пры гэтым неабходна адзначыць, што ўсе творы – незалежна ад закладзенай у іх усходней ці заходней традыцыі – засведчылі прысутнасць этнакультурных і гістарычных элементаў ў іх структуры. У шырокім геаграфічным і палітычным кантэксце разгледжаных твораў ключавой заўсёды з'яўляецца ідэя роднай зямлі.

Літаратура

1. Возняк, М. С. Історія української літератури: у 2-х кн. – Львів, 1992. – Кн. 1.
2. Гісторыя беларускай літаратуры XI –XIX ст.: у 2-х т. – Мн., 2007. – Т. 1.
3. Житье и хоженье Данила Русьскыя земли игумена // Библиотека литературы Древней Руси: XII век. – Т. 4. СПб., 1997
4. Кніга жыццй і хаджэнняў / Уклад., прадм. і камент. А. Мельнікава. Мн., 1994.
5. Ластоўскі В. Гісторыя беларускай (крыўскай) кнігі. Коўна, 1926
6. Франко, З. За бортом п'ятідэсятніка / Франко Зіновія // Українське літературознавство. – Львів, 1992. – Вип. 56.

"...ПРАДЕДОВСКАЯ ДУША ШАЛИТ В ТЕБЕ..." (ПРО ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ГЕНЕАЛОГІЇ РОДУ ГОГОЛЯ)

Павло Михед (Київ, Україна)

Родовід будь-якої сім'і заўжды таіць щось важнае і адначасна загадкавае, зовні зрыме і нават на першы погляд зразумілае, але будь-яка спроба вылучыць якісь значны сэнс выяўляе, што предмет, якому властыва своевідна і выразна наочнасць, несе інфармацыю, што заледве паддаецца тлумачэнню. Спосіб іі втілення ў жыццё-творчасці і прырода "наочнасці" залягаюць на мало збагненнімі. Це асабліва ярка помітна ў мастацкіх тэкстах, што ёсць своевіднаю матэрыялізацыяю біялагічна-фізіялагічнай канстытуцыі митця. Та і літаратурознавчы тэхналогіі аналізу цієї сферы дотепер носяць швидше да науковы характар. Вони ёсць эмпірычным оглядом фактў у пошуках пачаткў сістэматызацыі і класіфікацыі, ў якому пераважае суб'ектыўна-асоцыятыўны образ думкі. І разгледзі "смысловы мерехціння" (Ю.Лотман) – справа незвычайна складна, якщо ўзагалі магліва. Вона знаходзіцца, мабуть, у зоне "передонтолагічнага разуміння" (Хайдегер).

Звернення да родоваду пісьменніка мае рзні цілі. Не можна прыменшуваті значушчсць інфармацыі, яку вона містыць, оскількі вона здатна скорыгуваті напрым аналізу творчой спадшчыны. У цюму пераконуюць антропалагічны метадыкі. З погляду сучасной герменевтыкі, історія родоваду може быці джерелом своевіднаго інтэртэксту, породжэнаго зверненням аўтара да вчынкў і доль прэдкў. Останні часта служать прообразам мотывів і стуацый мастацкіх творів. І Гоголь ў цюму не выняток. Те, што называецца жыццёвым досвідом, формуецца, перш за все, на аснове відомостей про світ блызькых людей.

Вывчэння родоваду пісьменніка літаратурознавцам мае свою спецыфіку і помітна відрызняецца цілямі від вывчэння того ж прэдмету історыкам, культуралагом або біялагам. Асоба пісьменніка, його канстытуцыянальная прырода знаходзіць свій выраз ў мастацкіх тэкстах, а не тількі ў кодї паведінкі або рзноманітных рэакцыях на світ і людей. Саме цей втаеный і "німый" зв'язок постае чі не найважлівішым ў вывчэнні родоваду пісьменніка.

Гоголь ў цюму сэнсі ёсць безумовным феноменом. Ю.Манн, аўтор аднаго з найбільш фундаментальных біаграфічных досліджэнь, прысвечэных Гоголю, зазначае: "Про Гоголя не скажеш, як про відомаго персанажа, што "походжэння" його "темно і скромно"; але все ж немало в його родоваді неяснаго, заплутанаго, а то і просто фантастычнаго" [1].

Слова "таёмніця" і "загадка" не выпадкова незмірно частіше ужываюцца тымі, хто пішуть про Гоголя, порівняно з іншымі расійськымі класыкамі. Як і слово "ключ" (що увійшло до гоголезнаўства, здаецца, з лёгкой руці самага Гоголя і маркуе пошукі глыбіннай аднастї асобнасці і творчосці), яке позначыло пошук розгадкі прыхованаго від зовнішняго погляду. З точки зору логікі, тут існуе прычынна-наслідковы зв'язок, і він вызначае напрым пошук. Магліва, найнаочніше цей вектор выяўляецца ў працах псыхалагічнай школы, що апрабувала свою методалагію ў гоголезнаўчых працах Д.Овсянныка-Куліковскаго.

Психофізіологічна естетика, поза сумнівом, перебільшувала біологічний чинник. Це було у дусі часу. Згідно думки Д.Овсяннико-Куликовського, наявність "двох природ" у Гоголя стала наслідком драматичної боротьби двох начал: біологічного й ідеологічного, "геніальності" і "розуму": "Це внутрішня – психологічна – суперечність між вказаними особливостями його розуму та його геніальністю були причиною того розумового розладу з самим собою, який складав одну з помітних сторін складної душевної драми і загальної неврівноваженості цієї великої людини" [2].

Одним з відгалужень цього напрямку в літературознавстві є біографічний метод, хоча теоретики літератури розглядають його як компонент "зовнішнього підходу до вивчення літератури" [3]. Інформація про родовід, що відчутно впливає на поведінковий код і художні рефлексії письменника, безумовно, актуальна для літературознавця. Разом з тим, необхідно враховувати, що художній твір постає плодом непрямого "самовираження", так, до того ж, і такий спосіб самовираження має різний ступінь правдивості в реально-побутовому вимірі, а не художньому сенсі. Чим є, наприклад, "Авторська сповідь" Гоголя? Можна бачити в ній прагнення дати реальне уявлення про творчий розвиток письменника, тобто прийняти її як реальну сповідь. Багато хто схильний так думати. Але чи не є ця сповідь художнім текстом, співвіднесеним з "Прощальною повістю", про яку Гоголь згадує в "Заповіті", що відкриває "Вибрані місця з листування з друзями"? Гадаю, що підстави і для такого твердження є. При цьому важливо тут підкреслити, що сам принцип самовираження може бути використаний "не за призначенням", як і в цьому випадку, а лише як варіативна форма стилізації або імітації для досягнення художньої мети, а не для того, щоб подати реальну інформацію.

Родовід або інформація генеалогічного дерева, таким чином, служить одним з джерел біографічного методу – допоміжним джерелом або компонентом "зовнішнього підходу" при тлумаченні художнього тексту. Досить подивитися на шекспіріану, яка, з одного боку, збіднена методиками корелятивних рефлексій зіставлення відомостей з життя письменника, його предків і фактів його літературних творів, але з іншої – наповнена неймовірною кількістю версій про авторство, які часом мало що пояснюють у художньому світі поета і драматурга, перетворившись уже на самостійну галузь досліджень.

Знайомство з біографією дає додаткові відомості для роздумів над художнім світом. Тим паче, що особистісне начало має тенденцію до збільшення питомої ваги в процесі історичного розвитку. Говорячи про російську літературу початку XVII ст., Д.С.Ліхачов так позначив цей найважливіший чинник літературного процесу: "Сама література, як ціле, починає створюватися під дією цього особистісного начала. У літературу входить авторське начало, особиста точка зору автора." [4]. Вся історія світової літератури – це історія виявлення індивідуальності творця, його свідомого і несвідомого. Художня практика XX століття – яскравий тому доказ.

Дослідження літературного твору може здійснюватися в двох напрямках: від автора до твору і від твору до автора. Чим об'ємніше і повніше матеріал про автора літературного твору, тим виразніше проступає тенденція до автономізації цього знання. Воно стає самостійним об'єктом уваги. І хоча містить інформацію, здатну пролити світло на цілісний огляд творчості письменника, але стосовно окремого твору, як конкретної індивідуалізації художнього вислову, його дієвість помітно знижується, а кореляція з сенсом та змістом літературного твору утримує і зворотний зв'язок. Ідеально бачиться біографія, яка знаходить зрине втілення в літературному творі. Але це відноситься швидше до області інтелектуального експерименту та гри уяви або ж характерно для творів окремого жанру – художньої автобіографії. Зовні його реальність набагато складніша і виявляє неповноту кореляції з фактами життя письменника.

Інший шлях – від твору до автора, до конституювання творця на основі тексту як продукту, що синтезує свідоме і несвідоме. Індивідуальний стиль – єдина форма матеріалізації авторського "я". Величезний досвід подібних практик дослідження містять роботи, в яких зроблені спроби встановити авторство різних текстів. Породжуваний у процесі подібної реставрації Автор представляє образ, іманентний своєму твору. Цей "ідеальний автор" далекий від реальної особи зі всім властивим їй комплексом людських рис і особливостей. І тотожність між ними встановити майже неможливо. Вони існують автономно, але, зрозуміло, мають численні точки перетину. Творчість Гоголя і його особа наочно ілюструють цю тезу. Вже сучасники, що спілкувалися з Гоголем, дивувалися тій прірві, яка пролягала між іскрометними розповідями письменника та їх трохи похмурим і непередбачуваним у багатьох ситуаціях автором, що, до речі, ґрунтовно піклувався про свій образ. Йдеться в даному випадку тільки про один з векторів спостереження.

У творчій спадщині Гоголя є твори, спеціально орієнтовані на формування у читача образу автора. Це, перш за все, "Вибрані місця з листування з друзями", в яких

продекларовані основні установки автора при роботі над цим твором, окреслена життєва ситуація, що виникла як передумова і одночасно мотив появи "Листування". Але коли виявилось, що критики і читачі не повірили автору, Гоголь написав "Авторську сповідь", покликану, в першу чергу, укрупнити образ творця. За задумом Гоголя, сповідь про власне життя здатна одночасно і підвищити авторитетність письменницького слова. І як наслідок – вплинути на рецепцію "Листування".

Що ж до окремих творів письменника, то, не дивлячись на численні вислови автора з питань мистецтва і рясні коментарі до власних творів, відновити або конституювати його творчу індивідуальність, а тим більше людську особистість – справа безнадійна. Всі спроби послідовників Фрейда (а Гоголь – фігура вельми популярна в їх середовищі) пояснити той або інший його твір, викликають ще більшу кількість питань, на які немає відповідей.

"Герои мои потому близки душе, что из души; все мои последние сочинения – история моей собственной души" [VIII, 292]. Але історія душі має і свої витoki, та і розвивалася вона не в ізоляції від зовнішнього світу. Швидше за все душа і світ навколо були сполученими посудинами. А на "одну хвилину" вони були настроєні лише з батьками і близькими родичами. Тільки у тому, що було засвоєне від світу і хто був посередником в осмисленні його, а що викликало опір або навіть відторгнення, іншими словами: яким був процес формування рецептивного механізму письменника, його душевна робота – така ж загадка, як і сам геній Гоголя.

Ніхто не буде, мабуть, сперечатися з тим, що генеалогія роду здатна все ж таки підкоригувати загальний образ письменника, який відчутно впливає на рецепцію творчості в цілому. Якщо звернутися до дослідницької практики гоголезнавців, то виявиться, що це питання неодноразово було предметом уваги.

А.Белій виводив, наприклад, родовід Гоголя від "поповичів", що, тим самим, "пояснювало" фінал творчої біографії письменника. "Гоголі, – писав А.Белій, – вийшовши з нижчих станів, були, так би мовити, "міщанами у дворянстві" (не за побутом, а за походженням) серед поміщицької знаті, у колі дячків відчувалася невимушеність" [5].

На рубежі 20-30-х рр. з розповсюдженням соціологічного методу в літературознавстві, де він бачився новим словом, В.Переверзев, починаючи книгу про Гоголя, заявляє: "Мої попередники доклали більше всього зусиль на визначення індивідуальної фізіономії Гоголя, я ж докладаю всі зусилля на визначення індивідуальної фізіономії його творинь" [6]. А наприкінці книги, намагаючись пояснити власне твердження про "двостихійність" душі Гоголя, вимушений був визнати: "Чому творчість Гоголя двостихійна? Тому, що душа Гоголя двостихійна. А чому душа Гоголя двостихійна – це невідомо". Твердження ж попередньої критики, що "сполучною ланкою між різнорідними струменями гоголівської творчості вважається особа самого Гоголя, його індивідуальна психіка, хвора, подвійна, суперечлива" [7], В.Переверзев відкинув.

Не позбавлене цікавості зауваження українського поета і критика, дослідника творчості Гоголя Є.Маланюка про те, що проблема стилю є проблемою біографії [8]. Ця теза, поза сумнівом, була пов'язана з російською гуманітарною думкою 20-х років, що віддала данину цій проблемі. Цілий ряд перспективних ідей свого часу висловив Г.Шпет. Серед них і про залежність біографії й поетики: "Об'єктивна структура слова, як атмосферою земля, огортається суб'єктивно-персональним, біографічним, авторським диханням. Це розчленовування словесної структури знаходиться у винятковому положенні, і строго кажучи, його повинно бути винесено в особливий відділ наукового видання" [9].

Слово автора і його людський профіль перебувають у стані тісного зв'язку і залежності: "За кожним словом автора ми починаємо тепер чути його голос, здогадуватися про його думки, передчувати його поведінку. Слова зберігають своє значення, але нас цікавить деякий ніби особливий інтимний сенс, що має свої інтимні форми. Значення слова супроводжується як би співзначенням. Насправді це quasi-значення, *parergon* по відношенню до *ergon* слова, але на цьому-то *parergon* і зосереджується увага" [10].

А завершує свої дослідження філософ афористичним імперативом: "В цілому особистість автора виступає як аналог слова. Особистість є слово, і вимагає свого розуміння" [11].

Ідеї Г.Шпета знайшли розвиток у наукових працях його учня Г.О.Винокура, зокрема роботі "Біографія і культура", де розвиваються і конкретизуються думки попередника: "Інтоніяція і тембр голосу, акцент і порядок слів, синтаксична конструкція і лексична своєрідність, тематичні уподобання і характерні прийоми сюжетотворення, весь назагал стилістичний уклад мови, тобто все те, що відрізняє в ній саме ц ь о м о в ц я серед інших, – це і є суть ті факти, в яких ми убачаємо сліди індивідуальної життєвої манери і які дозволяють нам дивитися на слово не тільки як на знак ідеї, але і ще як на вчинок в історії особистого життя. Сам зміст слова тепер тільки ознака, що вказує на особу того, хто

говорить" [12]. І, як висновок, наводить думку: "Ось все, що ми можемо тут стверджувати: стилістичні форми поезії суть одночасно стилістичні форми особистого життя (Вид. автора)" [13]. Ідея, що була популярна в 20-30-і роки, пізніше одержала обґрунтування в працях французького критика А.Морьє, що запропонував дослідження літературних стилів на основі психології особистості і що побудував свою типологію на основі психологічного типу характеру. Він виділяв вісім типів характерів за їхніми властивостями: слабкий, несильний, сильний, урівноважений, позитивний, змішаний, витончений, збитковий. У останню групу, наприклад, потрапляють Стендаль, Жорж Санд і Бальзак [14].

Інтерес до особистості Гоголя властивий гоголезнавцям різних поколінь, що визначається, не в останню чергу, оригінальністю його стилю, а не тільки тому, що він робив себе головним персонажем своїх творів, як, наприклад, "Вибраних місць з листування з друзями" або "Авторської сповіді". Але і бажанням крізь оригінальність стилю досягнути індивідуальність письменника. Вже мемуарні свідоцтва його товаришів по навчанню у Гімназії сповнені описів загадковості "таємничого Карли", його дивацтв і витівок, що ставили в безвихідь і досвідчених педагогів. А трагедія останніх років його життя зробила інтерес до особи письменника чимось ледве не головнішим і важливішим за його творчість. Це чудово розуміли сучасники. І.Аксаков писав: "Все життя, весь художній подвиг, всі щирі страждання Гоголя, нарешті, спалювання самим художником своєї праці, над якою він так довго, так болісно працював, ця страшна, урочиста ніч спалювання і слідом за цим смерть – все це разом носить характер такої події, представляє таку велику, грізну поему, сенс якої ще довго залишиться нерозгаданим" [15]. Не випадково в перші роки після відходу Гоголя з життя саме його особистість була предметом гострих розмов і дискусій, а перша спроба біографії П.Куліша викликала багато суперечок. Біографія Куліша була за формою логічним і доречно вгаданим жанром, що у певному сенсі "продовжив" "Вибрані місця", бо основною формою нарративної деталізації біографії стали листи Гоголя. Саме лист був найбільш адекватним і прямим "носієм інформації" про особистість письменника. Те саме можна сказати і про книгу С.Т.Аксакова "Історія мого знайомства з Гоголем". Акцент явно був перенесений з творчості письменника на пояснення його особистості й інтерес цей зберігся до сьогодні. У пошуках правдивого знання виникає постійна спокуса відповісти на ці питання, осягнувши постать Гоголя.

Зрозуміло, що генеалогія не здатна дати відповіді на всі питання гоголівської біографії, але при всьому бажанні не можна не визнати, що високий аристократизм духовного подвигу Гоголя, що узяв на свої плечі. Усвідомимо жертвність письменника, який знехтував теплом сімейного затишку і все життя бурлакував по чужих домівках, проживав у добровільному вигнанні далеко від рідних місць, зазнавав майже впродовж усього життя матеріальну скруту, ділячись при цьому з ближніми і незнатними грошима, які несподівано з'являлися, відверте презирство до благ життя – чи не тут високе самозречення його предків, що прославилися і на полях битв, і на службі вітчизні. Охоче вдаючись до театральності поведінки в багатьох життєвих ситуаціях, про що любили розповідати його однокашники ще часів навчання в Ніжинській Гімназії вищих наук, Гоголь в головному був чесний і відповідальний перед Богом і людьми. А якщо дослідники і помічали іноді його фантазії або лукавство, то це було, як правило, лукавство художника в літературних текстах і в тексті життєвої поведінки, своєрідний вияв надмірної схильності до артистичної гри.

Якщо використовувати класифікацію представника всерозумілої (понамаюющей) психології" Едуарда Шпрангера, який виділив шість основних типів людей залежно від їх ціннісної орієнтації, то Гоголь і його предки належали до групи "естетичних" і "релігійних" людей, що і визначало частіше за все життєву долю. Характеризуючи перший тип, Е.Шпрангер відзначав: "Естетична людина володіє власним органом світобачення: особливою здатністю передбачення або проникаючою інтуїцією. Що стосується економічних цінностей, то принцип корисності й естетичний погляд протистоять один одному.

Естетична людина, так само як і теоретична, безпорадна перед лицем економічних умов життя. Тільки в тому випадку, коли душа виступає як формуюча сила, що дає колір, форму, ритм, ми маємо тип естетичної людини. Суть її найкоротше можна сформулювати як прагнення до оформленого виразу своїх вражень" [16].

Серед якостей другого типу Е.Шпрангер виділяє наступні: "Релігійна людина – це та, чия духовна структура постійно і вся цілком спрямована на досягнення вищого переживання цінностей". З погляду вченого, є три форми релігійного, що розрізняються залежно від того, в якому відношенні знаходяться цінності до сенсу життя: позитивному, негативному або змішаному: "Якщо всі життєві цінності переживаються, якщо стоять у позитивному відношенні до вищого сенсу життя, ми маємо тип іманентного містика; якщо ж вони ставляться в негативне відношення, то виникає тип трансцендентного містика. Якщо ж вони

оцінюються частково позитивно, частково негативно, то виникає дуалістична релігійна натура" [17]. Серед типів людей названі ще соціальний, економічний, політичний і теоретичний.

Цікавий збіг: А.Іванов, автор відомого полотна "Явлення Месії", що зобразив на ньому Гоголя в образі "найближчого до Христа", назвав якомсь письменника в дружньому з ним листуванні "теоретичною людиною": "В очах художника і особливо в моїх, ви здаєтеся прекрасною теоретичною людиною" [18]. Я наведу простору цитату з Е.Шпрангера, яка не позбавлена інтересу стосовно Гоголя: "Теоретична людина, в чистому вигляді, знає лише одну пристрасть: пристрасть до проблеми, до питання, яке веде до пояснення, встановлення зв'язків, теоретизування. Вона виснажує себе як психологічна істота заради породження чисто ідеального світу закономірних зв'язків. Вона живе в світі без часу, її погляд проникає в далеке майбутнє, іноді охоплює цілі епохи; занурюючись у них, вона зв'язує те, що пройшло, і майбутнє в закономірний порядок, що створюється її духом. Її причетне до вічності, що світиться в нескоро минулій цінності її істин. У практичності її поведінки вона також вносить систему, яка відсутня в істот, що живуть моментом, керовані інстинктами" [19]. Цей вислів містить багато асоціацій з фактами і подіями з життя Гоголя.

На початку 60-х років в американському літературознавстві був популярний психографічний метод, що упровадив Едвард Вагенкнехт. Головне завдання він бачив у представленні особистості письменника у всьому її багатообразному виявленні. В об'єкті уваги ученого, що досліджує особистість письменника, – події життя, середовище розвитку, спосіб життя, соціальний аспект і, нарешті, стиль життя, що розуміється як свідомо установка на певний код поведінки. Амплітуда інтересу величезна – від меню улюблених страв до відомостей про інтимний бік життя [20]. Метод цей на певний час привернув увагу дослідників літератури, але потім відійшов у тінь. А причина – в неможливості добути пошукуване: пояснити складні питання творчості. Вже "нова критика" відкинула біографічну інтерпретацію генези літературного твору, хоч і визнавала роль підсвідомого в творчому процесі, тим самим не відхрещуючись абсолютно від генетичного аналізу і його можливостей, а значить і від категорії "автора". Можливо саме і в цьому сенсі Р.Барт, який проголосив смерть Автора, стверджував, що "нова критика" "часто лише зміцнювала" владу Автора [21]. Смерть його була проголошена наступним поколінням дослідників, що відстоювали суверенне право мови в словесній творчості, що привело до відмови аналізувати генетику тексту. Проте вже "новий історизм" не тільки реабілітував, але й актуалізував біографію, визнавши факт пізнавальних можливостей художніх текстів, що спричиняє за собою і увага до їх творців. Практика "нового історизму" освоює і традицію біографічного жанру, який, хоч і належить екстратекстуальній сфері, містить матеріал для реконтекстуалізації, можливої, мабуть, тільки за умови синтезу міждисциплінарних підходів до рішення цього питання.

Важлива грань аналізованої проблеми – вислови самого Гоголя про значення роду. До них – особливий інтерес. Їх не так багато, але вони достатньо красномовні. У повісті "Пропала грамота" Гоголь пише: "Э, старина, старина! Что за радость, что за разгулье падет на сердце, когда услышишь про то, что давно-давно, и года ему и месяца нет, деялось на свете! А как впутается какой-нибудь родич, дед или прадед, – ну тогда и рукой махни: чтоб не поперхнулось за акафистом великомученице Варваре, если не чудится, что вот-вот сам все это делаешь, как будто залез в прадедовскую душу, или прадедовская душа шалит в тебе...". Минуле не зникає – воно живе в нащадках, – такий висновок автора.

Можна сперечатися, чи існував насправді Євстафій (Остап) Гоголь чи ні, але Гоголь назвав свого героя цим ім'ям і "узаконив" його у власній родослівній, зробивши, таким чином, своїм предком. Гоголь сам, як відомо, з'являється в кінці "Тараса Бульби". І це не єдиний приклад. Пригадаємо "Невський проспект" або "На віллі", де автор з'являється то в масці апостола Петра, то в образі самого Господа. Гоголь без міфолого-містичного компоненту вже не Гоголь. А в тому світі всі живуть і взаємодіють, впливаючи на сьогодення і майбутнє. Не випадково і сімейна традиція зберігає стільки загадкового, авантюрного, містичного (як, наприклад, одруження батьків або містичні факти народження Нікоши Гоголя). "Німіий" родовий зв'язок живий. Він – частина Великого Цілого.

Навіть якщо "патент на благородство" був куплений предками Гоголя, як стверджує частина дослідників, то декілька поколінь роду підтвердили благородство роду своїм життям. І, перш за все, це стосується самого письменника, що своєрідно увінчав дві лінії роду, в якому переважаюче місце належить священнослужителям і людям художньо обдарованим. Дем'ян, який вчився в Київській духовній академії, був рукопокладений у парафію села Кононівка, що переходила потім по батьківській лінії, аж до початку ХХ століття (останнім з відомих був о. Володимир – троюрідний брат Миколи Васильовича). І хоча вже дід письменника, говорячи про минуле роду, не проти був умовчати про цю

спорідненість і "умисне приховав священницький чин свого діда Івана" (А.Лазаревський), прихильність роду до служіння церкви, безумовно, була однією з головних сімейних традицій.

Друга лінія родової прихильності пов'язана з артистичним обдаруванням, який виявляється у представників роду Гоголя. Це і автор інтермедій середини XVIII століття Василь Танський, який і був, мабуть, тим "славним Танським, природним поетом в смаку майдану, в смаку Плавтовом" [22]. Хоча питання про те, чи належав він до тих Танських, які увійшли до споріднених гілок дерева Гоголів, залишається відкритим.

Серед предків – Іван Косяровський [23], поет, автор цілого ряду поем, що публікувалися в різних російських журналах і альманахах другої половини 20-х – поч. 30-х рр. XIX століття. Він був двоюрідним братом Марії Івановни, чії листи також свідчать про талант оповідача.

Бабуся Гоголя, Тетяна Семенівна Лизогуб (по матері – Танська), "прекрасно малювала" (О.В.Гоголь-Головня), "володіла чудовою здібністю до живопису і малювала невеликі картини з сільської природи і життя. В Яновщині довгий час зберігалися дві картини, написані Тетяною Семенівною: фрукти і розрізана диня" (В.Чаговець).

Художній талант від неї успадкував син – Василь Опанасович. Він "володів даром розповідати уважно, про що б йому не надумалось, і приправляв свої розповіді" (П.Куліш), маючи "оригінальний розум і рідкісний дар слова" (П.Куліш). Він був автором оригінальних п'єс і увійшов до історії української літератури як один з попередників І.Котляревського – зачинателя нового етапу її розвитку [24]. Збереглася його п'єса В.Гоголя "Простак, або Хитрість жінки, перехитрена солдатом", написана на поч. 20-х рр. XIX століття [25]. Сучасники бачили його в головних ролях і диригентом театру Д.Трощинського. Рукописи батька Гоголь привозив до Ніжина, а потім просив матір вислати їх до Петербургу [X, 142]. Доля їх невідома, але епіграфи до "Майской ночи" і "Сорочинской ярмарки" свідчать, що вони були з письменником і в Петербурзі. В ролі актриси в Кишиневі Трощинського виступала і Марія Івановна, яка мала художню фантазію і добрий смак.

Вже сучасники розуміли відмінну природу художнього мислення і самоусвідомлення письменником свого покликання вихідцями з України. С.Шевирьов писав: "При всій особистій різноманітності письменників, народжених у цій країні, є у них у всіх щось загальне, своє, малоруське, спадок батьківщини. Всі вони, по-перше, колористи в слові, як і земляки їх живописці; всі пишуть в прозі і не беруться за російський вірш, який, можливо, не дався їх слуху; всі володіють гумором, у душі свого племені; всі уміють подружити усне мовлення з мовою витонченою; всі люблять слово природне, простодушне, що прямо плеться з пера; все відзначається особливою майстерністю в зображенні характерів; всі люблять своє мистецтво, і менш ніж великороси відволікаються від нього принадами суспільного життя. Гоголь в цих двох останніх смислах є перший художник Росії нашого часу, якому навряд чи рівний знайдеться на сучасному Заході" [26].

І, нарешті, третя лінія роду, яку не можна не згадати. Гоголь завжди відчував свою приналежність до історії козацького роду-народу. І в долі його, в останніх драматичних вигінах її було щось від старої козацької традиції, що помітив ще М.Костомаров: чи "Мудро, що Гоголь, усвідомлюючи всю суєту дійсності, не уміючи ні в собі, ні в тому, що оточує його усвідомити і відчути те, що задовольняло б його своєю позитивністю, дійшов до переконання в довершеній марноті земного буття і сповнився надією на майбутнє життя? Так за старих часів запорожець, посміявшись в житті своїм над чужим і своїм горем, усвідомлював швидкоплинність і незадовільність земних благ і, відсвяткувавши в Києві посеред подільського ринку прощання з світом, закривався в Межигірському монастирі?" [27].

Сам Гоголь дещо іронічно ставився до "геральдії" і не надто переймався благородством крові, що задокументовано в його листі до матері: "Все это сущий вздор. Был бы кусок хлеба, а что в том, столбовой ли дворянин или просто дворянин, в шестую ли книгу или восьмую записан. (Если не докажется происхождение от полковника Яна Гоголя, то род будет записан в восьмую книгу). Шестая книга, конечно, почетнее, но права те же" [XIV, 106]. Згадка ж про полковника Яна Гоголя свідчить, що письменник знав легендарну історію роду, а помилка в імені – зайвий доказ того, що для нього це було не таке важливе.

Разом з тим, у самій завзятості письменника, його вірності вибраному шляху, відвертій жертвовності виявляється могутній характер козацького роду, в якому своєрідно злилися і об'єдналися все три успадковані від предків лінії роду Гоголів: глибока релігійність і служіння Господові, художній геній і, нарешті, та самовідданість, наполегливість і завзятість, з якими письменник йшов життєвими дорогами, стверджуючи свої ідеї і думки. Навіть ціною власного життя.

Література

1. Манн Ю.В. "Сквозь видный миру смех..." Жизнь Н.В. Гоголя 1809–1835 гг. – М., 1994. – С. 12.
2. Овсяннико-Куликовский Д.Н. Собр. Соч. – Т.1. Гоголь. – СПб., 1909. – 2-е изд. – С. 188-189.
3. Уэллек Р. и Уоррен О. Теория литературы. – М., 1978. – С. 68.
4. Лихачев Д.С. Развитие русской литературы X-XVII веков. – Л., 1973. – С. 144.
5. Белый А. Мастерство Гоголя. – М., 1996. – С. 40-41.
6. Переверзев В.Ф. Гоголь. Достоевский. Исследования. – М., 1982. – С. 45.
7. Там же, С. 177
8. Маланюк Є. Чупринка і проблеми біографії // Книга спостережень. Проза. – Т. 1. – Торонто, 1962. – С. 167.
9. Шпет Г. Эстетические фрагменты. – III. – Пг, 1923. – С. 74.
10. Там же. С. 87.
11. Там же. С. 88.
12. Винокур Г.О. Биография и культура. Изд. 2-е. – М., 2007. – С. 80-81.
13. Там же, 82-83.
14. Хованская З.И. Анализ литературного произведения в современной французской филологии. – М., 1980. – С. 32.
15. Аксаков И. Несколько слов о Гоголе // Русская эстетика и критика 40-50-х годов XIX века. – М., 1982. – С. 285.
16. Шпрангер Э. Основные идеальные типы индивидуальности // Психология личности. Тексты. – М., 1982. – С. 57.
17. Там же, С. 59.
18. Переписка Н.В. Гоголя в 2-х томах. – М., 1988. – Т. 2. – С. 485.
19. Шпрангер Э. Указ соч. – С. 57.
20. Николюкин А. Психография – "новый метод" в литературоведении США // Вопросы литературы. – 1963. – №9. – С. 126-128.
21. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика. – М., 1989. – С. 385.
22. Історія української літератури у восьми томах. – К., 1967. – Т.1. – С. 503.
23. См.: Русские писатели (1800-1917). Биографический словарь. – М., 1994. – Т.3. – С. 107-108.
24. См.: Петров Н.И. Очерки из истории украинской литературы XVIII-XVIII веков. Киевская искусственная литература XVIII-XVIII веков, преимущественно драматическая. – К. 1911.– С.530-532.
25. См.: Українська драматургія першої половини XIX століття. – К., 1958. – С. 29-69.
26. Москвитянин. – 1843. – Ч. IV. – С. 126.
27. Костомаров М.І. Твори в двох томах. – К., 1967. – Т. 2. – С. 427.

1. Остап Гоголь (?-1679)
2. Яків (Прокіп)
3. Іван (Ян) Якович
4. Федір Якович
5. Дем'ян Іванович Яновський
6. Петро Федорович
7. Кирило Дем'янович
8. Опанас Дем'янович Гоголь-Яновський (1739 або 1738-1798)
9. Тетяна Семенівна Лизогуб (1760-1826)
10. Іван Петрович (1740?- ?)
11. Агафія Петрівна Мазуренко
12. Іван Матвійович Косяровський
13. Марія Шостак
14. Меркурій Кирилович
15. Сава Кирилович
16. Василь Опанасович (1777-1825)
17. Марія Іванівна Косяровська (1791 або 1792-1868)
18. Микола Іванович (1781 або 1785- ?)
19. Марія Федорівна
20. Василь Іванович (1786-1832)
21. Єлизавета Бачманова
22. Ілля Іванович (1792-?)
23. Марія Іванівна (1777-?)
24. Єфросинія Іванівна (1789-?)
- 25. Микола Васильович Гоголь (1809-1852)**
26. Іван (1810-1820)
27. Марія (1811-1844)
28. Дмитро (1812-1813)
29. Ганна (1817-1820)
30. Андрій (ок. 1818-1819)
31. Ганна (1821-1893)
32. Єлизавета (1823-1866)
33. Тетяна (1824-25)
34. Ольга (1825-1907)
35. Петро Дорошенко, гетьман України (1627-1698)
36. Михайло Дорошенко, його брат (?-1628)
37. Юхим Якович Лизогуб (1698- ?)
38. Любов Петрівна Дорошенко (1708-?)
39. Іван Скоропадський (1646-1722)
40. Яків Юхимович Лизогуб (1675-1742)
41. Семен Юхимович Лизогуб (1680-1734)
42. Ірина Іванівна Скоропадська (1679-1760)
43. Уляна-Анастасія Іванівна Скоропадська (1703-1733)
44. Петро Петрович Толстой (?-1728)
45. Семен Семенович Лизогуб (1708(9)-1781)
46. Ганна Василівна Танська
47. Матвій Косяровський
48. Олександр Петрович Толстой (1719-1792)
49. Ганна Матвіївна Косяровська
50. Андрій Прокопович Трощинський
51. Петро Олександрович Толстой (1769-1844)
52. Андрій Андрійович Трощинський (1774-1852)
53. Дмитро Прокопович Трощинський (1754 (1749) -1829)
54. кн. Надія Хілкова (?-1817)
55. Іван Петрович Толстой (1685-1728)
56. Олександр Петрович Толстой (1801-1873)
57. Олексій Петрович Толстой (1794 (1798)-1864 (1854))
58. Софія Петрівна Толстая (1800-1882 (1886))
59. Петро Михайлович Забіла (1580-1689)
60. Степан Петрович Забіла (?-1694)
61. Антін Танський
62. Василь Михайлович Танський (?-1763)
63. Ганна Степанівна Забіла
64. Михайло Степанович Забіла
65. Василь Танський (поет)
66. Євдокія Михайлівна Забіла (1716-1803)
67. Олександр Безбородько (1747-1799)
68. Ілля Безбородько (1756-1815)

БЕЛОРУСЫ В УКРАИНЕ: СТРАНИЦЫ ИЗ ИСТОРИИ НЕЖИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Алла Белая (Нежин, Украина)

Нынешний статус Нежинская высшая школа получила недавно – с 2004 года, когда 15 сентября распоряжением Кабинета Министров Украины (№744) на базе педагогического университета был создан Нежинский государственный университет имени Николая Гоголя. До этого знаменательного события в истории вуза было много интересных страниц, связанных с именами выпускников и преподавателей, которые своим трудом прославили его. Среди них назовём несколько имён тех, кто по своим увлечениям и по роду деятельности был связан с филологическим факультетом.

На фасаде Нежинского университета есть мемориальная доска, посвящённая белорусу Франтишеку Казимировичу Богушевичу (1840–1909). Она свидетельствует о том, что в Украине помнят и любят белорусского поэта, чьё творчество всегда будет служить примером благотворного взаимодействия культур двух народов [1, с. 340]. Судьба привела Франтишека Богушевича в Нежинский юридический лицей в мае 1865г. До этого была Вилинская гимназия, которую он окончил в 1861 году, затем физико-математический факультет Петербургского университета, из которого он был исключён через три месяца за участие в массовых демонстрациях протеста против царского правительства, сражался в повстанческом отряде Кастуся Калиновского. После окончания юридического лицея Богушевич некоторое время работал в судебных учреждениях Черниговской и Вологодской губерний. С 1884 года он переехал в Вильно. Здесь наряду с адвокатской практикой начинается его литературная работа. Он сотрудничает в прогрессивном польском журнале "Kraj", пишет публицистические статьи, заметки, раскрывает актуальные общественно-политические проблемы, рассказывает о культурной жизни родного края. Его волнует судьба белорусского народа, развитие родного языка и культуры. Обращаясь к современникам, он писал: "Немало было таких народов, которые поначалу свой язык утратили, подобно человеку, теряющему перед смертью дар речи, а затем и вовсе исчезали. Не забывайте же язык наш белорусский, дабы не разделить их участи. Узнают людей то ли по говору, то ли по одежде...так вот говор, язык является одеянием души" [2, 17]. В литературной деятельности Ф.Богушевича критики отмечают близость "с традициями передовых славянских литератур, особенно с традициями Т.Шевченко, Н.Некрасова, В.Сырокомли, М.Конопницкой и других представителей революционно-демократического направления" [3, с.416]. С точки зрения языковой в поэзии Ф.Богушевича отмечают народную стилистику, использование аллегорических образов, пословиц и поговорок. Жизненная достоверность его произведений объясняется и проблематикой, и отношением автора к реальной действительности.

Современному читателю Ф.Богушевич интересен тем, что он внёс большой вклад в развитие новых жанрово-стилистических форм белорусской поэзии XIX в., особенно таких, как стихотворный рассказ и повесть, баллада, песня, басня, новелла и др. [3, с.432]. Интересны его мысли о проблемах национального языка, развитие которого он связывал не только с решением культурных задач, но и с историческим прогрессом в развитии нации. Он изучал особенности грамматического и лексического богатства родного белорусского языка, работал над составлением словаря. Деятельность Ф.Богушевича оказала огромное влияние на дальнейшее развитие белорусской литературы, на творчество многих белорусских писателей.

Несколькими годами позже, с 1875 по 1881 годы, в Нежинском историко-филологическом институте кн. Безбородко работал молодой учёный, уже известный в научных кругах, Будилович Антон Семёнович. Уроженец Гродненской губернии, закончивший Петербургский университет, приезжает в Нежин по приглашению директора вуза, профессора Лавровского Н.А. Ранние работы Будиловича А.С. были посвящены изучению деятельности М.В.Ломоносова. В Нежине им опубликованы основательные исследования по истории и грамматике славянских языков. В 1877 году в сборнике "Известия историко-филологического института кн. Безбородко" появилась работа Будиловича А.С. "Анализ составных частей славянского слова с морфологической точки зрения". Используя сравнительно-исторический метод, учёный описал богатый языковой материал, исследовал вопрос о формах слов, о делении слов на классы и типы, о строении корней, об образовании слов. Он проследил процесс образования слов из корней в его началах, течении и результатах.

В 1879 году в "Известиях..." опубликована его новая работа "Первобытные славяне в их языке, быте и понятиях по данным лексикальным. Ч.1 Рассмотрение существительных,

относящихся к естествознанию." Эта часть состояла из 2-х разделов: 1) раздел лингвистический, 2) историко-географический и этнографический. Книга состоит из двух томов и нескольких разделов, которые опубликованы в разные годы (1878, 1879, 1882). Соглашаясь с известными учёными XIX в. (Я.Гримм, П.Шафарик, И.И.Срезневский и др.), Будилович А.С. обращается к древним пластам слов и показывает, что язык и есть "основной источник для изучения первобытных эпох жизни народов". Автор исследования определяет слово как "исторический памятник", "миниатюрную грамоту", которую можно понять, обратившись к живой памяти народов, какими являются их наречия, язык [4, с. 49]. К сожалению, эта работа не была завершена, но на её основе автор в 1879 году защитил докторскую диссертацию. По богатству представленного и тщательно проанализированного материала этот научный труд, как и другие ("Начертание церковнославянской грамматики", "Общеславянский язык в ряду других общих языков древней и новой Европы"), ставит Будиловича А.С. в один ряд с известными учёными того времени. Многие из них (Лавровский Н.А., Брандт Р.Ф., Ильинский Г.А., Резанов В.И. и др.), в разные годы работали в Нежинском историко-филологическом институте и способствовали формированию Нежинской филологической школы.

В 1881 году, когда уже А.С.Будилович работал в Варшавском университете, началась студенческая жизнь в Нежине ещё одного уроженца Гродненщины – Евфимия Фёдоровича Карского. Сын сельского учителя окончил Минскую семинарию и, желая получить высшее образование, выбирает Нежинский историко-филологический институт, где можно учиться, находясь на государственном обеспечении. На славяно-русском отделении, которое выбирает молодой человек, начинается его путь в науку. Этому способствовала творческая атмосфера, царившая в институте. Первая студенческая научная работа "Особенности правописания и языка Супрасльської рукописи" была удостоена почётного отзыва, о чём сообщается в сборнике "Известия Нежинского историко-филологического института кн. Безбородко", IX т., 1883–1884 г. Профессор Р.Ф.Брандт уже в первой студенческой работе Карского обнаруживает его филологические способности и с этого момента опекает и одобряет его научные интересы.

В жизни Карского Е.Ф. были годы работы преподавателем в гимназии города Вильно, затем профессором в Варшавском университете, где он дважды избирался на должность ректора (1905 и 1908гг), после избрания его академиком Российской академии наук начинается Петербургский период в биографии учёного.

Карского Е.Ф. считают славистом, этнографом, фольклористом, палеографом, диалектологом, историком языка, основателем белорусского языкознания и литературоведения. По подсчётам исследователей им написано 1014 научных работ, среди которых есть основательные труды, а также много рецензий, отзывов, заметок и т.д. Трёхтомную книгу Карского Е.Ф. "Белорусы" академик Ляпунов Б.М. назвал "главным памятником его жизни". Научный труд академика по достоинству оценён ещё при жизни. Кроме различных почётных званий, он был награждён золотой медалью Российским географическим обществом за труды по этнографии (1894 г.)

В наше время филологи чтят и помнят учёного. С 1990 года Гродненский университет проводит Карские чтения. Нежинский университет, alma mater Карского Е.Ф., уже дважды организывает международные чтения, посвящённые своему знаменитому выпускнику. В 1998г два вуза (Нежин и Гродно) составили договор о "сотрудничестве в совместном проведении научной конференции в честь великого земляка и ученика". Впервые в Нежине в 1998г состоялись VII-е Карские чтения, собравшие 120 участников из 35 городов Украины, Беларуси, России, Польши. Было высказано пожелание: необходимо полное издание трудов Карского Е.Ф., а на фасаде Гоголевского корпуса должна быть установлена мемориальная доска. И это нам, наконец, удалось! Наш вуз снова принимал гостей 18–19 сентября 2007г. Выдающемуся учёному alma mater посвятила XI-е международные чтения, во время которых была открыта мемориальная доска в честь Е.Ф.Карского в присутствии правнука Александра Александровича Карского и участников шести стран – Украины, Беларуси, России, Словакии, Литвы, Польши. Гродненские коллеги привезли в подарок нашему вузу 5-томное издание трудов Е.Ф.Карского. Эти книги с автографом правнука учёного находятся в "Музее редкой книги" в библиотеке нашего вуза. Там же есть один том первого издания книги "Белорусы" с автографом самого Е.Ф.Карского.

В жизни двух славянских народов, испокон веков живущих бок о бок, много интересных моментов, раскрывающих историю их взаимоотношений, формирования и взаимодействия языков и культур. На судьбе отдельных представителей славянских народов отразилась общность их жизненных и творческих достижений. Тесные контакты в области культуры никогда не прерывались, так как ещё с древних времён судьбы наших народов тесно переплетены.

Література

1. Алла Белая. Из истории украинско-белорусских культурных связей // Минулая і сучасная гісторыя Магілёва // Зборнік навуковых прац удзельнікаў Другай міжнароднай канферэнцыі "Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць". – Магілёв, 2001.
2. Белая А.С. Из истории лингвистических исследований в Нежинском историко-филологическом институте (Наследие А.С.Будиловича) // "Література та культура Полісся". Вип. 1. Ніжинська вища школа (1820–1990). – Ніжин, 1990.
3. Белая А.С. Евфимий Фёдорович Карский (1861–1931). Пособие к спецкурсу "Из истории языкознания: персоналии". – Нежин, 1998.
4. Булахов М.Г. Евфимий Фёдорович Карский. Жизнь, научная и общественная деятельность. – Минск, 1981.
5. История белорусской дооктябрьской литературы. – Минск, 1977.
6. Францішак Багушэвіч. Творы. – Мінск, 1967.

РОЛЬ ЛІТЕРАТУРНИХ ПЕРЕКЛАДІВ У РОЗВИТКУ І ЗМІЦНЕННІ УКРАЇНСЬКО-БІЛОРУСЬКИХ КУЛЬТУРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ (сучасний аспект)

Валерій Стрілко (Мінск, Білорусь)

У міжнародних культурницьких стосунках важливу і почесну функцію виконує література, яка легко долає кордони і, взаємно збагачуючи, допомагає людям краще розуміти один одного. Роль фахівців художнього перекладу тут важко переоцінити.

Перекладач, як зв'язковий між літературами, між культурами, між народами, має враховувати певні обставини.

По-перше, автор, твори якого вирішено перекладати, повинен бути відомим і авторитетним у свого народу. Вибираючи для перекладу твір (книгу) іншої країни, перекладач має бути переконаний, що в його країні він буде не менш зрозумілий, актуальний, привнесе в читацьке середовище високий заряд позитивних почуттів, сприятиме підвищенню культурного рівня народу.

По-друге, твір, окрім поетично-художнього достоїнства, прямо чи побічно, повинен нести різнопланові звістки про інший народ, демонструвати кращі його національні риси, викликати цікавість і симпатію до цього народу через симпатію до твору і його автора, а значить, допомагати зміцненню дружніх стосунків сусідніх країн. В цьому, насамперед, державницька, гуманітарна, дипломатична місія перекладача.

По-третє, перекладач (особливо класичної поезії), будучи фахівцем, повинен дуже зважено ставитися до своєї вкрай відповідальної справи.

Очевидно, що в кожній літературі є немало талановитих творів, а то й шедеврів, які варто перенести на літературне поле свого народу. Перекладач мусить уміти знаходити такі твори, опираючись на свої знання, естетичний смак, досвід, враховуючи погляди літературознавців, названі вище обставини і т. п.

Відомо, що процес перекладання дуже складний, особливо поезії (надто – якщо йдеться про споріднені мови). Адже перекладач повинен максимально передати рідною мовою не тільки сенс іншомовного твору, але й усі його поетичні тонкощі, щоб пробудити у читача не меншу гамму почуттів, ніж першотвір. Одним з критеріїв того, що переклад зроблений якісно, – є те, що він звучить для читача органічно, викликає враження як від вдалого вірша, написаного вітчизняним поетом.

Білоруську поезію в Україні сьогодні перекладають Дмитро Павличко, Роман Лубківський, Петро Засенко, Майя Львович, Михайло Литвінець, Олексій Палійчук, Дмитро Чередниченко, Наталка Позняк і багато інших. В Білорусі з українською поезією через свої переклади читачів знайомлять поети й перекладачі Ніл Гілевич, Ригор Барадулін, Геннадь Буравкін, Сергій Законников, Василь Зуйонок, Ніна Матяш, Василь Жукович, Сергій Панізнник, Андрій Хаданович, Едуард Акулін, Валерій Стрілко й інші.

Одним із динамічних способів зближення і збагачення української й білоруської літератур є взаємна публікація в перекладах кращих зразків творчості братньої країни у періодиці. В Україні ці функції виконують такі авторитетні видання, як газета "Літературна Україна", журнали "Всесвіт", "Київ", "Березіль", "Перець" тощо. У Білорусі це, перш за все,

журнали "Дзєяслоў", "ARCHE", в певній мірі "Вожык", з середини 2007 р. газета "Літаратурная Беларусь". Принаймні, до 2003 року в цьому приймали вагому участь також газети "Літаратура і мастацтва", "Голас Радзімы", "Чырвоная змена", журналы "Маладосць", "Польмя" тощо.

Варто підкреслити, що на процес популяризації української літератури в той час активно впливали тодішні головні редактори: "ЛіМ"а – Алесь Письменков, "Польмя" – Сергій Законников. У керованих ними виданнях регулярно друкувалися в перекладі на білоруську мову твори українських класиків і кращих сучасних авторів. "Польмя" неодноразово виділяло значні площі видання літераторам України, а особисто С.Законников здавна підтримує широкі творчі стосунки з колегами братньої країни, багато разів був найдіяльнішим учасником Міжнародного шевченківського свята, переклав твори багатьох українських поетів, сам в перекладах неодноразово друкувався в українських виданнях. Його ж набатний вірш "Беражы сябе, Україна!", наповнений любов'ю до братньої країни і тривоگو за її долю, не випадково українською був перекладений і надрукований незалежно кількома поетами. Відрадно й справедливо, що Сергія Законникова і народного поета Білорусі Ніла Гілевича Україна відзначила державними нагородами -- в значній мірі і як перекладачів української поезії. До речі, нещодавно чудовій білоруській поетесі і перекладачці української поезії (в т.ч. поеми Л.Костенко "Маруся Чурай") Ніні Матяш була вручена Міжнародна літературна премія ім. Г.Сковороди українського фонду культури.

Білоруські періодичні видання в різний час друкували переклади віршів Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Володимира Сосюри, Максима Рильського, Ліни Костенко, Дмитра Павличка, Івана Драча, Романа Лубківського, Василя Симоненка, Василя Стуса, Павла Глазового, Олеса Лупія, Віктора Кордуна, Павла Гірника, Степана Литвина, Людмили Тараненко, Марії Якубовської, Олеси Мамчич і багатьох інших.

В Україні друкувалися переклади творів Янки Купали, Якуба Коласа, Максима Богдановича, Максима Танка, Аркадзя Куляшова, Пимена Панченка, Ригора Барадуліна, Ніла Гілевича, Геннадзя Буравкіна, Анатолія Вертинського, Василя Зуйонка, Сергія Законникова, Уладзімера Некляєва, Михася Стральцова, Анатолія Гречаникова, Ніні Матяш, Уладзімера Скаринкіна, Алєся Письменкова та інших.

Перекладницька книга характерна своєю масштабністю, системністю, у порівнянні з періодичним виданням володіє значнішою концентрацією інформативно-літературного потенціалу, більш ефективна за комунікативними функціями форма культурницьких взаємостосунків.

За радянських часів державою вкладалися великі кошти в літературу, книговидання, в розвиток перекладницької справи. На українсько-білоруському творчому просторі в перекладах вийшло немало визначних книг відомих авторів, друкувалися прозові і поетичні антології, були умови для особистих творчих контактів між літераторами Білорусі і України.

У новостворених формаціях наші держави тільки починають відроджувати літературні процеси і традиції, порушені в перехідний період, на тлі кардинально інших історичних умов. Сталим творчим силам часом доводиться переосмислювати свої позиції, місце і роль у літературі, молоді митці заклопотані пошуком найбільш близьких їм літературних форм і ніш і бажанням бути корисними оновленому громадству. Сьогодні літератори одержали незрівнянно більшу спроможність творити вільно, але дійти до читача, передусім через державні видання, одержати гідний гонорар стало дуже проблематичним.

У перші роки після розпаду Радянського Союзу літературні стосунки між Україною і Білоруссю були майже припинені і дотепер не відновлені в необхідному обсязі. Кількість українсько-білоруських і білорусько-українських перекладів, надрукованих у періодиці наших країн і виданих у вигляді книжок, їх тематика далекі від того, щоб охопити всі запити і проблеми сьогодення, а державні видавничі структури не завжди оптимально впливають на ці процеси.

Для прикладу, в Білорусі (Мінськ) в останні роки видані книги перекладів з української мови: "Українські прэлюды" (вірші М.Вінграновського в перекладах У.Скаринкіна, 1999), "Імем няўмольным свабодаы" (2002) і "Дні, як лукі" (2006) – (поезія репресованих українських поетів у перекладах білоруською А. Траяновського), "Бацьку сустракай" (новели В.Полянецького в перекладах М.Кеньки, 2005), "Энергія заветаў" (поезії Т.Шевченка, Л.Українки, І.Франка в перекладах Василя Жуковича, 2006), "Народзе мой" (твори І.Франка в перекладах В.Рагойші, 2006), "Роўна" (вибрані твори О.Ірванця в перекладах У.Орлова, 2007) і деякі інші.

Україною видані книги: "Мелодії білоруської жалійки" (білоруська поезія в перекладах В.Гуцаленка, 1998), "Стратим-лебідь" (зібрання творів М.Богдановича, упорядкованих і значною мірою перекладених з білоруської і російської Р.Лубківським, 2002), "Листи з-під ковдри" (вірші А.Хадановича в колективних перекладах українських авторів, 2002), "Нариси

білорусько-українських літературних зв'язків" (книга, попередньо підготовлена групою білоруських вчених і видана в Мінську 2002 року) в перекладі Г.Півторака, 2003, "Вічний корінь душі" (поезії Н.Матяш в колективних перекладах українських авторів, 2005), "Ходільці" (оповідання В.Бикова в перекладі О.Ірванця, 2005), "Європейський час" (вірші А.Вертинського в перекладах О.Палійчука, 2006), "Нова земля" (поема Я.Коласа в перекладі В.Стрілка, 2006) і т.д.

Цікавою і ефективною формою міжнародного культурницького співробітництва є участь перекладачів у колективних проектах. 2003-го року Головна спеціалізована редакція літератури мовами національних меншин України (Київ) випустила унікальну книгу "Повій, вітре, на Вкраїну" (упорядкування Б. і К.Хоменків), в якій геніальний вірш (пісня) класика української літератури Степана Руданського подано в перекладах на 98 мов світу. Присутній там і білоруський варіант (в перекладі В.Стрілка).

Унікальним був проект "Верш на свободу", згідно з яким кожного з 365 днів 2001 року вечорами під музику Джузеппе Верді автори і перекладачі читали в ефірі на хвилі білоруського "Радые Свабода" вірш – своє відчуження і розуміння свободи на початку нового століття. Крім білоруських поетів, у проекті прийняли участь митці з 29 країн, серед них – п'ятеро українців. Проект оформлений в книгу ("Радые Свабода Эўропа/Радые Свабода", 2002). Переклади іншомовних поезій зробили Р.Барадулін (переважну більшість), А.Хаданович, Л.Барщевський, Н.Матяш, Л.Сільнова. Редактор В.Аксак.

Корисним для кращого розуміння білоруським читачем таланту і мужності Лесі Українки, її причетності до Білорусі було видання збірки її творів "Мелоды журбы і надзеі" (до 90-ліття з дня смерті поетеси), упорядкованої В.Жуковичем і В.Стрілком, де вміщені переклади М.Аврамчика, Ю.Гаврука, Н.Гілевича, С.Граховського, Ф.Жички, В.Жуковича, Н.Матяш, В.Стрілка. В збірку ввійшла й поема "Одержима" ("Апантаная") у перекладі Ніни Загорської, написана поетесою протягом однієї ночі в Мінську біля постелі помираючого коханого друга.

У 2003-му році мінське видавництво "Редакція журналу "Вожык"" надрукувало трьома мовами одну з найвідоміших білоруських поем "Тарас на Парнасе" (в оригіналі, російською в перекладі М.Лозинського і в перекладі В.Стрілка українською мовою). В удосконаленому вигляді український переклад "Тараса на Парнасі" вміщений у книзі "Класіка" (2008) серед перекладів поеми на сім мов. Тож і українському читачеві був представлений твір, з якого в 1855 році, по суті, почалася сучасна білоруська поезія.

Яскравим прикладом проекту високого міжнародного звучання слід назвати упорядкований видатним українським поетом Романом Лубківським і виданий львівським видавництвом "Світ" літературно-публіцистичний збірник "Шевченкова дорога в Білорусь" (2004), присвячений святкуванню Року Т.Шевченка в Республіці Білорусь. У книзі вміщені офіційні матеріали, твори славетних білоруських поетів у перекладах українською про Великого Кобзаря, переклади "Заповіту" білоруською, літературознавчі статті, багато інших матеріалів, в т.ч. і про заходи, розроблені Посольством України в Республіці Білорусь і реалізовані в ході Року Тараса Шевченка в Білорусі.

Проектом, що демонструє усталеність літературних українсько-білоруських зв'язків, популяризує вищу духовну спадщину братніх народів, є двомовна книжка ("Непагасны агонь" "Непогасний вогонь"), що вийшла друком у мінському видавництві "Енциклопедикс" на початку 2003-го року. В ній вміщені твори Т.Шевченка, Л.Українки, І.Франка білоруською мовою і твори Я.Купали, Я.Коласа, М.Богдановича українською мовою (перекладач В.Стрілко).

Експериментальний проект, направлений на зміцнення трьохсторонніх духовних стосунків, готується до друку в Києві, де заплановано видати трьохмовну (українсько-білорусько-російську) збірку поетичних перекладів В.Стрілка "Тріада слов'янської поезії", в якій кожний вірш поетів-класиків дається в оригіналі і в перекладі на дві сусідні мови.

Перспективними в плані зміцнення зв'язків між нашими братніми культурами можуть бути переклади творів, що освітлюють події, важливі для наших народів у минулому і які не втратили актуальності сьогодні.

Так, в журналі "Літературний Чернігів" прийнята до друку п'єса відомого білоруського драматурга Алєся Петрашкевича "Орлиний лет" (переклад В.Стрілка), в якій розкривається повне трагізму, але подвижницьке, величне життя уродженця сучасної Мінської області, що став гетьманом України і автором першої в світі конституції, Пилипа Орлика та його сина Григора.

Незабаром у Києві виходить в перекладі з білоруської В.Стрілка історичний роман-документ Алєся Пашкевича "Майдан волі", в якому освітлюються події, пов'язані зі створенням і діяльністю Білоруської Народної республіки (БНР). Є в романі і матеріали, що стосуються тогочасних українсько-білоруських зв'язків, взаємодій БНР і УНР.

Перекладачеві необхідні безпосередні контакти з письменниками, з їх творчістю, що сприяє об'єктивному відбору їхніх творів для перекладання, більш тонкому відтворенню їх у перекладах. На такій основі готувалась книжка перекладів відомого білоруського поета, який з великим пієтетом і любов'ю ставився до України, до її митців, до її пісень. Ідеться про Алєся Письменкова, що прожив, на жаль, всього 47, як Шевченко, народившись, як і Леся Українка, 25 лютого. До 50-річчя поета, в 2007 році, книжка "Любить би вічно..." вийшла в двохмовному варіанті, з приведенням оригінальних текстів поета, що дозволяє робити читачеві певний порівняльний мовний і поетичний аналіз (перекладач В.Стрілко).

Будучи "зв'язковим-міжнародником", перекладач повинен мати можливість і вміти налагоджувати особисті творчі стосунки, знайомитися з представниками різних літератур, з колегами по цеху, що сприяє вдосконаленню особистого творчого потенціалу. Неоціненними тут можуть бути професійні конгреси, конференції, семінари, з'їзди міжнародного напрямку. Важливу комунікативну функцію виконує щорічне Міжнародне літературно-художнє Шевченківське свято, що збирає під свої знамена літераторів з різних регіонів не тільки України, але й світу. Потрапити ж туди білоруському поету чи перекладачу, на жаль, не так просто.

Зближують наші народи й такі акції, як Перший білоруський загальнонаціональний диктант, присвячений 90-літтю БНР і захисту білоруської мови. Писали його разом з численними місцевими прихильниками рідної мови також керівники й співробітники європейських дипломатичних місій, акредитованих у Білорусі. Перед початком диктанту дипломати читали вірші своїх країн в оригіналі чи білоруською мовою в перекладах В.Сьомухи. Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь п. Ігор Ліховий прочитав перекладений В.Стрілком на білоруську вірш Дмитра Павличка "Ти зрієш мови рідної".

Грунтуючись на викладеному вище, резюмуємо. Необхідно:

- створити українсько-білоруську комісію по відбору найбільш значних класичних і сучасних національних творів для перекладу на братню мову;
- нарощувати державне фінансування найбільш важливих перекладацьких проектів;
- примножувати кількість перекладацьких проектів, що найбільше сприяють зміцненню білорусько-українських культурницьких стосунків;
- частіше організовувати періодичні міждержавні перекладницькі конференції, семінари, курси;
- ефективніше використовувати літературну (перекладацьку) складову в розвитку, зміцненні і популяризації українсько-білоруських культурних стосунків.

Література

1. Нариси білорусько-українських літературних зв'язків. – К., 2003.
2. Бондар Л.П. Українсько-білоруські літературні взаємини 1965–1975 рр. – К., 1977.

ОСИП БОДЯНСЬКИЙ (1808–1877): ЖИТТЯ І НАУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Людмила Мельник (Москва, Росія)

У 26-томній "Історії міст і сіл УРСР" (у томі "Чернігівська область" (1972), виданій під керівництвом Петра Тронька, є рядки: "У Варві народився і провів своє дитинство О.М.Бодяньський (1808–1877) – український та російський філолог, історик, письменник і перекладач, що в 1842–1868 роках був професором кафедри історії й літератури слов'янських нарід Московського університету і з 1845 року секретарем Московського товариства історії та старожитностей російських. Значну увагу О.М.Бодяньський приділяв вивченню української народної творчості".

Його наукова діяльність розгорталась у складний для поневоленої України період національного усвідомлення, який тривав, за словами українського мислителя Івана Лисяка-Рудницького, дещо "ширше календарного століття – від часів ліквідації козацької державності до Першої світової війни" [160, 416].

Ще в період Гетьманщини володарі Кремля намагались "використати людський потенціал і матеріальні ресурси України, щоб перетворити Московську державу в могутню Російську імперію" [5, 6].

У різні історичні періоди і з різних причин залишали українці свою батьківщину. Український філософ Мирослав Попович (1930), у своєму "Нарисі історії культури України"

пише, що "Українці потяглись до Москви ще в XVII ст., і чим далі, тим різноманітнішим за складом та чисельнішим був потік переселенців до життєвих центрів імперії. Спочатку це були переважно священнослужителі, причетні до справ культури. Потім дедалі більше українців залучалось до справ мистецьких, предусім це – музиканти, зокрема бандуристи та співаки царської капели, з гетьманської столиці Глухова привозили хлопчиків і до капели, і для навчання малярству. Українці за походженням і вихованці Києво-Могилянської академії займали єпископські та ігуменські посади по всій Росії" [4, 258].

"Російська урядова й церковна верхівка охоче відчиняла свої двері нашим культурно-освітнім діячам та при цьому ревниво ставилась до українського впливу на московський спосіб життя. Та хоч би яким відчайдушним був той спротив, а вплив української культури виявився досить потужним. Своєю діяльністю в Москві українські вчені зробили справжній переворот у світогляді росіян, примиривши їх із західною наукою та суто українським православ'ям" [6, 46-48].

Таким чином, українці утворили в імперській столиці особливий культурний світ і, як пише М. Попович "Загальноімперська культура твориться значною мірою вихідцями з України..." [4, 60].

Лауреат міжнародної премії імені Й.Г. Гердера Петро Кононенко в монографії "Свою Україну любить..." відзначає: "І щастя України в тому, що її талановитий, героїчний народ не втратив ні духовної, ні національної особовості: він боровся..." [2, 66]. Боролись по різному, де б не жили українці, хто зі зброєю в руках, а хто своєю науковою працею, доводячи всьому людству, що є така держава зі своєю культурою, мовою, історією, зі своїм народом – як Україна.

Кінець XVIII – початок XIX століття цілком закономірно заслуговує називатись періодом духовного відродження слов'янських народів. Він був зумовлений бурхливим розвитком капіталістичних відносин, могутнім піднесенням національно-визвольної боротьби південних і західних слов'ян, що потерпали від австро-угорського або османсько-турецького гноблення. До боротьби на боці народних мас приєдналась передова інтелігенція, кращі інтелектуальні сили слов'янської Європи.

Жвавий інтерес до народної культури слов'ян, який в ідейному плані передусім відображав боротьбу буржуазно-демократичної ідеології проти феодалізму, сприяв піднесенню міжслов'янських культурних взаємин, стимулював розвиток слов'янознавства. Це був період формування і розвитку славистики: всебічного вивчення історії, культури, мов, літератури і фольклору слов'ян.

У такій суспільно-політичній атмосфері під великим впливом ідей слов'янського відродження відбувалось формування науково-славистичного світогляду Осипа Максимовича Бодяньського.

Так сталося, що його заслуги перед Україною призабуто.

Життя і діяльність визначного українського і російського вченого, славіста, археографа, письменника, видавця, перекладача впродовж усього XX століття висвітлювались поверхово, фрагментарно і не отримали адекватної оцінки на яку він заслуговує. Цікавість до особистості Бодяньського гальмувалась, мабуть, ще й тому, що за зовнішніми ознаками асоціювалась із законслухняним імперським громадянином – Осип Максимович упродовж усього свого життя залишався царським підданим, належав до когорти найбільш впливових дворян-чиновників, які опікувались організацією освіти в Росії. Проте інтелектуальна складова його наукових прагнень і пристрастей була нашою, українською.

Українська письменницька та наукова еліта наприкінці XIX століття, зокрема П.Куліш, І.Франко, М.Максимович, М.Сумцов, віддали належне національному патріотизму Бодяньського, вказуючи, що в свій час він був одним з найкращих знавців українського фольклору, історичної науки, фундатором національної славістики.

Осип Максимович Бодяньський (псевдоніми: Запорожець Ісько Матиринка, О.Бода-Варвинець, І.Мастак).

Ще в дитинстві Осип Бодяньський разом з братом Федором, також майбутнім збирачем фольклору, почав захоплюватись збиранням народних пісень. Уперше почув народні пісні від своєї матері Тетяни Василівни, яка знала їх дуже багато, а також від односельців.

Середню освіту він отримав у Полтавській духовній семінарії, яка знаходилась у ті роки в місті Переяславі (нині місто Переяслав-Хмельницький). У семінарії Бодяньський отримав глибокі знання з історії і літератури і добре володів стародавніми мовами. Вже у той час він відрізнявся своєю допитливістю, рідкою наполегливістю в оволодінні знаннями, звичкою до терплячої і стійкої праці.

Батько хотів бачити сина священиком, але молодого Бодяньського вабив Московський університет.

У 1831 році він здав екзамени і був зарахований студентом словесного відділу (факультету).

Заснований у 1755 році Московський університет був одним з центральних осередків освіти й культури в Москві та в Росії.

Навчаючись в університеті молодому землякові дав притулок у своєму домі Михайло Максимович (1804–1873) – відомий український та російський учений, перший ректор Київського університету, який з того часу з увагою стежив за творчістю свого земляка. У домі Максимовича відбулась перша зустріч Бодяньського з Миколою Гоголем.

У студентські роки Бодяньський був членом гуртка Миколи Станкевича. У 1834 році Бодяньський закінчив університет. Цим роком датується перший його помітний виступ у пресі – рецензія на "Малоросійські повісті" Григорія Основ'яненка, в якій Бодяньський висловив упевненість у великому майбутньому української мови і літератури. У 1835 році вийшла збірка "Наські українські казки", яку Бодяньський присвятив "... матері моїй рідненській. Ненці старенькій, коханій, любій Україні". Цікаво, що на цю збірку відгукнувся Віссаріон Белінський, який писав, що твір відзначається "найчистішою малоросійською мовою".

Народна творчість з самого дитинства була постійним об'єктом уваги Осипа Максимовича.

О.Бодяньський в студентські роки уважно спостерігає за розвитком української літератури і пробує свої сили в поезії, намагається писати вірші "по-українськи".

Перші дослідження у галузі славістики були присвячені фольклору. У цьому не важко переконатись, коли звернутись до збірки пісень, зібраних братами Осипом і Федором Бодяньськими, яка вийшла у 1978 році в Києві і називається "Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських", (упорядник Алла Ясенчук – українська фольклористка, дослідниця балад та чумацьких пісень)

Любов до своєї батьківщини, інтерес до українського фольклору Бодяньський проніс крізь усе своє життя, і пізніше, коли розгорнулася його видавнича діяльність, він надзвичайно багато зробив для формування історичної свідомості своїх земляків.

Крім збирання народних пісень, брати Бодяньські цікавились ще й прислів'ями та приказками.

У дисертації "О народной поэзии славянских племен. Рассуждение на степень магистра философского факультета первого отделения, кандидата Московского университета, Осипа Максимовича Бодяньского", отримали дальший розвиток багато суджень про характер слов'янської поезії.

За ідейним спрямуванням робота, безумовно, ґрунтувалась на прогресивних тогочасних ідеалах і була схвально сприйнята науковою громадськістю. Її відразу було видано окремою книгою і згодом перекладено на чеську, сербську, італійську й німецьку мови.

У цілому фольклористична діяльність Осипа Максимовича Бодяньського була свідомо й цілеспрямовано сфокусована на збиранні, систематизації й вивченні української народної творчості в контексті слов'янської культури. Маючи на меті збереження її унікальних здобутків для прийдешніх поколінь, учений своєю подвижницькою працею засвідчив любов до рідної землі, свого народу, до його історії та унікальної культурної спадщини.

Історія російського слов'янознавства у XIX столітті тісно пов'язана з Московським університетом, у свою чергу особистість Бодяньського-вченого важко уявити поза "альма-матер", що уособлювала на той час центр виховання нової генерації талановитих науковців-славистів.

Захоплення молодого вченого слов'янською філологією співпало з важливою подією в російській славистиці. У 1835 році згідно з новим університетським статутом у ряді університетів були засновані кафедри "історії і літератури слов'янських нарідч". О.М.Бодяньський був призначений кандидатом на слов'янську кафедру в Московському університеті. Головна роль у підготовці молодих славистів до викладацької діяльності відводилась науковому закордонному відрядженню в слов'янські країни. За планом наукове відрядження Бодяньського мало тривати два роки, але сталося так, що через хворобу та насичені наукові плани він перебував за кордоном майже п'ять років – з 1837 по 1842 роки. Відрядження стало важливим етапом у формуванні Бодяньського як слависта. Подорож у зарубіжні слов'янські країни дала молодому слависту унікальні та невичерпні знання у вибраній ним галузі. У ході відрядження Бодяньський дав оцінку стану та проблемам європейської славістики. Разом з тим його наставниками були кращі вчені того часу, зокрема П.Й.Шафарик, В.Ганка, Ф.Палацький, Ф.Челаковський та ін. Вивчення минулого та теперішнього слов'янських народів сприяло формуванню наукових та суспільних поглядів Бодяньського.

Осип Максимович цілеспрямовано занурився у слов'янський світ – оволодів всіма слов'янськими мовами, набув широкі знання з літератури, історії, мови, етнографії слов'ян, знайомився з бібліотеками, де знаходив давні видання, цінні рукописи, вивчав пам'ятки писемності, нагромаджував цінний матеріал про літературне і культурне життя слов'янських народів, робив записи фольклорних творів. Його знайомства з багатьма діячами слов'янської науки і культури дали змогу в майбутньому отримувати різну інформацію про нові досягнення слов'янознавства в Європі. Наукове відрядження стало яскравим прикладом для навчання за кордоном викладачів-славистів Петра Прейса з Петербурзького університету, Ізмаїла Срезневського – з Харківського університету. Подорож стала завершальним етапом його освіти, що передувала викладацькій діяльності, і виявила великі труднощі, пов'язані з першими кроками становлення професійного слов'янознавства.

29 жовтня 1842 року Осипа Максимовича Бодяньського було затверджено на посаді екстраординарного професора Імператорського Московського університету кафедри історії і літератури слов'янських народів.

Певні труднощі в організації викладання не завадили першим викладачам слов'янської філології, у тому числі і Бодяньському, успішно впоратись з дорученою справою.

Діяльність О.Бодяньського в Московському університеті є однією з яскравих сторінок в історії російської славистики. Головна його заслуга полягає в тому, що він за чверть століття викладацької діяльності створив у Московському університеті школу славистів, до якої сміливо можна віднести ряд відомих діячів науки і культури – Є.П.Новікова, А.С.Клеванова, А.Ф.Гільфердинга, А.А.Майкова, О.О.Кочубинського, О.О.Котляревського, А.Л.Дювернуа, М.С.Дринова, П.А.Бессонова, С.Мицкевича та багатьох інших.

Своїми науковими працями зробив вагомий внесок у розвиток нової дисципліни. Сприяв пробудженню інтересу до слов'янського світу.

О.М.Бодяньський – ентузіаст науки. Він сприяв відродженню діяльності "Імператорського Товариства історії та старожитностей російських", заснованого у 1804 році при Московському університеті в середині 40-х років XIX століття.

Редактор журналу "Чтения в Императорском обществе истории и древностей российских", О.Бодяньський вирішив для себе за всяку ціну по можливості зібрати і "обнародувати малороссийские летописи" [1, 91]. Як результат ним були опубліковані у цьому журналі безліч документів із фамільних архівів української шляхти, історичних джерел. Як керівникові університетської кафедри йому доводилось писати рецензії на праці наукових співробітників університету, які часто переростали в критичні статті, огляди, відгуки. Поруч із історичними матеріалами "Чтения" публікували історично-юридичні документи: скарги, акти судових процесів в Україні, земельно-господарські документи, опис різних володінь, фінансові документи про збирання мита, земські повинності, різні грошові угоди, які зберігаються у фондї 99, відділі рукописів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України в Києві.

Публікування у "Чтениях" джерел з історії України – справа, яка заслуговує на велику шану. Переважна більшість цих матеріалів була відібрана і підготовлена до друку саме О.Бодяньським, які вчений збагатив ще й своїми примітками та передмовами.

Найпершою з археографічних публікацій, яка мала велике історичне значення, стала "Історія Русів" (псевдо) Конисського.

У "Чтениях" друкувалась "Повесть о том, что случилось на Украине" – один з анонімних малоруських літописів XVII ст.; коротка замітка про життя А.І.Рігельмана, автора "Летописного повествования о Малороссии", "Акты, поясняющие историю Малороссии и открытые Н.А.Маркевичем (из фамильных архивов)". Це були списки полковників прилуцьких, генеральних суддів і тому подібне.

Наприкінці 1848 року насичену, плідну працю Бодяньського майже на десять років було перервано деструктивними заходами царського уряду. По суті професор став жертвою боротьби впливових осіб. Та варто було повернутись О.Бодяньському до своїх попередніх обов'язків, як знову відновились роботи по опублікуванню цих же матеріалів, знову почали виходити "Чтения" по чотири томи на рік. Вченому поталанило знову поринути в улюблену справу й опублікувати ще велику кількість документів з історії України, що були наслідком продовження його плідних контактів з українськими історіофілами, колекціонерами і, насамперед, власниками фамільних архівів, серед яких можна назвати М.Маркевича, О.Марковича, А.Стороженка, М.Судієнка, братів Ханенків.

Це були: "Источники Малороссийской истории" – собранные Д.Н.Бантыш-Каменским (1788–1859) и изданные Действительным членом О.Бодяньским. Часть I. 1649–1687 года"; джерела про визначення адміністративно-територіального поділу Лівобережної України другої половини XVII століття; своєрідні матеріали з історії Києва – "Росписной список города /крепости/ Киева 1677 г." і "Роспись Киеву 1682"; "Діаріуш" українського державного

діяча, мемуариста М.Ханенка (1693–1760); значна кількість джерел із історії української культури – освіти, книгодрукування, мистецтва, які свідчать про постійний і поступальний розвиток культури України, про її значний вплив на культуру російського народу; важливе для історії Малоросії джерело – з історії Визвольної війни українського народу 1648–1657 рр. і возз'єднання України з Росією – "Літопис Самовидця" (про війни Богдана Хмельницького, доведені продовжувачами до 1734 року); "Реєстр всего Войска Запорожского после Зборовского договора с королем польским Яном Казимиром, составленный 1649 г. октября 16 дня"; важливі джерела з історії Литви, Білорусії та України; унікальні історичні джерела – Литовські статuti 1529, 1566, 1599 років; велика збірка галицько-руських пісень Головацького та багато інших.

Працюючи безпосередньо з цими документальними джерелами, переконаєшся, що вони до цієї пори мають наукове значення і залишаються бібліографічною рідкістю.

Насамперед земляки-науковці були вдячні Осипу Максимовичу за працю на посаді редактора "Чтений", за його внесок у розвиток історії України, зокрема: І.Франко, П.Куліш, В.Білозерський, О.Кочубинський, М.Гоголь.

"Чтения", були дуже популярними в наукових колах Росії та за кордоном. Дуже високо цінували видавничу діяльність Бодяньського: М.Костомаров, М.Гоголь, П.Шафарик, Т.Шевченко та багато інших.

Безперечно, сила-силенна матеріалів з історії України була постійно в полі зору професора і висвітлювались на сторінках "Чтений", які під кінець його видавничої діяльності склали цілу велику бібліотеку – базовий інструмент для формування української національної школи.

Системна публікація літописних джерел з історії України зробила їх доступними широкому колу російських і українських учених, вражала широтою хронологічного діапазону виявлених джерел й розробкою малодосліджених на той час проблем. "Чтения" на десятиліття вперед стали для української інтелектуальної еліти дивовижним каталізатором і стимулом в дослідженні української історії, мови та культури.

Бодяньський – учений, Бодяньський – людина користувався надзвичайно високим авторитетом у російських і зарубіжних наукових колах, до його думки прислуховувались визначні державні діячі, політики... Його авторитет базувався на високому професіоналізмі, беззастережному й некорисливому служінні науці. І все ж детермінуючим принципом його високого становища в суспільстві була щира самовідданість, любов до України – саме вони стали стрижнем – центральною віссю його наукових пристрастей і життєвих цінностей. Без пафосу, зайвого галасу і демонстративних жестів, Бодяньський день у день своєю невтомною працею розбудовував те, що в майбутньому називатиметься історичною свідомістю української нації.

У земляків: О.Бодяньського, П.Куліша, М.Гоголя і Т.Шевченка склались дружні стосунки. Між ними було багато спільного – вони були українцями, жили в Росії, їх об'єднувала любов до мови та історії України.

Їх контакти і взаємини були позитивними, надзвичайно корисними і важливими для подальшої долі української історії і літератури.

Осип Максимович Бодяньський помер 6 вересня 1877 року. Його поховано на території старовинного, заснованого у 1524 році Новодівичого монастиря. Поряд з могилою Бодяньського надгробки його друзів: М.Сушкова, М.Погодіна, С.Соловйова та інші, що є, на нашу думку, свідченням визнання російським суспільством непересічних заслуг Бодяньського, його визначного вкладу в розвиток наукового слов'янознавства та історичної науки.

Його науково-просвітницька діяльність 30-х-70-х років XIX століття в Москві була надзвичайно плідна, результативна, багатогранна.

Література

1. Данілов В.О. О.М.Бодяньський і його листування з М.О.Максимовичем // Україна, 1927. – Книга 6. – С.91.
2. Кононенко П. Свою Україну любіть. – К.: "Твім інтер", 1996. – С. 66.
3. Лисяк-Рудницький І. Українці в Галичині під австрійським пануванням // Історичні есе. – К.: "Основи" 1994. – Т. I. – С. 416.
4. Попович М. Нариси історії культури України. – К.: "АртЕк", 2001. – С. 258.
5. Україна і Росія в історичній ретроспективі. Українські проекти в Російській імперії / Відп. Ред. Смолій В.А. – К.: "Наукова думка", 2004. – С. 6.
6. Шишов І.Самозахист на чужині (з московської українки) // Українська діаспора, 1992, №1,С.46–48) [344, 46–48].

Ф.К.БАГУШЭВІЧ – ПОГЛЯД ПРАЗ ГАДЫ

Галина Осіпова (Ніжин, Украіна)

Паміж беларускім і украінскім народамі склалася даўняя традыцыйная дружба. Нас аб'ядноуе супольны гістарычны лёс, блізкая моў і культур, падобныя палітычныя, нацыянальныя, эканамічныя і культурныя праблемы на усіх гістарычных этапах барацьбы за сваю нацыянальную незалежнасць і дзяржаўнасць. Таму цалкам зразумелы інтарэс розных пластоў украінскага грамадства да Беларусі. Украінскіх чытачоў цікавяць эканамічныя, палітычныя, літаратурныя і агульнакультурныя справы нашых суседзяў-беларусаў, ход іхняга нацыянальнага і культурнага адраджэння.

Так склалася гістарычна, што Нежін – горад, дзе пражывалі і пражываюць людзі розных нацыянальнасцей. Тут існуюць і польская дыаспора, і грецкая абшчына, яўрэйская, асірыйская абшчына. Але няма беларускай дыаспары. Напэўна, хоць у Нежыне і пражывае многа беларусаў, ну яны настолькі аб'ядналіся з украінскім народам, што вельмі цяжка найці адрознення у нашых народах. А можа не знашлося такога арганізатара, каб сумеў аб'яднаць нашых зямлякоў. І хоць Украіна цёпла, па мацярынскі зустрэла і сустрачае нашых зямлякоў, мы, беларусы, які пражываюць тут, павінны зберагчы агенчык нашай беларускай культуры, бо гэта пакладае на нас памяць нашых бацькоў.

А пра Ф.Багушэвіча абавязкова трэба гаварыць, бо гэта ён заслужыў сваім жыццём і як сказала Эліза Ажэшка "ён быў адным з высакароднейшых людзей, якія служылі нашай зямлі"

Францішак Багушэвіч – вялікі шукальнік праўды і самы яркі прадстаўнік беларускай літаратуры дарэвалюцыйнай эпохі. Яму выпай гонар стаць адным з роданачальнікаў беларускай нацыянальнай літаратуры, заснавальнікам крытычнага рэалізма.

Нялёгкае жыццёвая доля выпала беларускаму паэту. Куды толькі ні кідаў яго лёс: вучыўся ён у Вільні і Пецярбургу, працаваў настаўнікам у глухой беларускай вёсцы Доцішкі, са зброяй у руках змагаўся ў Аўгустоўскіх лясах супраць прыгнёту царызму, амаль дваццаць год пражыў на Украіне і ў Валагодскай губерні, цяжасці з выданнем твораў на роднай мове прымушалі ездзіць у Кракаў і Варшаву біць чалом польскім кныгавыдаўцам.

Біяграфія Багушэвіча складзена на падставе выпадкова ўцалелых фактаў. Скарэй за ўсё, таму што былі такія складныя часы і па-другое не трэба забываць, што ён не стаяў у гэтую пераломную эпоху на раздарожжы. Для яго не існавала пытання, з кім ісці: з дэмакратыяй ці з абаронцамі старых, антынародных парадкаў? Хістання выключаліся. Пры жыцці Багушэвіча на ягоныя зборнікі была надрукавана адна-адзіная рэцэнзія. І часта тыя, хто нават чытаў паэтавы вершы, не ведалі сапраўднага імя аўтара. Бязлітасны час захаваў нам вельмі мала звестак пра Францішка Багушэвіча, але ён, гэты час, і вымераў сапраўднае значення для нашай культуры сціплага судовага следчага, які быў першым у шэрагу вялікіх нацыянальных паэтаў.

Так склалася, што амаль дваццаць год пражыў Францішак Багушэвіч на Украіне. Здараліся тут і радасці і гора. Апошняе пераважала. На Украіне паэт спазнаў і першыя радасці свайго жыцця. У Канатоце ён блізка сышоўся з мінчанкай Габрыэляй Шклённік, якая ў 1847 годзе выйшла за яго замуж. Паэт да канца дзён сваіх захаваў радасныя успаміны аб Украіне і яе таленавітым, працалюбівым і гасцінным народзе.

Сюды, у Нежын, і закінуў лёс аўтара "Дудкі беларускай". Рэпрэсіі царскіх сантрапаў абмінулі Ф.Багушэвіча: ён дзейнічаў у часе паўстання ў тых мясцінах, дзе ніхто асабіста яго не ведаў, таму улады не змаглі сабраць кампраметуючага матэрыялу, але заставацца ў Вільні было небяспечна і паэт палічыў за лепшае з'ехаць з нядрэмнага вока ўлад, які пазіралі на яго скоса і падазронна. Якраз у гэты крытычны перыяд давалося яму сустрэцца з Янам Карлавічам (выдатным польскім філолагам і этнографам, які на працягу доўгага часу вывучаў вусную паэтычную творчасць беларускага народа і жыў па суседству і з якім Багушэвіч да апошніх дзён падтрымліваў блізкія сувязі), які не толькі ад шчырага сэрца паспачуваў бядзе і параіў ехаць у далёкі Нежынскі юрыдычны ліцей, але нават пазычыў грошай на дарогу. Так Ф.Багушэвіч 7 мая 1865 года трапіў на украінскую зямлю – у горад Нежын, дзе яму відаць, былі гарантваны асабістая бяспека і магчымасць набыць жаданую адукацыю. Перад намі афіцыйныя дакументы аб паступленні Францішка Багушэвіча ў гэтую наўчальную установу, якія знаходзяцца у нашым гарадскім архіве. Вось яго уласноручная заява: "Его Превосходительству Господину Директору Нежинского Графа Кушелева-Безбородько и Действительному Статскому Советнику и Кавалеру Егору Павловичу Стеблин-Каменскому Дворянина Франца Казимировича Богусевича

Прошение

Желая ревностно заняться приспособлением себя к Государственной службе по гражданской части, честь имею покорнейше просить его Превосходительство дозволить поступить в число студентов лицея Кушелева-Безбородько, вверенного Вашему Превосходительству.

Присем честь имею представить

- а) Свидетельство Санкт-Петербургского Университета
- б) Копию Указа о дворянстве
- в) Метрическое свидетельство г. Нежин 1865, Мая 7-го дня."

У Францішка Багушэвіча патрабавалі прадставіць пасведчанне аб паводзінах пасля выбыцця з Санкт-Пецяярбурскага універсітету, што ім і было выканана, і 29 мая 1865 года яго залічылі студэнтам ліцея.

Матэрыяльнае становішча бацькоў Францішка Багушэвіча і надалей заставалася, відаць, дрэнным. Інакш ён у снежні 1865 года не пісаў-бы такога прашэння: "Не имея никаких средств к жизни, я положительно не в состоянии продолжить образование на собственный счёт; крайняя моя бедность заставляет меня просить Начальство о назначении стипендии, но для этого необходимо свидетельство Вашего Высочородия о бедности, а посему осмеливаюсь утверждать высочороднейшей просьбой о снабжении меня таковым. При сем честь имею представить засвидетельствование от трех дворян Вашему Высочородию уезда о крайней моей несостоятельности." Нажаль, гэта прашэння не было задаволена. 26 жніўня 1865 года Багушэвіч з Нежына пісаў маці Я.Карлавіча "Толькі нядаўна я атрымаў рэпетытарства на вельмі цяжкіх для мяне умовах, але для Нежына яно даволі добра аплочваецца – за 8 руб. у месяц (бяруць тут студэнты ліцэя і па 3 руб.), чаго ўжо хапае на стол і кватэру, і я задаволены, што не буду ў цяжар людзям, якім і без мяне шмат турбот". Толькі у 1867 годзе яму нарэшце далі стыпендыю.

Як відаць з гадавых ведамасцей, вучыўся Францішак Багушэвіч у ліцэі добра і выпушчаны чыноўнікам "12 класа". Чын гэты даваў права на званьня губернскага сакратара. Цікавым мне здалося прашэння паэта у 1868 годзе, калі ён прасіў выслать дакументы у горад Чарнігаў, якія, на мой погляд, характарызуюць яго як чэснага і добрасумленнага чалавека. Вось яны "Состоя в настоящее время на службе в г.Чернигове, покорнейше прошу Ваше Превосходительство выслать мои документы в г.Чернигов, по жительству моему, в дом Мухи, при чем имею честь присовокупить что если окажутся за мной книги библиотеки Лицея и студенческой, то обязуюсь возвратить их стоимость немедленно".

Скончыўшы ў 1868 годзе ліцэй, Багушэвіч затым каля пятнаццаці год працаваў у судовых органах на Украіне. І толькі прыблізна у сярэдзіне 80-гадоў яму нарэшце трапілася магчымасць зноў вярнуцца на радзіму, у Вільню, дзе Багушэвіч меў службу адваката пры акруговым судзе. Нажаль, мы не ведаем, з якога часу Францішак Багушэвіч пачаў пісаць, але як піша даследнік творчасці паэта Сцяпан Майхровіч "перыяд гэты можна вызначыць больш-менш дакладна. Найбольш верагодна, што гэты былі 1865-1868 гады, калі паэт быў студэнтам Нежынскага юрыдычнага ліцея і як вядома, спачатку пісаў вершы на украінскай мове. Яго актыўная літаратурная творчасць пачалася, бясспрэчна, у гады судовай практыкі ў Канатопе і працягвалася пасля пераезду ў 1884 годзе ў Беларусь." Гэта зцверджае і біограф Багушэвіча, польскі літаратар Напалеон Роўба. Але вершы Багушэвіч у гэты час пакуль не друкуе і значная часціна іх "пропадала в приватних архивах друзів" за сведчаннем Н.Роўбы.

Жывучы на Украіне, Багушэвіч блізка пазнаёміўся з жыццём украінскага народа. "Тут ён набыў сярод сельскага насельніцтва, – успамінае калега Багушэвіча Н.Радзін, – вялікую папулярнасць і любоў. Яго звалі бацькам, добрадзеем, звярталіся да яго за парадамі і дапамогай. Службу ён пакінуў па арыгінальнай прычыне. Аднойчы ён прыцягнуў да адказнасці чалавека, віна якога спачатку здалася яму бясспрэчнай. Потым ён пачаў у ёй сумнявацца, але ўжо было позна. Ён пайшоў да старшыні суда і настойваў на сваім звальненні; ён не мог прымірыцца са сваім сумненнем..."

Багушэвіч быў у захапленні ад перадавай культуры, літаратуры, мовы украінскага народа. Пад уплывам вялікага Шаўчэнкі ён пачаў свае першыя вопыты на украінскай мове. Вось, напрыклад, што расказвае пра паэта адзін з украінскіх інтэлегентаў, Д.Дарашэнка, у доме якога, у Вільні, ён часта бываў: "Вясною 1898 года давялося мне пазнаёміцца з самім Францішкам Багушэвічам. Сталася гэта вось якім спосабам. Раз, вярнуўшыся з свайго

службовага падарожжа некуды ў бок Мінска, бацька з захопленнем расказваў мне аб дужа цікавым знаёмстве... якое завязалася ў яго на чыгунцы". Далей гаворыцца аб тым, што новы знаёмы, "які служыў на Украіне, як судовы следчы ў Чарнігаўшчыне, вельмі добра навучыўся па-украінску і вось цяпер у дарозе ўвесь час гаманіў з бацькам на гэтай мове, апавядаючы шмат цікавага з сваіх успамінаў пра Украіну. Гэта быў Багушэвіч. Новае знаёмства вельмі зацікавіла бацьку. Ён пайшоў да Багушэвіча з візітамі запрасіў яго да нас. І вось праз нескількі дзён прыйшоў да нас увечары пан сярэдняга росту, з падстрыжанай барадой і доўгімі вусамі, з добрымі крыху сумнымі вачыма, які гутарыў ціхаю роўнаю моваю. Разгутарыліся. Я паказаў гасцю "Зорю" (часопіс ліберальнага кірунку. Выдаваўся на украінскай мове ў Львове); відаць яна была гасцю вядома, і ён зразумеў, што значыць факт атрымання забароненага часопісу малым гімназістам дзесьці ў Вільні. Ён пацалаваў мяне ў галаву і сказаў, што кожны чалавек павінен любіць свой народ, шанаваць сваю мову і працаваць дзеля свайго краю. Гэта былі першыя словы, пачутыя мною ў жыцці...ад дарослага, "саліднага" чалавека аб нацыянальным абавязку, і гэтыя словы наўвекі ўрэзаліся ў маю памяць, як свайго роду благаслаўленне ці заповіт. Наш госць пачаў гутарыць аб беларускім народзе...аб цяжкім жыцці гэтага народа, аб заняпадзе ў яго асветы і культуры. Ён прачытаў нам адзін верш – гэта была вядомая яго "Праўда". Чытаў ціхім голасам, памалу, але ў ягоным чытанні было гэтулькі глыбокай любві, гэтулькі пачуцця, гэтулькі глыбокае любві, гэтулькі непадробнае шчырасці, што чытання зрабіла на нас веліказарнае ўражанне. Мы з бацькам былі глыбока ўзрушаны і некалькі часін сядзелі моўчкі. Толькі цяпер зразумелі мы красу беларускага слова. Мы спыніліся: хто-ж аўтар гэтых цудоўных вершаў? Але Багушэвіч не прызнаўся, што гэта ён напісаў іх. Ён прачытаў нам яшчэ некалькі паэзій...яны таксама спадабаліся, як і "Праўда".

Гэтыя вельмі цікавыя біяграфічныя звесткі маюць важнае значэння, перш за ўсё, у тым сэнсе, што ставяць на больш рэальныя асновы і меркаванні аб уплыве, побач з рускай класічнай і украінскай літаратуры на фарміраванне мастацкага таленту маладога Багушэвіча.

Няма нямакага сумнення ў тым, што на Украіне паэт узбагаціў свой жыццёвы вопыт пазнанням народнага жыцця, дасканала авалодаў мовай братняга народа і грунтоўна вувучыў яго літаратуру і мастацтва. Судовая практыка кожны дзень блізка сутыкала яго з прастымі сялянамі, і ён знаходзіў тут шмат агульнага з побытам людзей беларускай вёскі, пераконваючыся, што народныя пакуты не канчаюцца на Беларусі і за яе межамі набываюць часам яшчэ больш жахлівыя праявы. Таму тут, Францішак Багушэвіч прайшоў вельмі павучальную жыццёвую школу, якая мела для яго пісьменніцкай практыкі надзвычай важнае значэння. А на Украіне яму сапраўды было чаму вучыцца, што пераймаць і наследаваць.

Ужо адно імя геніяльнага Шэўчэнкі стварыла цэлую эпоху ў станоўленні новай украінскай літаратуры. "Магчыма, дзе-нібудзь далёка-далёка за межамі радзімы Тараса Шэўчэнкі ідэйная сіла і мастацкая абаяльнасць яго песен – заўважае з гэтага выпадку Майхровіч – ўспрыяліся інакш. Але Францішак Багушэвіч жыў на Украіне, і лёс братняга украінскага народа непасрэдна хваляваў яго. Назвы зборнікаў Ф.Багушэвіча "Дудка беларуская" і "Смык беларускі" ідуць, бяспрэчна ад Шэўчэнкі. Заўсёды, неадступны клопат пра роднае слова вадзіў пяром паэта, калі ён пісаў да сваіх зборнікаў прадмовы, у скупых радках якіх цэлая праграма літаратуры на цэлую эпоху. Перш за ўсё трэба, каб ажыло, каб зайграла ўсімі сваімі фарбамі пад пяром мастакоў беларускае слова, мова родная, "што ўсе мы завём..." "мужыцкай", і так – нічагусенька, як бы так і трэба". Не, так не трэба, – гаворыць Багушэвіч, – несправедліва гэта, вялікая бяда будзе таму народу, тым пісьменнікам, што цураюцца мовы сваёй. "Яно добра, а нават і трэба знаць суседскую мову, але найперш трэба знаць сваю... Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерлі!" Любоў да радзімы, да роднай мовы і літаратуры у Багушэвіча спалучаецца з павагай да нацыянальнай культуры іншых народаў. Яму уласціва разумення духоўных сувязей славянскіх народаў. украінцаў, чэхаў, балгар і іншыя славянскія народы паэт называе "пабрацімамі нашымі". І мне здаецца, хоць прайшло больш за сто год з таго часу, калі выйшлі ў свет зборнікі Багушэвіча, яны і сёння не страцілі сваёй актуальнасці. Багушэвіч здолеў прымусіць па-новаму загучаць беларускую мову – натуральна, гнутка, афарыстычна і прыгожа. Гэта, трэба думаць, каштавала яму найвялікшых намаганняў і намаганняў было б

недастаткова, каб паэт не ведаў, як гавораць беларускія людзі не толькі на Ашмяншчыне, але і дзе-небудзь пад Барысавам, адкуль узяў ён свайго Сымона Рэўку.

Можна са зразумелай упэўненасцю сказаць сёння: не "змоўклі песні тыя, што іграў на дудцы", не забылі паэта і на Украіне. Шчыра па братняму ўшаноўвае памяць выдатнага сына Беларусі украінская зямля. Аб гэтым сведчыць і мемарыяльная дошка, на якой напісана, што з 1865 па 1868 год тут вучыўся выдатны беларускі паэт Францішак Казіміравіч Багушэвіч (дарэчы ў бібліятэцы універсітэта знаходзіцца кніга Сцяпана Александровіча "Незабыўнымі сцежкамі" з уласнаручным подпісам аўтара, які з пісьменнікам Паўлам Кавалёвым прязжалі у Нежін на адкрыццё мемарыяльнай дошкі Францішку Багушэвічу 25 красавіка 1960 года дзе, на мой погляд, вельмі цікава аўтар расказвае пра наш горад, пра свята у нашаму універсітэце). Аб гэтым сведчаць і вуліцы у Нежыне і Канатопе, названыя іменем паэта-дэмакрата і шматлікія публікацыі выкладчыў нашага універсітэту: прафесара Самойленка Г.В., Астаф'ева А.Г., Забарнага А.В. і зусім нядаўна надрукованая стацыя Лысага Ігара – карэспандэнта газеты "Канатопскі край" – "Сын брацкай Беларусі", і кніга беларускага празаіка Васіля Хомченка "Пазнаўшы – затрымаць" (аб канатопскім перыядзе жыцці Багушэвіча), якая вышла у кіевскаму выдаўніцтве мастацкай літаратуры "Дняпро" у перакладзе Міколы Ануфрыччука.

ФІЛОСОФСКА ТАНАТОЛОГІЯ ТА СУЧАСНІ МІФІ ПІЗНАННЯ

Людмила Король (Ніжин, Украіна)

Вся мудрість і всі міркування в нашому світі зводяться в кінцевому результаті до того, щоб навчити нас не боятися смерті.

М.Монтень

Наш час відзначений загостреною увагою до філософської екзистенції. Одним із основних постає й "питання про смерть", що набуває детективного характеру, – і не тільки на рівні мас-медіа. Міцно пов'язана із сучасними моделями теоретичного пошуку, що розташовується на території посткласичного простору, "смерть" постає "індикатором людської автентичності".

Танатологія, що фактично тільки формується (або сформувалася) як самостійна галузь науки, зосереджує увагу на феномені смерті як єдиному об'єкті дослідження, досить специфічному, не адекватному в науковому і культурологічному полі зору. Вона підходить до вирішення проблеми не традиційними методами дослідження, а іншим шляхом, що не має аналогів у всій історії науки Нового часу [10].

Танатологія (від грец. θάνατος – смерть й λόγος – наука) розділ теоретичної й практичної медицини, що вивчає стан організму в стадії патологічного процесу, динаміку й механізми вмирання, безпосередні причини смерті, клінічні, біохімічні й морфологічні прояви поступового припинення життєдіяльності організму [11]. Термін "танатологія" у побут медичної й біологічної науки був уведений за пропозицією І.І.Мечникова. У джерел формування танатології, як науки, стояли видатні вчені М.Л.Биша, Клод Бернар, Р.Вірхов, та інші, що поклали початок вивчення смерті як закономірного завершення життя.

Наукове й філософське самовизначення культурології призвело до постановки й вирішення міждисциплінарних проблем пізнання, серед яких помітно виділилася проблема розуміння смерті, що виражає відношення людини до граничних підстав буття.

Сучасна філософська танатологія базується на принципово соціокультурній орієнтації дослідження смерті. Взаємозв'язок філософського й культурологічного вивчення сутності та розуміння смерті в останні роки проаналізовано в дослідженнях О.В.Деомічева, Д.В.Матяш, М.А.Шенкао. Основні теоретичні питання, помітно розширюються й доповнюються у плані ментально-національної специфіки. Разом з тим, формулюються й принципово нові аспекти танатології. У дослідженнях минулих століть особливий акцент робився на культурно-історичних і філолофсько-методологічних аспектах проблеми. Розвиток танатології поступово змінює природничо-наукові орієнтири на соціокультурні й гуманітарні, подає нові траєкторії руху думки, що реабілітують феномен смерті й культ мертвих, без яких людське існування до кінця

зрозуміти неможливо. З огляду на важливість ідеї смерті для автентичності самосвідомості людини, суспільства, культури, варто розкрити її унікальний цивілізаційний аспект. Очевидно, що відношення людини до життя й смерті становить основу культурологічних універсалій, однак воно не може бути однаковим. Розходження культур полягає в розумінні й сутності життя і смерті, у відношенні до мертвих, в особливостях обрядів і ритуалів, і вони настільки відмінні, що за допомогою них можна судити про типи культурної ідентичності, а це особливо важливо в ситуації поліетнічності, характерної в тому числі й для сучасної України.

Сучасні дослідження різних прошарків науки відзначаються необхідністю зв'язку проблем пізнання з особливостями інтерпретації в конкретному ментальному універсумі. Проблема життя, смерті й безсмертя не може бути поставлена й осмислена без особливої специфіки мислення людини й суспільства й вимагає послідовного дослідження в умовах конкретного культурологічного буття.

Тема смерті є важливою складовою особистісного світобачення, відіграє істотну роль у формуванні світогляду в цілому, відбиває найбільш значимі проблеми людського буття. Потреба людини в самовизначенні неминуче призводить до постановки й вирішення основних питань філософії, що імпліцитно включають тему смерті.

Феномени життя, смерті й безсмертя досить широко представлені в історії західноєвропейської філософії: у поглядах Платона, Епікура, А.Августина, П.Абеляра, М.Монтеня, В.Лейбніца, І.Канта, Г.Гегеля; у філософських вченнях: А.Камю, Ж.-П.Сартра, М.Хайдеггера; у філософії М.Фуко, Ж.Делеза, Ж.Деррида, Ж.Бодрийяра, Е.Левинаса – ідея смерті досягла високого рівня індивідуальної рефлексії та затвердила трансгресивні властивості [11, 12]. Особливістю вітчизняного розуміння життя, смерті й безсмертя довгий час залишалася релігійна іпостась, що склалася спочатку в богословських здобутках К.Туровського, І.Волоцького, Н.Сорського, С.Полоцького та ін., а потім переосмислена у світлі етико-гносеологічної значущості В.Соловйовим, В.Розановим, Н.О.Бердяєвим, Б.П.Вишеславцевим, Н.О.Лоським, С.Л.Франком, П.А.Флоренським [12]. У радянські часи не тільки релігійні й етичні дослідження життя й смерті зазнали різкої критики, але й сама ідея їхнього вивчення була витіснена як неконструктивна й песимістична. Проте, деякі вітчизняні філософи продовжували її вивчення, розуміючи значимість проблеми. У філософії М.М.Бахтіна, В.С.Библера, М.М.Трубнікова, І.Т.Фролова ідея смерті була представлена як смислотворче буття людини, суспільства й культури. Надалі філософські й соціально-гуманітарні аспекти вивчення життя й смерті знайшли своє відбиття у працях О.В.Деомічева, К.Г.Ісупова, Д.В.Матяш, В.Л.Рабиновича, В.М.Розина, М.С.Уварова та ін [12].

Історія розвитку філософської думки (стосовно концептів життя й смерті) в Україні й за кордоном призвела до становлення самостійної галузі знань – філософської танатології, завдання якої зводилися до системного вивчення питань життя й смерті, визначення сутності кожного з понять й особливостей їхнього існування як феноменів культури. Одними з перших на шлях предметного самовизначення філософської танатології стали С.Рязанцев й А.Лаврін, які привернули суспільну увагу до необхідності легалізації публічного дискурса смерті [11]. Поступово коло зацікавлених у науковому й філософському дослідженні названої сфери знань розширилося, до нього ввійшли представники різних наук: Ю.Безсмертний, О.Я.Гуревич, П.С.Гуревич, Б.В.Марков, В.О.Подорога, В.В.Савчук, А.К.Секацький, Г.Л.Тулчинський, М.Ямпольский. Соціальна танатологія, орієнтована на вирішення суспільно значимих проблем в області медицини, політики, права в Європі й Америці, представлена працями С.Грофа, Э.Кюблер-Росс, Р.Моуді, З.Фрейда, Э.Фромма, Д.Хэлифакса, Д.Хамфри, К.Г.Юнга. У цей час створені численні танатологічні центри, які вирішують різні по своїй теоретичній і практичній значимості проблеми, глибоко осмислюють філософські питання, що стосуються людини й суспільства [10].

Безпосередній зв'язок філософського пізнання життя й смерті з важливими соціокультурними проблемами в контексті ментальності виявляються, насамперед, у колективній праці І.К.Лисеєва, В.Л.Рабиновича, В.М.Розина, Л.В.Фесенкова, Е.Н.Шульги та ін., що виявляють пріоритетні теми й підходи до вивчення смерті в культурі. Ментальний вимір проблеми смерті простежується в роботах С.В.Борисова, В.С.Малахова, С.О.Токарева. Дослідження феноменів культури, у тому числі й феномена смерті, з погляду суспільної психології, постають у працях істориків школи "Анналов" – М.Блоку, Л.Февра, Ле Гоффа, Ж.Дюби, методологічна ініціатива яких вплинула на Ф.Арьеса, що створили ментальні моделі розуміння смерті в Європі від Середньовіччя до сьогодення [7, с. 490].

Культуроантропологічний вимір теми смерті й культу мертвих переважно представлено в етнографічних і соціологічних роботах Ф.Боаса, Р.Жирара, К.Леви-Строса, Э.Кассирера, К.Клемена, Б.Маліновського, Э.Тайлора, У.Уорнера, Дж.Фрезера, М.Элиаде, у дослідженнях О.М.Афанасьєва, Е.В.Анічкова, Л.Е.Ванд, М.М.Велецької, А.С.Муратової, Э.В.Помаранчевої, В.Я.Проппа, Б.А.Рибакова, В.Н.Топорова, Г.П.Федотова. Порівняльний аналіз феномену смерті на різних стадіях культуургенеза запропонований С.Д.Домніковим, М.С.Кисельовою, Е.М.Шульгой.

При вивченні танатосу дослідники виділяють різні аспекти: соціокультурні (О.Ігнатів, В.К.Кантор, Е.О.Котеленець), політико-ідеологічні (З.І.Файнбург), психологічні (М.Вебер, Р.Такер, Ф.Помпер, Э.Фромм, Б.Энкер, О.В.Великанова) [12].

Більшість робіт дослідження феномену смерті кваліфікується як окремий вид релігійного шанування без трансформацій аж до світської культури або в доповненні до археологічного матеріалу, як, наприклад, у Ю.О.Смирнова.

Філософія XXI століття змінила основні методологічні підходи в розумінні танатосу.

Феномен смерті займає в сучасній культурі широкий спектр, структурними елементами якого є: філософське поняття смерті, медичні й юридичні критерії смерті, біохімічні процеси старіння й вмирання, психологія сприйняття й ставлення до смерті невиліковно хворих і т.д. Сьогодні неможливо обмежитися історичними дослідженнями похоронних обрядів тієї чи іншої епохи, або розглянути "ідею смерті" в концептах історії філософії й культури, і, на підставі вивчення окремої сфери людської діяльності, робити узагальнення, що претендують на універсальну значимість, як це відбувалося, наприклад, у філософії XIX–XX ст. Проблемне поле феномена смерті розглядається на перетині десятків різних напрямків сучасної науки від вивчення біологічних процесів, які завершуються біологічною смертю до філософсько-теологічних суперечок про зміст й місце смерті в житті людини й суспільства [3, с. 36].

Більше того, смерть стала "альфою й омегою" буття людини. Важливо те, що у сучасних концепціях "смерть" набуває свого особливого значення.

Смерть – страх, джерелом захисту від страху смерті (і, як ми бачимо, неефективним) є нарцисизм сучасної культури, неможливість прийняти невідворотні обмеження й людську долю, властиву кожному. Установка на винятковість пронизує життя сучасної людини, якщо зобразити цю установку в гранично грубій формі, вона зведеться до наступного твердження: "Я не такий, як інші, загальні закони не повинні на мене поширюватися". З нарцисизмом тісно пов'язана ідея всемогутності, омніпотенція – "Смерті й хвороб можна уникнути" [5 с. 47].

Смерть – культивування obsесивно-компульсивних рис особистості – таких як перфекціонізм, високі стандарти, порядок, контроль. Твердження про те, що смерть може наступити в будь-який момент життя, здається сучасній людині, що звикла планувати життя щохвилини, зовсім недоречним, руйнуючим настільки її порядок, що позбавляє необхідного контролю, почуття того, що все йде за планом [5, с. 47; 6, с. 19].

Смерть – екзистенційний вакуум: відсутність мети й змісту життя. Порожнє існування – це вже не життя, а щось проміжне між життям і смертю, щось наближене до смерті. Людське життя постає як сукупність фрагментів часу, наповнене тимчасовими предметними відносинами, де немає цілісності проекту життя, що виникає тільки при сприйнятті й усвідомленні факту кінцівки існування [1, с. 59]. Такий стан М.Хайдеггер визначає як безликість, коли людина не сприймає кінцівки свого існування, своєї смертності. Згідно К.Юнга, головною причиною психічних розладів є блокада процесу індивідуалізації, тобто реалізації своїх сил і здатностей. Провідним конфліктом тут виступає конфлікт між унікальністю кожної людини, його самістю й персоною, або маскою. У випадку блокади процесу індивідуалізації людині не вдається опанувати своїм несвідомим і взяти його під контроль, і тоді архаїчні образи й конфлікти несвідомого можуть заволодіти психікою людини сюди відноситься й страх смерті. Власні деструктивні тенденції, витіснена агресивність нерідко стають джерелом тривоги, у тому числі страху за власне життя та близьких [2, с. 112; 8, с. 490].

Смерть – не перероблений і не інтегрований досвід зіткнення життя зі смертю. "Життя й смерть взаємозалежні; вони існують одночасно, а не послідовно..." [9, с. 34].

Проблема кінцівки людського буття, меж свідомості особистості відступають на периферію філософського аналізу, або перетворюються в позбавлену смислу й реального змісту лінгвістичну гру в поле історико-філософських аналогів. Закономірно, що нові сфери людської культури розвиваються, науковці сперечаються про суть смерті так, нібито дотепер не було написано ні єдиного рядка в цивілізованому світі.

Підбиваючи підсумок короткому екскурсу в просторі діалогу культурології й філософії, зосередженому на осмисленні смертного (кінцевого) буття людини, варто підкреслити, насамперед, що традиційний підхід "убік" смерті вичерпаний. Головний акцент, що пропонує нам сучасний розвиток культури, полягає в наступному: смерть людини неможливо констатувати, залишаючись у межах життєдіяльності механізмів, а потрібно намагатися віднайти нову траєкторію відліку для самоосмислення. І, в той же час, неможливо відшукати зміст смерті/смертного буття людини поза аналізом біологічних/традиційних процесів старіння, умирання й смерті.

Сучасний розвиток філософії, з появою феномена смерті як тривалості, не тільки біологічної, але й соціальної множинності критеріїв, можливо, поставить останню крапку в еkleктичному блуканні сучасної культури в спробах знайти одну єдину відповідь на всі смертні питання людини там, де ця відповідь неможлива. Танатологічні концепції континентальної філософії відкривають принципово нові напрямки дослідження людського буття.

Література

1. Адлер А. Практика й теорія індивідуальної психології. М., Фонд "За економічну зайнятість". 1995. – С. 59.
2. Гаранян Н.Г., Холмогорова А.Б. Интегративная психотерапия тревожных і депресивних розладів на основі когнітивної моделі. МПЖ, 1996, №3, – С. 112–140.
3. Жан Бодрийяр "Символічний обмін і смерть". – М.: "Добросвет" 2000. – С. 33–34.
4. Монтень М. Досвіди. М., "Правда", 1991. – С. 63.
5. Тихонравов Ю.В. Екзистенціальна психологія. М., изд. ЗАТ "Бізнес-школа" Интел-Синтез", 1998. – С. 47.
6. Шиньон Ж.М. Эпидемиология й основні принципи терапії тривожних розладів. Синапс, 1991, №1. – С.15–30.
7. Филипп Арьес, "Человек перед лицом смерти", Москва, "Прогресс-Академия", 1992. – С. 490.
8. Юнг К. Г. Персона – 2 // У сб.: "Психологія самосвідомості", Самара, 2000. Изд. Будинок "Бахарах-М". – С. 543–564.
9. Ялом И. Екзистенціальна психотерапія. – М., изд. "Клас", 1999. – С. 34.
10. <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D0%B8%D1%8F>
11. http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Science/ryazantzev/index.php
12. <http://anthropology.ru/ru/projects/thanatos/net/index.html>

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

АСНОЎНЫЯ СУЧАСНЫЯ НАПРАМКІ ПАЭТЫЧНАЙ ЛІНГВАМЕТАФАРАЛОГІІ Ў АСПЕКЦЕ ВЫВУЧЭННЯ ЎСХОДНЕСЛАВЯНСКІХ МОЎ І ЛІТАРАТУР (матэрыялы да агляду)*

Сергей Кураш, Таццяна Кураш, Алег Равуцкі
(Мазір, Беларусь)

0. Уводзіны

Метафаралогія мастацкай творчасці па колькасці публікацый – самы распрацаваны накірунак навукі аб метафары, якая пачала складацца яшчэ ў антычны час. Між тым, "у самім факце заўсёднага звароту да дадзенай тэмы закладзена і прызнанне яе нявычарпанасці" [1, с. 81]. У гэтым артыкуле робіцца спроба сістэматызаваць асобныя падыходы да лінгвістычнага даследавання паэтычнай метафорыкі, прадстаўленыя ў працах даследчыкаў мовы беларускай, украінскай і рускай літаратуры, і вызначыць пэўныя перспектывы накірунку працягу метафаралагічных пошукаў у сувязі з сучаснымі тэндэнцыямі развіцця лінгвістычнай навукі. Межы артыкула дазваляюць зрабіць агляд толькі найбольш значных прац – перш за ўсё манаграфічных і дысертацыйных даследаванняў, выкананых перш за ўсё ў апошнія гады. Але, нягледзячы на абмежаванасць прапанаванага агляду, мы бачым яго карысным у сэнсе "зверкі курсай", якімі ідзе лінгвістычная навука ў Беларусі, Украіне і Расіі.

1. Агульная характарыстыка напрамкаў даследавання метафары ў русістыцы, украіністыцы і беларусістыцы

Зразумела, што колькасная большасць метафаразнаўчых прац належыць расійскім навукоўцам. Сёння ў расійскай метафаралогіі можна сустрэць практычна ўсе накірункі даследавання метафары: ад традыцыйна-рытарычных да інавацыйных (лінгвапалітычных, нейралінгвістычных, эксперыментальных і інш.). Дастаткова разгалінаванае праблемнае поле прадстаўлена і ў працах украінскіх даследчыкаў. У дачыненні да беларускага метафаралагічнага сектару лінгвістыкі можна зазначыць яго больш фрагментарны характар адносна спектру накірункаў. Тым не менш агульнае тое, што перспектывнасць далейшага даследавання метафарычнага рэсурсу паэтычнай мовы ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве, прапанова новых накірункаў – факт, які бяспрэчна мае месца. Мы разглядаем шэраг напрамкаў у сучаснай метафаралогіі, якія дэманструюць паступовае пашырэнне "межаў дзеяння" феномену метафары.

2. Кантэкстны напрамак

На гэты момант у беларусістыцы, украіністыцы і русістыцы маецца значная колькасць прац, прысвечаных даследаванню паэтычнай метафары з боку моўных адзінак, якія яе кантэкстна афармляюць, – словазлучэнняў, сказаў, ССЦ, тэкстаў. Найбольш дэталёва вывучаныя метафарычныя словаўжыванні ў мінімальних кантэкстах, а таксама з семасіялагічнага пункту гледжання. На матэрыяле рускай паэзіі такія даследаванні выконвалі В.В. Абрацова, Р.А. Арлова, Н.А. Басілая, А.В. Бельскі, Н.А. Купіна, А.І. Лашкевіч, Ю.Л. Лясота, С.Ф. Шакірава (60-80 гг. ХХ ст.) і інш. Мова беларускай паэзіі становілася аб'ектам даследавання ў гэтым аспекце ў працах М.Кавалевай, В.Дз.Старычонка, В.А.Ляшчынскай і інш.; мова ўкраінскай паэзіі – у працах Н.А. Купіной, В.Н. Вовк, Л.Я. Пуставіт, А.А. Вярбіцкай, І.Д. Гажавай і інш.

Шэраг прац прысвечаны разгорнутым метафарычным кантэкстам, уводзяцца і ўдакладняюцца паняцці "складаная метафара", "разгорнутая метафара", "звышфразовае вобразнае адзінства" і інш. (С.А.Фрыдрых, Ю.І.Левін, М.Л.Новікава, А.Р.Пятрова і інш.).

Тэндэнцыя ў працягу даследаванняў гэтага накірунку – пошук спосабаў ускладнення метафоры ў кантэксце, яе канвергенцыі з іншымі відамі тропай і сумежнымі моўнымі

* Даследаванне вядзецца ў межах выканання ДПФІ "Беларуская мова і літаратура" (№ з/р 20062236).

феноменамі (фразеологічними адзінкамі, анамастычнымі адзінкамі, сродкамі гукапісу, рытмам і строфікай і інш.) (Н.А. Кажэўнікава, Н.У.Слухай і інш.). Шэраг прац на гэтую тэму належыць аўтарам гэтага артыкула.

3. Тэкстацэнтрычны напрамак

Наступныя накірунак прадстаўлены працамі, у якіх троп разглядаецца як элемент мастацкага тэксту, аналізуецца яго ўдзел у фарміраванні тэкставых параметраў (структурнага, стылістычнага, жанравага і г.д.). Першыя значныя даследаванні на гэтую тэму зроблены на матэрыяле рускай і замежных моў (А.Р.Пятрова, М.Л.Новікава, Д.Б.Аль-хавікоў і інш.).

У згаданых даследаваннях распрацоўваецца тая галіна тэкстацэнтрычнага падыходу да тропа, якая вывучае апошні як адзін з фактараў тэкстаўтварэння.

У працяг гэтым пошукам быў вылучаны і такі аб'ект вывучэння, як тэксты-тропы, якія складаюць асобны жанр паэзіі. Украінскі літаратуразнаўца Б.П.Іванюк (зараз працуе ў Расіі) у сваёй кандыдацкай дысертацыі [2] паклаў у аснову класіфікацыі тэкстаў-тропаў від тропа і вылучыў такія тыпы тэкстаў, як тэксты-параўнанні, тэксты-метафары, тэксты-алегорыі, тэксты-сімвалы. У доктарскай дысертацыі [3] ён паглыбляе гэтыя свае ідэі і прыходзіць да высновы аб структурна-тыпалагічным падабенстве літаратурнага тэксту і метафары.

4. "Звыштэкставыя" напрамкі

Пераарыентацыя сучаснай лінгвістыкі на антрапацэнтрычную парадыходу, змяшчэнне даследчага вектара ў смежналінгвістычныя накірункі (лінгвакультуралогія, лінгвасеміётыка, псіхалінгвістыка, кагнітыўная лінгвістыка, тэорыя дыскурсу і інш.), ставяць новыя пытанні адносна метафары. У даследаваннях апошняга часу ў разуменні феномену паэтычнай метафары традыцыйныя рыторыка-стылістычныя падыходы (з іх атамарнасцю, пэўным рэдукцыянізмам) ўсё больш саступаюць месца іншай метафаралагічнай метадалогіі, у якасці зыходнага тэзіса якой можна прывесці словы В.М.Целіі: "Застаецца толькі здзіўляцца таму, што... метафара вывучаецца эпизадычна і хутчэй як стылістычны сродак, чым універсальна-лінгвакрэатыўны. Відавочна, прычына гэтага крыецца ў тым, што механізмы метафарычнага працэсу "ўтоеныя", а лінгвістыка пачала апераваць "глыбіннымі" структурамі толькі ў апошнія дзесяцігоддзі" [4, с. 46]. Метафары надаюцца больш значны статус, калі па сутнасці ставіцца знак роўнасці паміж паняццямі "метафара" і "мадэль", "метафара" і "спосаб мыслення" і г.д. Такая дынаміка навуковай рэфлексіі абумоўлена і тэндэнцыямі развіцця самага паэтычнага маўлення, якое за апошняе стагоддзе стала значна больш металагічным, сугестыўным, інтэртэкстуальным. У прыватнасці, у працах Ж. Вардзелашвілі і З.А. Хахаловай і некаторых іншых даследчыкаў катэгорыя метафарычнасці мовы вылучаецца ў якасці асаблівай моўнай катэгорыі, а метафарызацыя характарызуецца як адна з моўных універсальных.

Найбольш поўнае даследаванне метафары з пункту гледжання яе ўніверсальнасці ў сістэме мовы і маўленні, падрабязны аналіз гісторыі метафаралагічнага напрамку ў лінгвістыцы належыць сучаснаму расійскаму даследчыку В.М.Лагута [5].

Сучасныя даследчыкі ўсё часцей звяртаюцца і да такіх аспектаў, як "метафара і культура", "метафара і кагніцыя", "метафары і дыкурс" (Н.Д.Аруцюнава, А.М.Баранаў, В.А.Маслава і інш.).

Аналізуюцца псіхалагічныя, нейрафізіялагічныя аспекты метафары. Фундаментальныя працы на гэтую тэму належаць Р.В.Якабсону, Т.У.Чарнігаўскай, Ю.М.Лотману, В.А.Пішчальнікавай, В.А.Стараселец і інш.

Вынікі гэтых даследаванняў дапамагаюць глыбей растлумачыць "роднасць" метафары і мастацкага, у прыватнасці, паэтычнага стылю.

У украіністыцы акрэслены накірунак прадстаўлены працамі Т.Я.Кіс (лінгвакультуралагічны аспект), А.А.Паповай (кагнітыўны аспект), А.А.Балабан (універсалагічны аспект), Т.В.Дзярках (метамоўны аспект), Н.У.Лобур (антрапацэнтрычны аспект), Ю.В.Цімашэнка (лінгвафіласофскі аспект) і інш.

Тэарэтыка-метадалагічны падмурак для аналагічных даследаванняў у сучасным беларускім мовазнаўстве складаюць працы В.Дз.Старычонка, В.А.Маславай, М.І.Канюш-кевіч, І.Э.Ратнікавай, але ўсё ж у беларусістыцы на гэты момант больш пашыраныя традыцыйныя напрамкі вывучэння паэтычнага метафарыкону. Зыходзячы з гэтага, мы ў межах выканання навуковай тэмы "Трапеічнае мадэляванне паэтычнай карціны свету: семіятычны, стылістычны, лінгвакультуралагічны і лінгвадыдактычны аспекты", якая ўключана ў Дзяржаўную праграму фундаментальных даследаванняў "Беларуская мова і літаратура", далей распрацоўваем гэтую праблему ў названых напрамках, у прыватнасці – у дыскурсіўна-семіятычным. Асноўнымі палажэннямі гэтага падыходу з'яўляюцца наступныя.

1. Мастацкі тэкст – гэта метафара рэчаіснасці, а метафара – гэта прынцып погляду на

свет сродкамі тэксту. З гэтага вынікае, што мастацкі тэкст ізамарфічна, семіятычна роднасны метафары, як метафарычнае па сваёй прыродзе мастацкае мысленне. Эксплікацыя гэтага падабенства найбольш яскрава назіраецца ў тэкстах-метафарах.

2. Дыскурсіўнае "жыццё" тэксту мае месца ў прасторы семіясферы (Ю.М.Лотман). Адзначым дзве асноўныя, на наш погляд, праявы ўзаемадзеяння ПТ і семіясферы культуры: "тэкст – моўны універсум" і "тэкст – інтэртэкставы універсум".

Метафорыка, звязаная з першым тыпам узаемаадносін ("тэкст – мова"), можа быць прадстаўленая наступнымі тыпалагічнымі выяўленнямі: 1) Іканічныя адносіны дэнатата і сігніфіката тэксту, г.зн. дубліраванне інфармацыі, прадстаўленай на ўзроўні сэнсаў, канцэптаў, сродкамі фактур, якія адносяцца да фармальнага боку тэксту (рытм, фоніка, марфеміка, сінтаксіс, графіка, кампазіцыя і інш.). У гэтым выпадку можна гаварыць аб метафорыцы ўзаемадзеяння фактур тэксту, што найбольш яскрава ілюструюць тэксты так званых фігурных вершаў. 2) Метафарычнае структураванне ўласна моўных канцэптаў і, перш за ўсё, самога канцэпта "метафара".

3. Своеасаблівай праслойкай паміж дзвюма разгледзенымі вышэй прытэкставымі зонамі дыскурсу выступае інтэртэкст. Адносна дадзенага ўзаемадзеяння таксама выяўляюцца як мінімум дзве спецыфічныя сферы функцыянавання паэтычнай метафорыкі: 1) Падабенства да метафары самога інтэртэксту ў плане іх прагматычнай арыентаванасці на ўзмацненне сэнсавай ёмістасці тэксту. 2) Інтэртэкстуальнасць метафорыкі – ад устойлівага ўжывання ў тэкстах розных аўтараў метафарычных формул-архетыпаў накіраваных *жыццё – дарога (плаванне, арганічны рост і г.д.), смерць – завяданне і г.д.*, – да ўласна інтэртэкставай метафары, якая прадстаўляе сабой "звыштэкставае" функцыянаванне метафарычнага вобразу, паходжанне якога звязана з вядомай крыніцай.

4. Вызначэнне параметраў камунікатыўнай сітуацыі паэтычнага тэксту нагадвае разгаданне метафары: *Я, Ты, Мы, Ён* як фігуранты інфарматыўна-вобразнага кода павінны быць адэкватна інтэрпрэтаваныя ("разгаданыя"), тым больш што ў паэтычным дыскурсе маюць месца розныя формы іх узаема- і пераўвасаблення. Акрамя таго, лексічныя сродкі намінацыі ўдзельнікаў камунікатыўных сітуацый тэкстаў (перш за ўсё займеннікавая лексіка) даволі часта ўваходзяць у склад метафарычных канструкцый.

Такі падыход у сваім практычным ракурсе накіраваны на надзённую для філалогіі і методыкі выкладання славеснасці патрэбу глядзець на троп і трапеічнасць не як на факты ўпрыгожвання, арнаменталізацыі і славеснай эквілібрыстыкі, а як на адзін з найважнейшых семіятычных механізмаў стварэння карціны свету, які ўваходзіць у лік галоўных фактараў тэкстаўтварэння і служыць сродкам рэалізацыі крэатыўных здольнасцяў моцнай моўнай асобы, якой з'яўляецца мастак слова – паэт.

6. Нацыянальна-стылявы напрамак

У кантэксце адзначанага вышэй акрэсліваюцца новыя перспектывы даследавання метафары як аднаго з найважных сродкаў рэпрэзентацыі асобнасных сэнсаў, індывідуальна-аўтарскай і нацыянальнай карціны свету. Спраба растлумачыць "новае", "невядомае" праз "старое", "знаёмае" складае кагнітыўна-лінгва-крэатыўны бок метафарызацыі і – як найвышэйшае ўвасабленне апошняй – здольнасць яе да эўрыстыкі, да самавыяўлення моцнай моўнай асобы, нарэшце, да яе ўплыву на развіццё нацыянальнай мовы.

Асноўныя тэндэнцыі ў развіцці метафарыстыкі рускай мовы знайшлі найбольш поўнае адлюстраванне ў работах Ж.Вардзелашвілі [6], В.П.Масквіна [7], Н.В.Паўловіч [8], Г.М.Склярэўскай [9] і інш.

У комплексным вывучэнні метафарыкону беларускай мовы асабліва роля належыць шматлікім работам прафесара В.Дз.Старычонка, у прыватнасці, нядаўна апублікаванай ім манаграфіі "Метафара ў беларускай мове" [10]. Навукоўцам сістэматызаваны вялікі абсяг канкрэтнага моўнага матэрыялу – метафарызаваных субстантываў – па шэрагу накірункаў. Гэтая праца, безумоўна, стане падмуркам для далейшай распрацоўкі беларускай паэтычнай метафаралогіі і ў іншых напрамках – тэкставым, дыскурсіўным, лінгвапаэтычным, лінгвакультуралагічным і інш.

Яшчэ адзін з апошніх паказальных прыкладаў – манаграфічнае даследаванне метафары Янкі Купалы, выкананае В.А.Ляшчынскай [11]. Суадносячы метафорыку класіка беларускай паэзіі з фактамі нацыянальнай літаратурнай мовы, В.А.Ляшчынская робіць шэраг слушных заўваг і абагульненняў адносна ролі Купалы ў выяўленні патэнцыяльна рэальнага ў мове, у пашырэнні магчымасцей літаратурнай мовы, якім істотна дапамагае метафарызацыя.

Сярод апошніх работ гэтага накірунку ўкраінскіх мовазнаўцаў можна адзначыць дысертацыйнае даследаванне Т.А.Ешчанка, прысвечанае метафары ў сучаснай украінскай паэзіі [12].

Дастаткова шырока прадстаўлены ў сучаснай усходнеславянскай лінгваметафаралогіі ўвогуле даследаванні, прысвечаныя функцыянаванню метафары ў асобных ідыястылях, а таксама ў розных літаратурных жанрах, пlynях, накірунках. Апісанне метафарыкону асобных паэтаў найбольш актыўна вядзецца ў украінскай лінгвістычнай паэтыцы (І.А.Ліба, Н.А.Лысенка, Л.В.Макаранка, Т.П.Матвеева, Л.Ю.Ціха, А.М.Цішчанка і інш.).

Даследавалася метафорыка такіх стыляў і жанраў, як рамантызм (К.В. Гулы), барока (Л.А. Андрыенка), Сярэбраны век (А.А.Ціхамірава), рок-паэзія (М.Б. Шынкарэнкава) і інш.

В шэрагу работ метафара даследавалася ў сувязі з праблемай перакладу мастацкіх твораў (Д.Б.Альховікаў, В.І.Ўчанкаў, І.А.Ліба, М.М.Літвінава, Л.В.Цалка і інш.).

Некаторыя падагульненні

1. Вывучэнне паэтычнай метафары мае працяглую гісторыю, на розных этапах якой надавалася пераважная ўвага тым або іншым аспектам гэтага феномену. Найбольш працяглую традыцыю атрымала вывучэнне метафары як тропа, створанага шляхам неузальнай спалучальнасці лексічных адзінак (і – радзей – граматычнай спалучальнасці), развіцця пераносна-метафарычных значэнняў асобнымі лексемамі. Між тым, асноўная колькасць прац на гэтую тэму прыходзіцца на прошлыя дзесяцігоддзі. У сваіх даследаваннях сучасныя расійскія, украінскія і беларускія метафаралагі ідуць падобнымі курсамі, але трэба зазначыць большую разнастайнасць накірункаў гэтых пошукаў у русістыцы і украіністыцы ў параўнанні з беларускай філалогіяй.

2. У канцы ХХ стагоддзя лінгвістыка і лінгвапаэтыка пачалі аперываваць такімі паняццямі, як "катэгорыя метафарычнасці", "метафара як універсалія", "метафара як мадэль" і інш. Метафара ўсё часцей даследуецца ў кантынууме працягласцей, значна большых, чым словазлучэнне, сказ, фраза і нават чым тэкст. Сярод нядаўна распчатых актуальных накірункаў можна адзначыць далейшае даследаванне метафары як фігуранту звыштэкставага (інтэртэкставага, дыскурсіўнага, інтэркультурнага) быцця.

3. Паколькі метафарычнае мысленне выяўляе ў якасці сваіх дэскрыптараў не толькі індывідуальна-стылёвыя, але таксама нацыянальна-моўныя і наднацыянальныя маркеры, вельмі істотна вызначыць іх моўную спецыфіку ў метафорыцы той або іншай паэзіі, у прыватнасці, выявіць агульнае і асобнае ў метафарычным структураванні светабачання ўсходнеславянскімі нацыянальнымі паэтычнымі сістэмамі – украінскай, беларускай і рускай. Такія даследаванні таксама чакаюць свайго часу.

Літаратура

1. Кулиев Г.Г. Метафора и научное познание. – Баку: Элм, 1987. – 156 с.
2. Иванюк Б.П. Стихотворение-троп как тип художественного целого (на материале произведений Ф.И.Тютчева): дис. ... канд. филол. наук: 10.01.08. – Донецк, 1988. – 186 с.
3. Иванюк Б.П. Метафора і літаратурны твір: структурно-типалогічны, історыко-типалогічны та прагматычны аспекты даследавання (на матэрыялі расійскай літаратуры): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.01.02; 10.01.06 / ІЛ НАН Украіні. – Київ, 1999. – 32 с.
4. Телия В.Н. Номинация // Лингвистический энциклопедический словарь. – М., 1990. – С. 46–47.
5. Лагута О.Н. Метафорология: теоретические аспекты. – Новосибирск: НГУ, 2003. – Ч. 1. – 114 с.
6. Вардзелашвили Ж. Метафорическая картина мира в русском языке: автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.03; Тбилис. гос. ун-т. – Тбилиси, 2002. – 32 с.
7. Москвин В.П. Русская метафора. Очерк семиотической теории. – 2-е изд. – М., 2006. – 184 с.
8. Павлович Н.В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке. – М.: РАН, Ин-т рус. яз., 1995. – 491 с.
9. Складарская Г.Н. Метафора в системе языка. – 2-е изд. – СПб.: СПбГУ, 2004. – 166 с.
10. Старычонок В.Д. Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў. – Мінск: БДПУ, 2007. – 190 с.
11. Ляшчынская В.А. Метафара ў паэзіі Янкі Купалы. – Гомель: УА ГДУ імя Ф. Скарыны, 2003. – 160 с.
12. Еценко Т.А. Метафора в украинській поезії 90-х років ХХ ст.: автореф. дис... канд. филол.н.ук: 10.02.01 / Запорізький держ. ун-т. – Запоріжжя, 2001. – 18 с.

ОСНОВНІ ТЕНДЕНЦІЇ СУЧАСНОГО МОВОЗНАВСТВА

Валентина Бережняк (Ніжин, Україна)

Мовознавство ХХ століття передало ХХІ століттю багату спадщину: традиційна граматики, порівняльно-історичне мовознавство, логічний, психологічний, соціологічний й неограматичний напрямки, структуралізм і знакова теорія мови, типологічне мовознавство і мовні універсалії – ось далеко не повний перелік актуальних проблем сучасної лінгвістики. Однією з тенденцій сучасного мовознавства залишається розширена й поглиблена теоретична й практична розробка цих проблем із застосуванням нових принципів, методів і методик лінгвістичного дослідження, що призводить до глибокої диференціації досліджень навіть усередині кожного з напрямків. Сучасне мовознавство постає перед нами як розгалужена й багатоаспектна плюралістична лінгвістика, що опирається на всі досягнення минулого й містить у собі різні наукові традиції різних епох і поколінь.

Цей процес розвитку науки про мову характеризується ще однією тенденцією – розширенням зв'язків лінгвістики з іншими науками. Уже на ранніх етапах розвитку мовознавства позначився його зв'язок з філософією, логікою, психологією, історією та деякими іншими науками. Сучасне мовознавство розширило й зміцнило зв'язки не тільки з відзначеними науками, але й із рядом інших гуманітарних, природничих і фізико-математичних дисциплін: соціологією, етнографією, географією, молекулярною біологією, біофізикою й біохімією, нейрофізіологією, кібернетикою, математикою, теорією інформаційних систем, теоретичною фізикою і т.д. Ця тенденція сприяла виникненню на стику наук нових лінгвістичних дисциплін: соціолінгвістики, етнолінгвістики, лінгвогеографії, нейролінгвістики, математичної лінгвістики, інженерної лінгвістики, лінгвосеміотики і под. Така спеціалізація наукових досліджень викликає до життя ще одну тенденцію – прагнення до інтеграції наукових досліджень і до осмислення їхніх результатів у рамках загальної теорії науки.

Усередині мовознавства тенденція об'єднання різних шкіл і напрямків у рамках загальної теорії мови позначилася ще в 60-і роки ХХ століття. Про необхідність інтеграції говорилося вже в 1962 р. у Кембриджі (США) на ІХ Міжнародному конгресі лінгвістів. У конкретних дослідженнях найбільш яскраво ця тенденція виявилася у поживленні інтересу до лінгвістичних універсалій (Є. Курилович, А.Мартіні, Р.Якобсон та ін.), у переконанні в тім, що за вражаючим різноманіттям мов світу приховані загальні для всіх властивості. Думка про те, що при всіх відмінностях мов вони створені ніби за єдиним зразком, стала домінуючою в загальній теорії мови. Пошуки цього зразка, єдиної внутрішньої структури мови виявилися тісно пов'язаними з головною тенденцією сучасної фундаментальної науки – пошуком несуперечливої основи світобудови й створенням на її базі загальної теорії науки.

У сучасній фундаментальній математиці й фізиці єдиних теорій є загальноприйнятим уявлення про те, що в основі світобудови повинна бути геометрична фігура. Один із засновників квантової механіки, лауреат Нобелівської премії, австрійський фізик-теоретик Е.Шредінгер (1887–1961) пише: "В ейнштейнівській теорії гравітації уявлення про матерію і її динамічні взаємодії базується на понятті геометричної структури, внутрішньо властивої просторово-тимчасовому континууму. Ідеальним прагненням цієї теорії, її кінцевою метою є не що інше як доказ наступного твердження: чотиривимірний континуум, наділений певною внутрішньою геометричною структурою, структурою, яка підлягає певним, властивим їй чисто геометричним законам, повинен являти собою адекватну модель або картину "реального світу навколо нас у просторі й часі" з усім, що він містить, що описує його поведінку як цілого, – картину всіх подій, що розігруються в ньому" [5, с.10].

Ще Платон найвищу можливу красу й найвищу досконалість у побудові світобудови знаходив у п'ятих правильних многогранниках. Відповідно до їх форми він розподіляє їх між основними складовими навколишнього світу, визначивши куб – землі, як найбільш стійкому елементу, тетраедр (правильну трикутну піраміду) – вогню, частини якого гострі, які впроваджуються в усе, октаедр (восьмигранник) – повітря, легкому, рухливому елементу, ікосаедр (двадцятигранник) – воді. Всьому ж світу, на думку Платона, Творець надав форми правильного додекаедра (дванадцятигранника). Великий німецький фізик, лауреат Нобелівської премії В. Гейзенберг (1901–1976) уважав, що для правильного розуміння світобудови потрібно відмовитися від поняття "фундаментальна частка" і замінити його поняттям фундаментальної симетрії, і що потрібно відшукувати не фундаментальні частки, а фундаментальні симетрії, від яких залежить спектр часток й їхня взаємодія. Він думає, що фізика часток інформує нас про фундаментальні структури природи, а не про фундаментальні частки [2, с.149]. Фактично сучасна атомна фізика, на думку В.Гейзен-

берга, зрушира природознавство із матеріалістичного шляху, на якому воно стояло в ХІХ столітті.

Поняття структури стає одним з найпоширеніших у науці ХХІ століття. У фізиці мікросвіту найбільш фундаментальними структурами виявляються різного роду симетрії. Всі явища мікросвіту постають у вигляді симетричної картини, яка виходить з основних принципів квантової теорії поля. Біологія оголошує асиметрію непорушним законом живої природи, уводить принцип комплементарності в структуру генетичного коду. У математиці створюється теорія математичних структур. У психології отримує широкий розвиток концепція структурної психології, відповідно до якої психічні акти завжди виступають у певній цілісній системі, у їхньому взаємному зв'язку й обумовленості. Структуралізм, захопивши й мовознавство, уможливило створення єдиної підстави для порівняння мовних систем. Загальна теорія науки шукає єдину основу для мікросвіту й макросвіту.

Побудова всеосяжної теорії зажадала обмежити певними рамками картину світу сучасної фізики й допустити наявність інших, високих, енергій, їхніх носіїв і джерел. Довелося відмовитися також від найважливіших наочних понять фізики: частка, античастка, поле й т.д. Якщо класична фізика виходить із об'єктивності навколишнього світу, то вже у квантовій теорії така ідеалізація стає неможливою: тут діє принцип невизначеності, коли не всі фізичні величини можуть мати одночасно точні значення, наприклад, координата й імпульс. Закони природи, які встановлює квантова теорія, мають статистичний характер, значення фізичних величин визначаються ймовірністю й дискретністю. Квантові системи описуються хвильовою функцією, що дозволяє через вектор стану описувати системи й знаходити ймовірності: середні значення величин, які характеризують її.

Характеризуючи стан сучасної фізики, В.Гейзенберг висловлює думку, що вона здійснює перехід від принципів Демокріта до принципів ідеаліста Платона. Із цього приводу він зауважує: "Якщо досягнення сучасної фізики елементарних часток порівнювати з якою-небудь із філософій минулого, то мова може йти лише про платонівську філософію" [2, с.173]. На його думку, сучасна фізика з усією визначеністю вирішує питання на користь Платона. Дрібні одиниці матерії є тут не фізичними об'єктами у звичайному змісті слова, а формами, структурами або ідеями (поняттями) у розумінні Платона, про які можна однозначно говорити тільки мовою математики. Єдині теорії в основному й оперують поняттями, втілюючи їх у форми математичної фізики. Більшість фізичних теорій мають як би три стадії втілення: доведення за допомогою фізико-математичного апарату формул; експериментальна перевірка теорій; аналіз отриманих результатів, з'ясування змісту формул й експерименту за допомогою природної мови. Оскільки в умовах Землі сучасні єдині теорії не можуть пройти експериментальну перевірку, то кінцевим результатом усвідомлення їхньої істинності залишається аналіз змісту за допомогою природної мови. Зрештою фізика також змушена покластися на природну мову. А це означає, що в остаточному підсумку фізики прийшли до слова, не усвідомивши, що відповіді необхідно шукати в його структурі, хоча й відзначали величезну роль слова в пізнанні фізичних явищ.

У сучасній науці актуальним залишається вимога повної ясності у викладі теорії й неминуча неточність і недостатність понять для вираження її повного змісту. Мова математики не вирішує всіх проблем, оскільки, з одного боку, вимагає остаточної значеннєвої інтерпретації отриманих результатів за допомогою природної мови, а з іншого боку – залишається незрозумілим, наскільки математична мова може бути застосована до всіх явищ. В. Гейзенберг із цього приводу зауважує: "Ситуація, в якій ми опиняємося в наших спробах "зрозуміти", може призвести до думки, що існуючі в нас засоби вираження взагалі не допускають ясного й недвозначного опису стану речей... В атомній фізиці ми використовуємо досить розвинену математичну мову, що задовольняє всі вимоги Було б, однак, занадто передчасним вимагати, щоб уникнути труднощів, ми обмежилися математичною мовою. Це не вихід, тому що ми не знаємо, наскільки математичну мову застосуємо до явищ. Наука теж змушена зрештою покластися на природну мову, тому що це єдина мова, здатна дати нам упевненість, що ми дійсно осягаємо явища" [2, с.121].

Тут виникає мовний парадокс: з одного боку, мова математики дозволяє найбільш точно, однозначно й несуперечливо описувати різні явища, а з іншого боку – щоб зрозуміти остаточний зміст отриманих результатів, необхідно вдаватися до природної мови з його менш строгим поняттєво-формальним апаратом. До речі, цей парадокс добре відбиває парадокс копенгагенської інтерпретації квантової теорії, що виходить, з одного боку, з положення необхідності описувати експерименти в поняттях класичної фізики, а з іншого боку – з визнання, що ці поняття не точно відповідають природі.

У сучасну фізику фундаментальних досліджень надходять потоком як терміни слова з художньою образністю: кварк (від англ. quark – образ таємничого духу, запозичений з

роману Дж. Джойса "Поминки по Финнегану"; звідси й найменування частки, яка не спостерігається у вільному вигляді й експериментально не виявлена), *аромат, їжак, піна* й ін. Серед п'яти типів кварків, або так званих ароматів, виділяють *зачарований, дивний, чарівний*. І в цьому проявляється своя закономірність – образність фізичної науки наближає її до розгадки глибинних таємниць буття, де фізика й лірика замикаються в одне ціле. Мова як основний і природний інструмент пізнання виявився не тільки головним й останнім прихистком істини для будь-якої науки, але й джерелом, досліджуючи який, стало можливим проникнення в таємні глибини буття [3, с.187]. Найдавніша лінгвістична метафізична ідея про Слово як основу становлення світу як цілого стала науковою реальністю, чому великою мірою сприяли широкі зв'язки лінгвістики з іншими науками. Інакше кажучи, якщо на початку було Слово, то, побудувавши несуперечливу геометричну модель реального слова, можна одержати основу світобудови. У цьому випадку геометрична модель структури слова повинна мати величезну пояснюючу силу й для інших об'єктів мікросвіту й макросвіту. Таким чином, перший крок у побудові загальної теорії мови полягає в одержанні геометричної моделі слова й мови.

Література

1. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М., 1974.
2. Гейзенберг В. Шаги за горизонт. – М., 1987.
3. Гируцкий А. Общее языкознание. – Минск, 2003.
4. Макаров В., Морозов В. В лучах кристалла Земли // Техника молодежи. – № 1. – 1981.
5. Шредингер Э. Пространственно-временная структура Вселенной. – М., 1986.
6. Эйнштейн и философские проблемы физики XX века. – М., 1979.

УКРАИНИЗАЦИЯ ИЛИ РУСИФИКАЦИЯ: К ПРОБЛЕМЕ ДИГЛОССИИ

Людмила Гетман (Нежин, Украина)

Определяя уровень образованности того или иного индивидуума, нередко в качестве одного из главных критериев называют умение человека вступать в межнациональные коммуникации с использованием нескольких языковых кодов. Свободное (или относительно свободное) владение не только родным, но и другими языками способствует успешной коммуникации людей и создаёт благоприятные условия для диалога различных культур. Именно этим фактом во многом и объясняется интерес, который проявляют государственные структуры к тому, какой именно язык чаще всего используется как средство общения и обучения.

Заметим, что вопрос о статусе языка как государственного особенно в многонациональной стране – это в большей степени не лингвистическая, а идеологическая проблема, точнее проблема так называемой "языковой политики". Не секрет, что к решению данного вопроса руководящие лица подходят по-разному. Например, в небольшом европейском государстве Люксембург равными официальными правами обладают немецкий и французский языки, а также летцебургше – диалект, который местные жители называют "люксембургским языком". Показательно, что половина учебных часов в школах этой страны отдана лингвистическим дисциплинам, причём немецкий язык начинает изучаться с 1-го класса, во 2-м классе вводится обучение французскому языку. Обязательным является знакомство с одним из мировых иностранных языков (английским, китайским, русским или другим по выбору ученика).

Иная традиция сложилась в таком мегагосударстве, как Соединённые Штаты Америки. Здесь, как известно, функцию государственного языка выполняет только английский язык, без знания которого не только весьма затруднительно получить высшее образование и престижную, высоко оплачиваемую специальность, но и вообще невозможно стать гражданином США.

Своеобразное положение создалось в республиках бывшего Советского Союза, где во второй половине прошлого столетия сложились реальные условия для формирования так называемого "двуязычия в раннем возрасте". Необходимость в подобном национально-русском и русско-национальном (украинском, белорусском, молдавском, грузинском, казахском и т. п.) двуязычии была продиктована в первую очередь единым политическим, экономическим и в некотором смысле общекультурным пространством, а потому отвечала

как интересам государства, так и потребностям индивидуумов, вступающих довольно часто в диалог с людьми других национальностей.

Однако процесс формирования "коллективного двуязычия" не был до конца завершён. Одной из причин, на наш взгляд, стал просчёт в языковой политике государства. Дело в том, что через средства массовой информации, бюрократический аппарат, в том числе учебных заведений, целенаправленно и официально начала распространяться идея об установлении "социалистического типа двуязычия, базирующегося на равноправных отношениях социалистических наций" [1; 12], а, следовательно, и национальных языков. При этом за русским языком закреплялась особая функция: он провозглашался языком межнационального общения и потому вводился как *обязательный* для изучения в средних и высших учебных заведениях всей страны.

Реальная языковая ситуация конца двадцатого века свидетельствует о том, что на территории Советского Союза (особенно в славянских республиках) во всех сферах деятельности, включая бытовую, активно функционировал русский язык, иногда даже вытесняя родной язык. Все это позволяет говорить о том, что имели место попытки русификации, хотя это официальными источниками открыто и не декларировалось. В этот период двуязычие во всё большей степени приобретает черты диглоссии, если под этим термином понимать "одновременное существование в обществе двух языков или двух форм одного языка, применяемых в разных функциональных сферах и оцениваемых говорящими по шкале "высокий – низкий", "торжественный – обыденный" [2; 37].

Наметившееся функциональное размежевание, когда русский язык доминировал в сфере делопроизводства, науки и публицистики, привело к тому, что, например, белорусы и отчасти украинцы при определении языка обучения для своих детей "добровольно" выбирали язык русский, подтверждая это личным заявлением, кстати говоря, чаще всего также написанным по-русски. Как следствие во многих республиках происходило сокращение национальных школ. Переход преподавания в высших учебных заведениях на русский язык "чиновники от науки" объясняли исключительно прагматическими причинами: доступностью и высоким качеством учебной и справочной русскоязычной литературы по разным отраслям знаний, неразработанностью на родном языке терминосистем и т. п.

Постепенно складывается ситуация, когда в выборе языка (родного *и/или* русского) роль регулятора-переключателя языковых кодов начинают играть уже не столько государство с его стремлением унификации средств языкового общения, сколько сугубо личностные факторы: качество образования, карьерный рост, уровень культуры, идентификация себя как личности определенной национальности, а не как представителя некоего "единого советского народа". Русский и другие национальные языки в советском и особенно в постсоветском пространстве приобретают функцию маркеров, которые, согласно формуле Сократа "*Заговори, чтобы я тебя увидел*", позволяют составить впечатление о человеке как личности.

В конце 90-х годов – времени перелома глобального идеологического и мировоззренческого дискурса – выбираемые коды общения выступают своего рода идеологемами, тем самым дополняя уже упомянутую выше шкалу языковой диглоссии оппозицией "непатриотический (имперский) – патриотический (национально независимый)". Заметим, что указанная оппозиция основывается не на функционально-стилистических, т.е. собственно лингвистических признаках, а на аксиологических показателях, отражающих личностное субъективное восприятие языка. Следует признать, что появление на постсоветском пространстве отрицательной эмоциональной оценки русского языка связано не с самим языком, а с теми отношениями, которые после развала Советского Союза сложились между Россией и новыми национальными государствами (ср. языковую политику, которую проводят правительства Белоруссии и Казахстана, с одной стороны, и бывших прибалтийских республик, с другой).

В Украине, где число русскоговорящих весьма значительно, проблема выбора языкового кода стоит особенно остро. Не случайно поэтому время от времени в украинском политикуме разгораются бурные дискуссии о статусе русского языка. Находятся как сторонники дальнейшего формирования коллективного двуязычия ("*русский язык – второй государственный*"; "*официальный*"; "*региональный*"...), так и те, кто считает позитивным углубление процессов языковой диглоссии, когда массовые профессиональные и официально-деловые коммуникации будут осуществляться исключительно средствами украинского языка, а сфера использования русского языка ограничится индивидуальным бытовым общением в отдельных территориальных группах.

Последний сценарий развития событий вполне вероятен, так как современная коммуникация – это коммуникация "телевизионная", которая, по определению Г.Г.Почепцова, представляет собой "невибірковий засіб..., до якого діти прилучаються при

народженні. Вони отримують моделі поведінки ще до того, як навчаться читати" [3; 21]. Переход теле- и радиовещания на украинский язык, требования, предъявляемые к обязательному дублированию зарубежной кинопродукции, вводимые "квоты" на время звучания русской (русскоязычной) эстрады и тому подобные "государственные акции" – всё это начинает восприниматься некоторыми слоями населения как "украинизация", т. е. определенное ограничение прав человеческой личности (весьма показательны в этом смысле, например, материалы, регулярно публикуемые в разделе "Письма в редакцию" еженедельного украинского общественно-политического журнала "Корреспондент").

Таким образом, как свидетельствует негативный опыт русификации, не до конца обоснованное вмешательство государства в языковые отношения между людьми разных национальностей, совместно проживающих на одной территории, нередко приводит к обострению политической обстановки. Стремление унификации языкового кода вплоть до насильственного навязывания одного языка и нивелирования положительного влияния другого языка практически обречены на неудачу, потому что, как показывает научное изучение речевой коммуникации, "в любом речевом сообществе и в любом существующем языковом коде отсутствует жесткое единообразие; всякий человек входит одновременно в несколько речевых сообществ разного объема; он вносит разнообразие в свой код и сочетает в себе различные коды" [4; 313].

Література

1. Кононенко В.В., Брицын М.А., Ганич Д.И. Русский язык. – К.: Вища школа, 1978.
2. Столярова Л.П., Пристайко Т.С., Попко Л.П., Базовый словарь лингвистических терминов. – К.: Изд-во Государственной академии руководящих кадров культуры и искусства, 2003.
3. Почепцов Г.Г. Теорія комунікацій. – К.: Видавничий центр "Київський університет", 1999.
4. Якобсон Р. Речевая коммуникация // Якобсон Р. Избранные работы. – М.: Прогресс, 1985.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА С БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Надежда Бондарь (Нежин, Украина)

Перевод как практическая деятельность так же древен, как и язык. Даже профессиональный перевод (как деятельность) насчитывает несколько тысячелетий, в то время как теории перевода, переводоведению (лингвистической дисциплине) всего несколько десятков лет. А в теории перевода наименее изученной областью является перевод между близкородственными языками.

При обучении переводу или при осуществлении переводческой деятельности с одного языка на другой важное значение имеет учет родного языка, который может играть как положительную, так и отрицательную роль, нарушая норму или систему другого языка [2, с.52–54]. Из-за расхождения нормы, системы двух языков в сознании переводящего сталкиваются две системы: одна – лучше или хуже усвоенная и доведенная до автоматизма система родного языка; другая – только складывающаяся, несколько непривычная система другого (иностранного) языка. Нарушающее воздействие, которое возникает в результате попеременного использования двух языков, в языкознании принято называть интерференцией, трактуемой как "все изменения в структуре языка, а также в значениях, свойствах и составе его единиц, возникающее вследствие взаимодействия с языком, находящимся с ним в контактной межъязыковой связи" [3, с.61]. Причем интерференция проявляется в значительной степени при переводах с близкородственных языков из-за того, что системы таких языков имеют больше сходств, чем различий.

Согласно одной из классификаций (по способу осуществления), переводы подразделяются на устные, письменные и машинные. Если сравнить интерференцию на письме и в устной речи, то, как доказано практикой, она проявляется в более значительной степени в последнем случае. Уяснение условий проявления интерференции должно помочь и обучающимся иностранному языку, и тем, кто занимается переводческой деятельностью или готовится к ней, не только преодолеть, но и предупредить интерференцию. "Наиболее сильной степенью проявления интерференции являются факты развития изменений типа языкового субстрата, наименее слабой – случаи нарушения речевых норм изучаемого языка" [1, с.9].

Исследования показывают, что интерференция проявляется на всех языковых уровнях: фонетическом, лексико-семантическом, грамматическом (морфологическом, синтаксическом). Каждый из них характеризуется устойчивостью разной степени по отношению к интерференции. Так, по мнению большинства лингвистов, при языковых контактах наиболее устойчивым является морфологическое строение языка, затем фонетическая система и синтаксис. Наиболее подверженной интерференции считают лексику.

В результате исследований различных переводов [4, с.124–130] были определены следующие типичные ошибки, вызванные интерференцией.

Лексико-семантическая интерференция:

- 1) перенос отдельных элементов родного языка в иностранный;
- 2) смещение значения, вызванное явлениями многозначности или омонимии;
- 3) калькирование.

Морфологическая интерференция:

- 1) перенос морфем родного языка в иностранный;
- 2) нарушение валентности;
- 3) перенос грамматических категорий родного языка;
- 4) изменение грамматической функции слова;
- 5) калькирование.

Синтаксическая интерференция:

- 1) нарушение бинарной структуры;
- 2) нарушение порядка слов.

Знание наиболее типичных ошибок позволит уменьшить интерференцию или даже избежать ее в переводческой деятельности, так как появляется возможность заниматься "профилактикой" таких ошибок. Работа по обучению переводческому делу должна постоянно основываться на изучении различий между родным языком и тем, на который или с которого производится перевод (сопоставительная лексика и фразеология, грамматика и стилистика). Разного рода предупредительные упражнения играют большую роль в выработке умений и навыков адекватного перевода с одного языка на другой. Кроме того, частое и обильное чтение текстов различных жанров на иностранном языке способствует появлению так называемого "чувства языка", что поможет устранить интерференцию при переводе с родного или на родной язык.

Литература

1. Баранникова Л.И. Сущность интерференции и специфика ее проявления/ Проблемы двуязычия и многоязычия. – М., 1982.
2. Верещагин Е.М. Психологическая и методическая характеристика двуязычия (билингвизма). – М., 1979.
3. Жлуктенко Ю.А. Лингвистические аспекты двуязычия. – К., 1974.
4. Невмержицкий И.С. Специфика проявления интерференции в естественных и искусственных условиях // Теория и практика перевода. Вып. 6. – К., 1981.

ЕТНОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ МІФОЛОГІЧНИХ НОМІНАЦІЙ В УКРАЇНСЬКОМУ ТА БІЛОРУСЬКОМУ МОВНОМУ ПРОСТОРИ

Алла Кайдаш (Ніжин, Україна)

Етнокультурні стереотипи буттєвості народу значною мірою декодує міфологія. Коло міфопоетичних уявлень створює інформаційний фон для тлумачення культурно маркованого контексту. Залучення етнокультурних знань для інтерпретації міфологічного тексту є обов'язковим у декодуванні національно-ціннісної інформації.

Етнологічний аспект мовного простору українців і білорусів репрезентують міфологічні номінації. На рівні культурних традицій, народних уявлень, звичаїв і вірувань можна простежити специфіку світобачення та світовідчуття східних слов'ян. Ментальні орієнтири широко передаються орнітологічними міфообразами. Так, здавна міфологема "ластівка" перебувала на рівні позитивних асоціацій емотивно-ціннісної шкали національних уявлень східних слов'ян. Предки вірили, що там, де оселиться ця пташка, буде щастя. Саме із цим міфообразом пов'язувалися давні вірування в прихід весни. Народна мораль оберігала ластівок, а тому функціонував ряд заборон стосовно цих пташок: не можна брати ластівок до рук, бо з'явиться ластовиння; не можна руйнувати ластівчине гніздо, бо згорить хата. А

ще цей міфоконцепт був наділений пророчими властивостями: ластівки залишають місцевість у передчутті мору на людей [1, с. 264].

Одвічне людське прагнення бути щасливим закладено також і в орнітологічній міфологемі "ремез". Цей птах у свідомості східних слов'ян пов'язувався з уявленнями про щасливе подружнє життя. Удачею було ремезове гніздечко для юнака, бо засвідчувало те, що молодий хлопець "щасливо одружиться з омріяною нареченою" [1, с. 265].

Давні східнослов'янські уявлення про врожай і добробут пов'язувалися з жайворонком. Предки вважали, що ця пташка бере в дзьобик соломинку й летить до Сонця просити доброго врожаю [1, с. 265].

Із весняною порою асоціювався також образ журавля. Народне повір'я стверджує, що навесні цих птахів слід звати веселиками, побачивши їхній ключ, тоді буде весело й щасливо житися цілий рік, а не журавлями, бо буде журба [1, с. 263]. Цей орнітологічний міфообраз у системі міфологічних поглядів східних слов'ян є медіарним центром, що поєднує антиномічні концепти "життя" і "смерть", оскільки навесні журавлі несуть із Вирію нові душі, що будуть народжені навесні та влітку; а восени забирають із собою грішні душі [1, с. 263-264].

Здавна орнітологічні міфообрази наділялися пророчими властивостями. Із-поміж усіх міфологічних концептів птахів можна виділити дві групи залежно від емотивності функціонального спрямування.

Перша група міфологічних орнітообразів семантично пов'язана з позитивною маркованістю національно-ціннісної шкали давніх уявлень східних слов'ян. Так, соловейко є віщун ом добра та кохання [1, с. 264], сокіл та орел пророкували перемогу над ворогами [1, с. 266]. Божим віщун ом здавна вважався півень, оскільки "він – птах сонця, що своїм співом-гімном будить його" [1, с. 267]. У білоруській язичницькій традиції чітко простежується зв'язок півня не тільки із сонцем, а й із небесним вогнем, тому цей птах "уяўляўся вешчун ом дня і святла" [3, с. 119]. Частина давніх східнослов'янських повір'їв пов'язується із співом півня. Цей птах співає опівночі, проганяючи нечисту силу. Першим співом він відганяє злих духів, другим криком – мерців, а третім – відьом [1, с. 267]. Предки вірили, що небезпечно вирушати в дорогу до співу півня, а, почувши його, можна сміливо збиратися. Ця прикмета відбилася в білоруському вислові "Певень яму заспяваў на дарогу "пра ўдачу" [3, с. 119]. Слов'яни здавна перехід до нової оселі пов'язували з півнем. Запускаючи спочатку в дім цього птаха, вони вірили, що він віджене від будинку нечистиків. Цікаво, що в білорусів аналізований міфообраз уходить до системи передшлюбних і шлюбних обрядів. Зокрема, дівчата, коли гадали на судженого, зверталися до півня, який символізував нареченого. "Дзяўчына ... апоўначы адпраўлялася ў куратнік, вобмацкам брала аднаго з пеўняў і несла яго ў хату, назіраючы пры гэтым, як певень сябе паводзіць: спакойныя паводзіны пеўня прадв'язчалі спакойнага, ўраўнаважанага мужа; наадварот, неспакойны, задзірысты певень "прадказваў" мужа з адпаведнымі якасцямі" [3, с. 120]. На весіллі ж молодяткам дарували півня з побажаннями "шчаслівага шлюбу і дзетанараджэння" [3, с. 120].

"Сорока на своєму довгому хвості приносить новини, а як кричить на хаті або біля хати – будуть гості" [1, с. 267]. Отже, сорока не пророкує чогось недоброго, але разом із тим цей образ семантично є бінарним. З одного боку, ця птаха є захисником домашніх тварин від нечистиків, тому вбиту сороку чіпляли на конюшні; з іншого – у сороку може перетворюватися відьма [3, с. 140] або ж, за народною легендою, сороку створив чорт [1, с. 267]. Така амбівалентність аналізованого міфообразу підкреслюється й зовнішнім виглядом пташки: поєднання білого та чорного кольорів асоціюється з апотропеїчною (захисною) функцією сороки та її зв'язком із нечистиками відповідно.

Ряд прикмет пов'язаний із міфологічним орнітообразом зозулі. Ця птаха віщує весну, пророкує людині добро або зло, кує кількість людських років [1, с. 264]. Предки вірили в те, що зозулі довірені ключі від Вирію, тому вона останньою прилітає звідти та першою летить туди. Кує птаха тільки навесні, від Благовісника до Купала, поки не викинеться ячмінний колос; а тому й уважається провісницею весни. Пророкування добра чи зла пов'язано з уявленнями про те, коли та за яких умов людина почує зозулине "ку-ку": "коли навесні людина вперше почує кування зозулі і має при собі щось дороге та близьке, а в кишені – гроші, то щаститиме їй цілий рік" [1, с. 264], а коли почути кування зозулі до того, як ліс убереться в листя, то буде неврожай, голод і хвороби [3, с. 72]. А ще, зачувши зозулю, людина запитувала в неї, скільки їй років залишилося жити або скільки років чекати весілля (за білоруськими уявленнями) [3, с. 72].

Орнітообраз зозулі в системі міфологічних вірувань давніх слов'ян має чітко виражене фемінізоване походження, а тому зозуля виступає символом "адзіноцтва, нещасливої жаночай долі" [3, с. 72]. Із цим образом пов'язаний мотив метаморфози: у зозулю перетворюється або сестра померлого брата, або проклята матір'ю дівчина, або жінка

трагічно загиблого чоловіка, або одружена з вужем дівчина. Дослідник білоруської міфології В.Коваль зауважує, що негативна маркованість міфообразу зозулі пов'язана з її зовнішньою ознакою – строкатістю (як у сороки та горобця), що засвідчує зв'язок пташки з нечистиками [3, с. 73].

Лелека (бусел, чорногуз) – один із найулюбленіших орнітологічних образів давньослов'янської міфології. Це "птушка, яка приносить щастя, сприяє сямейнаму дабрабыту і дзетанараджэнню" [3, с. 24]. Наші предки вірили, що там, де гніздиться лелека, буде щастя, тому оберігали лелечі оселі, а їх руйнування було під забороною. Якщо ж хтось зруйнує лелече гніздо, то йому птах підпалить хату [1, с. 263]. Узагалі з образом лелеки пов'язувалися життєво важливі сюжети, оскільки цей орнітологічний міфообраз був активним учасником давньослов'янських вірувань, що пророкували заміжжя та народження дітей. "Коли дівчина вперше побачить навесні лелеку, що летить, – того ж року вийде заміж; коли побачить бусла у гнізді – сидітиме ще рік, не прийдуть старости. Молодій жінці, яка недавно замужем, кажуть: "Скоро лелека тобі подарунок принесе". Коли народжується дитина, то батьки кажуть дітям, що то "лелека приніс" [1, с. 263]. Особливе вшанування птахів сонця (як називали лелек) поєднувалося з великим захистом їх, що сприяв виробленню певних табу: не можна руйнувати гніздо, не можна його торкатися й навіть зазірати до нього в той час, коли там знаходяться пташенята [1, с. 263].

Позитивна маркованість властива міфообразу бджоли. Це "сімвал урадливасці, пладароддзя, памнажэння роду" [3, с. 127]. "Бджола вважається райським створінням, занесеним на землю райським Деревом життя" [1, с. 268]. У давньослов'янській міфології бджола трактується як Божа пташка. До неї ставилися так, як і до людини: її вітали на Великдень, із нею спілкувалися, вона брала активну участь у весняному обрядовому дійстві [3, с. 127–128]. Давні слов'яни були переконані, що ця комаха має вплив на здоров'я та життя людини, тому продукт її діяльності – мед – був важливим атрибутом весільної обрядовості. Зокрема, В.Коваль зазначає, що в Україні наречена привозила з батьківського дому хліб та мед, які залишалися в кімнаті в шлюбну ніч, а вранці їх роздавали всім присутнім із побажаннями здоров'я та народження дітей [3, с. 127]. Корисність цієї комахи підтверджується й тією думкою, що "укус бджіл вважається цілющим від деяких хвороб" [1, с. 270].

Друга група міфологічних орнітообразів виявляє негативну маркованість національно-культурної ціннісної шкали. Так, шкідливість горобців постулює В.Войтович: "Горобці завдають значних збитків селянам: псують плоди вишень, клюють пшеничні зерна, п'ють просо, коноплі, соняхи. Восени горобці великими зграями нападають на посіви" [1, с. 265]. Менш категоричним є дослідник білоруської міфології В.Коваль. Аналізуючи негативну функцію цього птаха, яку міфолог пов'язує з такою властивістю, як строкатість, учений зазначає ряд позитивних модусів цієї міфологеми. Одна з характерних ознак цієї пташки – "пастаяннае вярчэнне, рухомасць" [3, с. 37] – сприяла виробленню міфологічного уявлення про бадьорість, енергійність, життєву силу. З образом горобців у білорусів пов'язувався весняний обряд сівби: двох горобців треба ввіймати, забити й спалити, а навесні цей попіл змішували із зерном, що забезпечувало високу врожайність [3, с. 37].

Негативна оцінка емотивно-ціннісної шкали національних уявлень давніх слов'ян давалася міфологічним орнітообразам сови, ворона, сича, пугача, оскільки ці птахи здавна вважалися вісниками чогось недоброго. Наприклад, сова "на свою жертву нападає несподівано і вночі, а тому віщує біду і смерть" [1, с. 266]; "... коли ворон сяде близько хати та тричі закряче – ждати недоброї звістки" [1, с. 266–267].

Давньослов'янська язичницька свідомість наділяла орнітологічні міфообрази міленарними властивостями. Так, наші предки визначали майбутнє за польотом птахів. "У давнину волхви розуміли і брали до уваги швидкість польоту, скільки їх та як летять. Приміром, коли журавлі летять швидко, це вказує на велику бурю, коли летять помалу і тихо – віщують добру погоду. Погана прикмета, коли разом летять два шкідливих птахи; це віщує неспокій та якусь небезпеку" [1, с. 267].

Отже, у давньослов'янській язичницькій системі орнітологічні міфообрази посідали важливе місце. Більшість птахів виконувала функції провісництва чи пророкування, значна частина їх відігравала провідну роль у життєво значущих обрядових дійствах та пов'язувалася з життям людини. Та здавна слов'яни визначили й негативні явища пташиного світу, що й відобразилося на ставленні до окремих птахів – прихильному чи обачному, а також на виробленні певних морально-етичних настанов: одних птахів слід було охороняти (тому й функціонували табу), інших – стерегтися.

Варто зазначити, що майже всі пташині міфообрази позначені ідеєю амбівалентності, тобто поєднання двох протилежних модусів емотивно-ціннісної етнічно-культурної шкали. При цьому переважає позитивний полюс, але негативне начало теж присутнє в таких міфологемах. Скажімо, власне місце на позитивному полюсі ціннісної шкали посідає бджола

(як Божа пташка, символ працьовитості й невтомності), але в бджолиній сім'ї живуть і трутні (негативно маркований образ); один з улюблених міфологічних образів – лелека – змушений збирати різних гадів (тобто прилучений до світу нечистиків). На мовному рівні негативна оцінка відображена й у стійких висловах. Наприклад, традиційно міфообраз півня асоціювався з добродійною функцією цього птаха (своїм співом він проганяє злих духів), але негативно маркована сема помітна у вислові "пустити червоного півня" (що означає "підпалити", а значить і "зробити щось лихе, недобре"); білоруська культурна традиція визначає як позитивне, так і негативне начало міфообразу горобця, а от саме негативну сему постулює вислів "падпусціць вераб'я", що значить "зрабіць непрямнасць каму-небудзь" [3, с. 38].

Два протилежні модуси емотивно-ціннісної шкали давньослов'янської міфосвідомості можна постулювати за кількома ознаками – бінарними опозиціями: 1) користь – шкода, що їх приносить представник пташиного буття людині; 2) добро – зло (що виявляються, зокрема, у функції пророкування).

Оскільки в основі міфу як "життєвої умови будь-якої культури" [2, с. 95] знаходяться архаїчні уявлення давніх слов'ян, то цілком зрозумілим стає зв'язок ментальності з культурним надбанням, відображення життєвих етнокультурних стандартів, моральних орієнтирів, емотивних оцінок у системі міфологічних уявлень, поглядів і вірувань наших предків. О.Тищенко наголошує, що "...мова є невід'ємним складником семіотичної системи культури, в якій вербальні та невербальні знаки відбивають фрагменти національного світогляду, створюють унікальний категоріально-семіотичний код ритуалу – спосіб реконструкції архаїчної моделі світу" [5, с. 194]. Таким чином, міфологічні номінації забезпечують фіксацію та трансляцію культурної спадщини в мовному просторі.

Література

1. Войтович В. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007. – 392 с.
2. Гадамер. Г.Г Актуальность прекрасного. – М.: Искусство, 1991. – 367 с.
3. Коваль У.І. Народныя ўяўленні, павер'і і прыкметы: Даведнік па ўсходнеславянскай міфалогіі. – Гомель: Беларускае Агенцтва навукова-тэхнічнай і дзелавой інфармацыі, 1995. – 180 с.
4. Кононенко В. Символи української мови. – Івано-Франківськ: Плай, 1996. – 269 с.
5. Тищенко О.В. Обрядова семантика у слов'янському мовному просторі. – К.: Видавничий центр КДЛУ, 2000. – 236 с.

СПОНТАННА ПИСЕМНА МОВА В ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЯХ

Сидоренко Тетяна (Ніжин, Україна)

Мова чутливо реагує на кожне нововведення в житті суспільства
М. Панова

Українське суспільство, яке формується сьогодні, пред'являє нові вимоги до комунікативного досвіду людини, зокрема в мережі Інтернет.

Незаперечним є факт, що Інтернет сьогодні – це потужне джерело інформації, яке існує в людському середовищі. Оперативність, швидкість і доступність зв'язку між віддаленими в просторі комунікантами спонукають до використання послуг Інтернету не лише з метою пізнання, але й спілкування.

Розвиваючи положення вітчизняних та зарубіжних учених (А.Баранова, Т.Виноградова, Є.Гончарової, С.Данилюк, А. А.Залізник, М.Назарова, Є.Федосова, О.Шейгал та ін.) про зміну свідомості особи в Інтернеті, формування нового *мережевого способу мислення*, функціонування так званого стилю "Вебліш", що істотно впливає на мовну ситуацію, у статті поставлено мету: дослідити специфіку спілкування за допомогою Інтернет-технологій; описати причини звернення до інтернет-комунікаційного акту; з'ясувати особливості стилю Інтернет-спілкування як матеріалу для породження спонтанної писемної мови.

Актуальність зазначених проблем доводить той факт, що в різних країнах учені спостерігають і досліджують схожі процеси, які відбуваються в природних національних мовах користувачів Інтернету. Навіть в Англії, де практично відсутні іншомовні запозичення інтернет-термінології, учені дійшли думки про необхідність виділення нового

функціонального стилю "Вебліш" ("Web" + "English"), який набрав активного розмаху в XXI ст. [9, с. 31].

У віртуальному світі особа реалізує своє творче "я" значно активніше, оскільки зникають психологічні бар'єри, зумовлені реаліями повсякденного життя. Унікальні можливості для самовираження створюють такі інтерактивні форми спілкування в Інтернеті, як всілякі чати, форуми, різновиди електронної пошти, телеконференції тощо.

У межах типів мережевої комунікації виділяють:

- 1) діалогову комунікацію – off-line та on-line (електронна пошта, ISQ);
- 2) полілогову комунікацію – off-line та on-line (конференції, форуми, ЧАТи).

Інтернет активізує увагу соціумів до загальноновживаних мовних набутоків. Окрім того, комуніканти стають творцями нових вербальних і невербальних засобів спілкування, творять не лише як такий віртуальний простір, але й мову (штучні мови програмування є тільки технологічним інструментом, що забезпечує ефективну роботу мережі, процес взаємодії між учасниками відбувається за допомогою природних мов).

Мовному стилю Інтернет-спілкування властиві свої (визначальні) характеристики:

1. Анонімність. Незважаючи на те, що іноді можна отримати певні відомості анкетного характеру і навіть фотографію співрозмовника, цього недостатньо, щоб адекватно сприйняти особу. У комп'ютерних мережевих комунікаціях також відсутня попередня оцінка партнера за зовнішніми ознаками; прослідковується тенденція до штучних комунікативних дій та їхньої корекції (відпрацьовуються навички спілкування). Унаслідок анонімності й безкарності в мережі, на жаль, спостерігаються й такі негативні прояви (пов'язані зі зниженням психологічного й соціального ризику в процесі спілкування, відсутністю зовнішньої невербальної оцінки), як ненормативність поведінки та певна "безвідповідальність" учасників. Людина в мережі може виявляти велику свободу вчинків (аж до образ, нецензурних висловлювань, сексуальних домагань), оскільки ризик засудження з боку оточуючих мінімальний [4, с. 151].

2. Розроблені комунікативні норми не вимагають ритуалу взаємного представлення співрозмовників, нівелюються соціальні, етнічні, освітні, статеві, вікові, майнові, географічні характеристики партнера [7, с. 124]. Складниками комунікативної ситуації Інтернет-форумів є п'ять типів анонімних комунікантів (адресант, адресат, сторонні й випадкові адресати, модератор) та електричний канал передачі інформації.

3. Можливість сумістити комунікацію й автокомунікацію: тексти, що посилаються іншому, стають доступні й адресату, й адресанту одночасно. Те, що зазвичай рознесено в часі та просторі, в Інтернеті реалізується "тут і зараз".

4. Вагомий вплив на уявлення про співрозмовника відіграє механізм самонавіювання – установка на очікування бажаних якостей у партнері.

5. Добровільність спілкування: користувач за власним бажанням установлює контакти, уникає їх або в будь-який зручний для себе момент перериває.

6. Повідомлення може бути відправлене випадково за іншою адресою помилковим натисненням клавіші чи клацанням миші.

7. Інтернет-тексти, особливо листи, можуть зберігатися тривалий період, тому слід виважено ставитись до їх змісту, особливо в плані образ.

8. Інтернет-залежність. Індивід починає сплутувати реальне життя з віртуальним, що відображається на психічному стані, манерах поведінки і вимагає втручання компетентної в цих питаннях особи (лікаря, товариша).

9. Сфери діяльності в Інтернет-середовищі – пізнавальна, комунікативна та творча, ігрова – нерідко взаємно доповнюють одна одну. Наприклад, граючи в стратегічну гру або навчаючись за комп'ютером, людина може одночасно спілкуватися з товаришами через програму ISQ [1, с. 64].

Причини звернення до Інтернет як комунікативного засобу різні: а) брак у спілкуванні під час реальних контактів. Якщо з'являються умови для задоволення відповідних потреб у житті, користувачі швидко втрачають цікавість до писемної розмовної мови у так званому "невизначеному" середовищі [4, с. 153]; б) можливість проявляти бажані якості, програвати ролі, переживати емоції, які в побуті не реалізуються через ті або інші причини; в) необхідність, пов'язана з професійною діяльністю.

Українська мова існує в Інтернеті в основному в писемному варіанті, але в умовах інтерактивної мережевої комунікації темп мови наближений до усного її різновиду – спонтанної вимови, яка передбачає активне використання невербальних явищ (жестів, міміки, акцентуаційного аспекту, емоційного забарвлення, тембру голосу, його сили, дикції). Комуніканти в інтернет-мережі позбавлені паралінгвістичних (невербальних) засобів. Тож достовірність мовного спілкування стає украй низькою, адже під час природного акту комунікації невербальні складові є визначальними – за підрахунками, приблизно 55%

інформації ми отримуємо за допомогою допоміжних знаків, які супроводжують мовленнєвий контакт [9, с. 76].

Вагомим недоліком є відсутність тіла як такого. Унаслідок чого користувачі не можуть бути взаємно представлені інакше, ніж через тексти. Віртуальні особи поєднуються тільки шляхом писемних повідомлень, які створюються в умовах режиму реального часу та шкільні до впливу спонтанної усної розмовної мови.

Шалене використання послуг Інтернет-комунікації сформувало свої засоби для часткового подолання нагальних проблем. Тенденція до посилення експресивності й збільшення емоційної насиченості в умовах всезагальної клавіатуризації виявляється в текстах на *графічному рівні*:

- за допомогою особливих графічних знаків – смайликів (від англійського "smile" – "посмішка"), які компенсують дефіцит візуального і слухового каналів передачі інформації. Емотикон (смайлик) – символ, група символів (крапка, двокрапка, дефіс тощо) або невеликий малюночок, що надають емоційного забарвлення тексту. Наприклад, якщо набір знаків :-) подумки розвернути на 90° за часовою стрілкою, то можна побачити посмішку. Такий смайлик у кінці речення відразу ж надасть йому привабливості.

Найуживаніші смайлики:

;-)	іронічна, хитра посмішка
:-(незадоволення, смуток
:-?	нерозуміння щойно висловленої думки
:-<	дуже зажурений вираз обличчя
:-	суворість, ствердження

- для вираження тембру й акцентування уваги на висловленому використовується так званий "капс" (від англійського "Caps Lock" – блокування верхнього регістра клавіатури; написання фрази або частини її ЗАГОЛОВНИМИ БУКВАМИ), який повсюдно в мережі трактується як підвищення голосу;

- передача звуку, рухів, здивування, захоплення, переляку замінюється знаковими аналогами – великою кількістю знаків оклику, запитання, повторенням однієї і тієї ж букви, наприклад, багаторазове повторення у фразі *я прийдуууууууу* букви "у" свідчить про те, що адресант обов'язково дотримається своїх намірів і бажає в цьому переконати адресата [6, с. 35].

Суттєвих змін зазнає і *лексичний аспект*. Сленг, вироблений користувачами Інтернет, переходить у загальноживану лексику: panda – "група друзів", forista – "учасник форуму". Тенденція до посилення експресивності виражається на *морфологічному рівні* – активного вжитку набувають суфікси пестливості: *маловастенько, дороговастенько, діловезний* тощо, в основному вживаються дієслова у неозначеній формі. У межах *синтаксичних засобів* найчастотнішим є повтор: *не хочу більше так жити, не хочу чекати від когось допомоги, не хочу засмучувати батьків* (особа дійшла якогось важливого рішення або, навпаки, перебуває у знервованому стані).

Відомо, що напрацьованість граматичних навиків та орфоепічних умінь перевіряється саме на рівні спонтанної мови. До появи Інтернету спонтанна мова проявлялася, як правило, у своїй усній формі, яка була стихійною, нефіксованою, не завжди контрольованою. В Інтернеті спонтанна розмовна усна мова неминуче повинна бути зафіксована у письмовому варіанті. Отже, всі мовні помилки також фіксуються в повідомленні. Формула "особистість = текст" стає в Інтернет-комунікативному просторі аксіомою.

Отже, аналіз особливостей спілкування засобами Інтернет переконує в необхідності проведення подальших досліджень цього лінгвістичного явища.

Специфіка Інтернет-спілкування – це здатність "бути в один і той же час у різних місцях", тобто Інтернету не властива єдність простору і часу, як це притаманно для реального життя, адже можна, сидячи за своїм комп'ютером, спілкуватися з людьми з інших країн, інших часових поясів. З появою мережі Інтернет істотно міняється доля тексту, який прирівнюється до образу людини.

Формування нового стилю в українській мові – стилю інтернет-спілкування – впливає на мовну поведінку суспільства в цілому, розвиток його комунікативного потенціалу.

Література

1. Виноградова Т. Специфіка общення в Интернете // Русская и сопоставительная филология: Лингвокультурологический аспект. – Казань, 2004. – С. 63–67.

2. Гловинская М. Я. Активные процессы в грамматике (на материале инноваций и массовых языковых ошибок) // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). М., 1996.
3. Капанадзе Л.А. Структура и тенденции развития электронных жанров // Жизнь языка. Сборник статей к 80-летию М.В.Панова, Москва, 2001.
4. Коломієць Н.В. Особливості комунікації в інтернеті // Проблеми семантики слова, речення та тексту: Зб. наук, праць. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – Вип. 8. – С. 150–156.
5. Кобзарева Т.Ю. Омонимия и синонимия знаков препинания в русском тексте // Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии. Труды международной конференции М., 2005.
6. Трофимова Г.Н. Языковой вкус Интернет-эпохи в России (функционирование русского языка в Интернете: концептуально-сущностные доминанты): Монография, <http://planeta.gramota.ru/gnt.html>, 2005.
7. Яценко Т. О. Іспаномовний інтернет-дискурс: комунікативно-прагматичний та лінгвостилістичний аспекти (на матеріалі форумів з проблематики родинних стосунків). Дисс.... канд. філол. наук. Київ, 2006. – 198 с.
8. Günther U., Wyss E. E-Mail-Briefe – eine neue Textsorte zwischen Mündlichkeit und Schriftlichkeit // Hess-Lüttich E. (Hg.): Textstrukturen im Medienwandel. Frankfurt am Main: Lang, 1996.
9. Townshend K. E-mail: Using Electronic Communication // Foreign Language Teaching. London: CILT, 1997.

ТРАНСПОНУВАННЯ ПРИЙМЕНИКОВО-ВІДМІНКОВИХ ФОРМ "PRAEN + N_{gen}" З ВИХІДНОЮ СЕМОЮ ЗНАХОДЖЕННЯ ЧОГОСЬ БЕЗ АКЦЕНТУВАННЯ НА КОНКРЕТНІЙ СТОРОНІ ПРЕДМЕТА

Вікторія Хомич (Ніжин, Україна)

В українській мові домінантним засобом вираження місця, неподалік якого знаходиться предмет (із відтінком наближення), є прийменниково-відмінкова форма "біля + N_{gen}" [12, с.38]: "Ну, знайде Зою, а вона *покрутить пальцем біля скроні*" (А.Шкуліпа); "Тоді зійшлись до стаї всі вівчарі і *сіли біля живого вогню...*" (М.Коцюбинський). Вихідна сема реалізується в типовому оточенні при дієслівних одиницях на позначення місцеположення, розташування, перебування, стану, буття, фізичної дії (*був біля поля, зустріти біля вулиці, зацвісти біля криниці, стояти біля млина*).

Зі зміною синтаксичної позиції з типової на нетипову словоформа "біля + N_{gen}" потрапляє в граматичну залежність від субстантива (непохідного іменника) і виконує атрибутивну функцію з тим же лексичним значенням: "А вона *вийшла з сутінок, невисока, сухорлява, з страдно опущеними вниз зморшками біля уст, вогко світячи глибокими чорними очима*" (М.Стельмах); "Великі *дерева біля кладовища* спиняли завію, і сніг лежав тонший, ніж по околиці" (В.Барка); "Мартинчук раптом *встав з ящика з мармеладом і подався до гурту людей біля дверей, звідкіль продиралась до нього його дочка Марічка*" (І. Вільде).

Прийменникова конструкція "біля + N_{gen}" семантично неоднорідна, оскільки охоплює широке коло лексичних значень – це назви: будівель, приміщень та їх частин: "Хатки, *вкриті снігом, присіли до землі, зовсім маленькою здавалась груша біля воріт, на якій вони не раз гойдалися з Платоном*" (П.Панч); "...І [Мина Омелькович], *знаючи художникову слабкість, якось на тополі біля крамнички взявся знаходити його чверткою*" (О.Гончар); "Він *був схожий на єгиптянина біля пірамід*" (Г.Тютюнник); "Людина *біля дверей з мукою розкриває рота, ворухить губами і...*" (І.Багрянний); "Окремо *помітив на столику біля полиці книжечку свіжого видання*" (І.Ле); "Так вони *називали комірку біля кухоньки*" (Ю.Мушкетик); водних середовищ: "Він *тепер думає про те, як найме дачу біля Дінця і літніми ранками буде вудити рибу, і при цих думках настрої його все крацає*" (Г.Тютюнник); міст, сіл: "Шлю я *матері листи в хутір біля Вінниці...*" (С.Олійник); "Ніби *хтось узяв її на долоню і переніс у Вилесок на шлях біля Микулів*" (В.Дрозд); просторових понять: "З *вулиці вийшла на площу, просто до "місіонерської" церкви біля острівка, повернула до горбатих містків через рукава ставу*" (І.Ле); "Тополі *біля колгоспного садка* кинули на мене раптовий холодок, і я *поїхав на їхніх куцях опенькуватих тінях*" (Є.Гуцало); частин людського тіла: "І *зразу як обличчя невідомого подобришало, пом'якшали складки біля рота, і він у здивуванні, ще не зовсім вірячи собі, ступив крок до стіни і похитнувся*" (М. Стельмах); "І, *мабуть, поза власною волею вп'явся поглядом в Огієнка, спостеріг*

сіточку зморшок біля очей і дві різкі риси на худорлявих щоках..." (Ю.Мушкетик).

Із синонімічним значенням виступає применниково-відмінкова форма "побіля + N_{gen}", яка передає дистрибутивний відтінок у позначенні місця, предмета, неподалік від яких перебуває хтось / щось чи реалізується певна дія [24, IV, с. 617]. Обставинна семантика, що є первинною для "побіля + N_{gen}", виражається в приприсудковій позиції: "Не так за славу або неславу (творці завжди на грані двох протилежностей), як за душевний стан свій, за те чудесне свято, що почалося для нього вчора побіля Яузи й триває досі" (В.Шевчук). Розвиток вторинної функції у словоформи "побіля + N_{gen}" є наслідком зовнішньої формально-граматичної нейтралізації й ускладнення семантичних ознак просторовості додатковими атрибутивними ознаками []: "На полицю побіля печі тепло" (В.Шевчук).

Применниково-відмінкова форма "побіля + N_{gen}" може підпорядковуватися не лише непохідним іменникам, а й віддієслівним. Похідні лексеми є результатом трансформації вербально-субстантивного словосполучення в субстантивне [5, 21]. В останніх конструкції "побіля + N_{gen}" функціонує як атрибут із первинною семантикою: "Вічні мандри побіля чужих вознищ ніколи не припинялися..." (Г.Тютюнник).

Залежні іменники позначають, як правило, просторові поняття, конкретні предмети – переважно це назви приміщень, будівель та їх частин, сіл, міст або водних масивів, рослин, дерев: "– В нас гарні зими... – примружившись, сказав Тарас – і мов побачив Дніпро й Поділ з гори побіля монастиря" (В.Шевчук); "А той друзяка з лісу побіля Седнева?" (В.Шевчук); "Григорій, мов сновіда, зійшов з бруківки й сперся плечем, а далі спиною на дуплуватий старий осокір і тут, на стежці побіля дерева, помітив безліч ямок, з яких недавно вилізло щось ледь помітне, утленьке, проте живе, потрібне чи й необхідне природі, світу, вічності" (В. Шевчук).

Вихідною позицією для локативної синтаксеми "коло + N_{gen}" є приприсудкова. У типовій позиції применниково-відмінкова форма "коло + N_{gen}" уживається на позначення особи, предмета, поблизу яких відбувається дія чи хтось / щось знаходиться [24, IV, с. 227]: "Спочила коло святої Лаври, та й пішла собі місця пирогів" (М. Вовчок).

У результаті згортання локативного присудка чи трансформації головного компонента вихідної структури [8, с.171; 18; 19; 21] "коло + N_{gen}" транспонується з типової позиції до присубстантивної і виконує атрибутивну функцію: "А перед будиночком коло в'їзду, мов своєрідний тотем, вмуровано білий камінь, і на ньому теж намальовано бджолу, що мовби сама себе рекламує й запрошує до будиночка мод..." (О.Гончар); Ота розмова коло печі зовсім мені не сподобалась.

До складу залежного компонента входять іменники різної семантики. Переважно – це номінації будівель або їх частин: "Танець докотився до кутків, де кружляла дітвора, і до призьби коло пекарні, де сиділа стариня..." (Леся Українка); "На майдані коло церкви революція іде" (П.Тичина); "Сама й несла в руках до майдану коло клубу" (Є.Гуцало); "Здавалося, безконечно йшов, і все згадував про хатки, що тут були – світлі, мов скарбнички, серед вишневого цвіту; з яскравими грядками чорнобривців і соняшниками коло вікон" (В. Барка); "Ні, все-таки це нічого, той дощ, бо от він уже не йде сьогодні, а тато наказував насипати піском усі стежки коло будинку і ту довгу стежку, що веде до альтанки" (Леся Українка); водних середовищ: "Клен коло озера – в ясній зелені" (П.Загребельний); населених пунктів: "За місяць ждання коло Біловезі сила в Долгорукого зросла неймовірно" (П.Загребельний); "По житу коло Борисполя – повно людей" (О.Довженко).

У типовому оточенні локативні синтаксеми "близько (від) + N_{gen}", "поблизу + N_{gen}", "недалеко (від) + N_{gen}", "неподалік (від) + N_{gen}", указують на місце, предмет, близько якого міститься хтось / щось або відбувається дія [12, с.41-42]. У такій позиції применниково-відмінкові форми виконують обставинну функцію: "Рад був жити близько батька, якого дуже любив і поважав" (І.Франко); "Недалеко від залізничної брами зупинив їх [коней] Іван" (П.Мирний); "Один [партизан] лежав неподалік від школи" (В. Шевчук). Просторова синтаксема "від (од) + N_{gen}" уживається в значенні "біля, коло, недалеко" [24, I, с.551]: "Від берега, під вербами, вода була наче зеленаста" (М. Коцюбинський).

Виконання атрибутивної функції також можливе: "Месер" промчав над ними низько, сипнув коротку чергу – і всю в болото неподалік від Шляху" (В.Шевчук). У присубстантивній позиції применникові конструкції характеризують головні компоненти (власне іменники) за місцем. Причиною зміни функції слід уважати перерозклад семантико-синтаксичних відношень між компонентами базової конструкції [5, 6, 7, 8, 11, 15, 18, 25, 27, 28]: Селище знаходиться поблизу станції → "Дорогі мої, – почала Маша, – я жила в посьолку поблизу залізничної станції" (Ю.Яновський).

У ролі залежних іменників виступають лексеми – назви населених пунктів: "Уперше це

йому відкрилося, зійшло на нього як одкровення, коли стояв на кручі неподалік Монастирища і спрагло пив простори Дніпра, лугів за річкою та с'яво церковних бань на обрії, де Переяслав..." (В.Шевчук); просторових понять: "Хата стара, пригорбилась, а віконниці на ній новісінькі, голубі, так само й паркан від вулиці голубий, з червоними краплинами-візерунками" (О.Гончар); "Празнично шумів ліс на невеликім горбику оддалік села" (І.Франко); "Під якою міцною охороною лежав і в труні Тарас у маленькій Богородично-Рождественській церкві на майдані неподалік від шосе" (О.Іваненко); "Цього разу Ткалич з'явився на дорозі від поля раніше, ніж завжди" (Є.Гуцало); Ота хатина далеко від берега постійно нагадувала мені про мамину ласку; "Він зупинився біля охайного під черепицею будиночка на п'ять чималих вікон в стіні од вулиці, відкинув хвіртку, яка трималася лиш на одній завісі, і дав дорогу гостеві" (В.Шевчук); будівель та їх частин: "У першій кімнаті від кухні, в так званій їдальні, хтось сварився так голосно, що слова вилітали через відчинене вікно аж надвір" (І.Вільде); конкретних предметів: "Сахновський сів на каналі близько стола й закуриє" (А.Головка). Слід указати, що подібні конструкції викликають значні труднощі під час кваліфікації, адже в них простежуються обидва зв'язки – приприсудковий і присубстантивний [14] (*сів близько стола – канала близько стола*). Тому доводиться брати до уваги позицію залежної синтаксеми (в обох випадках – контактна присубстантивна), фразовий наголос (*Сахновський сів / на каналі близько стола й закуриє*), заповненість обставинної позиції (*сів на каналі*), конкретну семантику головного компонента (*канала*). Ураховуючи ці фактори, визначаємо атрибутивні відношення з відтінком локативності.

Словоформи "оддалік + N_{gen}", "віддалік + N_{gen}", "далеко (від) + N_{gen}" позначають перебування, розташування чогось оддалік або на відстані від просторового об'єкта: "Очунявши, підвівся він і походив поодаль від брами – розрухати суглоби і притерплі м'язи" (В.Барка); "Він живе далеко від Бондарів, мало знає їх" (М.Стельмах).

Окрім обставинної, ці конструкції можуть виконувати атрибутивну функцію: Ялинка далеко від лісу стала орієнтиром на час занять для маленького песика; Життя далеко батьків не здавалося раєм для Петра. До складу прийменникових конструкцій уходять лексеми, що позначають збірні назви, суб'єкти дії.

Таким чином, транспозиційні можливості прийменникових конструкцій "praep + N_{gen}" з вихідною семою знаходження чогось без акцентування на конкретній стороні предмета представлені не однаковою мірою. Найменш активними щодо дериваційних змін виступають синтаксеми "близько (від) + N_{gen}", "поблизу + N_{gen}", "недалеко (від) + N_{gen}", "неподалік (від) + N_{gen}", "від (од) + N_{gen}", "оддалік (від) + N_{gen}", "віддалік (від) + N_{gen}", "поодаль (від) + N_{gen}", "далеко (від) + N_{gen}", а найбільш активними – словоформи "біля + N_{gen}", "побіля + N_{gen}", "коло + N_{gen}".

Вихідною позицією для локативних синтаксем є функціонування при дієслівних лексемах стану, руху, власне просторових. Атрибутивна роль зазначених синтаксичних одиниць розвивається в присубстантивній (контактній) позиції при непохідних або похідних іменниках. Похідна функція прийменникових конструкцій кваліфікується як наслідок транспозиційних процесів.

Література

1. Андерш Й.Ф. Сучасні теорії відмінків і завдання дослідників відмінкового синтаксису // Мовознавство. – 1971. – № 1. – С. 19–25.
2. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка. – М.: Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
3. Вихованець І.Р. Прийменникова система української мови. – К.: Наук. думка, 1980. – 286 с.
4. Вихованець І.Р. Семантико-синтаксичні параметри прийменника (на матеріалі східнослов'янських мов) // Мовознавство. – 1986. – № 6. – С. 17–24.
5. Вихованець І.Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. – К.: Наук. думка, 1992. – 222 с.
6. Вихованець І.Р. Родовий відмінок на тлі синтаксичної деривації // Мовознавство. – 1983. – № 2. – С. 65–71.
7. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Русанівський В.М. Семантико-синтаксична структура речення. – К.: Наук. думка, 1983. – 219 с.
8. Городенська К.Г. Деривація синтаксичних одиниць. – К.: Наук. думка, 1991. – 192 с.
9. Грищенко А.П. Обставини // Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К.Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – С. 207–224.
10. Грищенко А.П. Синтаксис // Украинская грамматика / Отв. ред. В.М. Русановский. – К.: Наук. думка, 1986. – С. 252–280.

11. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. – М.: Наука, 1973. – 351 с.
12. Іваненко З.І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. – К.; Одеса: Вища шк., 1981. – 143 с.
13. Колодяжний А.С. Прийменник. – Х.: Вид-во Харків. ун-ту, 1960. – 165 с.
14. Кононенко В.І. Прийменниково-субстантивний комплекс в аспекті синтаксису // Мовознавство. – 1978. – № 3. – С. 3–12.
15. Курилович Е. Очерки по лингвистике: Сб. ст. – М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1962. – 456 с.
16. Мельничук А.С. Порядок слов и синтаксическое членение предложений в славянских языках. – К., 1958. – 97 с.
17. Моренець В.В. Атрибутивні словосполучення у сучасній українській літературній мові: Дис. ...канд. філол. наук / Київський Ордену Леніна державний університет ім. Т.Шевченка. – К., 1963. – 406 с.
18. Мурзин Л.Н. Синтаксическая деривация. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 1974. – 170 с.
19. Пінчук О.Ф. Субстантивні двочленні словосполучення з віддієслівним іменником у ролі головного компонента // Синтаксис словосполучення і простого речення. – К.: Наук. думка, 1975. – С. 170–186.
20. Плющ М.Я. Значення відмінкових форм іменника // УМЛШ. – 1970. – № 8. – С. 23–29.
21. Родніна Л.О. Суфіксальний словотвір іменників у сучасній українській мові // Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 57–75.
22. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1972. – 515 с.
23. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П.Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я.Плющ та ін.; За ред. А.П.Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища школа, 1997. – 493 с.
24. Словник української мови: В 11-томах. – К.: Наук. думка, 1970–1980.
25. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Пер. с франц. И.М.Богуславского, Л.И.Лухт, Б.П.Нарумова, С.Л.Сахно. – М.: Прогресс, 1988. – 655 с.
26. Тимченко Є.К. Функції генетива в южно-русской языковой области. – Варшава: Тип. Варшав. учеб. окр., 1913. – 278 с.
27. Чопик Я.М. Зони атрибутивності у структурі простого речення (семантика і засоби вираження): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.02 / КДПІ ім. О.М.Горького. – К., 1991. – 22 с.
28. Шведова Н.Ю. Активные процессы в современном русском синтаксисе (Словосочетание). – М.: Просвещение, 1966. – 156 с.
29. Шелемеха Г.М. Семантико-синтаксичні функції обставин місця у структурі простого речення: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / УДПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 1996. – 19 с.
30. Явір В.В. Неузгоджені означення, виражені непрямыми відмінками іменників, та їх стилістичні особливості // УМЛШ. – 1975. – № 11. – С. 43–49.

ОБРАЗНО-СЕМАНТИЧНІ СПОСОБИ ФРАЗЕОЛОГІЗАЦІЇ У ТВОРАХ ГРИГОРА ТЮТЮННИКА

Вікторія Бойко, Лариса Давиденко (Ніжин, Україна)

Фразеологізація, тобто процеси зародження, становлення і розвитку фразеологічних одиниць (ФО), є одним із актуальних питань фразеології. Ці процеси неодноразово привертали до себе увагу як вітчизняних, так і зарубіжних мовознавців (В.Виноградов, В.Жуков, Л.Ройзензон, О.Кунін, Л.Скрипник, В.Ужченко, Д.Ужченко, Л.Шевченко та ін.). Так, Л.Ройзензон на основі генетичних джерел визначає три основні типи фразеологізації: 1) власне лінгвістичний, який полягає в переосмисленні, розширенні чи звуженні семантики словоелементів певного виразу; 2) логіко-синтаксичний, що базується на основі реалізації певних логіко-семіотичних фігур; 3) екстралінгвістичний, для якого характерна конденсація словесно-художніх творів малої форми (1; 26).

Серед основних образно-семантичних чинників фразеологізації учені визначають метафору та метонімію.

Метафоризація як процес є результатом переносу знака за подібністю двох понять і ґрунтується на спільній семі, що об'єднує вільний прототип і ФО (2; 104), а метонімізація у

фразеотворенні спостерігається при переносі знака за суміжністю певних двох предметів (явищ), зокрема тих, що перебувають між собою у часовому і просторовому зв'язку, у причинно-наслідкових відношеннях, у різного роду зіставленнях за дотичністю (2; 107).

Під час метафоризації перенесення знака здійснюється за подібністю зорових, слухових, кольорових ознак, на основі найрізноманітніших вражень за внутрішнім зв'язком: *золоті руки, сліпий дощ, загнати на слизьке, піймати на гарячому, хмелем обвитися, ані за холодну воду не братися: Степан одказував їм одне: "Доки не проведу своїх лелек в ирїй, не візьмуся ані за холодну воду!"* ("Кізонька", с.295)³; *І зажив старий міцно, впевнено, як маленька, проте сильна держава: **голими руками не візьмеш*** ("Бовкун", с.252).

Спостереження над функціонуванням фразеологічних одиниць у творах Григора Тютюнника дозволяє виділити чотири основні моделі метафоризації:

1) з неістоти на неістоту: *чорний день, білий світ, чорна робота, золоті гори: А у відпущці занудьгувала... Чи мати вмовила? Чи він **наобіцяв золоті гори?**..* ("Іван Срібний", с.143); *Інколи ловив себе на думці, що йому хочеться **чорного дня** або хоча б його тіні* ("Бовкун", с.252);

2) з особи на предмет: *сліпий дощ, бабине літо: Година стояла, як у **бабине літо*** ("Оддавали Катрю", с.84); *Страх люблю, як на яблуню у спілих яблуках **сліпий дощ** іде...* ("Три плачі над Степаном", с.265);

3) з особи на особу: *як Марко з конопель, Хома невірний і лукавий, товкучий Марко: Старий сутулуватий Свиридович був турботником, **Товкучим Марком**, інженером-трудягою* ("Іван Срібний", с.141);

4) з істоти на особу: *джмелів слухати, черв'ячка заморити, біла ворона: Я раніше, коли села ще не знав, теж, бувало, **заморював черв'ячка** всячиною* ("Степова казка", с.313).

У художньому мовленні Григора Тютюнника вживається ряд фразеологізмів, утворених шляхом метонімізації, яка "спостерігається в різних видах перенесення форми з одного референта на інший на основі суміжності в просторі й часі.., у сфері причиново-наслідкових відношень" (4; 172). Фактичний матеріал ілюструє такі асоціативні лінії метонімічного фразеотворення (за В. Ужченко, Д. Ужченко):

1) простір (місце дії, стану) – його реально-побутові виміри; те, чим він визначається, вимірюється; що в ньому відбувається: *бути під рукою, скільки око згляне, палицею докинути, за морями за горами, під носом, де Макар телят пасе: Кузьмі здавалося, що Донбас десь **за морями та за горами** високими* ("Оддавали Катрю", с.82); *Всі ці високі гості безпреміно зупинилися на ночівлю в Кіндрата Шовкуна (хоч до райцентру **рукою подати**), бо знали напевне, що господар пригостити як слід спроможеться "Гвинт", с.227); А далі простирається така широчінь вод, що **ї оком не зглянеш*** ("Дикий", с.166);

2) дія, стан – їх просторові деталі, пов'язані за дотичністю: *голову прихилити, ноги відкинути, відлягло від серця, іти попереду: Думалося, приведе у двір доброго парубка, та й житимуть на всьому готовому, а їм із жінкою буде до кого на старості **голову прихилити*** ("Оддавали Катрю", с.79); *Жде не дждеться, поки дядько **ноги одкине*** ("Бовкун", с.251); *І враз йому **одлягло од серця**, стало шкода і корови, і жінки, що все вмїла терпіти* ("Оддавали Катрю", с.79);

3) час (темпоральність): *до третїх півнів, день і ніч, з діда й прадїда, до останнього подиху: Він ждав її ледь не **до третїх півнів**, щоб повірити* ("Устим та Оляна", с.274); *Над річкою густо запахло гарячою олією, **день і ніч** біля Кіндратових ворїт не вгавав ярмарковий гармидер* ("Гвинт", с.227);

4) результат дії через спосіб дії: *памороки забити, на вус мотати, підвести під монастир, собак навішати: Слухай і **на вус мотай**. Тут, на землі, не бити не можна* ("Дивак", с.195); *"Покласти на землю – ще **памороки позабиваю!**" – і кинув молодиків на купу висушеного піску для піскострумного апарата* ("Іван Срібний", с.136);

5) рід занять – через предмет, необхідний для цих занять: *ловити рибу в каламутній воді, грати першу скрипку, бути на коні: Можна було б налічити чимало робїт, у яких Свирид Хорошун **правив за першу руку*** ("Бовкун", с.248).

Синекдохічні ФО, що виділяються у межах метонімічних зворотів, також поширені у творах Григора Тютюнника: *ні душі, трудова копїйка, свіжа копїйка, ані пари з уст, як кіт наплакав, ні гугу: В будень на кутку дивись не дивись, а **ні душі**, та ще весною, не побачиш, усі на городах, та по дворах, та по роботах* ("Дикий", с.162); *А дїд ні **гугу**: і за порїг не виходять* ("Тайна вечеря", с.42); *Лука на те **анї пари з уст**: що правда, то правда, а правдї кільця не вправиш...* ("Дикий", с.163).

Григїр Тютюнник майстерно використовує такі ФО, коли прагне продемонструвати всю гаму душевних переживань персонажів, їх емоційний стан, найтонші душевні порухи,

намагається відтворити їх поведінку в тій чи іншій екстремальній ситуації, реакцію на події та навколишній світ. Уживання письменником фразеологізмів засвідчує оригінальність, неповторність його художнього таланту. Творча манера видатного художника слова характеризується багатством і різноманітністю використання ФО; особливість індивідуального стилю виявляється в творчому ставленні до фразеологічного матеріалу. Констатуємо, що значно частіше у творах Григора Тютюнника трапляються ФО, утворені шляхом метафоризації вільних словосполучень, що підтверджує загальноприйняту думку.

Література

1. Ройзензон Л.И. Лекции по общей и русской фразеологии. – Самарканд, 1973.
2. Ужченко В.Д., Авксентьев Л.Г. Українська фразеологія. – Харків, 1990.
3. Цит. за виданням: Тютюнник Григор. Вибрані твори. Оповідання. Повісті. – К., 1981.
4. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови. – К., 2007.
5. Жуков В.П. Русская фразеология. – М., 1986.
6. Гвоздарев Ю.А. Основы русского фразеобразования. – Ростов-на-Дону, 1977.
7. Шевченко Л.Ю. Роль метафори і метонімії у творенні фразеологічних одиниць // УМЛШ. – 1985. – №10.

НАДБУЗЬКО-ПОЛІСЬКА СИСТЕМА ДІАЛЕКТНИХ МІКРОСИСТЕМ ЯК СТРУКТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ПІВНІЧНОУКРАЇНСЬКОЇ МАКРОСИСТЕМИ

Валентина Пащенко (Ніжин, Україна)

Визначення специфіки набузько-поліських говірок становить одне із складних завдань української діалектології. Думки щодо релевантності цього говору, висунені в працях дослідників, починаючи від К.П.Михальчука, (А.Ю.Кримський, В.М.Ганцов, Ф.Т.Жилко, Б.А.Шарпило, С.П.Бевзенко, І.Г.Матвіяс, Й.О.Дзендзелівський, А.М.Залеський, Г.О.Козачук), є дискусійними і лише спонукають до пошуків говіркових реліктів, які б забезпечили доказовість, що підляські говори входять до складу північноукраїнського наріччя.

У науковій літературі надбузько-поліські говори називають підляськими. Підляшшя є ареалом, де співіснували культури слов'ян і балтів, де співіснують мови і культури трьох братніх слов'янських народів: польського, українського і білоруського.

Автохтонне населення Південного Підляшшя та Північного між річками Нарвою і Бугом є українського походження, а населення, що проживає між Нарвою і Бебжею та на схід від міста Гайнівки, є білоруського походження.

Якщо йдеться про Північне Підляшшя, то на території між Бугом і Нарвою проживає нині за приблизними даними близько 100 тисяч україномовного православного населення, яке охоплює повільна асиміляція з польською нацією. Виділення надбузько-поліських говірок у північноукраїнському наріччі пояснюється давнім етнічним зв'язком цієї території з Наддністрянщиною і багатовіковим перебуванням відповідних земель у складі Польщі. Підляські говори тісно пов'язані із західнополіськими.

Усі місцеві говірки, говори і діалекти тягнуть до свого мовного материка – унормованої, кодифікованої загальнонаціональної мови, вищою формою якої є вироблювана віками літературна мова – основа монолітної єдності народу.

Надбузько-поліські говірки побутують на лівобережжі річки Західний Буг, тягнучись уздовж неї смугою 40-50 кілометрів до річки Нарев [1, с.206].

Мовою населення Підляшшя, територія якого простягається від Володави і Острова Люблінського на півдні аж по річку Нарву на півночі у Підляському воєводстві, є український діалект, який українські та білоруські мовознавці називають надбузько-поліським, а польські вчені – підляським. Ця система діалектних мікросистем входить до складу північноукраїнського (поліського) наріччя. Північна межа підляського українського діалекту була підтверджена науковими дослідженнями та мовознавчими картами Польської академії наук.

Український підляський діалект поза Нарвою і на схід від міста Гайнівки межує з білоруськими діалектами.

Надбузько-поліська система діалектних мікросистем багаточисельна. Слід зазначити, що кожне друге-третє село має свою говірку. Усі підляські українські діалектні

мікросистеми можна об'єднати між собою у чотири діалектні системи, а саме: луговицьку, полівицьку, хмацьку та архаїчну.

Група луговицьких говірок тягнеться смугою з-під Володави понад Бугом аж до села Луги. Ця група говірок є найближчою до літературної української мови. Виступає у ній в основному притаманний літературній мові "ікавізм" -чергування [o], [e] з [i]: віл – вола, шість – шести.

Група полівицьких говірок лежить далі на захід від луговицьких говірок на Південному Підляшші та займає широку смугу понад кордоном Польщі з Білоруссю від Мельника над Бугом аж за Дубичи Церковні поблизу Гайнівки на Північному Підляшші. Говірки цієї групи є середньом'які. Інфінітиви у них закінчуються на суфікс *-ти* (робити), а дієслова у множині першої та другої особи на *-і* або на *-ьи* (ходили, ходились). Не виступає тут "ікавізм", хоч у деяких селах біля Мілейчиць, Черемхи і Кліщель у Підляському воєводстві можна почути фрагменти цього фонетичного процесу. Характерним явищем у полівицьких говірках є наявність дифтонгів: [yo] і [je] або [ie]: куонь, сієно, гориєлка.

Хмацька говірка виступає в колишньому Володавському повіті на захід від полівицької говірки. Тягнеться вона смугою від села Русили, см. Подедв'ря нині Парчівського повіту, тобто від півночі до села Горки см. Сосновиця Парчівського повіту і до села Брус Старий Володавського повіту на півдні. Ця говірка є споріднена з полівицькою говіркою, але має своєрідні риси. Виступає тут дифтонг [yo], а у мовленні старших людей – дифтонг [je], так як і в полівицькій говірці. Вона є давньою діалектною мікросистемою, так як архаїчні говірки тяжіють на захід. Характерною ознакою хмацької говірки є те, що її носії говорять: ходиліхмо або рідше ходилісьмо, а не ми ходили. Звідси їх говірку сусіди назвали хмацькою, а носіїв говірки хмаками. Також для цієї говірки характерним є те, що чоловік каже: ходив-ем, а не я ходив, а жінка: ходила-м, а не я ходила. Архаїчні українські говори розташовані далі на захід та північний захід від Бугу і кордону Польщі з Білоруссю. На заході вони зливаються і перемішуються з польською мазурською говіркою, а на півночі, поза Нарвою і на схід від Гайнівки, – з білоруськими говірками. Займали вони колись дуже величезну територію, але вже понад 100 років тому місцевий діалект зник, а на його основі виник своєрідний польський підляський діалект.

Архаїчні говірки побутують ще в Підляському воєводстві на території поміж Більськом Підляським і Гайнівкою і річкою Нарвою на півночі. На такій території, як: на захід від Парчева, на схід від Радзиня Підляського, на схід від Межириччя Підляського, навколо Білої Підляської та від неї на захід, в околицях м. Лосиці, на захід від Сім'ятич і Дорогичина, на південь і схід від Бранська, на південь від Суража у Підляському воєводстві, а також на схід від Седлець і на північний схід від Соколова Підляського та на захід за Соколом Мазовецького воєводства українські архаїчні говірки є вже давно мертві. Група українських архаїчних говірок характеризується м'якістю та дифтонгами [yo], [je] і [ie], хоч у деяких говірках може виступати таке явище, коли давній подовжений [o] не встиг перейти в дифтонг [yo]. Немає тут в основному нахилу вимови [o] до [y], як у луговицьких і полівицьких говірках, тобто "укання". Інфінітиви в групі цих говірок мають суфікс *-ті* (робіті або робиті), а дієслова у множині минулого часу мають закінчення *-і* (ходили або ходили).

Система вокалізму підляських говірок – це та релевантна ланка, яка чітко вказує на їх приналежність до західнополіських говірок, що є структурним компонентом північно-українського наріччя. Система голосних надбузько-поліської системи діалектних систем зберігає найбільше південно-західних особливостей.

Голосна фонема / а / у підляських говірках реалізується у факультативних варіантах. У наголошеній і ненаголошеній позиціях голосний [a] після м'яких приголосних переходить у голосні переднього ряду – найчастіше [e], рідше [i] та [o].

У називному відмінку однини для іменників середнього роду типу знання характерна давня форма на *-е* [жит' :é]. Ця ознака є специфічною для північних говорів, суцільним ареалом виступає також у північній частині середньонадніпрянського і слобожанського (на території Росії) говорів південно-східного наріччя та в південно-західних говорах, за винятком карпатських [4, с.16].

У сучасних надбузько-поліських говірках голосний [e] відповідно до [a] виступає після палаталізованих [д], [т], [н], [з], [с], після сонорних [р], [л] та напівпалаталізованих шиплячих: [курч'é], [ч'és], [душ'е], [д'éдина], [д'éкуйу], [гр'етка], [шул'ék], [с'éду].

Таким чином, зміна голосного [a] після м'яких приголосних щодо варіантності рефлекса і його локалізації у підляських говірках досить строката.

Фонема /о/ переважно у ненаголошеній позиції виявляється у факультативних та позиційних варіантах, але факультативні варіанти домінують, бо це діалектна мова. У ненаголошеній позиції [o] вимовляється у підляських говорах з більшим чи

меншим наближенням до [y]: [гурубѣц'], [бугати'р], [мулудόго]. Це явище характерне й іншим говорам української мови, але воно відбувається лише у позиції перед наголошеними складами з [y] та [i]. У надбузько-поліських говірках "укання" різнопозиційне:

- 1) [дукўпи], [кумў] (кому), [нагудўї], [тумў];
- 2) [сулόма], [кумόра], [дудόму];
- 3) [тув́ар], [куз́а], [пушл́а], [кум́ах'ї], [пушл́а];
- 4) [кум́ед'їа], [вуз'м́е];
- 5) [кулў], [вузўла], [худўла];
- 6) [пул'їно], [суп'їлка], [туб'ї];
- 7) [гулув́а], [кулосόк], [мулудўца], [чулов'їк];
- 8) [пу с́аду], [ду шкóли], [пуд л'їсом], [спуд стóла], [спуд п́ечи].

Сильне "укання" в ненаголошеній позиції наявне не лише в надбузько-поліських, західнополіських, а і в середньополіських говірках [3, с.67].

Для підляських говорів характерне явище "акання", але його характер і ступінь не однакові і залежать від багатьох чинників, як наприклад: [гар'їлка], [раўч́ак], [балóта], [галўпка].

Голосні [е], [и] у ненаголошеній позиції мають позиційні варіанти. Але у підляських говорах голосний [е] може наближатися до [и] і в наголошеній позиціях: [в́исни], (весни), [гли́ї], [лўж'їн'], [сўла], (села). Можна знайти й релікти повної нейтралізації звука [е] із звуком [и]: [мóри], [зил́ен'ї]. Наголешений голосний [и] наближається до [е], а то й повністю ним заступається: [в́едно], [вун́е], [ж́ето], [кул́еска]. Цікаве явище, коли у позиції після [й] ненаголошений [е] вимовляється з наближенням до [i]: [м́айї], [пас'їйш]. Це вже багатство факультативних варіантів.

Рефлекси фонем /y/ у більшості випадках у надбузько-поліській системі діалектних мікросистем пояснюються не говірковою тенденцією, а іншими чинниками, пов'язаними з народною етимологією та морфологічною асиміляцією.

У деяких підляських говірках ще не відбулося злиття давніх [i] та [ы] в один вияв сучасної фонемі / и /. Давній [ы] зберігається після шиплячих, губних, задньоязикових: мышы, жыто, лижы та ін. Відповідно до давнього [и] виступають звуки [i], [и]: [н'їва], [нўва], [ход'їт'ї], [п'їтати], [меш'ї], [м'їло].

У надбузько-поліських говірках виявляються різні ступені пом'якшення і ствердіння приголосних перед давніми [е], [i], а саме:

- 1) повне пом'якшення приголосних на білоруському пограниччі;
- 2) ствердіння тільки губних перед звуком [е] (незалежно від його походження);
- 3) ствердіння всіх приголосних перед [е] і водночас м'якість їх перед [i] – найбільш характерна особливість надбузько-поліських говірок ;
- 4) ствердіння усіх приголосних перед давніми [е] та [i] [2, с.171].

Вокалізм надбузько-поліської системи діалектних мікросистем становить результат поєднання традиційних книжних елементів з живою мовою найширших верств говірки.

Говірка Північного Підляшшя монолітна, відображає своєрідні барви живої мови своєї місцевості.

На початку ХХ ст. дослідники констатували, що дифтонги помітно втрачаються, але на Підляшші ми можемо почути ці релікти, дивуючись їх природі.

Ще й зараз у надбузько-поліських говірках зберігаються дифтонги [yo], [ye], [yi], [ie], які поступово витісняються монофтонгами [y], [и], [i]. Відповідно до етимологічного [o] в новозакритих складах під наголосом виступають здебільшого монофтонги [y], [и], [i], [i'] (кун', вул, кин', вил, кї'н', ві'л, кін', віл та ін.), хоч у надбузько-поліських говірках зустрічаються ще й дифтонги [yo], [ye], [yi], (вуол, муой, вуел, муей, вуіл, куїн' та ін.), які помітно витісняються монофтонгами, зокрема й [ў] (вўл, мўй та ін.). На місці етимологічного [e] в новозакритих складах під наголосом також виступають звичайні монофтонги [y], [ў], [и], а частіше [i] (прин'ўс, прин'ўс, прин'їс, жінка, піч, шїст', с'їм та ін.), хоч у надбузько-поліських говірках зустрічається ще дифтонг [ie] (хміел' та ін.). Давній [h] як у наголошеній, так і в ненаголош. позиції заступається тепер монофтонгом [i] (сн'їг, с'їно, л'їс, л'їсá та ін.), хоч у ненаголошеній позиції може бути й [и] (мишóк, писóк та ін.), проте в ряді говірок, зокрема в деяких північніших і в надбузько-поліських, під наголосом зустрічається ще й дифтонг [ie] чи [ие] (с'їєно, л'їєс, т'їєсто та ін.).

Отже, система голосних надбузько-поліських говірок має свої місцеві особливості, які до певної міри обумовлені впливами волинсько-поліських діалектних рис та південно-волинських і боротьбою останніх із суто північною специфікою. Надбузько-поліські говірки мають спільні риси з холмськими (волинського діалектного типу), наддністрянськими і надсянськими говірками (галицько-буковинського діалекту).

Як бачимо, вокалізм надбузько-поліської системи діалектних мікросистем поєднує в собі традиційні елементи західнополіських, середньополіських, східнополіських говорів, що зазнали змін упродовж історії, та новаторські тенденції, властиві функціонуванню діалектної мови. Цілком природно, що підляські говори найближчі до волинсько-поліських, з якими й складають спільне територіально-мовне утворення. Проте істотну роль у формуванні цього говору відіграли й правобережнополіські та лівобережнополіські говори, що разом структурують північноукраїнську макросистему діалектних систем. Тому цілком правомірно у поліському наріччі ми можемо чітко окреслити четверту поліську систему діалектних мікросистем – надбузько-поліську, поширену на північ від Холма аж до Бугу. Цей діалект має право на існування і належить українській діалектній мові.

Література

1. Бевзенко С.П. Українська діалектологія. – К., 1980. – С.206.
2. Жилко Ф.Т. Нариси з діалектології української мови. – К., 1965. – С. 171.
3. Залеський А.М. Вокалізм південно-західних говорів української мови. – К., 1973.– С.67.
4. Матвіяс І.Г. Діалектна основа вокалізму в українській літературній мові // Мовознавство. – 2004. – №4. – С.16.

КОНЦЕПТ "НАРОД" У ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ 1-ОЇ ПОЛ. ХІХ СТ.

Віра Коваленко (Ніжин, Україна)

Метою роботи є опис фрагменту картини світу східних слов'ян на основі повсякденно-буденного та літературно-художнього осмислення концепту, що номінується лексемою народ у літературному дискурсі 1-ої пол. ХІХ ст.

Сучасні тлумачні словники подають це слово з такими значеннями: Народ-у.ч., кл.-е.

1. Населення держави, жителі країни.
2. Форма національної та етнічної єдності (нація, народність, іноді плем'я).
3. Тільки одн. Взагалі люди, переважно у великій кількості; певна кількість людей, які мають щось спільне (у поведінці або зовнішньому вигляді) [12, с.520], [9, с.300].

Етимологічні словники характеризують лексему народ як загальнослов'янську: "Слово "народ" – загальнослов'янське, старослов'янське "народъ"; болг., серб. і рос. "народ", чеське na'rod, польське narod [8, с.219].

На думку І.Огієнка, першим описав походження й значення цього слова Памва Беринда у своєму Лексиконі 1627р.: "Перше значення слова "народ" було покоління". На час створення Лексикону за лексемою народ закріпилися значення – язукъ, людъ.

Отже, Памва Беринда фіксує тільки загальне значення слова, підтвердивши його синонімами язукъ, людъ [7, с.70].

Насправді ж лексема народ уже в часи Київської Русі була багатозначною, її семантика реалізувалася через різні лексико-тематичні поля, у яких відбита соціальна нерівність людей щодо походження та майнового стану.

"Словарь древнерусского языка (XI-XIVв.в.) "слово людъ дає з такими значеннями:

Люд[иє]-ии с.мн.

1. мн.к человекъ в 1 значенні.
2. Народ, народность, племя.
3. Жители какого-либо места, население страны, княжества, города.
4. Низшие, зависимые слои населения:
 - дѣловые людие-холопы, доставшиеся владельцу по разделу;
 - монастырские людие-люди, находящиеся под покровительством и властью монастыря;
 - пѣяные людие-лица, находящиеся в полной зависимости, холопы;
 - чѣрные людие-непривилегированные слои, население города и деревни, платящие оброки, налоги и отбывающие повинности в пользу государства (князя) [10, с.482–483].

Існувало також слово людинъ, яке мало значення человек, мирянин, прихожанин и простолюдин. Як бачимо, розрізнення значень лексеми людие, яка синонімічна слову

народ, відбувається за допомогою означень (дѣловые, монастырские, пълные, черные, простые).

З розвитком суспільних відносин змінювалися форми залежності між вищими й нижчими станами, але загальне протиставлення залишилося, словники XIX ст. його фіксують. Наприклад, у словнику В.Даля знаходимо таке пояснення лексеми народ:

Народъ-людоѣ, народившийся на извѣстномъ пространствѣ, люди вообще; языкъ, племя, жители страны, говорящие однимъ языкомъ, обыватели государства, страны, состоящие подъ однимъ управлениемъ; чернь, простолюдоѣ, низшие податные сословия; множество людей, толпа [2, с.461].

Найбільший український словник Іпол. XIXст. (автор П.Білецький-Носенко) словосполучення простой народъ подає як синонім до слова поспільство разом зі словом чернь [1, с.294].

Таким чином, у мовній картині світу східних слов'ян концепт "народ" формується різними лексемами. Найважливішим ступенем узагальнення характеризується лексема народ (перше значення лексеми за словником В.Даля). Конкретизація семантики відбувається через слова: чернь простолюдоѣ низшія податные сословия; для України ще й поспільство [14, с.75].

Таку ж функцію виконують означення подлый, черный, простой.

Наприклад, С.Єфремов зауважує, що Котляревський виріс за таких обставин, коли руба стояло питання: за кого руку тягти – чи за свіжовипечене на Україні "благородное дворянство" чи за свіжопоневолений "подлый народъ"? [3, с.280].

Прикметник подлый був дефініцією іменника языкъ (мова) і жанрів літератури, у яких використовувалася народна мова (див. у Ломоносова "подлые комедии") [13, с.88].

Ю.Шевельов у праці про творчість Котляревського пише: "На початку XIX ст. в російській періодичній пресі відбувається дискусія про доцільність чи недоцільність "подлого языка" в творах художньої літератури" [14, с.10].

Отже, віками у свідомості східних слов'ян закріплювалося протиставлення: благородное дворянство, шляхта, панство – чернь, подлый народъ, простолюдие, мужики, хлопья.

І.Огієнко пояснює: "В українській "книжній мові ХУІ-ХУП століть часто вживалося слово "хлоп", що було польським відповідником українського і російського слова "мужик" [8, с.141].

Звернемося до літературного дискурсу I пол. XIXст. У часи Котляревського відкрита критика суспільних вад була ще неможливою, тому в "Енеїді" письменник вдається до ретроспекції, висміюючи вади минулого (як вимагали традиції бурлеску) без чіткої соціальної та національної диференціації. Увага читача спрямовується на традиційно-побутові аспекти народної культури.

Лексема народ вживається кілька разів у загальному значенні. Наприклад:

Ми всі, як бач, народ хрещений,

Волочимся без талану [6, с.41];

Пішов к народу, хоть поблід

З кишені вийнявши півкіпки,

Шпурнув в народ дрібних, як ріпки,;

Щоб тямилу його обід [6, с.55]; Я знаю тамошний народ [6, с.78]:

Синонімом слова народ є лексема плем'я:

Троянське і латинське плем'я... [6, с.123].

Традиційна диференціація суспільства в мовній свідомості українців передавалася антонімічними парами: пани-народ, пани-мужики. Це відбито в тексті поеми:

В присінках всі пани сиділи,

На дворі ж вкруг стояв народ... [6, с.56].

Панів за те там мордували... [6, с.86].

Були пани і мужики... [6, с.88].

У художньому мовленні осмислення концепту народ може відбуватися за допомогою контекстуальної синонімії й антонімії. Цією можливістю скористався Котляревський, описуючи тих, хто має перебувати в раю. Спочатку автор називає представників вищих кіл народу:

Не думай, щоб були чиновні,-

Сівілла сей дала одвіт,-

Або що грошей скрині повні,

Або в яких товстий живіт,

Не ті се, що в цвітних жупанах,

В кармазинах або сап'янах,
 Не ті се, що з книгами в руках...[6, с.98].
 Далі перелічуються смислові складники власне народу:
 Се бідні нищі, навіжені,
 Що дурнями зчисляли їх,
 Старці, хромі, сліпорождени,
 З яких був людський глум і сміх;
 Се, що з порожніми сумками
 Жили голодні під тинами,
 Собак дражнили по дворах...[6, с.98].

Як бачимо, за основу семантичних характеристик береться зовнішній вигляд особи, фізичний стан, майновий статок, місце в суспільстві. Реалізуються ці характеристики за допомогою антонімічних перифраз, що складають дві полярні перифрастично-тематичні групи, їх лексичне наповнення необмежене.

Але, на нашу думку, Котляревський віддає перевагу не авторському художньому осмисленню антитези пани – простий народ, а буденно-побутовому.

Так, у п'єсі "Наталка-Полтавка" народне образне бачення цього протиставлення передається через приказку "Знайся кін з конем, а віл з волом". Розуміння свого місця в суспільстві знаходимо в словах Наталки: "Ви пан, а я сирота; ви багатий, а я бідна, ви возний, а я простого роду: та й то всьому я вам не під пару"[6, с.222].

Маємо смислове розчленування концепту народ, яке реалізується в підтексті без використання самої лексеми через різні лексико-тематичні поля: а)пан, багатий, возний; б)сирота, бідна, простого роду.

У листі до Д.Бантиша-Каменського І.Котляревський на позначення поняття простий народ уживає лексему простолюдини: "Но 1-е: в Полтаве и в смежных городах слова: конь, вол, нож, кот, подол, мост и прочие произносят простолюдины: кинь, вил, ниж... [6, с.285].

Творчість Г.Квітки-Основ'яненка репрезентує різні значення лексеми народ. "Словником мови творів Г.Квітки-Основ'яненка зафіксовано це слово з такими значеннями:

Народ-1.Присутні; 2.Маса людей: а)національно-етнічна єдність; б)трудящий люд; в)натовп; г)покупці; д)соціально нижчий прошарок. Простий народ, бідний народ, біднота [11, с.212].

Так, зі значенням (2. Маса людей: а) національно-етнічна єдність;) знаходимо вживання лексеми народ у таких реченнях:

"Народы, населявшие нынешнюю Харьковскую губернию, большею частью были украинцы"[4, с.84];

"А у такім великім царстві скільки є усякого народу?" [4, с.418].

Але частіше авторський контекст показує станове та майнове протиставлення (пани-простий народ): "Та і не думайте ж, люди добрі, щоб тільки простий народ платив у казну по чому там з душі. Ні. Не тільки ви, платять опріч усіх, платять і купці, та платять і господа, і пани..." [4, с.425].

"А усьому сьому народові, хоч салдатам, хоч мужикам усякого сорту, і купцям, і панам, і судящим" [4, с.419].

Другий приклад репрезентує як загальне значення лексеми народ, так і її семантичне уточнення (формування концепту) через ланцюжок слів, що утворюють певні лексико-семантичні поля, домінантами яких є слова мужики усякого сорту та пани.

Частіше зустрічається антитеза пани-простий народ: "Був товар усякий купецький, що і для панів, і їх жінок, було дечого для простого народу" [5, с.318].

"Простой народ, чернь читают еще немногие" [4, с.338].

У іншому контексті лексема народ (маса людей) конкретизується через ряд слів, що називають людей за професією, майновим станом, походженням, віком: "...стало тепленько, увесь народ з города по празникам руша на Гончарівку. І що то: сидільці позапирають лавки, писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики, свитники, а часом і учителі, і охвицери, і панки, і настоячі пани, і молоді, і вже підтопані, усі ж то лавою йдуть..." [5, с.319].

Як бачимо, це лексико-тематичне поле має відкриту структуру, за потреби його можна розширити.

Г.Квітка-Основ'яненко через різне лексичне наповнення концепту народ передає фрагмент мовної картини світу дворянсько-ліберального середовища 1-ої пол. XIX ст., підтримуючи узаконені норми станового поділу. Так, у повісті "Щира любов" у авторській оповіді про Олексія Таранця (батька героїні) письменник підводить читача до висновку, що багатства можна надбати наполегливою працею, а змінити стан неможливо. Багатий

господар простого походження не рівня пану: "Жив на Гончарівці хазяїн заможний... Не збрехавши можна сказати, що у іншого пана і у половину не було стільки добра, скільки було у сього чоловіка" [5, с.320].

Соціально-етичне протиставлення пани-простий народ автор передає й через мовлення героїні цієї повісті "Галочка... як лягала спати то здихнула і подумала собі: "Чому се пани красивіші від простого народу?" [5, с.317].

Українські письменники дошевченківської епохи уникали розвінчування проблеми кріпосництва, тому в їх творах знаходимо загальне протиставлення лексем пани-народ чи селяни.

Наприклад, Г.Квітка-Основ'яненко звертається до іншої героїні: "Оксано, Оксано! якби ти більше панів знала, ти б сього ніколи не сказала... Ти не знала панів, чи ще лучче – паничів! Не диво їм одурити селянку, що зроду їх не бачила..." [5, с.284].

Є.Гребінка у байці "Пшениця" навіть вимальовує образ порядного, статечного пана, порівнюючи його поведінку з поведінкою простої людини: "Привів мене господь побачить і панів: Мов простий чоловік там інший пан сидів..."

Як свідчить досліджений матеріал, і словники, і літературно-художній контекст 1-ої пол. XIX ст. фіксують багатозначність лексеми народ. Концепт "народ" як певне поняття в системі світоглядних соціально-етичних оцінок східних слов'ян реалізується за допомогою багатьох лексем. Серед них найвищим ступенем узагальнення характеризується лексема народ. Інші лексеми моделюють лексико-тематичні поля, домінантами яких є слова пани-простий народ чи пани-селяни.

Таке протиставлення коментує І.Огієнко: "Коли Україна довгий час була під займанщиною сусідніх народів, і вищі суспільні верстви нашого народу були засимільовані окупантами, то з українського народу загалом залишилося в нас тільки селянство. Таким чином, слово "народ" асоціювалося в нас із селянством, і воно стало синонімом слова "селянство", звідси й прикметник народний змінив своє перше значення ("національний") на селянський" [8, с.220].

У літературно-художньому дискурсі наповнюваність лексико-тематичних полів, що формують концепт "народ" може бути значно ширшою від словникової (перифрази, номінативні словосполучення).

Література

1. Білецький-Носенко П. Словник української мови. – К., 1966
2. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка: Т.1–4 – М., 1981–1982. – Т.2: И-О.
3. Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К., 1995
4. Квітка-Основ'яненко Григорій. Історичні, етнографічні, літературно-публіцистичні статті, листи. Збір. тв. у 7т. – К., 1981. – Т.7.
5. Квітка-Основ'яненко Григорій. Повісті та оповідання. Драматичні твори. – К., 1982
6. Котляревський Іван. Поетичні твори. Драматичні твори. Листи. – К., 1982
7. Лексикон словенороський Памви Беринди. – К., 1961
8. Митрополит Іларіон (Проф., д-р. Іван Огієнко). Етимологічно-семантичний словник української мови: У 4т. – Вінніпег, 1979–1995. – Т.3. – 1988.
9. Новий тлумачний словник української мови: У 3т. – К., 2007. – Т.2.
10. Словарь древнерусского языка (XI–XIV в.в.): В 10 т. – М., 1988. – Т.4. – 1991.
11. Словник мови творів Г.Квітки-Основ'яненка: У 3 т. – Харків, 1978. – Т.2.
12. Сучасний тлумачний словник української мови: 100 000 слів / За заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В.Дубічинського. – Харків, 2008.
13. Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови / Упоряд. П.Д.Тимошенко. – К., 1958.
14. Шевельов Юрій. Традиція і новаторство в лексиці і стилістиці І.П.Котляревського. – Чернівці. – 1998.

КОЛОРИСТИЧНИЙ ЖИВОПИС СЛОВОМ МИКОЛИ ГОЛОЛЯ

Оксана Банзерук (Ніжин, Україна)

Справжній літературний геній – це завжди індивідуальність із власним баченням світу, сприйняттям навколишньої дійсності та вираженням почуттів. Його самобутність виявляється не тільки в тематиці, системі образів й емоційному настрої. Чи не вирішальну роль при цьому відіграє вибір мовних засобів, які адекватно авторському задумові відбивають емоції й думки художника, становлять підґрунтя його мовної картини світу, або ж мовомислення (А.Бондаренко). Для з'ясування специфічних особливостей ідіостилю надзвичайно важливим є простеження притаманних письменникові словесно-образних прийомів, які формують неповторну авторську стилістику. "Самі прийоми – це семантично обумовлене використання мовних засобів, їх чергування, об'єднання, протиставлення, накладання, видозміна і т.д. Будь-який прийом – це активна й серйозна "гра" значеннями і смислом, яка має комунікативну мету та прагматичне призначення – вплив на реципієнта [4, с. 21].

Одним із таких прийомів актуалізації багатючих потенцій слова в гоголівській художній мові є колористичний живопис словом.

Микола Гоголь – неперевершений митець у широкому розумінні, який розкрив світові різні іпостасі свого таланту: поетичного, прозаїчного, драматургічного, виконавського, артистичного, малярського, філософського, критичного, публіцистичного.

Майстерно володіючи всім арсеналом засобів художньої зображальності, написав низку блискучих різножанрових творів, просякнутих тонким ліризмом, життєствердним гумором, їдким сарказмом і глибоким психологізмом. Зрозуміло, що сила мистецького впливу витворів гоголівських рук на читача, глядача чи слухача значною мірою зумовлена неповторно-самобутнім стилем, особливості якого ще на початку ХХ ст. помітили І.Мандельштам, А.Бєлий, В.Шенрок, В.Переверзєв, В.Виноградов, а пізніше – О.Стромецький, Л.Єрьоміна, Ю.Манн, А.Чичерін та інші дослідники.

Проте найхарактерніші риси гоголівського стилю, на нашу думку, назвав саме О.Стромецький. Це:

- живописання природи і людини з обставинами її життя;
- своєрідність гумору, охопленого глибоким сумом ("сміх крізь сльози");
- уміння кількома вдало дібраними штрихами змалювати суттєвий рельєфний образ й узагальнення і зробити його типовим;
- майстерність у побудові високохудожньої живописної фрази, здатної викликати яскраві образи й емоційно-психологічні враження [5, с.43–77].

Дві з названих особливостей і будуть об'єктом нашого наукового інтересу в межах даного наукового дослідження. Зокрема зосередимо увагу на колористичному живописі словом Миколи Гоголя, під час аналізу якого відштовхнемося від методологічного положення А.Вежбицької. Без сумнівів, колір виступає одним із центральних концептів мовної картини світу митця, позначкою зовнішнього боку візуального його досвіду [2, с.232].

Вивчаючи гоголівську колористику, ми звернули увагу на способи вираження кольору письменником. По-перше, якісні прикметники, які лежать в основі епітетів. Це цілком зрозуміло, оскільки саме якісний розряд найбільш повно представляє риси прикметника як частини мови й виявляє його найяскравіші естетичні властивості. Прикладом такого типу є наступні: серые стога сена, синее небо, зеленые и синие леса, синее пламя, красная свитка, синий свет, красный свет і т. ін. Як бачимо, вони виконують первиннономінативну функцію, виступають назвами реальних кольорів предметів, які оточували гоголівських персонажів.

Другий тип прикметників (відносно-якісний) значно розширює семантичний потенціал кольору шляхом метафоризації, яка надає знайомим фактам, предметам, героям нових, оцінно-якісних конотацій: огненный місяць, золотые снопы хлеба, огненные искры, серебряный свет, красный вечер, белые деревья тощо.

Характерною прикметою гоголівського стилю є широке використання відносних прикметників й іменників на позначення відтінків кольорів. Дослідники творчості письменника стверджують, що у його колористичному живописі домінує прийом відтінка, світлотіні чи уточнення кольору [1, с.62], актуалізується мовний плюс-прийом на основі моделі "колір + відтінок" [1, с.61]. Так виникають складні, здебільшого описово-перифрастичні вирази: бледно-белое лицо, голубовато-синий туман, огненно-розовый свет, серебряно-розовый цвет, зелено-золотой океан, темно-зеленые объята́я леса та інші.

Нерідко колір у Гоголя ускладнюється конотацією оцінності, яка розвивається в контексті авторського ставлення до персонажів. Так, згадаймо яскравий, оригінальний опис панича із Передмови до I-ої частини збірника "Вечори на хуторі біля Диканьки", одягненого у "гороховий кафтан", тобто дещо незвичного світло-жовто-зеленого кольору. Інший герой, молодий польський шляхтич, напрочуд витончений і красивий, наділений автором білосніжними "сахарними зубами" [3, т. 1, с. 75].

Як бачимо, в обох випадках опорним є відносний прикметник, і в контексті художньої оповіді обидва слова набувають оказіонального відтінку й контекстуально переходять у розряд якісних прикметників.

Цікаво і те, що письменник розширює кольорову гаму вживанням компаративних і квазікомпаративних конструкцій, у яких роль опорного слова переважно виконують відносні прикметники й іменники. Приміром, дяк диканської церкви Фома Григорович був одягнений у "балахон из тонкого сукна цвету застуженного картофельного киселя" [3, т.1, с.9]. У повісті "Ніч перед Різдом" порівняльних зворотів майже немає, вони нібито трансформуються у відносні прикметник, який оказіонально співвідноситься з кольором: "Снег загорелся широким серебряным полем и весь обсыпался хрустальными звездами" [3, т. 1, с. 127].

У тих самих конструкціях іменники можуть безпосередньо називати відтінки кольорів: "Ключом хлынула вверх алая кровь, как надречная калина, высокая дворянская кровь и выкрасила весь обшитый золотом кафтан его" [3, т. 2, с. 93]; "... горы дынь, арбузов и тыкв казались вылитыми из золота и темной меди" [3, т. 2, с. 26]. Причому чітко виокремлюється декілька тематичних груп, члени яких часто виступають у вигляді компаративних формул з опорними словами: цукор, горох, картопля, калина, соняшник, мак, дріжджі, вино, срібло, золото, позолота, мідь, смарагд, топаз, мармур, криштал, туман, тінь, морок, вугілля, жар, сніг. Прикметно, що стилістичний ефект підсилюється й завдяки протиставленню, у тому числі антонімічного, кольорів, що сприяє створенню метафоричності, у той час, як опорна лексема передає не головне значення слова, а лише колір предмета, якій він називає. Отже, одиниці, що контекстуально передають колір, у Миколи Гоголя зазнають прирощень смислу й зсуву в семантиці денотата.

У ході аналізу з'ясувалося, що колір у Гоголя – це не тільки яскраве відбиття реальності у всіх її різноманітних проявах, це ще і маркер авторського ставлення до персонажів і подій у їх житті. При цьому реалізується функція "соціального маркування" героїв.

Література

1. Бойко О.В., Чернина Л.И. Особенности цветописи в произведениях Н.В. Гоголя "Сорочинская ярмарка" и Остапа Вишни "Ярмарок" (сопоставительный аспект) // Актуальные проблемы изучения творчества А.С. Пушкина и Н.В. Гоголя. – Херсон, 1989. – С. 61–69.
2. Вежбицкая А.А. Язык. Культура. Познание. – М., 1986
3. Гоголь Н.В. Собрание сочинений в семи томах. Т. 1, 2. – М., 1966.
4. Ионова И.А. Морфология поэтической речи. – Кишинев, 1988.
5. Стронецкий О. П. Гоголь. – Львів, 1994.

ПОНЯТТЯ ДЕВЕРБАТИВНОЇ МОДЕЛІ В МЕЖАХ ВІДДІЄСЛІВНИХ ІМЕННИКІВ ОПРЕДМЕТНЕНОЇ ДІЇ

Олена Петрик (Ніжин, Україна)

Стремління лінгвістів дослідити одиниці мови, зокрема лексичні одиниці, обумовлені єдиним механізмом словотворення, в аспекті їх систематизації стимулювало введення в лінгвістичний ужиток понять, які могли ставати і ставали з часом операціональними. Уже практично склався в результаті багатократної апробації ряд таких понять, разом із позначуваними їх термінами, а саме "словотвірний тип (І.І.Ковалик, М.Докуліл, О.А.Земська, В.В.Лопатін, І.С.Улукханов та ін.), "словотвірний зразок" (Н.О.Янко-Триницька), "словотвірна модель" (М.Д.Степанова, О.С.Кубрякова, Н.Д.Арутюнова, Ю.С.Степанов, Г.Марчанд та ін.)

Однак, не дивлячись на значний вплив на визначення цих понять, єдність поглядів на сутність словотвірного типу, моделі та зразка є відсутнім.

Основною одиницею класифікації дериватів виступає словотвірний тип, двостороння одиниця, яка характеризується в плані змісту загальним словотвірним значенням, єдиним для всіх слів цього типу, а в плані вираження – спільною структурою. Таке розуміння

словотвірного типу вироблене чехословацькими [20], українськими [6], [3], [12], російськими [4], [10], [15] вченими. І воно видається досить ґрунтовним.

Проте інколи це ж або близьке поняття називають словотвірною моделлю чи зразком. Наприклад, Н.О. Янко-Триницька вважає, що "Модель – це структурна схема похідних слів із указівкою афіксів і категоріальною характеристикою твірної основи... Зразок – це структурна схема похідних слів із указівкою афіксів, а також семантики твірної основи [19, с.85-86]. У М.Д.Степанової "Словотвірна модель – це стабільна структура, яка має узагальнене лексико-категоріальне (десигнативне) значення і здатна наповнюватися різним лексичним матеріалом [16, с.149]. У О.С.Кубрякової "Моделлю похідного можна назвати єдину для словотвірного ряду схему його організації, яка враховує як характер компонентів похідного, так і порядок їх розташування, тобто модель похідного – це найбільш узагальнена формула однотипних утворень, це їх структурно-семантичний аналог" [9, с.35]. Горпинич В.О. розглядає словотвірну модель як "еталон структури слова, який імітує граматичну (дериваційну) правильність у відповідності з певною теорією. Словотворення за моделлю – це утворення за правилами..." [3, с.30]. Третевич Л.І. зазначає, що словотвірна модель – це поняття, яке розкриває структурно-словотвірні особливості ряду похідних із урахуванням формальної тотожності дериваційного засобу, а також спільності частини мови мотивувальних [17, с.5].

Отже, не існує єдиної точки зору на словотвірну модель, яка розглядається дериватологами як схема (зразок), за якою утворюється похідне (однокатегоріальне) з певним афіксом, або як схема структурно-семантичного співвідношення мотивувального і мотивованого. Першої точки зору притримуються М.М.Шанський, Н.О.Янко-Триницька, М.Д.Степанова, Є.І.Ханпіра, В.О.Горпинич та інші; другої – Н.Д.Арутюнова, К.А.Левковська, Г.С.Зенков та ін. Як бачимо, поняття типу і моделі не ототожнюється і спеціально тотожність їх не підкреслюється, хоча поняття тотожні. Деякі вчені користуються поняттям тип і модель, деякі – ототожнюють їх, інші – розмежовують.

Ототожнюють тоді, коли ці поняття використовуються для позначення найменувань вихідної величини при словотвірному аналізі.

Розмежування типу і моделі необхідно при інтерпретації типу як поняття, що відображає семантико-словотвірні особливості дериватів, а моделі як поняття, що розкриває структурно-словотвірні особливості мотивованих.

Найбільш розповсюдженим є погляд на вживання термінів тип і модель як рівноправних тотожних понять. Так, Хохлачова В.Н. вважає, що "суттєвими і найбільш загальними відношеннями, які визначають єдність кожної словотвірної одиниці (словотвірної моделі або типу),... є відношення категоріальних значень дієслова та іменника при віддієслівному субстантивованому словотворі" [18, с.287].

За поняття, яким оперують при аналізі, логічно й доцільно приймати те, яке, по-перше, задовольняє вимогам певної орієнтації самого аналізу, по-друге, може слугувати узагальненням великої кількості конкретних одиниць у їх структурній і смисловій сутності. Для цілей такого типу дослідження найбільш зручним із названого ряду визнається поняття моделі.

"Модель конструюється в тому випадку, якщо який-небудь об'єкт дослідження характеризується складністю стосунків між його елементами, які не піддаються безпосередньому спостереженню" [5, с.30]. Модель формується за допомогою певних складників, які відображають об'єкт, його структуру і функцію. Під моделлю розуміють "систему деяких об'єктів, структура або поведінка якої відповідно відтворює структуру чи функцію іншої системи об'єктів" [11, с.16]. Ефективним використанням моделей буде за умови, якщо досягнеться відповідність елементів моделі, стосунків між елементами моделі й елементів і стосунків мови. Дослідник, вивчаючи відношення між елементами моделі, розглядаючи певні операції над ними, разом із тим досліджуватиме й об'єктивні ознаки відношень об'єкта досліджень. На підставі певних знань про об'єкт автор моделі будує саму модель, далі за допомогою вже моделі він поглиблює знання про об'єкт [5, с.30].

Першопризначення моделі з часу її виникнення взагалі – бути наочною, служити для наочності досліджуваного явища. На сьогодні призначення моделі іншого плану – бути основним засобом пізнання.

Отже, найчастіше одиницею аналізу віддієслівних іменників опредметненої дії на рівні узагальнення є девербативна модель (ДМ).

ДМ має матеріальну, ідеальну (семантичну) і функціональну сторони. Будучи наповненою конкретним лексичним матеріалом, вона породжує конкретні слова – одиниці словникового складу мови. ДМ пов'язує два слова відношеннями похідності і мотивованості: твірна основа – спільна інтегровальна частина, яка об'єднує твірне й похідне слово; словотвірний афікс – диференціальна частина, яка співвідносить похідне слово із

словотвірним типом. ДМ відображає динамічні властивості мовної системи, оскільки дериват завжди вторинний по відношенню до твірного слова [7, с.45].

Оскільки досліджувані віддієслівні іменники опредметненої дії обмежуються в нашій роботі морфологічним суфіксальним способом словотворення, то ДМ можна визначити як єдність двох елементів, які взаємно уточнюють, конкретизують один одного, основи дієслова та суфікса. Зміна в моделі хоча б одного елемента призведе до зміни всієї моделі.

Характерними ознаками ДМ є регулярність і продуктивність – різнопланові, але співвідносні поняття. Коли говорять про регулярність афіксів, мають на увазі їх повторюваність, відтворюваність у ряді слів. "До регулярних належать афікси, які постійно повторюються в більш-менш великій кількості слів одного лексико-граматичного розряду. Наприклад: суфікс –б(а) у віддієслівних іменниках опредметненої дії (*сівба, боротьба, плаєба, молотьба, просьба*) [3, с.19].

Важливою умовою для появи нового слова – існування продуктивної ДМ. Це модель, яка бере участь в організації нових слів, служить зразком для побудови нових лексичних одиниць у мові тієї чи тієї епохи [2, с.426]. ДМ відрізняються між собою ступенем регулярності і продуктивності. Словотвірна регулярність розуміється нами як "рівномірність синхронних – формальних і семантичних – відношень співвідносних із словотворчого погляду слів" [13, с.46]. Регулярною моделлю є тоді, коли вона представлена в мові певною кількістю новотворів. Так, до регулярних ДМ можна віднести моделі: "V + -ння" (*малювання, хитання, здійснення, вивчення, розповсюдження*), "V + Ø" (*вихід, політ, напис, дозвіл, підсів*), "V + Øа" (*втома, заувага, тьма*), "V + -к(а)" (*читка, рубка, підтримка, підсушка, вичинка*) та ін.

У слов'янському мовознавстві вирішенню проблеми продуктивності багато уваги приділив М.Докуліл. Поняття продуктивності, на думку вченого, можна застосовувати як до словотвірного типу, так і до складової частини словотвірної структури слова, тобто можна вивчати продуктивність афіксів, словотвірних типів, способів словотвору [20, с.137]. Словотворчу продуктивність ми розуміємо як "потенційну здатність і активність певних словотворчих засобів і способів утворення нових слів" [13, с.45].

Словотворення – це такий процес, який пов'язаний як із екстралінгвістичними, так і з інтралінгвістичними факторами. Звідси й виникає залежність ступеню активності тієї чи тієї моделі від багатьох інших факторів. На функціонування моделі постійний вплив здійснюють екстралінгвістичні фактори: 1) об'єм і темпи розширення понятійної категорії, яка відповідає певному типу словотвору; 2) кількість слів, що можуть служити твірною основою. Наприклад: суфікс –ин(а) (*малина, ожина*) семантично зв'язаний із замкнутою лексичною категорією [1, с.135]. Функціонування цього форманта виявилось непродуктивним тому, що в природі не виникають нові різновиди ягід. На противагу йому – суфікс –тель – є продуктивним унаслідок розвитку техніки. Отже, можливий об'єм словотвірного ряду залежить від реальної співвідносності певної моделі з конкретним світом предметів, понять, відношень.

На продуктивність ДМ впливають і різні інтралінгвістичні фактори, наприклад: фонетичні (звукова несумісність окремих компонентів похідного слова). Словотворення може бути ускладнене факторами морфологічними (морфологічною структурою основ, які вступають у поєднання з іншими основами чи афіксами), а також факторами нормативного порядку. На ступінь продуктивності моделі мають вплив і такі фактори, як взаємодія синонімічних моделей, стилістична їх характеристика, частотність уживання слів, створених за тими чи тими моделями.

Питання про продуктивність моделі тісно пов'язане з питанням про їх уживання. У лінгвістичній літературі ці поняття розмежовуються. А.І.Смирницький зазначав, що продуктивність не варто ототожнювати з уживанням. Слів із непродуктивними суфіксами в будь-якому тексті може виявитися більше, ніж слів із суфіксами продуктивними [14, с.106]. Вагомою особливістю продуктивних афіксів є не їх уживаність, а здатність до створення необмеженої кількості нових слів, зрозумілих для всіх.

Під уживаністю ми розуміємо частоту використання ДМ в тексті, тобто статистичні закономірності її реалізації в мові [8, с.283].

Отже, такі ознаки ДМ, як регулярність – нерегулярність, продуктивність – непродуктивність, уживаність – рідковживаність, можуть бути основою становлення словотворчої системи при відповідному обґрунтуванні та викладі критеріїв, за якими визначаються групи словотворчих моделей. Добір і лінгвістичне витлумачення даних статистичного обстеження про функціонування моделей у творах різних стилів (їхня уживаність і розподіл в одному стилі, – а в його межах у окремих вибірках – і в різних стилях) приведе до опису функціонування всієї словотворчої системи в мові [5, с.9].

Література

1. Арутюнова Н.Д. Некоторые вопросы образования и морфологии основ слова // Филологические науки. – 1958. – № 1. – С.125–137.
2. Винокур Г.О. Заметки по русскому словообразованию // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – С.419–442.
3. Горпинич В.О. Українська словотвірна дериватологія. – Дніпропетровськ: ДДУ, 1998. – 189с.
4. Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование. – М.: Просвещение, 1973. – 304 с.
5. Клименко Н.Ф. Система афіксального словотворення сучасної української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 186 с.
6. Ковалик І.І. Словотвір іменників у сербо-лужицьких мовах. – Львів, 1964. – 94 с.
7. Кодухов В.И. Словообразовательный ярус и словообразовательная модель // Актуальные проблемы русского словообразования. – Ташкент, 1978.
8. Кубрякова Е.С. Словообразование // Общее языкознание. Внутренняя структура языка. – М., 1972.
9. Кубрякова Е.С. Что такое словообразование. – М., 1965.
10. Панов М.В. Словообразование // Русский язык и советское общество. Проспект. – Алма-Ата, 1962.
11. Пиостровский Р.Г. Моделирование фонологических систем. – М.-Л., 1966.
12. Плющ М.Я. Грамматика української мови: У 2 ч. – Ч.1. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: Підручник. – К.: Вища школа, 2005. – 286с.
13. Словотвір сучасної української літературної мови. – К.: Наукова думка, 1979. – 406с.
14. Смирницкий А.И. Лексикология английского языка. – М.: Иностранный язык, 1956. – 260 с.
15. Соболева П.А. Аппликативная грамматика и моделирование словообразования. – М., 1969.
16. Степанова М.Д. Методы синхронного анализа лексики. – М., 1968.
17. Третьевич Л.М. Нулевая суффиксация имен существительных в современном украинском языке. – 10.02.02 / Ужгородский гос. университет, Ужгород, 1980. – 23 с.
18. Хохлачева В.Н. Сравнительно-исторический аспект в изучении восточно-славянских языков // Проблемы истории и диалектологии славянских языков. – М., 1971. – С.286–290.
19. Янко-Триницкая Н.А. Закономерность связей словообразовательного и лексического значений в производных словах // Развитие современного русского языка. – М.: АН СССР, 1963. – 172 с.
20. Dokyilil M. Tvořeni slov v češtině. – Praha: Nakl. Čs.akad.věd., 1962.

ЛЕКСИКА МЛИНАРСТВА В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Наталія Клипа (Ніжин, Україна)

Термінологічна лексика будь-якої мови є надзвичайно цікавою підсистемою загально-народного словника, адже "історія термінології – це проблема не лише національно-історична, але й інтернаціональна, проблема історії світової науки і проблема історії людських цивілізацій, історія культурних взаємодій і угруповань" [3, с.3].

Значний інтерес викликає вивчення лексики млинарського виробництва, яка розпадається на ряд лексико-семантичних груп: а) назви працівників млинарства; б) назви спеціальних будівель та приміщень; в) назви продукції та матеріалів млинарського виробництва; г) назви технологічних процесів та операцій; д) назви деталей та елементів обладнання.

За свідченням археологів та істориків, млинарство має багатовікову історію. Початок виробництва муки із зерна пшениці й жита, гублячись у тумані доісторичного минулого, так же невідомий для нас, як невідомий і той момент, коли людина вперше змогла оцінити поживні властивості зернових.

Подрібнення зерна в муку за допомогою жорен практикувалося задовго до Різдва Христового. Так, в законі Моїсея говориться про жорна: "ніхто не повинен брати в заставу верхнього і нижнього жорен" [2, с.1].

Млинарське виробництво як одна із основних галузей сільського господарства, яке характеризується тривалою історією і посідає важливе місце в житті народу, є одним із показників господарсько-економічного рівня розвитку країни, знайшло своє відображення у словниковому складі російської й української мов.

Звернемось до тематичної групи найменувань будівель млинарства і різновидів млинів.

У писемних пам'ятках і лексикографічних джерелах російської мови зафіксовані назви мельни́ца, млин, вешняк, мельничка, меленка, мелея.

Найбільш уживаним і стилістично нейтральним є слово мельни́ца, утворене за допомогою суфікса -иц-(а) від іменника мельня, відомого в російських діалектах зі значенням "млин", в свою чергу похідного від дієслівної основи мел', -мелю [9, с.261].

Вперше слово мельни́ца з'являється в писемних пам'ятках XIV ст.

У "Матеріалах для словаря древнерусского языка" І.І.Срезневського воно відмічено ілюстрацією 1315р.: "Да не вступаютьца ни кто же, ни чьмь, в црковныя і в митрополичи..., ни в волости ихь, ни в села ихь, ни в мельницы ихь..." [8,2 с.127].

В українській мові лексема мельни́ца лексикографічними джерелами не фіксується, хоча в просторічно-розмовному стилі може вжитися як русизм. У той же час загально-вживаними є споріднені слова мельник, мельників, мельниківна, мельниченко, мельничиха (ВТСУМ, с.518).

Найменування млин властиве багатьом слов'янським мовам і є похідним від мелю, молоти (пор. укр.млин, рос.млин, білорус.млын, словен.mlin, чеш.mlyn, польск.mlyn). Вперше лексема зафіксована у писемних пам'ятках XIV ст. зі значенням "млин", "мельни́ца": ана продала ... польь става й со млиномь [8, 4, с.563].

У російській мові XIX ст. найменування млин функціонує в південних і західних діалектах. В.І.Даль зазначає, що так називався водяний млин – "водяная мельница" [4, 2, с.318].

Сучасній російській мові даний термін не властивий, але вживається в деяких діалектах зі значеннями: 1.Мельничный жернов. 2.Мельница. 3.Омут возле водяной мельницы [6, 18, с.184].

У сучасній же українській мові найменування млин є літературною нормою і належить до активного словника. Від нього утворено ряд похідних слів: млинар, млинарство, млинарський, млинарка, млинівка, млинкований, млинкомбінат, млинкувати, млиновий тощо [СУМ, ІУ, с.764].

Власне російським суфіксальним утворенням є назва вешняк від давньоруського вешний, що в свою чергу походить від індоєвропейської основи *vesn-, *vesr-(весна) за допомогою суфікса -j- [9, с.15].

У "Матеріалах" І.І.Срезневського лексема вешняк зі значенням "мельница" фіксується XIV-XVст. В Актах історичних, зібраних і виданих Археологічною комісією в 1841–1842 р.р., відображено вживання даного найменування і на території Чернігівщини під 1665 р.: И мы ...пожаловали, въ Прилуцком полку село Ольшаное, пятьдесятъ дворовъ крестьянских, со всьми угоды, опричь казачьихъ дворовъ земель, и два вешняка дать ему велели... Полковнику Лазарю Горленку тьмь селомь Ольшанымь со крестьяны и со всьми угоды... й вешняками владети, й доходы съ нихъ имати [1, IV, с.348].

"Словарь української мови" за ред. Б.Грінченка фіксує найменування вешняк зі значенням "водяная мельница, действующая только в полодье" [7, 1, с.144]. Але інші лексикографічні джерела української мови не реєструють дану лексему.

У процесі історичного розвитку російської мови назва вешняк набуває різних значень, серед яких зберігається і "мельница, которая работает только весной, в половодье", але всі значення діалектні. Очевидно, вузька сфера територіального поширення була властива даній лексемі й раніше.

Власне російським є і найменування меленка, утворене за допомогою суфікса -енк- від спільнослов'янської основи мел-ю, молоть.

Вперше дана лексема зафіксована в писемності XVст. з двома значеннями: 1. Небольшая мельница, мельничное устройство с конным или водяным приводом; 2. Ручная мельница для размельчения зерен [5, 1, с.78].

Лексикографічні джерела російської мови XVIII-XIX ст. слово меленка реєструють як зменшувану форму до мельни́ца. В.І.Даль вказує також діалектну семантику: меленка – "ветренная, вертушка с трещеткой для отгона птиц", а також "пустомеля" [4, 2, с.317].

Діалектний характер дана лексема має і в сучасній російській мові. Семантичним еквівалентом назви меленка в українській мові виступає найменування млинок зі значеннями: 1) зменшене до млин; 2) машинка, пристосування для розмелювання яких-

небудь зерен; 3) те саме, що віялка; 4) іграшка з пристроєм, який крутиться від вітру [СУМ, IV, с.764].

У "Словарі української мови" за ред. Б.Грінченка слово мельничка зафіксовано зі значенням "жена мельника" [7, 11, с.416]. Зі значенням "мельничиха" тут же подається найменування млинарка. А на позначення "невеликого водяного млина" фіксується лексема млиниця [7, II, с.435].

У російських діалектах вживається найменування мелея з семантикою: 1. Рукоятка ручного жернова. Пск.,Тверск. 2. Мельничный жернов. Арх. 3. Ветряная мельница. Волог. 4. О том, кто мелет на мельнице. Пск., Тверск. 5. О словоохотливом человеке, пустомеле. Пск., Волог., Тверск. 6. Глупость, чушь. Петерб. [6, 18, с.98].

Вперше термін мелея зафіксовано у писемних пам'ятках XVIст. зі значенням "мельница для размолу зерна" :Толчею й мелею ко употреблению братцкому сотвори (Жит. мт. Фил, с.212. XVIв.). У процесі історичного розвитку російської мови найменування розширює свою семантику, але набуває виразного діалектного характеру.

"Словарь української мови" за ред. Б.Грінченка подає найменування мелій зі значенням "людина, яка привезла хліб для помолу", теж діалектного характеру. Словники сучасної української літературної мови дану лексему не фіксують.

Для позначення вітряного млина в українській мові вживається найменування вітряк, утворене за допомогою суфікса -як- від основи вітер. Воно зафіксовано в "Словарі української мови" Б.Грінченка зі значенням "ветряная мельница" [7, 1, с.242]. Зменшувана форма вітрячок має ще й семантику "дитяча забавка, подібна до вітряка" [СУМ, 1, с.689].

У російській мові дана лексема не вживається.

Для позначення різновидів млинів у російських писемних пам'ятках і лексикографічних джерелах зафіксовані найменування мельница мутовочная – мутовка, мельница колотовочная – колотовка.

Лексема мутовка вперше відображена в писемних пам'ятках XVI ст. з двома значеннями:

1. Палка с сучками на конце для взбивания, размельчения чего-либо; мутовка;
2. Водяная мельница, имеющая горизонтальное колесо с лопатками [5, 9, с.315].

У сучасній російській мові значення "мельница" слово втратило, набувши інших: 1. спец. ботан. Группа листьев, ветвей или цветков, расположенных на стебле на одной высоте; 2. Лопаточка, палочка с кружком или спиралью на конце для взбалтывания или взбивания чего-нибудь [10, 2, с.314].

Найменування колотовка походить від спільнослов'янської основи колотить, утворено за допомогою суфікса -овк-.

У пам'ятках писемності XVI ст. воно простежується зі значеннями: 1.Небольшая водяная мельница; 2.Колотушка [5, 7, с.252].

У сучасній російській мові колотовка має теж декілька значень, але діалектних: "мутовка для битья коровьего масла", "колотушка", "плохая водяная мельница" [6, 9, с.141].

Лексикографічні джерела української мови фіксують тільки найменування колотівка зі значенням "предмет домашнього вжитку у вигляді палички із сучками на кінці для колотіння, збивання чого-небудь" [СУМ, IV, с.235].

Натомість "Словарь української мови" за ред. Б.Грінченка подає такі різновиди млинів: млин коречний – "водяний млин з наливним колесом [7, 11, с.285]; млин наплавний – "плавучий" [7, 11, с.510];

млин підсубійний –"підливний" [7, 11, с. 181].

Словники сучасної української літературної мови фіксують лише найменування млин підсубійний [СУМ, VI, с.510].

Означення коречний не властиве сучасній українській літературній мові, а наплавний зі значенням "який тримається на плавучих опорах (понтонів, човнах, плотах)" вживається зі словом міст [СУМ, V, с.151].

Література

1. Акты исторические, собранные и изданные Археологической комиссией.Т.1–4. – СПб, 1841–1842.
2. Вебер К.К. Мукомольное дело. – СПб:Изд-во А.Ф.Девриена,1892.
3. Виноградов В.В. Вступительное слово // Вопросы терминологии. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – С.3.
4. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. – Т.1–4. – М., СПб., 1880–1882.
5. Словарь русского языка XI-XVII в.в. – Вып.1–17. – М.: Наука,1975–1991.
6. Словарь русских народных говоров. – Вып.1 – 26. – М. – Л.: Наука, 1965–1990.

7. Словарь української мови (за ред. Б.Грінченка). – Т.І–ІV. – К., 1907–1909.
8. Срезневский И.И. Материалы для словаря древнерусского языка. – Т.1– 3. – СПб., 1903. – М. – 1958.
9. Цыганенко Г.П. Этимологический словарь русского языка. – К., 1989.
10. Словарь русского языка: В 4х т. –М.: Рус.яз., 1981–1984.

ПАРАЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ СИТУАЦИЯ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н.В. ГОГОЛЯ КАК ОТРАЖЕНИЕ НАЦИОНАЛЬНОЙ УКРАИНСКОЙ ЖЕСТОВОЙ СПЕЦИФИКИ

Татьяна Бассак (*Нежин, Украина*)

В процессе формирования украинского национального характера у народа сложилась целая система жестов, несущих как определенный смысл, так и целую гамму ощущений, эмоций.

Национальные кинемы – это продукт быта, традиций, религии, миропонимания и других факторов, действующих в течение многовековой истории. Кинемы каждого народа являются в рамках его культуры родными и закономерными.

Объединяя свои художественные произведения в циклы "Вечера на хуторе близ Диканьки", "Миргород", Гоголь стремился воплотить с максимальной полнотой все грани национального характера, т.е. создать своеобразную национальную эпопею. Писатель воспроизводит самобытный нравственно-психологический строй национальной жизни, наиболее полно показывает "живые", самые яркие черты украинского народа, раскрывая при этом много исторических черт его характера: богатую художественную фантазию, музыкальность, глубину и силу чувств, неукротимую энергию, свободолюбие, твердую волю и бесстрашие.

Эмоционально-взволнованное восприятие мира в "Вечера на хуторе близ Диканьки" отражается на употреблении большого количества разнообразных эмоциональных жестов.

Эмоциональные кинематические описания служат средством скрытия эмоционального состояния персонажа через описание его поведения, реакции на окружающие явления. Большая часть эмоциональных состояний настолько тесно связана с их выражением, что они едва ли существуют, если тело остается пассивным. Действительно, если в ответ на сообщение адресанта адресат широко раскрывает глаза, поднимает брови или открывает рот – все это свидетельствует о том, что данное сообщение вызвало у него изумление. Снятие указанной выше мимики ведет к снятию вопроса о наличии эмоционального состояния изумления у адресата.

Как в устном общении, так и в письменной разновидности важен не жест сам по себе, а жест, передающий внутренние порывы персонажа, психические прорывы, поэтому в письменном тексте физическое движение в каждом случае является обоснованным, оно всегда так или иначе связано с психическим движением коммуниканта.

Исследование эмоциональных жестов и мимики в повестях Н.В. Гоголя показало, что в кинематических средствах непосредственно отражаются такие основные 6 групп эмоций: 1) счастливое расположение духа (радость, восхищение, восторг, удовольствие), 2) удивление (изумление), 3) страх (испуг, ужас), 4) печаль (грусть, тоска, горе), 5) злость (ярость), 6) отвращение.

Жесты, различные телодвижения, мимика становятся выразителями эмоциональности благодаря средствам вербализации кинематических явлений. Средства вербализации уточняют как звучание кинем, так и отношение персонажа к создавшейся ситуации. Сравни: – Ай! – вскрикнула Оксана... и **вперила с изумлением и радостью в него очи**" (Ночь перед рождеством); "Дьяк вошел, покряхтывая и **потирая руки** и рассказывая... что **сердечно рад** этому случаю погулять немного" (Сорочинская ярмарка); "Э, да тут лежит целый кабан! – вскрикнула она, **всплеснув от радости в ладони** (Ночь перед рождеством).

При употреблении эмоциональных жестов обращает на себя внимание степень интенсивности внешнего проявления чувств и эмоциональных состояний, так как в интенсивности эмоциональных проявлений находит свое выражение национальный темперамент и особенности психического склада того или иного народа.

Скажем, если некто удивлен лишь немного, то его рот может быть описан, как **приоткрытый, полуоткрытый**: "...и дивился Андрей с **полуоткрытым ртом** величию

музики (удивление с оттенком изумления) (Тарас Бульба). Удивление средней степени дает словосочетание типа **раскрыть рот** (в повестях Гоголя мало употребляется); высокая степень того же состояния представлена во фразе "...одеревенел Корж, **разинув рот** и ухватясь рукой за двери" (Вечер накануне Ивана Купала). Примером со словосочетанием **разинуть рот** в исследуемых произведениях очень много, причем выражает оно как удивление, так и изумление, страх.

Стилистический ряд **раскрыть глаза, выпучить глаза, вытаращить глаза** или **уставить глаза, вперить очи** отражает интенсивность исполнения кинемы. В этом случае и в подобных ему отмечается не простое ("зеркальное") отражение кинематики вербальным языком, а активная роль языка, который привносит от себя дополнительную информацию.

При сопоставлении эмоциональных элементов кинесической коммуникации обратило на себя внимание выражение одного и того же эмоционального состояния различными средствами кинесической коммуникации; использование одного и того же жеста для передачи чувств; предпочтение в общении тех или иных форм внешнего выражения эмоций.

По мнению В.М. Давыдова, "...под влиянием национальной культуры, обычаев, воспитания одни биологически обусловленные формы выражения чувств предпочитают другим, также биологически обусловленным".

Жесты, различного рода телодвижения, мимика в произведениях Н.В. Гоголя обладают обширным выразительным потенциалом, придают тексту большую значимость и экспрессивность, позволяют более ярко и зримо представить национальную специфику художественного произведения.

Литература

1. Давыдов В.М. Паралингвистические функции сверхсегментных средств английского языка в сопоставлении с русским. – М., 1965.
2. Национально-культурная специфика речевого поведения. – М., "Наука", 1977.
3. Тексты произведений Н.В. Гоголя циклов "Вечера на хуторе близ Диканьки", "Миргород".

МЕТАФОРА В ІДІОЛЕКТІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Людмила Коткова (Ніжин, Україна)

Тривалий час ставлення мовознавців до проблеми ідіолекту було суперечливим. Так, наприклад, представник психолінгвістики Г.Пауль стверджував: "На світі стільки ж окремих мов, скільки й індивідів" [21, с.42]. На думку С.Я.Єрмоленко, системність індивідуального стилю ґрунтується на формуванні мовної картини світу, у якій поєднано загальне та індивідуальне, загальне й одиничне [9].

Сучасній науці притаманна посиленість до досвіду реалізації властивостей мовної системи в умовах індивідуального мовлення окремої особистості. Проблеми ідіолекту вивчали дослідники Білодід І.К. [1, 2], Григор'єв В.П. [7], Колесник Г.М. [11], Лисенко Н.О. [12], Січкар С.А. [17], Сологуб Н.М. [18] та інші.

Індивідуальне світосприйняття, психологія мовотворчості письменника зумовлюють витворення особливого мовного світу. Мова Володимира Винниченка рясніє різноманітними тропами, проте є декілька улюблених стильових засобів, які митець використовує доволі часто. Письменник зазвичай розкриває душевний стан людини за допомогою метафоричних перенесень. Художній текст завдячує метафорі як поліфункціональному інструменту створення лексичної виразності та системи рельєфних образів.

Ще з античних часів висвітлювалися основні теоретичні положення, що стосувалися такого мовного явища, як метафора. Поетики XVIII століття вказували на причини появи тропів; наука XIX століття пропонувала розглядати метафору як духовний зв'язок між мовою та міфом [19, с.5]. В україністиці останніх десятиліть з'явилися праці, у яких вибудована цілісна теорія метафори, що поєднує філософський, психологічний, літературознавчий та лінгвістичний підходи [19, с.1].

Метафора – "один із основних тропів, який полягає в уподібненні й перейменуванні явищ, у перенесенні властивостей і ознак одного явища на інше на основі подібності. При цьому ознаки ці зливаються в яскравий образ" [13, с.118–119].

Метафора містить переміщення в значенні, розвиває нові – узуальні та оказіональні – значення. У мові художньої літератури її призначення – викликати асоціативні образи, оскільки вона семантично багатопланова. На думку В.Виноградова, метафору можна

вважати принципом "незвичайного" вживання слова [6]. Метафора реалізується як складний знак, у якому співіснують декілька ідей. Але "навіть у стертії метафорі актуалізуються екстралінгвальні знання про денотати компонентів" [15, с.10]. Для розгляду живих метафор досить важливим є врахування контексту [20, с.153].

М.Блек, даючи визначення метафори, зауважує: "Метафора – це фігура, що цілком базується на схожості одного об'єкта з іншим. Тому вона багато в чому споріднена зі схожістю чи порівнянням і, звичайно ж, є не що інше, як порівняння, подане у скороченій формі" [3, с. 281–284].

У складі метафоричного образу Володимир Винниченко використовує частки *мов, немов, наче*, як і надає образіві особливого увиразнення: "*Сміється й Зіна і зеленкуваті очі її, як дивний кришталь, блискають при поворотах усякими кольорами*" [4, с. 85]; "*Всім стає страшно, але всі стоять мовчки, мов подубіли*" [4, с.20]; "*А сміх мов прохав вибачення за своє щастя, мов соромився за його*" [5, с.181].

Характеризуючи мову В.Винниченка, академік В.М.Русанівський зазначає: "...метафора – це ознака художнього стилю... Художній твір відрізняється від побутового мовлення тим, що в ньому метафори не репродукуються, а творяться. У художній метафорі відбивається характер образного мислення художника, його вміння побачити в звичному незвичне. Чимало метафор Винниченка є картинними – недаремно він володів і даром живописця..." [16, с. 44].

У досліджуваних творах Володимира Винниченка об'єктом метафоризації є різні концепти. Так, образ природи допомагає розкрити внутрішній стан людини, викликає співчуття чи осуд: "*Вигін живе, а сонце радісно сміється до нього*" [5, с. 369]; "*Сонце вже було у вечірній задумі*" [5, с. 29]; "...*Блукаючи оком по безкраїм, темно-синім небі, з якого, мов моргаючи до мене, світились-усміхались зорі*" [5, с.116]; "...*холодний вітер люто трусив цвітом, мордував дерева, ламав гілляки, гасав по садку...*" [5, с.743].

Метафора допомагає письменникові створити повноцінний образ, розкрити найрізноманітніші явища природи та суспільства. Володимир Винниченко вміло й майстерно описує місцевість, посилюючи емоційний вплив на читача: "*Але за цим друга картина. Липень. Поле. Паперовий сухий шелест вівса. Фіолетові колючі чашечки-келишки будяка. Овес рябий, як лице у віспі. А там, далі, позачісувані чуби копиць сіна. Баньки конячого гною в коліях межі. Телеграфні дроти, як нотні лінії без нот. І пекуче-пекуче сонце*" [4, с.168].

Навіть І.С.Нечуй-Левицький, який досить критично ставився до творчості Володимира Винниченка, зазначав: "Деякі оповідання Винниченка написані дуже гарно, і од них подихає духом справедливої поезії, а найбільше там, де автор при нагоді описує якусь гарну місцину" [14, с. 209].

Про глибoku метафоричність художнього світу Володимира Винниченка пише й Т.Гундорова, на думку якої, метафори допомагають письменнику творити смислово реальність творів, сполучаючи ідеї та образи [8, с.172–173]. Нові традиції в літературі, випрацювана за роки плідної творчості позиція В.Винниченка відносно розширення сполучуваності лексичних елементів зумовили не лише досить вільне залучення слів до стилістично неспецифічних контекстів та мовлення персонажів, а й детермінували також появу оригінальних прийомів виникнення метафори в тексті.

Характерною особливістю мовотворчості Володимира Винниченка є використання персонафікованих образів, утворених переважно на ґрунті семантичних структур абстрактних лексем: "...*Згуки насмілювались, росли і тонкими низками розбігались на всі боки. Хутко вони заповнили собою все повітря над дорогою й подвір'ям*" [5, с. 356]; "*Думки крутились, били по черепу, стукали в виски*" [5, с. 33]; "*І життя сміялось в них, і чуть було, як воно кричало незрозумілими для людей, але повним сили й раювання криком*" [5, с. 364].

Дослідження "особливостей взаємодії елементарних мовних знаків у метафорі при ізольованому вживанні й у використанні в мовленні" виявляє, що в процесі метафоризації варто спиратися не лише на первинне значення слова – його сигніфікат, а й на "один чи декілька компонентів змісту, так чи інакше пов'язаних із елементом тексту (словом, словосполученням чи висловлюванням)" [15, с. 7]. Таким чином, необхідно враховувати широкий контекст, більше того – фонові знання, відомості про зміст певних концептів культури, епохи тощо: "*В манежі зірвалась ціла буря. Справжня буря. Але я бачив, що вона йшла не з слів її, а з очей. Мені можуть не повірити, але то так. З її очей і з того, що ховалось за очима. Воно з очей сідало на слова й на крилах їх перелітало в вуха й очі маси і маса вже горіла, маса вже забула себе, вже сміялась з того, що не зможе ніби перемогти*" [4, с. 93].

Структурні особливості індивідуально-авторських метафор у мовотворчості Володимира Винниченка репрезентовані такими типами:

– іменникові: "Знову удавати кохання, знову павучине **обсотування жертви**, знову витягання з неї найглибше схованого і потім... спорожнену віддавати на страшний кінець" [4, с. 151];

– прикметникові: "Він заклав руки в кишені й, не хапаючись, виступав між жандарів, часом щось говорячи до публіки, яка розступалась перед ними двома **живими тинами**" [4, с. 89]; "Олена Вікторівна дивилась на журналіста Зінчука широкими чудесними очима **грецької богині** і, видно, нічого не розуміла" [4, с. 154];

– дієслівні: "А від його, від крові сього чужого чоловіка, від задубілих рук його **ішло** їм в душі **гострим туманом** те, чого він ждав від їх: вони вже вірили йому" [4, с. 49]; "А над могилами угорі кругами **плавають шуліки**" [4, с. 81]; "Іваненко ще раз **обгорнув** її пильним **поглядом**" [4, с. 153]; "**Сонце** вже **перебігло став** і зразу наче **випірнує з саду**" [4, с. 8]; "...Хотілось одвернутись і заплющити очі, в яких гаряче накручувались сльози" [4, с. 167].

Особливістю винниченківської метафори є те, що стимулом її виникнення є алогічність, виявлена не лише на рівні семантики, але й на стилістичному рівні – у несполучуваності лексичних одиниць. Звідси виникає конотативний фон, який впливає на переосмислення метафорично вживаного слова, модифікацій його стилістичного статусу в контексті твору Володимира Винниченка. У деяких випадках метафори є засобом комічного, переважно сатиричного погляду на життя: "Ти, як партійна людина, повинна це розуміти й **не пирскати на мої запитання**, а помагати мені розслідувати цю справу" [4, с. 173].

У лексико-семантичній структурі метафоричних образів по-різному трансформуються копії: "І разом з нею **сміялось** її **положене золотистими хвилями волосся**" [4, с. 87]; "Навіть **уста** були **сірі** й **здавались подібними до розрізу в опуці з сірої гуми**" [4, с. 104]; "Вона ще більше здивувалась, а очі... ах, хай їм біс! – ті очі лукаво-лукаво **сміялись. Зелені, сірі, карі, усі кольори разом**" [4, с. 86]; "Особливо випиналось крізь туман чорне, буйне, сильно скудовчене волосся і **циганські дідові очі** Марка, з **жовтавими баньками**, які немов **горіли жовтим котячим вогнем люті** в оте останнє, трагічне побачення в слідчого у Харкові" [4, с. 107]; "Хворий напружено вів двома **чорними плямками очей** за його рухом..." [4, с. 111]; "Справді, біль у щоці через півгодини почав стихати, і Степан Петрович **спустився на дно темного, глибокого колодязя сну**" [4, с. 114]. Копія письменника залучає до створення цілісного словесного образу чи картини, активізації творчої уяви читача. Семантика кольорних значень (жовтого, сірого, чорного) розкривається в системі художньо-зображальних засобів через асоціативні зв'язки з певним типом понять. Лише зрідка назва кольору функціонує у прямому значенні: "Строганов **вибачливо посміхнувся і обережно скинув сіру шапочку попелу з сигари в попільничку**" [4, с. 208].

Серед структурних типів індивідуально-авторських метафор Володимира Винниченка виявлено:

– **прості** (семантичне ядро складається з двох компонентів): "З неба ж широко-величнього, ясного та чистого радісно **дивилось** на їх **сонце й сміялось**" [4, с. 50];

– **ускладнені** (спостерігаємо розгортання одного чи обох компонентів метафоричного образу): "Дерева хитались і, **від страху найживши голі віти**, ніби силкувались втекти" [4, с. 44]; "І вона знову перекинулась до Іваненка, **блискаючи проти світла згори мокрими від захоплення очима**" [4, с. 159];

– **складні**: "І знову, як майже щовечора, з якихось **закапелків мозку висунувся образ сивої страшної голови з гострим поглядом лютої ненависті** й нечутно зашепотів: "Замучимо, замучимо, замучимо..." [4, с. 165]; "Убране в **сміх і сльози**, в **радість і страждання**, з **посмішкою ненависті й любові**, воно [життя] **гордо лежало на сих розкішних хвилях і таємниче, пильно дивилось в душу Василеві своїми дужими очима**" [5, с. 363]; "І **Життя** **сміялось** в них, і чуть було, як воно **кричало незрозумілим для людей, але повним сили й раювання криком**" [5, с. 363].

У мовотворчості В.Винниченка метафоричні образи часто актуалізуються за допомогою фразеологізмів: "Але Зіні все те й **за вухом не свербить**" [4, с. 84]; "Ну, тут **терпець мій увірвався**" [4, с. 86]; Але зараз же скривився, **вишкірив зуби**..." [4, с. 53]; "Він уже випустив палицю з рук і хукав на червоні пальці, **обливаючи їх сльозами**" [4, с. 76]. Письменник трансформує фразеологізми відповідно до мети зображення. Основою метафор є такі усталені сполуки: "як з відра", "іскри з очей сиплються", "обкидати поглядом", "набирати води в рот", "волю вволити", наприклад: "Ніч пройшла хутко, наче хтось узяв і вилів зразу, **як відро води**, ті десять – дванадцять годин у минуле" [4, с. 87]; "Мати Федькова **теж схопила Федька й так торсоннула**, що з того аж **брязки посипались**" [4, с. 78]; "Він [Степан Петрович] **теж мовчки дивився вниз і не рухався**, немов

пив її поглядом" [4, с. 203]; "Ох, Боже ж мій! Та що ж ти собі думаєш, люципере ти! Та батько ж з тебе **три шкури здере**, та він же на тобі **живого місця не оставить**" [4, с.79]; "Спобуй відмовитись говорити! Але чи це, з другого боку, якраз і **не заливало їм рота водою?**" [4, с. 185]; "А тим часом Степанові Петровичу треба було дуже **напружувати волю**, щоб не поділитися результатами своєї анкети з цією випадковою, але такою чарівною й такою невинною та певною товаришкою" [4, с.184].

Створена Володимиром Винниченком система метафор свідчить про енциклопедичність знань автора, його обізнаність із науковими, релігійними, психологічними, філософськими передовими поглядами. Оперуючи метафоричними художніми засобами, митець пробуджує в читача безкінечний спектр переживань, думок, віддзеркалює індивідуальне, авторське бачення світу. Завдання винниченківської метафори – не просто повідомляти про фрагменти картини світу, а викликати образні уявлення про них.

Справді, Володимирі Винниченку судилося перекинути своєрідний ідейно-естетичний "місток" до нової, стимульованої європейським мистецтвом української літератури і створити оригінальний мистецький світ" [10, с.253–254].

Література

1. Білодід І.К. Мова і стиль роману "Вершники" Ю.Яновського. – К., 1955.
2. Білодід І.К. Мова творів Олександра Довженка. – К., 1959.
3. Блэк М. Метафора // Теория метафоры. М.: Прогресс, 1990. – С. 154–186.
4. Винниченко В.К. Оповідання. Слово за тобою, Сталіне! Роман. Чорна Рада і Білий Медвідь: П'єса. – К.: Наукова думка, 1999.
5. Винниченко В. Краса і сила: повісті та оповідання. – К.: Дніпро, 1989. – 752 с.
6. Виноградов В.В. О поэзии Анны Ахматовой // Виноградов В.В. Поэтика русской литературы. – М.: Наука, 1976.
7. Григор'єв В.П. Грамматика идиостиля: В.Хлебников. – М.: Наука, 1983.
8. Гундорова Т. Проявлення слова. Дискурсія раннього українського модернізму. Постмодерна інтерпретація. – Львів.: Літопис, 1997.
9. Єрмоленко С.А. Нариси з української словесності (стилістика та культура мови). – К.: Довіра, 1999.
10. Калинчук А. Особливості характеротворення в історичних романах І.С.Нечуя-Левицького // Слово і час. – 2000. – № 11. – С. 26–31.
11. Колесник Г.М. Слово крилате, мудре, пристрасне. Лексична синоніміка поетичної мови М.Т.Рильського. – К., 1965.
12. Лисенко Н.О. Метафора і символ у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки: АҚД. – Х., 2003.
13. Ломов Б.Ф. Проблема общения в психологии / Хрестоматия по психологии: Учеб. Пособие для студентов пед. ин-тов / Сост. В.В.Мироненко; Под ред. А.В.Петровского. – М.: Просвещение, 1987. – С. 108–116.
14. Нечуй-Левицький В.С. Зібрання творів у 10 т. – К.: Наукова думка, 1968. – Т. 10.
15. Платонова О.В. Референциальный аспект метафорической номинации (на материале поэтического языка XX века): АҚД. – М., 1992.
16. Русанівський В.М. Сила і краса (Особливості мови творів В.К.Винниченка) // Укр. мова і літ. В школі. –1992. – № 2. – С. 41–46.
17. Січкарь С.А. Ідіолект Тараса Шевченка і сучасні мовні норми: АҚД. – К., 2003.
18. Сологуб Н.М. Мовний світ Олеся Гончара. – К.: Наук. думка, 1991.
19. Тиха Л.Ю. Метафора в поетичному дискурсі Івана Драча: АҚД. – Луцьк, 2007.
20. Шведова Н.Ю. Типы контекстов, конституирующих многоаспектное описание слова // Русский язык. Текст как целое и компоненты текста. Виноградовские чтения. XI. – М.: Наука, 1982. – С. 142–154.
21. Stilistisch-rethorische Diskursanalyse / Hrsg. von Barbara Sandig. – Tübingen: Narr Verlag, 1988.

В.И.ДАЛЬ В ИСТОРИИ РУССКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

Валентина Сидоренко (Нежин, Украина)

*Знание прошлого – это
понимание современности
Д.С.Лихачев*

Обращаясь к творческому наследию В.И.Даля, в первую очередь, как правило, говорят о его "Словаре живого великорусского языка", заслуженно называя сделанное автором лексикографическим подвигом. При этом чаще всего мы совсем не задумываемся над тем, что заставило морского офицера, врача, чиновника Владимира Даля всю жизнь "собирать слова"? Почему этот человек в первый год существования Русского географического общества, им же организованного, рассылает "этнографический циркуляр", призывавший "записывать и рассылать местные слова, пословицы, поговорки, речения, обычаи, обряды и т.п." [4, с. 21]? Только ли широта интересов и энциклопедическая образованность тому объяснение? Скорее нет, чем да. Просто В. Даль принадлежал к тому новому поколению людей, которое "начинает чувствовать прелесть языка родного и в себе силу образовывать его" [3, с.543].

В 1805 году путешественница из Англии, посетив Санкт-Петербург и Москву, оставит запись в своем дневнике: "Русские переносят вас во Францию, не осознавая нимало, сколь это унизительно для их страны и для них самих, национальная музыка, национальные танцы и отечественный язык – все это упало и в употреблении только между крепостными". Такая ситуация непонятна и необъяснима для иностранцев, попавших в Россию.

Необходимость преобразований начинает понимать и передовая русская аристократия, "прозревшая окончательно" после Отечественной войны 1812 года. В это время поэт Ф.Глинка напишет: "Имя Отечества нашего сияет славою немерцающею, а язык его безмолвствует! ... Мы, русские, а говорим не по-русски".

В.Даль, как и А.Пушкин, советовавший "прислушиваться к московским просвирням", поскольку "они говорят удивительно чистым и правильным языком" [5, с. 49], пытается привлечь внимание к родному языку, что и послужило поводом для создания его первой книги "Русских сказок...". В ней, по словам самого В.Даля, "... не сказки по себе были... важны, а русское слово", автор ставил перед собой цель "познакомить земляков своих с народным языком" [2, с. 556–557].

Отчетливое понимание того, что "надо сделать, чтобы выучиться говорить по-русски" приводит А.Пушкина к реформированию русского литературного языка, а В.Даля – к созданию словаря, за который он, как свидетельствуют современники, принялся по настоянию все того же Пушкина.

Будучи одним из популярнейших писателей второй половины XIX века, В.Даль очень тонко чувствует слово. Как замечает Н.Гоголь, в произведениях Даля "слышна Русь, ...каждая его строчка подвигает ближе к познанию быта и нашей народной жизни" [1, с. 424]. В.Даль, как и сам Гоголь, творчество которого он высоко ценил, называя его "удивительным человеком", тяготеет к детали, подробности, именно она становится зачастую определяющей в создании образа. Этих писателей роднит умение ощущать, "вкус слова", живого, незаштампованного, играющего в их текстах новыми гранями.

Реформирование русского литературного языка, так блистательно начатое А.Пушкиным, было бы невозможно без понимания и поддержки современников, "детей 1812 года". Одним из первых в их ряду стоит имя В.И.Даля.

Неустанная титаническая работа русских писателей над словом, со словом сделала "отечественный (русский) язык" к концу XIX века "одним из великих мировых языков", по определению Е.Ф.Карского, писавшего: "Произведения образцовых русских писателей читаются в оригинале и переводятся на языки всех образованных народов, служа предметом достойного удивления" (27 февраля 1893 года, вступительная лекция по русскому языку для студентов Варшавского университета "Главные течения в русском литературном языке").

Література

1. Гоголь Н.В. Полн. собр. соч.: В 14-ти томах. – Т.8. – М. – Л., 1952.
2. Даль В.И. Воспоминания о Пушкине. В кн.: А.С.Пушкин в воспоминаниях современников: В 2-х томах. – Т.2. – М., 1974.
3. Декабристы. Поэзия. Драматургия. Проза. Публицистика. Литературная критика. – М. – Л., 1951.
4. Зражевский А.А. О литературных псевдонимах В.И.Даля // Русская речь. – 1991. – № 6. – С.18-23.
5. Пушкин А.С. О литературе. – М., 1987.

НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ ТА УПРАВЛІНСЬКІ ФАКТОРИ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ЗА КОРДОНОМ

Станіслав Вдовенко (Мінськ, Білорусь)

Реалізація права осіб, які належать до національних меншин, на збереження своєї самобутності світовим співтовариством розглядається в залежності від оволодіння рідною мовою в процесі освіти. Згідно з Гаазькими рекомендаціями пропонується створювати державні та приватні навчальні заклади, залучати для реалізації цього завдання державні ресурси, міжнародну допомогу, спонсорські кошти. Разом з тим підкреслюється, що особи, які належать до національних меншин, зобов'язані інтегруватись у суспільства держав проживання через належне володіння державною мовою.

Для українців, які проживають за кордоном, освітянські проблеми мають специфіку і потребують окремого вивчення з метою розповсюдження позитивного досвіду і мінімізації негативних факторів.

Головною передумовою ефективного функціонування української освіти за кордоном є створені нашою державою за роки незалежності законодавчі умови та позитивні зрушення в розвитку освіти у внутрішньодержавному просторі.

У цілому українська освіта за кордоном розвивається на загальноновизначених методологічних засадах, усталеними засобами, за різноманітних форм і методів, застосування яких залежить від об'єктивних та суб'єктивних факторів у конкретних країнах, зокрема, давності перебування українців за кордоном, територіальної дистанції, причин переселення, економічного стану середовища проживання, сформованої української еліти та інших.

Однак у кількісному вимірі показники надання української освіти закордонним українцям залишаються невисокими через низку соціальних, економічних та управлінських проблем.

Зокрема, нестабільне становище української освіти у пострадянських країнах пояснюються коротким періодом перебування українців у статусі закордонних та другорядністю цієї проблеми для української сторони порівняно із загальними питаннями розвитку освіти на етнічній території.

У цьому контексті уваги та сприяння з боку державних інституцій України потребує реалізація за кордоном основних пріоритетів щодо поєднання принципів і засобів державного управління з громадським впливом на освітянські процеси.

Як показує вивчення, освітні процеси в закордонному українстві мають певні закономірності – розпочинаються вони безпосередньо на рівні потреб та інтересів конкретного індивідууму й відбуваються у наступній послідовності: знання національного походження; усвідомлення національної належності та самоідентифікація з українською нацією; інтерес до рідної мови, культури, традицій в родині; особистий вільний вибір щодо вивчення української мови; потреба у зв'язках з етнічною Батьківщиною; входження до складу товариств національної меншини; діяльність у складі товариств щодо задоволення національних потреб та створення позитивного іміджу країни свого походження; формування почуття національної гордості.

У процесі участі в діяльності національних об'єднань національна свідомість індивідуумів – представників національних меншин трансформується у групову та общинну.

При цьому розвиток національної освіти виступає найважливішим чинником консолідації навколо національної ідеї. В умовах діаспор практичними носіями щодо оволодіння мовою є сім'я, національна меншина, школа, релігійні громади, засоби масової інформації, етнічні співвітчизники, представники родинних діаспор інших країн. У пострадянських державах головну роль у розвитку національних мов поки що відіграють *сім'я і національна меншина*, інші складові ще не є вагомими.

Наукові дослідження і емпіричний матеріал засвідчують, що проблеми української освіти за кордоном пов'язані в основному з соціально-економічними та управлінськими факторами, а саме:

- 1) соціальною базою освіти, яка пов'язана з кількістю бажаних набувати українську освіту;
- 2) готовністю системи освіти країни перебування до виконання цієї функції;
- 3) запотребованістю використання української освіти в практичній виробничій та гуманітарній діяльності;
- 4) можливістю забезпечити послідовність системи навчання від початкової школи до вищого навчального закладу і працевлаштування;
- 5) розвитком договірно-правової бази;
- 6) наявністю необхідних організаційних структур для реалізації цього завдання;
- 7) відповідністю законодавчої бази потребам закордонних українців.

В українській діаспорі, як і в інших, навчання рідною мовою реалізуються через освітні заклади країн перебування, де українська мова вивчається на добровільних засадах. Українці використовують сімейні форми навчання; недільні школи; початкові та середні загальноосвітні заклади з українською мовою навчання; вищі навчальні заклади, які мають кафедри та факультети української мови. На пострадянському просторі найбільшим попитом користуються недільні школи, які працюють на ентузіазмі товариств засновників та за допомоги окремих меценатів-українців. Кількість учнів у школах незначна і визначається як потребою, так і можливостями щодо наявності вчителів, місця для проведення занять тощо. Причому, учні мають різну мотивацію, представляють різні вікові групи та рівень володіння українською мовою. Загалом, навчання носить пізнавальний характер і не надає системних знань.

Найбільш ефективною формою надання української освіти є державні школи, які фінансуються з бюджету, працюють за затвердженими освітніми програмами. Такі заклади діють у Придністров'ї, Латвії, Словаччині, Грузії, Польщі. Поширеними й запотребованими є навчальні заклади, де українська мова вивчається як предмет, які практично діють у кожній країні пострадянського простору.

Становлення системи надання вищої освіти українською мовою відбувається здебільшого за рахунок створення кафедр або відділень на факультетах слов'янських мов вищих навчальних закладів. Вони плідно працюють у Білорусі, Молдові, Угорщині, Словаччині, Росії. Позитивно, що з розвитком міжнародних відносин студентами цих відділень стають не лише українці за походженням, а й громадяни країн перебування. Водночас, за наявної диспропорції між середньою та вищою ланками освіти, багато випускників стають незапотребованими й змушені набувати паралельні спеціальності. Загальним недоліком є недостатня забезпеченість навчальною й методичною літературою, яка була б спеціально розроблена для шкіл діаспори та підготовка в Україні фахівців для роботи в школах і вищих навчальних закладах за кордоном, створення бібліотечних закладів, запровадження дистанційної форми навчання, надання аудіо – та відео продукції. Виходом із ситуації могло б бути створення специфічних науково-педагогічних товариств, методичних центрів, розширення практики обміну професорсько-викладацьким складом університетів на двосторонній договірній основі.

Важливо, що останнім часом на освітянському напрямі зосереджують зусилля міжнародні українські організації. До доробку, безперечно, слід зарахувати міжнародні науково-практичні конференції, щорічне проведення семінарів освітян українського закордоння.

Щодо Білорусі, то дослідження розвитку української освіти вказує на значну роль і досить високий рівень освітнього потенціалу української діаспори.

Професор Гродненського університету Д. Карєв на основі вивчення становища українців у Білорусі в статті "Українці і білоруси: проблеми історичного співіснування і взаємовідносин" підкреслює, що "об'єднання українців і білорусів головним чином проявляють себе у культурно-мистецькій та освітній сферах" [1].

Аналіз факторів впливу на розвиток освіти та механізмів підвищення ефективності освітнього процесу щодо задоволення потреб в українській національній меншині Республіки Білорусь викликає інтерес як через спільні для пострадянських країн ознаки, так і суттєві особливості.

Найважливіші з факторів: законодавство, потреба та інтерес, договірна база, управлінське забезпечення, участь самої діаспори у цих процесах.

Головним є фактор законодавчої бази.

Законодавство України стосовно сприяння національним меншинам досить розвинуте. Українська держава у виробленні національної політики керується Декларацією ООН про права осіб, що належать до національних, етнічних, культурних, релігійних і мовних меншин, Рамковою угодою про захист національних меншин ОБСЕ. Разом з іншими країнами – учасницями СНД, Україна підписала "Конвенцію про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин".

Сприяння закордонному українству в галузі освіти задекларовано в Конституції України, Законі "Про освіту", Національній програмі "Освіта. Україна в XXI століття". Конкретні заходи передбачені у відповідних Національних програмах щодо сприяння закордонним українцям.

У міжнародному вимірі найефективнішою формою розвитку української освіти за кордоном стає двостороннє співробітництво, оскільки на цьому рівні детальніше й повніше враховується специфіка та особливості й забезпечується реалізація взаємних освітянських інтересів.

В основі співпраці України й Республіки Білорусь у сфері освіти знаходиться близькість мов і культур, історичні традиції проживання значної частини українців у Республіці Білорусь й білорусів в Україні, які виявляють інтерес та бажання долучатися до процесів, які відбуваються на Батьківщині.

Зіставними є ментальність, рівень освіченості населення, схожість пострадянських проблем.

Близькі також конституційні бази. Наприклад, в Україні конституційно визначено (ст.53), що кожен громадянин має право на освіту. Держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комерційних навчальних закладах.

У Конституції Республіки Білорусь це положення сформульовано в ст.49, де сказано, що кожен має право на освіту. Гарантується доступність і безкоштовність загальної середньої й професійно-технічної освіти. Середня спеціальна й вища освіта доступна для всіх відповідно до здібностей кожного.

Таким чином, у Білорусі, як і в Україні, сфера освіти орієнтується на принципи й пріоритети її доступності, надання громадянам можливостей для самореалізації.

Право на вивчення й користування рідною мовою закріплено у законі "Про освіту в Республіці Білорусь", зокрема, у ст. 6 визначено, що в місцях компактного проживання представників національних меншин в освітніх і виховних закладах організовується вивчення їх національних мов, можуть бути створені школи, групи та класи для навчання відповідною мовою.

У ст. 2 закону Республіки Білорусь "Про мови" зазначено, що держава виявляє турботу щодо вільного розвитку і вживання всіх національних мов, якими користується населення. Громадянам гарантується право звертатися до державних органів, органів місцевого самоврядування, установ та організацій білоруською, російською та іншою зручною для сторін мовою. Якісь обмеження або привілеї за мовними ознаками не допускаються, а публічна образа, приниження державних та інших мов, створення перешкод у користуванні національними мовами, пропагування ворожнечі на мовному ґрунті передбачає встановлену законом, відповідальність. Акти органів місцевого самоврядування, при необхідності, приймаються й публікуються національною мовою більшості населення тієї або іншої території. Мовами з'їздів, форумів, конференцій, судочинства можуть бути, за необхідності, будь-які мови.

Водночас, законодавство не регламентує вживання мов у неофіційних відносинах.

Фактор потреби та інтересу для українців у Білорусі є найактуальнішим, оскільки очевидними є потреби як духовного розвитку, так і повсякденного спілкування, вирішення родинних і побутових питань, розширення співпраці в економіці, торгівлі, гуманітарній сфері, здійсненні планів та бажань частини представників української меншини навчати дітей у ВНЗ України, сподівань згодом повернутися на батьківщину.

У Білорусі потреба в оволодінні й збереженні української мови була завжди. У довоєнні часи у східних регіонах Білорусі діяли школи, навчання в яких здійснювалося українською або білорусько-українською, чи російсько-українською мовами. Згідно даних Всесоюзного шкільного перепису 1927 р., наприклад, у Гомельській області діяла білорусько-українська школа (2 педагоги та 90 учнів), п'ять російсько-українських шкіл (8 педагогів та 315 учнів). Кількість українських шкіл поступово зростала, якщо у 1927 р. їх було 8, то у 1932 р. стало – 23 (1432 учні), у 1936 р. – 24 (1902 учні). На Берестейщині на початку 1940 р. було 49 українських шкіл – у середньому по 2-3 школи на район. Згідно з діючим тоді Положенням про національно-культурне будівництво серед національних меншин Білорусі, українські школи мали відповідну правову базу.

Слід зазначити, що в Україні у довоєнний період національна освіта для білорусів також надавалась, але у більш обмежених масштабах. Однак після сумнозвісного 1937 року національне будівництво серед національних меншин було практично припинено, більше того, проти їх представників розпочалися репресії.

В умовах незалежних держав потреба у вивченні мов національних меншин значно зростає. Мотиви наступні: знання мови допомагає у налагодженні зв'язків із співвітчизниками (*національний аспект*), спілкуванні із рідними (*родинний аспект*), у розвитку зовнішньоторговельних відносин (*економічний аспект*), навчанні у вищих навчальних закладах України (*гуманітарний аспект*), поверненні для проживання на Батьківщину (*духовний і соціальний аспекти*).

Потреба та інтерес стимулюють розвиток іншого важливого фактору, а саме – договірної бази. Станом на початок 2007 року Україна мала близько 100 міжурядових і майже 50 міжвідомчих угод про співпрацю в галузі освіти та науки. І цей процес активно продовжується.

У рамках міжнародного співробітництва систематично відбуваються науково-практичні конференції "Освіта в українському зарубіжжі: досвід становлення і перспективи". У ряді країн досить активно створюються організаційні структури. Зокрема, в Молдові при Міністерстві освіти створено підрозділ, який опікується становищем української мови. Офіційно визнано українську мову у Придністров'ї, тут вона вивчається в 52 навчальних закладах, видаються підручники, художня література, друкуються наукові праці.

Договірна база в галузі освіти між Україною і Республікою Білорусь також досить розвинута. Міністерствами освіти двох держав у 2001 р. укладена угода про співпрацю, яка визначає зобов'язання України і Республіки Білорусь сприяти представникам національних меншин у реалізації культурно-освітніх потреб, вивченні національних мов у всіх рівнях навчальних закладів, забезпеченні навчально-методичною і художньою літературою, підвищенні кваліфікації вчителів, організації літнього відпочинку, прийому до навчальних закладів дітей діаспори, запрошенню учнів на олімпіади, виставки, фестивалі, конкурси.

Українством Республіки Білорусь схвально зустрінутий документ щодо "Умов прийому до ВНЗ України" (наказ міністра освіти № 74 від 19.02.2001). Згідно з наказом іноземці українського походження за направленнями офіційно зареєстрованих національно-культурних товариств користуються такими ж правами, як і громадяни України при вступі на навчання за спеціальностями – українська мова і література, педагогіка, мистецтво, історія, журналістика. Надану можливість товариства української діаспори активно використовують. В останні роки розширюється співробітництво на рівні навчальних закладів. Так, 16 вищих навчальних закладів України встановили зв'язки з 25 вузами Білорусі. Плідно співпрацюють між собою Київський Національний університет Тараса Шевченка і Білоруський державний університет; Національний технологічний університет України і 5 технічних вузів Білорусі; Брестський, Львівський і Волинський університети; Чернігівській інститут економіки і управління та Білоруський гуманітарний університет.

З 2005 року набула конкретного розвитку міжвідомча угода "Про співробітництво між філологічним факультетом Львівського національного університету імені Івана Франка та філологічним факультетом Білоруського державного університету на період до 2008 року". Згідно з цим документом, відбуваються обміни викладачами і студентськими групами, науковою та науково-методичною літературою тощо.

За пропозицією Посольства України в Білорусі Львівська обласна державна адміністрація та Львівський університет беруть шефство над підготовкою навчальних та інших програм для відділу української філології, який відкрився в Білоруському державному університеті (БДУ).

На базі філологічного факультету БДУ відкрито Кабінет української філології. За сприяння Посольства України в Республіці Білорусь його обладнано аудіо – та відеоапаратурою, сформовано бібліотеку (майже 1000 примірників). Від Національної радіокомпанії України надійшли звукові матеріали для фонотеки, де представлено українську сценічну, пісенну класику. Створюється відповідна відеотека. Студенти українського курсу БДУ проходять навчальну практику в Національному Львівському університеті; стажуються в Київському національному педагогічному університеті імені Михайла Драгоманова.

Підписано угоду про співробітництво між Волинським та Брестським державними університетами. У рамках цієї угоди триває регулярний обмін студентськими групами, проводяться спільні семінари та науково-практичні конференції. Студенти курсу українського відділення філологічного факультету Брестського університету були в діалектологічній експедиції в Луцьку та на науково-методичній практиці в Шацькому районі Волинської області.

Співпрацюють також управління освіти Чернігівської й Гомельської та Брестської і Волинської областей.

З метою якомога більшого сприяння задоволенню потреб білоруського українства підписано Угоду про співробітництво між Рівненською обласною державною адміністрацією та Білоруським громадським об'єднанням українців "Ватра", якою передбачено інформаційну, культурологічну, освітянську допомогу та допомогу в оздоровленні дітей на території цього українського регіону.

Посольство України в Білорусі реалізує програму з комплектування бібліотек (шкільних та вищих навчальних закладів) українською літературою та забезпечення учнівської і студентської молоді, яка вивчає українську мову, підручниками й навчальними посібниками. Лише у 2004–2007 роках передано понад 5 тисяч книжок вищим навчальним закладам та школам, де вивчається українська мова, білоруським бібліотекам, у яких відкрито відділи української літератури, зокрема, – відділенню української філології на філологічному факультеті Білоруського та Брестського державних університетів, кабінету української мови у Мінській гімназії №7, Брестському та Мінському факультативним гурткам, Гомельській міській гімназії №36 імені Івана Мележа, Гомельській середній школі №5, Національній бібліотеці Білорусі, Центральній Мінській дитячій бібліотеці та міській бібліотеці №20, Вітебській міській бібліотеці імені Максима Горького, Слов'янській бібліотеці м. Гомеля, Гродненській міській бібліотеці, Молодечненській міській бібліотеці (Мінська область), Центральній міській бібліотеці імені Карла Маркса м. Могильова.

Започатковується співпраця з Центром гуманітарної співпраці з українською діаспорою, який постановою Кабінету Міністрів № 1100 створено при Ніжинському державному педагогічному університеті імені Миколи Гоголя, Українською Всесвітньою координаційною радою, товариством "Україна – світ", Інститутом дослідження діаспори та іншими організаціями й установами.

Таким чином, у білоруського українства є можливості долучитися до напрацьованого досвіду діяльності українців в інших державах.

За ініціативи Посольства України в РБ й участі товариств української діаспори проведена низка науково-практичних конференцій. У наукових доповідях досліджені актуальні питання розвитку української освіти в РБ. На часі й випуск збірника наукових праць з метою апробації та адаптації напрацювань безпосередньо в середовищі українців Білорусі.

Важливим є фактор управлінського та матеріального забезпечення української освіти в країні перебування. Осередком україністики в Білорусі та прикладом щодо оптимального забезпечення української освіти в РБ можна вважати Брестський державний університет. З 1994 р. на факультеті слов'янських мов на відділенні білоруська мова й література другими мовами для вивчення стали українська й польська. В 1998 р. на філологічному факультеті відкрилась нова спеціальність – українська мова і література й ведеться підготовка вчителів, літераторів, перекладачів. В умовах сусідніх держав це набуває історичного значення. Доцент Брестського університету Л.Дорошко зазначає: "За змістом українська література, якою раніше користувалися в університеті, більш відповідала потребам російськомовного населення, для якого українська мова не була такою близькою, як для українців за походженням, які знають і свою мову, і літературу, і культуру, а також для білорусів, які живуть у прикордонні і спілкуються з українцями" [2].

Плідно з пропаганди україністики і вивчення української мови працюють українські об'єднання. Найбільш активно працює науково-педагогічне товариство "Берегиня". Головна мета відображена у його статуті – вивчення і пізнання духовних скарбниць українського народу в галузі літератури, мови та культури. Важливо, що у складі товариства – вчені, студенти, учні. Поширеними формами роботи є науково-практичні конференції, диспути, семінари. Члени товариства дають уроки в школах і предметних гуртках, ведуть позашкільну й позакласну роботу. За їх участі відбуваються Шевченківські дні, Андріївські читання, заходи з нагоди ювілеїв відомих українських письменників.

Започаткована підготовка педагогічних кадрів для викладання української мови в Білоруському державному Університеті. Відбувся випуск перших 15 вчителів. Надалі цей напрям потребує розвитку за сприяння, згідно з укладеною угодою, української сторони щодо надання підручників, методичної допомоги, стажування студентів тощо.

Позитивного досвіду набула українська недільна школа м.Мінська. Вона була створена в 1997 р. при центрі української культури "Січ". Школу відвідувало понад сто дітей віком від 6 до 16 років, працювало 12 вчителів, які викладали українську мову, історію України, українські вишивки, українські народні танці та пісні, малювання, основи народної творчості. До проведення занять залучалися викладачі вищих навчальних закладів, українці за походженням. У даний час школа проходить період реформування та оновлення навчального процесу.

Певну освітню роботу проводить асоціація українців "Ватра". За її участі вперше в Білорусі було організовано торгівлю українською книгою. Товариство направляє дітей діаспори на навчання в Україну. У діяльності "Ватри" значну роль відіграють конкурси на знання української мови. Переможці конкурсів нагороджуються книгами "Кобзар" та поїздками до Києва.

Висновки:

1. На основі аналізу основних факторів, які впливають на становище української освіти, можна стверджувати, що законодавчі умови для її розвитку в Білорусі створені. Однак позитивні зрушення поки що не є системними й не задовольняють зростаючі потреби білоруського українства.

2. Більшість товариств української національної меншини концентрують зусилля на культурно-мистецькій діяльності, й успіхи там значно вагоміші, хоча культурно-мистецькі заходи в певній мірі виконують і освітню функцію.

3. Управлінський вплив на розвиток освіти недостатній, а матеріальна база поки що слабка й використовується на тимчасових орендних умовах.

4. Специфіку навчання українською мовою можна пояснити перебуванням українства у так званому трикутнику, однією із сторін якого є білоруське громадянство, другою – російський освітній простір і третьою – духовне тяжіння до України, до української освіти.

5. У системі освітньо-виховних закладів національних меншин основне місце займають школи, які відіграють найбільшу позитивну роль і є щаблем до організації освітнього процесу на рівні вищих навчальних закладів.

6. Інтерес до української мови в Білорусі може зрости з огляду на розвиток процесів економічного співробітництва та потребу у фахівцях української мови.

7. Процес відродження й розвитку української освіти в Білорусі потребує реальних кроків на рівні української і білоруської держав, громадських організацій та активної роботи українських товариств і організацій. Необхідно вибудувувати цілісну освітню систему, яка відповідала б реальним потребам українства.

Література

1. Карев Д. Українцы Беларусі (проблеми гістарычнага суіснавання і узаемадзеяння. – Гродно.: ГрГУ, 2001. – С. 112.

2. Дорошко Л. Наканавано самой гісторыей // Народна газета. – 2000. – №12.

3. Луговий В. І. Управління освітою. – К.: Вид – во УАДУ, 1997. – С. 35–40.

4. Українознавство в розбудові держави: Матеріали щорічної міжнародної наук-практ. конференції. Київ, 14-16 жовтня 1993 року.

5. Кирилук І.П., Яковлева І.А. Проблеми становлення системи образования национальных меньшинств в Республике Беларусь. – Гродно.: ГрГУ, 2001. С. 118–121.

ОСВІТА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Олеся Світгарєва (Запоріжжя, Україна)

Відповіддю сучасним трансформаційним процесам стало посилення заходів соціокультурної політики ряду країн у сфері освіти. Поясненням значного розмаху освітянської сфери, зокрема економічної і науково-технічної її складової, в економічну епоху стала мобілізація творчого потенціалу "економічної людини", як стимулюючої сили науково-пізнавальної і креативної (винахідливо-новаторської) людської діяльності. У системі протиріч і парадоксів сучасності, "антропологічної напруги" в суспільній свідомості умовою забезпечення життєдіяльності соціуму стала здатність до всебічного, вільного й безмежного розвитку, що відповідає вже характеру постекономічної суспільної формації.

Пріоритет освіченості суспільства пов'язаний з набуттям глобалізацією антропологічного характеру. З одного боку, рівень соціально-економічного розвитку будь-якої держави визначається мірою освіченості й культури, з іншого, – примат економічної домінанти визначає рівень виховання кожного окремого індивіда. Тісний взаємозв'язок економічної глобалізації і масштабування освітніх програм зазначений Т. Тімаром: "Протягом останнього десятиріччя багато було сказано про глобалізацію економіки. Однак щоб відповідати вимогам часу, освіта в перспективі також повинна стати глобальною" [9].

"Економічна людина" не може досягти успіху в реалізації поставлених цілей без наукового і освітянського прогресу. Тому інвестиції в людський капітал є найпродуктивнішими, в розвинених країнах світу розглядаються як найцінніший виробничий ресурс і могутній фактор соціально-економічного розвитку, що повертається в економіку в множинному обсязі. Зокрема, у США значна питома вага інвестицій у національну економіку (1600 млрд. дол.) щорічно спрямовується на освіту 4 млн. американців [7, с.120]. Ряд країн (Південна Корея, Японія, США) проводять не лише збільшення обсягу систематичного інвестування освітніх програм, а і поставили за мету запровадження загальної вищої освіти [1]. На противагу загостренням освітніх проблем блоку постсоціалістичних країн стало надання хоча б елементарної технічної освіти широким робочим масам: "Більшовики повинні опанувати технікою" [12 с.401].

Тенденціями сьогодення є посилення саєнтифікації (науковості) суспільного життя і економіки, прикладом чого є збільшення протягом останнього століття присвоєння наукових ступенів, наприклад, в США в 109 разів, доктора – в 337 разів, магістра – в 240 рази, бакалавра – у 84 рази. Останнім часом зростає не лише число наукових дослідників і інженерів-дослідників, а темпи витрат на науку, що випереджають темпи зростання чисельності населення і ВВП [6]. Хоча існує погляд деградування молоді ринковими перетвореннями: "Ніщо не роз'їдає високу культуру й фундаментальну науку швидше, ніж ринок, що перетворює вищу школу у фабрику з виробництва освітніх послуг і руйнує самобутність університетської корпорації" [11]. Серед розмаїття суперечливих думок щодо характеру впливу економіки на стан освіти в сучасних стрімких темпах суспільного розвитку для збереження місця на ринку праці беззаперечним фактом є потреба в безперервному поповненні і розширенні освітнього потенціалу. Саме бурхливими ринковими нововведеннями пояснюється попит на "позасистемну" професійну освіту і наближення рентабельності освітніх установ до рентабельності нафтових кампаній [7, с.120].

На постекономічній фазі суспільного розвитку значимість виховного процесу лише посилюється, адже в умовах соціально-орієнтованої економіки стає можливим всебічний, вільний і безмежний розвиток кожного індивіда, як це й передбачав К. Маркс. І хоч Е. Майр стверджує про несумісність старого лозунгу "однакова освіта для всіх" з біологічною нерівноцінністю дітей [3 с.375], марксозна концепція поширення освіти набуває все більшої ваги саме в сучасних умовах перетворення перед загрозою знищення людства. Т.В. Сохраняєва, наприклад, засвідчує: "Постекономічна людина повинна буде демонструвати здатність більшою мірою конструювати, чим копіювати, постійно займатися самоосвітою, тому що інформаційне середовище вимагає великої інтелектуальної мобільності" [10, с.123]. Якісно новий рівень економічного й соціального розвитку суспільства характеризується переходом до величини виміру національного багатства наявністю вільного часу на противагу робочому часу. Тобто, витрати праці й вільного часу – витрати на виробництво знань [2]. Метою сучасної системи освіти є виховання людиною

здатності здобувати знання як якість майно, у тім або іншому ступені розмірне з тією власністю й тим суспільним становищем, яке вона, швидше за все, буде мати в майбутньому [13]. Але "економічна людина" повинна вже сьогодні стати суб'єктом розвитку максимально досяжної для наявного обсягу й рівня розвитку культури, її інтенсивності без відчуження від іншої людини, її людської сутності [7, с.119].

Траєкторія поступу розвинутих країн в сфері освіти стала зразком для наслідування українською інтелігенцією. Перенесення позитивного зарубіжного досвіду супроводжується посиленням негативних тенденцій і назріванням ряду проблем. На міжнародному семінарі у Києві було визначено шість основних напрямів проблем освіти в Україні, які вимагають докладного вивчення та аналізу, – рівний доступ до якісної освіти, управління освітою, вища школа, фінансування, система моніторингу та оцінка якості, система навчання педагогів та інноваційні методи [9].

Перед Україною постає реальна загроза переходу до розряду відсталих країн "африканського типу". При законодавчо декларованій повній загальній середній освіті сьогодні її отримують не більше 75–80% дітей, в то час як сотні тисяч дітей взагалі не вчать. За рівнем життя, його тривалістю і рівнем освіти (індекс розвитку ООН) Україна серед інших держав світу займає позицію у другій сотні, – в 1994 р. займала 45-ту, в 1997 р. – 94-ту. Створений свого часу потужний науково-технічний потенціал України сьогодні інтенсивно розпорошується, втрачається, істотно погіршується інноваційна діяльність. Серед буклету проблем української освіти особливо гостро стоїть питання фінансування. На науку в Україні виділяється менше 0,3–0,4% ВВП, тоді як в Ізраїлі – 3,5%, США – 2,05%, Японії – 2,75% [1]. Вищі навчальні заклади лише на 35% фінансуються за рахунок бюджету [7, с. 121].

Підготовка й випуск на ринок праці освіченої й творчо активної робочої сили, забезпечення її кваліфікаційної й територіальної мобільності є однієї з першооснов життєдіяльності народного господарства. І чим вище загальний рівень розвитку економіки, чим більш складні завдання їй доводиться вирішувати, тим значніше потреба в робочій силі вищої кваліфікації [8]. Більшість негараздів у процесі розбудови культурного, освітнього, духовного простору в Україні пов'язують із слідуванням стереотипам руйнівної сили сучасного капіталізму. Тому вирішення проблем сучасного навчання і виховання, що стоять перед культурою і освітою України, вимагають у відході від світоглядних стереотипів стосовно взаємин людини та економіки [4]. В. Литвин зазначає необхідність здійснення основної ставки на науку, освіту і охорону здоров'я, висловлюючись категорично проти комерціалізації даної сфери [5].

У сучасних трансформаціях поширення набула глобалізація освітньої сфери. Втілення ряду освітніх програм на виклик сучасності, що повинні випереджати темпи соціальної економіки, в Україні проходить проблематично, на відміну від ряду розвинутих країн. Основою сучасної "економічної" і майбутньої "постекономічної людини" в Україні повинен стати безмежний, всебічний, вільний розвиток, який може бути забезпечений лише належним рівнем освіти.

Література

1. Дробноход М. Стійкий екологічно безпечний розвиток: український контекст // <http://www.dt.ua/3000/3320/31183/>.
2. Ельмеев В.Я. Человек труда вместо человеческого капитала // http://anthropology.ru/ru/texts/elmееv/global2_14.html.
3. Ильенков Э.В. Философия и культура – М.: Политиздат, 1991 – 464 с. – (Мыслители XX века)
4. Кремьин В. Людина і освіта у вимірах економічної цивілізації // <http://www.dt.ua/3000/3300/54839/>.
5. Литвин В. Ми не повинні бути буферною державою <http://www.deputat.org.ua/print.php?news=1131106294>.
6. Малашхия Г. От человека экономического к человеческому: критический взгляд на современную экономическую систему // http://anthropology.ru/ru/texts/malash/global2_13.html.
7. Манжура В.И. Homo fortūnātus: между энтропосом и антропосом // Культурологічний вісник Нижньої Наддніпрянщини. – 2006. № 17.– С. 117-122.

8. Роль доходов в воспроизводстве рабочей силы (Реферат) // <http://studik.ru/470951486919486/download>.
9. Рябоконт Л. "Третій сектор" пропонує бюрократії партнерство // <http://www.day-kiiev.ua/62726/>.
10. Сохраняева Т.В. Гуманистические ориентиры развития системы образования // Философские науки. – 2005. № 9. – С. 115-131.
11. Спилберг (Глеб Орлов) Актуальные проблемы образования в Украине // <http://h.ua/story/52367/>.
12. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда. – М.: Наука, 1982. – 471 с.
13. Фромм Э. Психологический анализ и религия; Искусство любить; Иметь или быть?: Пер. с англ. – Киев: Ника-Центр, 1998. – 400 с.

БУТИ ЧИ НЕ БУТИ 12-РІЧНІЙ ШКОЛИ В БІЛОРУСІ?

Анатолій Щербина (Ніжин, Україна)

Чомусь так трапилось, що нові держави, які постали на теренах колишнього СРСР, мало цікавляться одна одною. Натомість активно розвивають контакти з країнами Євросоюзу та США. Тільки Білорусія лишається поза зоною підвищеної цікавості українських журналістів та науковців-педагогів. Слова "Білорусь" чи "білоруський" зустрічаються у матеріалах українських ЗМІ та працях політологів лише з політичних (і переважно – критичних) мотивів, а у статтях науковців-педагогів їх немає зовсім. Цю неувагу ми вважаємо необґрунтованою, адже насправді сусіди-білоруси мають значні досягнення у збереженні освітньої системи у скрутні часи економічних і політичних негараздів, які можуть знадобитися й нам.

Вже при першому ознайомленні з працями білоруських науковців впадає в око їх наукова солідність, виваженість. У них мало невиправданого популізму чи гіпертрофізації політичних або інших зовнішніх для освіти чинників і явищ (подібні недоліки набагато помітніші і в Росії, і в Україні). Білоруси не намагаються сліпо копіювати все як на Заході, а ретельно зважують всі "за" і "проти" перш ніж прийняти якесь рішення. При цьому, досягнення (зокрема, в освіті) радянського часу не відкидаються сліпо, як пережитки минулого, а навпаки, те що було гарним, залишається і розвивається, а недоліки виправляються і замінюються кращими формами.

На наш погляд, для України було б цікаво ознайомитись із досвідом реформування середньої школи Білорусі, оскільки в нас теж відбувається реформа середньої школи. Так, із 2001 року розпочато перехід на 12-річне навчання, і в 2008 році учні, які навчаються за 12-річними програмами, закінчують 7 клас. Розробляються нові навчальні плани, програми, підручники і посібники. Ще раніше було запроваджено 12-бальну систему оцінювання знань учнів.

Наскільки ефективною виявиться наша шкільна реформа, ще рано судити. А вивчити досвід Білорусі, де перехід на 12-річку розпочався раніше, було б корисно. Як говорив Тарас Шевченко: "І чужому научайтесь, і свого не цурайтесь..."

Як відомо, ще в 1998 р. Білорусь почала перехід до 12-річної середньої загальноосвітньої школи. В 2006 році був прийнятий Закон Республіки Білорусь "Про загальну середню освіту" [1], який законодавчо регламентує 12-річний строк навчання в школі. Міністерством освіти розроблена програма розвитку загальної середньої освіти на 2007-2016 роки [3], освітній стандарт загальної середньої освіти, стандарти з усіх навчальних предметів, навчальні плани і програми. Виконана корекція змісту освіти. Видані національні підручники, посібники. Наукову і науково-педагогічну експертизу навчальних програм, а також окремих підручників і навчальних посібників проводить створена з ініціативи Президента Республіканська експертна рада з шкільної програми навчання при Національній академії наук Білорусі. Впроваджена 10-бальна система оцінки результатів навчальної діяльності. В загальноосвітніх закладах і класах з вивченням предметів на базовому рівні введено п'ятиденний навчальний тиждень. Цього року відбудеться випуск перших 10-класників, які пройшли навчання в умовах реформи. Зараз школа впритул наблизилася до того моменту, коли слід в масовому порядку ввести абсолютно іншу форму навчання, а саме: профільну освіту в останніх класах з подовженням терміну навчання на один рік.

Проте в білоруському суспільстві помітно зростання напруги довкола ідеї 12-річної школи. Мабуть вперше, питання "руба" поставив високоповажний чоловік, перший заступник Голови Адміністрації Президента Республіки Білорусь, академік А.М. Рубінов у своїй статті "Педагогічне свербіння реформаторства", котра опублікована 6 березня 2008 року в газеті "Советская Белоруссия" [4]. Судячи з того, що питання підняв чиновник такого рангу, а також з тої жвавої дискусії, яка розгорілась на веб-сайті цієї газети довкола статті Анатолія Рубінова, ми можемо зробити висновок, що питання "Бути чи не бути 12-річній школі в Білорусі?" є дуже хвилюючим майже для всіх білорусів і думки громадськості з цього приводу різняться.

Своєрідною відповіддю А.Рубінову стала стаття заступника Міністра освіти, кандидата пед. наук Казимира Фаріно "Оцінювати шкільні перетворення з позицій вчорашнього дня помилково...", опублікована в "Настаўніцкай газете" за 25 березня 2008 р. Він відзначає, що збільшення строку навчання в загальноосвітніх закладах до 12 років здійснюється за рахунок збільшення тривалості навчання на рівні загальної базової освіти з 9-ти до 10-ти років. За рахунок додаткового року навчання в базовій школі на 5 годин знижено щотижневе навантаження в найскладнішій багатопредметній ланці – з 5 по 10 клас. В 11-12 класах всі предмети, крім профільних, вивчатимуться на базовому рівні, тому зниження рівня загальної середньої освіти (чого так побоюються противники 12-річки) не буде.

А завершення навчання в середній школі у 18 років дозволить зняти соціальну напругу, яка виникає в зв'язку із обмеженими можливостями працевлаштування неповнолітніх випускників шкіл. Адже сьогодні ті з них, хто не вступив у вищі, середні спеціальні чи професійно-технічні навчальні заклади не знаходять роботи. Найскладніше входять у доросле життя 17-річні юнаки. Без спеціальності і маючи рік до призову в армію, вони виявляються непотрібними на ринку праці.

За даними МВС Білорусі, кількість осіб у віці до 18 років, які ніде не навчаються і не працюють, становить 2311 чоловік. У 2007 році скоїли злочини 2043 чоловіки цієї категорії. Більшість із них – 17–18 річні юнаки.

Також К.Фаріно відмічає, що хід перетворень в системі освіти постійно аналізувався і обговорювався на найвищому рівні. Рішення про проведення в Білорусі реформи загальноосвітньої школи було прийняте після обговорення широкою громадськістю і підтримане Главою держави (розпорядження від 4 січня 1996 року "Про підготовку і проведення в Республіці Білорусь реформи загальноосвітньої школи"). В серпні 1996 року Кабінетом Міністрів Республіки Білорусь була схвалена концепція реформи загальноосвітньої школи, що передбачала її реформування з 1998 року. Питання реформи загальноосвітньої школи були схвалені на I і II з'їздах учителів Республіки Білорусь в 1997 і 2001 роках.

В 2004 році за дорученням Президента працювала міжвідомча комісія з додаткового вивчення питання щодо доцільності введення у республіці 12-річної загальної середньої освіти.

Основна мета роботи комісії полягала в тому, щоб визначити: який строк – 11 чи 12 років – необхідний для того, щоб учень отримав якісну загальну середню освіту, яка дозволить продовжити навчання у вузі і повноцінно ввійти в професійне і громадське життя. Комісія підтримала 12-річний строк навчання і дала конкретні рекомендації із вдосконалення процесу реформування школи, які Міністерство освіти виконало в повному обсязі [5].

Сьогодні ж у білоруському суспільстві знову постало питання щодо доцільності шкільної реформи. Це й стало приводом для наради з питання доцільності 12-річного навчання в середній загальноосвітній школі, котра відбулась 17 квітня 2008 року в Адміністрації Президента. З урахуванням актуальності проблеми на нараду були запрошені не тільки представники Міносвіти, але й педагогічних і наукових колективів, батьківської громадськості, керівники республіканських і обласних органів держуправління. Була озвучена інформація про результати масштабного соціологічного дослідження, проведеного Інформаційно-аналітичним центром, про думку громадян з питання доцільності 12-річної освіти, зокрема вчителів шкіл. Нарада тривала вдвічі довше запланованого. Остаточне рішення з питання доцільності 12-річного навчання в середній загальноосвітній школі буде ухвалено до кінця травня поточного року. Для цього Олександр Лукашенко доручив створити міжвідомчу комісію на чолі з першим заступником Голови Адміністрації Президента Республіки Білорусь Анатолієм Рубіновим, яка зіставить всі позитивні і негативні моменти 12-річки. Рішення буде закріплено відповідним нормативним актом Глави держави. Як відзначив Президент, "саме сьогодні настав останній термін, коли ще можна подумати і об'єктивно оцінити наслідки нововведень, ще не пізно змінити рішення, якщо для цього будуть достатні підстави".

Під час наради прозвучало безліч аргументів як на користь переходу до 12-річної школи, так і проти. На думку прихильників 12-річки, профільне навчання в школі дозволить підвищити рівень і якість освіти, активно сприятиме соціалізації учнів, їх усвідомленому професійному самовизначенню. На користь нової моделі навчання наводився позитивний досвід білоруських шкіл з диференційованим навчанням, а також загальноосвітніх середніх навчальних закладів з розширеним і поглибленим вивченням профільних дисциплін за вибором. Крім того, 12-річна середня освіта введена в 169 країнах, у тому числі і в деяких державах СНД (Казахстан, Молдова, Україна, Узбекистан). У 46 країнах світу школярі навчаються 13 років.

Прихильники цієї моделі вважають, щороку почату реформу доцільно довести до кінця, щоб одержати реальні результати, а потім вносити необхідні корективи.

На думку противників 12-річного навчання, профілізація середньої школи орієнтована не на сприяння молодим людям в отриманні ними майбутньої спеціальності, а на натягування певного контингенту старшокласників на вступ до вузів. Зайвий рік навчання в школі обтяжливий і для держави, і для батьків школяра. Разом з тим, немає вагомих аргументів на користь того, що шкільна програма не може бути засвоєна за 11 років або в 12-річці навантаження на учнів будуть меншими.

Для тих, хто не вступив у вуз після навчання в школі, в Білорусі практично немає проблем з працевлаштуванням. Скорочення ж трудової діяльності на один рік в умовах, коли пенсійний вік для громадян країни на 5 років менший, ніж в країнах Заходу, чий приклад наводиться, не кращим чином позначається на економіці.

Програма навчання в профільних класах нерідко дублює програму молодших курсів вузів.

Проведені соціологічні опитування показують, що переважна більшість батьків, педагогів та й самих учнів виступає за повернення до 11-річки. При цьому повинні бути поліпшені шкільні програми, підручники, розумніше розподілене навантаження на учнів, поліпшена матеріально-технічна база шкіл.

Олександр Лукашенко відзначив, що належить розглянути проблему комплексно, враховуючи всі аспекти її впливу на суспільство. Зокрема, треба відповісти на питання: чи стали діти розумнішими і здоровішими від того, що пішли в школу в шестирічному віці і проведуть там цілих 12 років; чи так потрібна суспільству 12-річна середня освіта з профільним навчанням; у що зайвий рік навчання в школі щорічно обходиться державі; які соціальні, моральні і правові наслідки ми одержимо, затримуючи за партою цілком дорослих молодих людей?

І лише розглянувши в цілому цю проблему, необхідно ухвалити розумне, зважене рішення, яке буде корисне і для держави, і для кожної сім'ї.

Сам Президент не є прихильником 12-річного навчання в середній школі. На його думку, пріоритетом розвитку середньої освіти повинне стати якісне вдосконалення змісту навчальних планів, програм і підручників. "Наша мета – не охопити неосяжне, набивши дитячі голови масою відомостей і фактів з усіх галузей. При такому підході тримати людей в школі можна й 20 років. Потрібно ще раз подивитися на навчальні плани і навчальні програми середньої школи, не допускаючи зайвого перевантаження учнів. Нам інваліди не потрібні", – сказав Глава держави.

Президент підкреслив свою вимогу, що в школах необхідно виходити на реальну п'ятиденку з не більше ніж 5-6 обов'язковими уроками щодня. При цьому необхідно розширити мережу факультативних занять, гуртків для дітей, які виявили особливу цікавість до вивчення окремих предметів.

Глава держави вважає, що абсолютно не потрібно сліпо копіювати зарубіжний досвід, а слід знайти таку форму, яка оптимально підійде для Білорусі. Необхідно ще раз зважити всі за і проти, вивчити позитивний і негативний досвід як власний, так і зарубіжних держав, і на підставі цього знайти необхідний компроміс для ухвалення остаточного рішення. При цьому, за словами Олександра Лукашенка, в першу чергу необхідно "навести лад з проблемами в системі освіти, які лежать на поверхні, а потім іти вглиб".

Глава держави закликав підключитися до дискусії засоби масової інформації і населення республіки. В той же час Президент відмітив, що в разі відмови від 12-річної школи, повернення в минуле не буде. Він підкреслив, що необхідно засвоїти весь позитивний досвід і на його основі виходити на новий рівень освіти [2].

Література

1. Закон Республики Беларусь "Об общем среднем образовании" от 5 июля 2006 г. № 141–3;
2. Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь (<http://www.-president.gov.by/press56629.html#doc>);
3. Постановление Совета Министров Республики Беларусь "Об утверждении Программы развития общего среднего образования на 2007–2016 годы" от 31 мая 2007 г. № 725;
4. Рубинов А.М. Педагогический зуд реформаторства // Советская Белоруссия № 44 (22944), четверг 6 марта 2008 года (<http://www.sb.by/article.php?articleID=64375>);
5. Фарино К. Оценивать школьные преобразования с позиций вчерашнего дня ошибочно... // Настаўніцкая газета. – 25 сакавіка 2008. – С. 2. (<http://www.alsak.ru/-content/view/241/122>).

РОЛЬ ЭКСКУРСІЇ В ПАТРІОТИЧНОМУ ВИХОВАНІ МОЛОДІ

Людмила Лушник (Ніжин, Україна)

Важливе місце у навчально-виховному процесі займають екскурсії.

Екскурсія – це певна сума знань, яку в специфічній формі отримує група людей. Таким чином, екскурсія представляє собою науковий процес усвідомлення людиною навколишнього світу. За метою і завданнями можна виділити такі екскурсії:

- навчальні (засвоєння учнями, студентами певних знань з предметів);
- наукові (пошуки експонатів для меморіальних, краєзнавчих та інших музеїв);
- загальноосвітні (розширення загального освітнього рівня);
- культурно-освітні (розширення кола знань з історії, літератури, архітектури, тощо).

Кожна екскурсія виконує певну функцію: організація відпочинку, інформації, розширення культурного світогляду, формування інтересів людини.

Питанню визначення екскурсії, меті, завданням та її функціям, а також підготовці та проведенню присвячена книга Б.В.Ємельянова "Экскурсоведение". У своїй роботі автор вказує на те що, "в практичній діяльності екскурсія розглядається як самостійна форма навчання та виховання, як частина інших форм навчально-виховного процесу, як форма роботи з масовою аудиторією" [2, с.11].

Про роль екскурсії в навчальному процесі говорить Г.В.Самойленко у своєму навчальному посібнику "Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне". Автор наголошує на тому, що в системі роботи з краєзнавства екскурсія відіграє важливу роль. Вона допомагає учням і студентам "...на деякій час опинитися в творчій атмосфері митця, стати учасником тієї чи іншої епохи" [3, с.143]. У посібнику розглядаються різні види екскурсій: навчальні, позапрограмні, оглядові, монографічні. "Навчальні екскурсії можна умовно розділити на 3 основних види: вступні екскурсії, які визначають характер вивчення навчального матеріалу; екскурсії, які продовжують (доповнюють) вивчення навчального матеріалу, конкретизують те про що вже йшлося, і екскурсії, які сприяють закріпленню вивченого матеріалу" [3, с.143].

Екскурсії, які передбачають розширення культурного світогляду, формують інтереси учнів та студентів, також мають свою певну систему та тематику. Можна виділити оглядові екскурсії та тематичні. Кожна екскурсія, незалежно від тематики, несе в собі великий виховний потенціал.

У роботі філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя в цілому, а особливо на кафедрі світової літератури та історії культури склалася певна система організації проведення екскурсій, як під час навчального процесу, так і у виховній роботі.

Знайомство першокурсників зі славетним Гоголівським вузом відбувається з відвідування музею історії навчального закладу, де під час екскурсії студенти ознайомлюються з безцінними документами Ніжинської вищої школи. У музеї вони можуть побачити портрети засновників, викладачів та славетних випускників вузу, ознайомитися з підручниками, навчальними посібниками, фізичними приладами, якими користувалися

гімназисти та студенти минулих поколінь. У музеї Гоголя студентів чекає розповідь про життєвий та творчий шлях одного з випускників Ніжинської гімназії вищих наук – Миколи Гоголя. Неабияке враження на першоккурсників справляє картина галерея, де представлені картини художників різних шкіл і напрямків від Доби Відродження до ХХ століття. Жоден навчальний заклад не має такої скарбниці, адже тут зібрано більше 200 полотен. Знайомством з вузом, його історією, музеями не закінчується знайомство з містом, його історичними та архітектурними пам'ятками, адже в тисячолітній історії, як у краплині води, відтворились історія України та її народу.

Однією з навчальних дисциплін на філологічному та історичному факультеті є культурно-мистецьке та літературне краєзнавство. Предмет дає можливість студенту доторкнутися до тієї частини культури, яка є для нього найближчою, "ще раз повернутися до рідної оселі, до того, чим жили його предки, чим живуть його земляки".

Вивчення не обмежується лекціями та семінарськими заняттями, важливе місце займає пошукова, дослідницька робота, а в позааудиторній роботі особливе значення мають екскурсії.

Вивчаючи тему "Культурні центри та осередки", студенти знайомляться зі сторінками вікової історії розвитку культури та літератури Чернігівщини. Окрім екскурсій по місту Ніжину, студенти відвідають Чернігів, де знайомляться з відомими пам'ятниками архітектури і скульптури та музеями. Традиційною стала екскурсія до Новгород-Сіверського. Огляд міста та його пам'яток, відвідування краєзнавчого музею та музею "Слова о полку Ігоревім", Спасо-Преображенського монастиря не залишають студентів байдужими.

Збереглися на Чернігівщині і деякі дворянські садиби, які представляли культурні осередки свого часу. Однією з таких пам'яток садиба Тарновських в селі Качанівка. Цікава архітектурна споруда дому Тарновських, чудовий парк, де можна було відпочити і поміркувати про життя, гостинні хазяї – усе це робило садибу привабливою для гостей. Студентам буде цікаво відвідати місця, де Тарас Шевченко малював фрагменти до своїх картин, Михайло Глинка писав свої музичні твори, Ілля Рєпін малював фрагменти до своєї картини "Запорожці пишуть листа Турецькому султанові".

Усе побачене і почуте під час екскурсії допоможе студентам відчувати гордість за минуле свого краю, усвідомити свою єдність з історією країни.

Не можна знання студентів обмежувати тільки культурою і історією свого краю. Адже в Україні дуже багато цікавих місць, які доповнять знання студентів з історії своєї країни особливостями життя й розвитку різних її регіонів. Музей етнографії та архітектури в селі Пирогово, що знаходиться під Києвом, дає можливість у мініатюрі представити студентам всю Україну. Окрім того, що студенти знайомляться з будівлями різних регіонів України, вони можуть побачити витвори народних умільців і навіть спробувати свої сили в тому чи іншому ремеслі.

Розроблені екскурсійні маршрути по визначних історичних та культурних місцях України в різні регіони. Прикладом можуть служити екскурсії до м. Ужгорода, Львова, Кам'янця-Подільського, Одеси, Умані (парк "Софіївка"), Білої Церкви (парк "Олек-сандрія").

Отже, ми бачимо, що екскурсія відіграє значну роль як у навчальному, так і виховному процесі. Побачене й почуте збагачує знання студентів, сприяє їх творчій активності, виховує любов до батьківщини, готує до подальшої професійної діяльності. Адже під час екскурсії студенти вчать готувати і проводити екскурсії самостійно, а також усвідомлюють, що цей вид роботи розкриває великі можливості перед учителем в організації навчально-виховного процесу.

Література

1. Байда І. А. Одиссея по парку Софіївка – К., 2002. – С. 46.
2. Емельянов Б.В. Экскурсоведение. – М., 2002. – С.195.
3. Пінчук Т.Д. "Білим лебедем зуть..." – Ніжин, 2003. – С.69.
4. Самойленко Г.В. Краєзнавство культурно-мистецьке та літературне – Ніжин, 2001. – С.148.

ДО ПИТАННЯ ПРО ТЕХНОЛОГІЇ ВДОСКОНАЛЕННЯ УСНОГО МОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ

Валентина Кучерявець (Ніжин, Україна)

Для вчителя, в чийй професійній діяльності спілкування з людьми займає одне з чільних місць, майстерність усного мовлення є запорукою успішності педагогічних впливів, досягнення ситуацій колективного духовно-естетичного переживання. Однак доводиться констатувати, що в системі вузівської освіти завдання оволодіння майбутнім вчителем навичками ефективного усного мовлення здебільшого тільки ставиться, а не реалізується, тому й майстерність вербального самовираження та взаємодії формується фрагментарно, безсистемно, точніше кажучи, стихійно. До того ж, рівень суспільно-політичного публічного мовлення на різних рівнях настільки низький, що нездатен мотивувати особисті зусилля студентів до вербального самовдосконалення. Педагогічна практика засвідчує, що більшість майбутніх учителів у навчально-виховній діяльності прагнуть скорочувати тривалість усного викладу матеріалу, часто вдаючись при цьому до маскувальних маніпуляцій (перш за все, до заміщення усного слова озвученням писемних джерел, як через заучування фрагментів, так і безпосереднє зчитування з конспекту чи посібника, а також до надмірної "рефератизації" навчального процесу).

Зміст курсу педагогічної майстерності відкриває певні можливості для формування навичок та вмій дієвого усного мовлення майбутнього вчителя, а саме: володіти силою, висотою, темпом, рухливістю, гучністю голосу та нормативною дикцією; підпорядковувати правильне дихання структурі й логіці висловлювання; добирати адекватні до задуму слова, конструювати речення відповідно до норм мовлення; володіти інтонацією залежно від змісту й мети словесної дії; логічно правильно передавати свої та авторські думки; здійснювати емоційно-експресивний вплив на слухача; прогнозувати ефективність словесної дії у виховному процесі; створювати в інших приємне враження про себе та ін. З цією метою студентам пропонується, зокрема, виконання індивідуального навчально-дослідного завдання на тему: "Аналіз ситуації мовлення", мета якого полягає у закріпленні уявлення про особливості та умови ефективності усного мовлення вчителя, розвитку вмій визначати сильні та слабкі сторони власного "слова", формуванні установки на самовдосконалення особистої мовленнєвої діяльності.

Першим кроком до виконання завдання є опрацювання змісту відповідних розділів підручників та посібників із педагогічної майстерності та додаткової самостійно підібраної літератури і складання розгорнутого письмового висловлювання "Особливості усного мовлення вчителя". Така теоретична підготовка є необхідною для опрацювання таблиці "Помічники та бар'єри мовлення", яка пропонується викладачем. У таблиці наводиться перелік основних "помічників мовлення" (П), серед яких: впевненість в собі, висока самооцінка; знання предмета мовлення; легке хвилювання, яке мобілізує творче натхнення; здатність навіяти слухачеві необхідні внутрішні стани і т.д., та "бар'єрів мовлення" (Б): страх "перед очима"; невпевненість у своїх силах, здібностях, можливостях; невміння викликати стан натхнення; зосередженість на попередньо заготовленому тексті; відчуття браку потрібних слів та ін.

Наступний крок – аналіз ситуацій мовлення, як власного, так і колег, викладачів, учителів; слід зауважити, що це може бути як ефективне, зразкове мовлення, так і приклади "публічного провалу", причин якого необхідно дошукатися. За результатами аналітичної діяльності необхідно, користуючись вищевказаною таблицею, скласти формулу кожної вивченої ситуації та оцінити її результативність за 12-бальною системою, а також встановити постійних помічників власного мовлення та найтипівіші особисті мовленнєві бар'єри, які вимагають щонайшвидшого подолання.

Дозволимо собі навести приклад самоаналізу ситуації мовлення-відповіді на занятті з культурології, здійсненого студенткою філологічного факультету: "Формула ситуації: $P(6+14+16)+B(1+2+3+5+13+15+19)=5$ балів (у даному випадку числа – це номер "помічника" чи "бар'єру" в таблиці). Я оцінила своє мовлення п'ятьма балами, оскільки, вважаю, не була достатньо переконливою, не змогла викликати достатнього інтересу ні в колег, ні у викладача. На мою думку, моєю найбільшою невдачею є надмірне хвилювання. Коли я почала дошукуватись його першопричин, то зрозуміла, яке у нього глибоке і міцне коріння. По-перше, мушу собі признатись – я не досить добре знала матеріал і постійно відчувала страх, що викладач поставить мені додаткове запитання, а я не знатиму, як відповісти. Іще я зрозуміла, що десь глибоко в мені постійно присутнє переконання, що я обов'язково осоромлюсь. Воно викликане страхом бути висміяною, і це додає мені додаткових негативних переживань, які я завжди беру близько до серця. Зазвичай я відношусь з

недовірою до людей, особливо незнайомих, мені важко дивитись їм у вічі, я відчуваю страх "перед очима". Кожен раз, виходячи до дошки, я почуваюся ніяково, бо відчуваю якусь неповноцінність у зовнішньому вигляді, саме тому, коли я відповідаю, тон голосу стає надмірним, тобто я намагаюся говорити голосно і нешвидко, мабуть, я хочу так захиститися, компенсувати свою невпевненість. Та хоч я і говорю голосно, однак висловлююсь емоційно, виразно, допомагаю собі жестами. І мені здається, це у мене виходить, хоч і не завжди в такій мірі, як хотілося б. До того ж я непогано висловлююсь українською мовою, фактично без граматичних і лексичних недоліків, а цього разу я ще й особливо контролювала себе, бо знала, що за помилки під час мовлення мені можуть знизити оцінку".

Як бачимо, аналіз ситуацій мовлення змушує підходити до формування мовленнєвих навичок та вмінь не просто як до механічного, суто "технічного" процесу, а спонукає максимально індивідуалізувати і "психологізувати" його, оскільки розширює коло факторів, які зумовлюють результативність мовленнєвої діяльності, даючи більш глибоке уявлення про "поле" мовлення, на якому виростає "зерно" – слово, сказане перед аудиторією. Ми опрацювали результати аналізу 105 ситуацій мовлення (всі виконані студентами філологічного факультету, переважно дівчатами) і можемо назвати ті бар'єри, які здаються важкоздоланими майбутнім вчителям мови і літератури: низька самооцінка, низька оцінка власної зовнішності, яка блокує комунікаційні канали, породжує тотальний страх "перед очима"; недостатній інтелектуальний рівень; попередній досвід негативного/неадекватного оцінювання; слабка воля, нездатність/нетренованість саморегуляції; укорінена звичка "репродукції", що блокує натхнення, не дозволяє досягти стану "відчуття мовлення". Ось якими коментарями супроводжуються ці висновки: "Коли викладач просить відірватись від конспекта, з'являється тремтіння в руках і навіть легке заїкання"; "Найменший натяк (словом, чи поглядом, чи жестом), що я говорю щось неправильно, і моя проблема (занижена самооцінка, невпевненість у своїх силах) "скручує" мене, і я починаю боятися висловлюватись, з'являється сильне серцебиття, я забуваю слова..."; "Відчуття браку потрібних слів – це найстрашніше: в голові крутиться, а сказати не можу. Я немов дитина, що тільки вчиться розмовляти"... Таким чином, аналіз ситуацій мовлення допомагає відкрити особистісні причини неефективного вербального самовираження, що може стати поштовхом до усвідомленої цілеспрямованої роботи над собою: "Добре, що я проаналізувала себе, – мені не дуже сподобалось те, що я побачила: я уникаю контакту з очима співрозмовника і дивлюсь на нього ніби збоку. Тепер я буду тренувати "прямий" погляд".

Слід зазначити, що не всі наявні бар'єри усвідомлюються мовцями, зокрема, такі як "тихий голос", "уповільнене мовлення", "неадекватність логічних наголосів", "неприємний тембр голосу (гугнявість, металічність наголосу та ін.)" не були відзначені в жодному аналізі, хоча в реальності вони присутні, щоправда, у невеликої кількості студентів. За нашими спостереженнями, ці характеристики не сприймаються майбутніми вчителями як визначальні для результативності вербальної взаємодії; "надмірне хвилювання" (аж до сухості в роті, нудоти), а також "страх перед очима" – ось з чим вони готові боротися. Узагальнимо шляхи самовдосконалення усного мовлення, визначені студентами-філологами: у навчальному процесі якомога частіше говорити не з листка, розширювати досвід мовлення "очі в очі"; долати бажання брати участь у звичному студентському ритуалі (один питає – один відповідає – інші не слухають); виробляти звичку читання української класики, а також написання власних творів, зокрема віршів українською мовою; виробляти в собі гуманістичне ставлення до співрозмовника, оскільки саме це найперше формує зворотну позитивну реакцію і підсилює мовця в процесі мовлення; вдосконалювати навички саморегуляції, виробляти гнучкість власної психіки задля швидкого досягнення "відчуття мовлення".

Література

1. Капська А.Й. Гра як активний метод навчання студентів майстерності слова // Рідна школа. – 1991. – № 10. – С. 71–73.
2. Савенкова Л.О. Професійне спілкування майбутніх викладачів як об'єкт психолого-педагогічного управління: монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 212 с.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ "РОЗУМУ" В МОВНІЙ КАРТИНІ СВІТУ УКРАЇНЦЯ

Олена Нецерет (Ніжин, Україна)

Традиційно мовна картина світу розуміється як сукупність знань про світ, закріплена у мові. Людська свідомість, яка сприймає об'єктивну дійсність і формує її суб'єктивний образ, відіграє роль посередника між культурою і мовою. У свідомості культурна інформація фільтрується, переробляється, систематизується. Свідомість же відповідає й за вибір мовних засобів, які втілюють цю інформацію в конкретній комунікативній ситуації для реалізації комунікативних задач.

Термін "мовна картина світу" передбачає вивчення мови з точки зору фіксації і збереження усього комплексу знань і уявлень про навколишній світ. У мовній картині світу відображається уся сукупність духовного і матеріального досвіду людей, які говорять однією мовою. Уявлення про світ позначаються мовою і відображають знання і культуру носіїв даної мови. Властивий мові спосіб концептуалізації дійсності універсальний, але в той же час і національно специфічний, оскільки носії різних мов можуть бачити світ дещо по-різному, через призму своїх мов. У зв'язку з чим учені говорять про національну мовну картину світу, яка втілює в собі стійкий, повторюваний у сприйнятті окремими представниками того чи іншого народу образ світу. Національна мовна картина світу виявляється у поведінці народу в стереотипних ситуаціях, у спільних уявленнях етносу про дійсність, у висловлюваннях і наявності загальної думки, у говірках, прислів'ях, стійких виразах, афоризмах. Вона віддзеркалює світогляд і світосприйняття народу, зафіксоване у мовних формах, певний тип культури. Зміст цілісної мовної картини світу й окремого її фрагменту складається з універсальних і культурно специфічних смислів, обумовлених особливостями концептуалізації. Можна говорити про те, що мовна картина світу – це є образ світу, створюваний лінгвістичними засобами усіх підсистем мови: фоносемантикою мови, номінативними (лексемами і фразеологізмами), граматичними, дискурсивними засобами. Найбільші "світоглядні" можливості має лексична система мови. Відтворення мовної картини світу можна проводити шляхом аналізу характерних для даної мови концептів, які є значимими для даної культури і демонструють, як правило, відсутність перекладного еквіваленту, тобто погано перекладаються іншою мовою, виявляючи специфічні компоненти значень.

Дослідження концептів як складних і цікавих феноменів, пов'язаних з психікою людини, особливостями її сприйняття й опису дійсності, втіленого в різних мовних одиницях, ведеться в декількох напрямках. Це, зокрема, аналіз концептів, що належать до різних мовних культур, що дозволяє визначити національну специфіку того або іншого концепту, порівняльно-співставний аспект дослідження декількох концептів однієї мови з метою осягнення феномену певного фрагмента картини світу, а також вивчення окремих концептів конкретної особистості, які дають можливість реконструювати фрагмент наївної картини світу людини, відображений у мові. Концептуалізація являє собою осмислення інформації, яке формує наше уявлення про світ у вигляді концептів – фіксованих у свідомості людини значень. У визначенні Ю.С.Степанова концепт – це "сгусток культури в сознании человека; то, в виде чего культура входит в ментальный мир человека, тот "пучок" представленный, понятий, знаний, ассоциаций, который сопровождает слово. И, с другой стороны, концепт – это то, посредством чего человек рядовой, обычный человек, не 'творец культурных ценностей' – сам входит в культуру, а в некоторых случаях и влияет на нее" [4, с.42]. Залежно від основоположної форми пізнання (когніції) утворення концептів може відбуватися різними способами: на основі безпосереднього сприйняття об'єкту органами чуття, тобто на основі чуттєвого досвіду; на базі теоретичної і експериментальної пізнавальної діяльності; в результаті наочно-практичної або розумової діяльності; на основі спілкування з використанням вербальних і невербальних засобів. Указані способи концептуалізації в процесі структуризації результатів обробки інформації в концепт, як правило, комбінуються.

У наукових дослідженнях інколи розрізняють "мовну картину світу" і "концептуальну картину світу". Питання про їх співвідношення є дискусійним. На думку більшості вчених, основу мовної картини світу складає саме концептуальна картина світу. "Каждый естественный язык отражает определенный способ концептуализации (восприятия и организации) мира, при этом значения, которые выражаются в языке, формируют единую систему взглядов, представляющую собой некую "коллективную философию", которая "навязывается" всем носителям языка в качестве обязательной", – пише Ю.Д.Апресян [1, с.34].

Метою даної статті є вивчення окремого фрагменту української мовної картини світу – інтелектуальної діяльності людини, представленої концептами ум і розум, які в українській мовній картині світу складають частину внутрішнього світу людини і являють собою ментальну сферу людської діяльності. Матеріалом для дослідження слугують мовні конструкції, що містять репрезентанти концепту думка й об'єктивують ту або іншу ознаку аналізованого концепту, виокремлені нами методом суцільної вибірки із словників української мови. Конструкції, відзначені в словниках, містять закріплене узусом слововживання, а отже, відображають певні знання про світ і людину, менталітет і духовну спадщину українського народу. Словарне тлумачення дає можливість безпосередньо побачити характер позначеного словом концепту, виявити когнітивну семантику лексеми. Актуальність дослідження обумовлена пильною увагою науковців до проблеми концептуалізації світу (зовнішнього і внутрішнього), а також особливим інтересом до проблеми віддзеркалення в мові концептів внутрішнього світу людини, традиційно важких для лінгвістичного, психолінгвістичного і когнітивного опису.

Всякий концепт характеризується здатністю до реалізації у різній знаковій формі. Для активізації у свідомості мовника окремого концепту можна використовувати не тільки конкретну лексему, але й синонімічні та антонімічні утворення, до нього можна апелювати й паралінгвістичними засобами. Така сукупність мовних одиниць, які об'єднані спільністю змісту і відображають понятійну, предметну або функціональну схожість, утворює семантичне поле.

Чим більш різноманітний потенціал знакового вираження концепту, тим більш давнім є цей концепт і тим вища його ціннісна значимість у рамках даного мовного колективу.

Словникові статті демонструють широкі парадигматичні зв'язки, що мають відношення до аналізованого концепту. Уявлення про інтелектуальну діяльність у носіїв української мови пов'язано з такими значеннями, як "певний склад, характер мислення", "загальний інтелектуальний розвиток, рівень пізнання, знань кого-небудь", наприклад: *доходить своїм (власним) розумом* – самостійно осмислювати, усвідомлювати кого-небудь; *жити своїм (чужим) розумом* – дотримуватись у житті власних (або чужих) поглядів, переконань і т. ін.; *не з твоїм (моїм і т. ін.) розумом робити що* – у когось недостатньо знань, уміння, здібностей для здійснення чого-небудь; *природний розум* – закладена від народження здатність людини мислити; *своїм розумом* – самостійно.

Концепт "розум" вживається й у значенні "мислення", "розсудливість": *брати розумом над ким* – перевершувати кого-небудь у здатності мислити логічно, правильно і т. ін.; *втрачати розум* – позбуватися здатності ясно, чітко, правильно мислити, ставати психічно ненормальним; *розум потьмарило що кому, чий* – хтось втрачає ясність думки, мислення; *спастися з розуму* – збожеволіти; *чи ти (він, вона) сповна розуму?* – уживається при вираженні здивування, застереження, коли хтось діє необачно, необдуманно. Слово "ум" частіше за все має те ж значення, що й "розум".

В українській мовній свідомості "розум" асоціюється з кмітливістю, мудрістю, розсудливістю. Наприклад, про кмітливу, розумну людину говорять: *розуму не позичати, розуму як накладено, бистрий на розум*. Синонімічний ряд включає такі лексеми: *ум, глузд, книжн. інтелект, розм.. кебета, тямка; розумно (з розумом), мудро, розважно, розсудливо, тверезо*.

Антонімічні значення передаються виразами: *без царя в голові, святий дурень, без сьомої клепки у тім'ї, без царя в голові*. Словникова стаття фіксує наступні антонімічні значення, що розкривають сутність концепту "розум": *розуміння – нерозуміння, розумненький – нерозумненький, розумник – дурень, розумниця – дурна (в знач. ім.), розумно – нерозумно; кмітливий – тупий, мудрий – тупий – глупий, мудрощі – тупота, дурість, мудріти – дуріти, тямущий – нерозумний*.

Звертає на себе увагу той факт, що концепт "розум" в українців співвідноситься з поняттям "голова". Так, значення "світла голова, твереза голова" демонструє цілий ряд прислів'їв і приказок українського народу: *голова варить, мати голову на плечах, мати розум у голові, мати лій у голові, метикована голова* та ін. При необхідності вказати на відсутність розуму (коли говорять про некітливу людину, не здатну тверезо мислити) також звертаються до "голови": *без царя в голові, дубова голова, голова напхана половою, голова з вухами, капустана голова, без царя в голові*. Концепт "розум" представлений і словами з протилежною семантикою, наприклад, *дурний, нерозумний, тупий* і под.: *святий дурень; дурний аж світиться; дурний, хоч об дорогу вдар; дурний піп хрестив; мудрого шукай, дурного обходь*. В якості окремих репрезентантів даного концепту виступають

лексеми *макітра*, *туман*, *олух* у таких говірках та прислів'ях, як *туман вісімнадцятий*, *мати порожню макітру*, *олух царя небесного*.

Таким чином, наскільки неоднорідним є уявлення носіїв української мови про розум, настільки широко концепт "розум" реалізується у мові. Аналіз матеріалів словникових статей зі словом "розум", "ум" розкриває національно-культурну специфіку концепту "розум" у мовній картині світу українця. Національно-культурна своєрідність концепту обумовлена існуванням людини в певному національно-культурному середовищі: мова об'єднує людей в етнічну спільноту через концепти.

Література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. – Т. II. – М., "Языки русской культуры", 1995.
2. ВТС СУМ / Голов. ред. В.Т.Бусел, редактори-лексикографи: В.Т.Бусел, М.Д.Василега-Дерибас, О.В.Дмитрієв, Г.В.Латник, Г.В.Степенко. – К.: Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005.
3. Полюга Л.М. Словник антонімів і фразеологічних антонімів української мови / За ред. Л.С.Паламарчука. – К.: Довіра, 2004.
4. Степанов Ю.С. Константы: Словарь русской культуры. Опыт исследования. – М.: Школа "Языки русской культуры", 1997. – С. 40–76.
5. Шкільний словник української мови: синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, фразеологізми / Уклад. Т.К. Співак. – Харків: Весна, 2008.

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ МОЛОДІЖНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УКРАЇНИ ТА БІЛОРУСІ

Олег Лісовець (Ніжин, Україна)

Важливою умовою становлення і розвитку держави є підвищена увага до підростаючого покоління, до проблем його соціалізації та виховання. Невід'ємною складовою сучасного соціовиховного простору виступають громадські молодіжні організації, які перетворюються на важливий і унікальний інститут соціалізації, доповнюючи вплив сім'ї, школи та інших соціальних інститутів. Незважаючи на розрізненість за ознаками, напрямками, формами та методами роботи сучасних громадських молодіжних організацій значна увага в їх діяльності приділяється національному вихованню молоді. Загалом проблема національного виховання у позашкільному середовищі порушувалась ще Г.Ващенком, А.Макаренком, С.Русовою, В.Сухомлинським, К.Ушинським. Але в сучасних умовах становлення громадянського суспільства, створення національної системи виховання актуальним залишається дослідження змісту національного і, зокрема, національно-патріотичного виховання у діяльності громадських молодіжних організацій.

Метою даної статті є визначення ролі та місця національно-патріотичного виховання у змісті роботи громадських молодіжних організацій України та Білорусі, шляхом порівняльного аналізу статутних документів та програм громадських молодіжних організацій цих країн.

Для успішного будівництва демократичної держави необхідно, щоб підростаючі покоління мали високу національну свідомість і самосвідомість, які є фундаментом для розвитку особистості, осмислення змісту її життя і діяльності. Це сприяє глибокому розумінню потреб, інтересів свого народу на всіх етапах його розвитку. Іншими словами, пріоритетного значення набуває саме національне виховання як важлива складова освітньо-виховного процесу. Під національним вихованням ми розуміємо "історично зумовлену і створену самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна і матеріальна культура нації, формується національна свідомість і досягається духовна єдність поколінь" [2, с. 229]. Відповідно, головною метою національного виховання є набуття молодим поколінням соціального досвіду, успадкування духовних надбань народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді, незалежно від національної приналежності, рис громадянина держави, розвиненої духовності, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури. Однією з важливих складових національного виховання є національно-патріотичне виховання. Основною метою

національно-патріотичного виховання молоді в умовах громадської молодіжної організації є формування свідомого патріота, здатного забезпечити прогресивний поступ нації. Воно має виступати як гнучка саморегулююча система, яка оперативно реагує на національні, освітньо-культурні, суспільні та інші потреби особистості, забезпечує культурне і професійне самовизначення, тобто здійснює активний вплив на становлення молодих громадян-патріотів держави. Серед основних завдань національно-патріотичного виховання молоді в умовах громадської молодіжної організації вагоме місце надається формуванню у молоді національних цінностей та патріотичних переконань.

Разом з тим реалізація цих завдань сучасними громадськими молодіжними організаціями в Україні та Білорусі має певні особливості та відмінності. Це зумовлюється, насамперед, різними умовами та специфікою становлення і розвитку молодіжного руху в цих країнах.

Якщо в Україні сучасний організований молодіжний рух представлений більш ніж сотнею лише всеукраїнських громадських молодіжних організацій (на початок 2008 року – 150 [4]); то в Республіці Білорусь чітко простежується гегемонія однієї громадської молодіжної організації – Білоруського республіканського союзу молоді. На прикладі цієї організації можна простежити, яке місце відводиться національно-патріотичному вихованню у діяльності білоруських громадських молодіжних організацій.

Одним з головних статутних завдань діяльності БРСМ є "виховання у членів ГО "БРСМ" патріотизму, як найважливішої духовної і соціальної цінності" [5].

А оскільки БРСМ як найчисельніше молодіжне об'єднання країни є співвиконавцем республіканських програм в галузі здійснення державної молодіжної політики, то предметом його діяльності виступає "реалізація молодіжних програм спрямованих на патріотичне і культурне виховання, громадське становлення особистості, пропаганду здорового способу життя, створення умов для самореалізації молодих людей" [5].

Пріоритет національно-патріотичного виховання простежується вже у назвах основних програм, акцій, проектів, реалізованих БРСМ лише за останні роки: акція "Салют Перемозі – Слава Білорусі", Всебілоруський проект "Перше слово "МАМА", Програма "Будущее Родины Строить Молодым", акція "Ми – громадяни Білорусі!", акція "За Білорусь", акція "Разом за сильну і процвітаючу Білорусь!", акція "За улюблену Білорусь!", акція "Квітней, Білорусь!", акція "Служимо Білорусі!" та інші. Проаналізувавши їх зміст, можна визначити, що національно-патріотичне виховання у діяльності БРСМ спрямовується на:

- зміцнення громадянської позиції, почуття патріотизму, загальнолюдських цінностей ("Квітней, Білорусь!");
- формування у молоді любові до Батьківщини, пошани до її історії, дбайливого ставлення до Державної символіки Республіки Білорусь, національних традицій ("За Білорусь");
- підвищення значення поняття "громадянин Республіки Білорусь" у свідомості 16-річних підлітків, які вперше одержують паспорт громадянина Республіки Білорусь ("Ми – громадяни Білорусі!");
- виховання у молоді пошани до трудових подвигів старшого покоління, збереження і примноження традицій молодіжного руху ("Разом за сильну і процвітаючу Білорусь!");

Детальніше розглянемо зміст акції "Ми – громадяни Білорусі!", яка є показовою для характеристики національно-патріотичного виховання у діяльності БРСМ. Її метою є підвищення значення поняття "громадянин Республіки Білорусь" у свідомості 16-річних підлітків, які вперше отримують паспорт громадянина Республіки Білорусь; а завданнями:

- забезпечення процесу інформування юних громадян Білорусі про їх права і обов'язки, основи білоруського законодавства і державного устрою, сучасну внутрішню і зовнішню політику Республіки Білорусь і т.п.;
- мотивування 16-річних підлітків на соціально-значущу діяльність на благо суспільства і держави, включення у процеси діяльності громадських організацій;
- створення цікавих, змістовних моделей проведення церемоній урочистого вручення паспортів 16-річним громадянам Республіки Білорусь;
- розробка і запровадження механізмів привернення уваги державних структур і громадських організацій до проблем громадянського виховання молоді.

Акція приурочена до дня Конституції Республіки Білорусь і проводиться 15 березня 2007 року територіальними комітетами БРСМ, які самостійно визначають форми і методи своєї діяльності у рамках акції, наприклад, організовуючи: класну годину "Ми – громадяни Республіки Білорусь!" в старших класах середніх загальноосвітніх шкіл; радіопроєкти, круглі столи, семінари, ток-шоу за участю 15-16-ти літніх підлітків, людей, нагороджених державними нагородами, і почесних громадян; демонстрації кінофільмів і театральних

постановок громадсько-патріотичного змісту для молоді; соціологічні опитування населення з подальшою публікацією результатів у місцевих виданнях; зустрічі юних громадян з представниками законодавчої і виконавчої влади; збір побажань, ідей і пропозицій юних громадян республіки на адресу Президента Республіки Білорусь; церемонії урочистого вручення паспортів 16-річним громадянам Білорусі.

Разом з урочистим врученням паспортів також роздається спеціальна інформаційно-довідкова літератури, листівки БРСМ, текст Конституції і Гімну Республіки Білорусь, пам'ятки з напутніми словами керівників органів влади, територіальних комітетів БРСМ.

Наголосимо, що досвід подібної діяльності є надзвичайно цінним і актуальним для України, де не існує аналогів даної акції. Далі проаналізуємо яким же чином здійснюється національно-патріотичне виховання громадськими молодіжними організаціями України. Слід відмітити, що на державному рівні діяльність громадських молодіжних організацій у даному напрямі всіляко підтримується і заохочується. Зокрема, у щорічному Конкурсі проектів програм, розроблених громадськими організаціями щодо дітей, молоді, жінок і сім'ї, який проводиться Міністерством у справах сім'ї, молоді і спорту серед пріоритетних проблем, на розв'язання яких мають бути спрямовані проекти програм, визначено – "Формування національного світогляду, підтримка творчих ініціатив дітей та молоді". В рамках даної проблеми передбачається:

- формування національної свідомості, патріотичне виховання;
- пропаганда моральних і культурних цінностей українського народу, сприяння проведенню державних, українських народних та традиційних свят із залученням молоді;
- виховання у дітей та молоді поваги до історичного минулого українського народу, формування історичної свідомості;
- розвиток інтелектуальних і творчих здібностей дітей та молоді;
- залучення молоді до збереження культурних надбань українського народу, встановлення міжнародного та міжконфесійного порозуміння, міжрегіональної співпраці;
- розвиток молодіжного та дитячого туризму, виховання у дітей та молоді екологічної свідомості;
- військово-патріотичне виховання дітей та молоді [3].

Але аналіз програм за 2005–2008 роки показує значну більшу активність у національно-патріотичному вихованні громадських дитячих організацій ("Пласт", "Січ", "Козаченьки"), ніж молодіжних.

Серед всеукраїнських громадських молодіжних організацій, які реалізують програми по національно-патріотичному вихованню виділимо: Молодий Народний Рух (програма "Я патріот"), Центр молодіжних ініціатив "Школа лідерів" ("Патріотичне виховання молоді"), Молодіжна Морська Ліга України ("Програма військово-патріотичного виховання молоді"), Союз молоді регіонів України (Сприяння залученню молоді до збереження та розвитку національних традицій українського народу "Культурне єднання"), Кадрова спілка молодих політиків і управлінців (програма патріотичного виховання молоді "МолНія"), МГО "Молодіжний колорит" (освітньо-патріотична програма "На порозі нової України"), МГО "Професіонал" ("Семінари для молоді "Вибір ХХІ століття – патріотизм"), Фонд "Молода Україна" (Всеукраїнська культурологічна програма "Я патріот").

Основними формами та методами здійснення національно-патріотичного виховання молоді в рамках цих програм стали:

- організація та проведення інформаційних заходів (виготовлення і розповсюдження поліграфічної продукції, створення веб-порталу, інформаційних банерів у мережі Інтернет);
- організація і проведення освітньо-наукових заходів (круглих столів, семінарів та тренінгів, наукових конференцій);
- організація та проведення краєзнавчо-туристичних заходів (екскурсії, походи).

Для прикладу охарактеризуємо всеукраїнську молодіжну освітньо-патріотичну програму "На порозі нової України" [4], яка була реалізована у 2007 році ВМГО "Молодіжний колорит". Основною метою програми було формування національної свідомості, патріотичне виховання молоді шляхом залучення її до вивчення історії рідної країни та виховання поваги до історичного минулого українського народу; активізація участі молоді у суспільних процесах. Основні завдання програми:

- привернути увагу громадськості щодо подій українського національно-визвольного руху 1917-1918 років;
- провести "круглі столи" в регіонах України з нагоди з 90-ї річниці заснування першого українського уряду – Української Центральної Ради та створення Української Народної Республіки;
- провести всеукраїнську науково-практичну конференцію "На порозі нової України";

- видати поліграфічну продукцію з метою її поширення серед учасників програми (календарики, плакати, роздатковий матеріал);
- видати буклет "Етапи формування української державності" за результатами проведення програми;
- ознайомити молодь з дослідженнями вітчизняних та зарубіжних дослідників стосовно подій українського національно-визвольного руху;
- поглибити співпрацю між молодіжними організаціями, які опікуються питаннями патріотичного виховання молоді;
- формування політико-правової культури молоді, лідерських якостей, заохочення їх до активної участі у суспільних процесах;
- інформаційне забезпечення реалізації державної політики щодо молоді.

На виконання вищезазначених завдань ВМГО "Молодіжний колорит" протягом вересня – жовтня 2007 року проведено "кругли столи" в регіонах України (Київ, Черкаси, Запоріжжя, Івано-Франківськ, Донецьк, Маріуполь, Ужгород, Дніпропетровськ, Тернопіль, Кам'янець-Подільський, Харків, Львів, Одеса, Вінниця, Миколаїв), учасниками яких стали студенти вищих навчальних закладів регіонів України, аспіранти, старшокласники, представники молодіжних громадських організацій, молодь, що цікавиться питаннями історії України. На них відбулося обговорення подій українського національно-визвольного руху 1917-1918 р., діяльності українського уряду – Української Центральної Ради. 21 листопада 2007 року на базі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя відбулася всеукраїнська науково-практична конференція "На порозі нової України". За результатами проведення програми підготовлено та видано буклет "Етапи формування української державності", який розкриває різноманітні аспекти діяльності Української Центральної Ради, теоретичні і конкретно-історичні проблеми її вивчення.

Проведене дослідження показує, що національно-патріотичне виховання молоді займає помітне місце у змісті діяльності сучасних громадських молодіжних організацій як України, так і Білорусі. Воно передбачає і активно-творчу діяльність національно-патріотичного змісту та утвердження традицій народу; і набуття умінь робити висновки й узагальнення, знаходити і пояснювати причинно-наслідкові зв'язки у суспільних процесах становлення демократичної держави та розбудові національного життя; і засвоєння досвіду історико-культурного і національного розвитку народу.

Подальша робота у даному напрямі, обмін досвідом між громадськими організаціями різних країн (зокрема України та Білорусі) сприятиме національно-патріотичній вихованості молодих людей, яка забезпечується: цілеспрямованим процесом відображення вітчизняної історії та національної культури у свідомості особистості; створенням умов безпосереднього переживання особистісного ставлення до національно-культурного, господарського життя та суспільно-громадських явищ, до інших людей, до себе самого та до своїх дій; виробленням потреби ціннісних ставлень та реальних дій особистості у розбудові національного життя і взаємодії з оточуючим світом.

Література

1. Гавлітіна Т.М. Національно-патріотичне виховання підлітків в умовах позашкільного навчального закладу: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / Ін-т проблем виховання АПН України. – К., 2007. – 20 с.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997. – 376 с.
3. Конкурс проектів програм, розроблених громадськими організаціями, стосовно дітей, молоді, жінок та сім'ї, на 2008 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
4. Міністерство України у справах сім'ї, молоді та спорту. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kmu.gov.ua>
5. Устав Общественного объединения "Белорусский республиканский союз молодежи" [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://brsmok.mycity.by/content/view/25/16/>

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ХУДОЖНІХ ТВОРІВ ІСТОРИЧНОЇ ТЕМАТИКИ

Олександр Забарний (Ніжин, Україна)

Прагнення України стати розвинутою європейською державою потребує досягнення тих перспектив, які має держава в цьому напрямі з огляду на стан освіти, науки і культури, бо саме ці суспільні сфери плачуть розум нації. Система освіти повинна створити передумови для формування особистості, вкоріненої в національний ґрунт і водночас відкритої до цінностей, здатної синтезувати національні й загальнолюдські цінності й давати адекватну відповідь на виклик доби. Саме тому актуальним стає пошук перспективних шляхів розвитку в учнів та студентів відчуття належності до української нації, формуванню потреби реалізувати свій особистісний потенціал у смислового полі української культури.

Важливим фактором формування й розвитку національного світосприймання й світоосмислення є уроки української літератури. Саме в програмі цього шкільного предмету акумульовано культурно-історичний досвід багатьох поколінь, бо українські письменники завжди спирались не лише на естетичні критерії, але й на критерій історичної правди.

Художній твір – це особлива смислова реальність, адресована інтелектуально-почуттєвим можливостям читача. Осягнути ідейно-художній зміст твору означає яскраво уявити й пережити зображені в ньому картини життя, пізнати людські характери, проїнятися настроями, відображеними письменником, сприйняти його точку зору на зображуване і скласти свою власну.

Осягнення смислових глибин художнього тексту і творення ситуації смислосудування має забезпечити теоретично осмислений, науково обґрунтований аналіз літературного твору в єдності його змісту і форми.

При здійсненні цього аналізу необхідно акцентувати увагу школярів на способи трансформації документально-фактичного матеріалу у творі; поєднання історичної достовірності з художнім вимислом і домислом; актуалізацію сучасних авторів проблем у художньо змодельованому минулому; вияв історизму авторського мислення на різних рівнях твору; соціально-історичну зумовленість руху свідомості персонажів історичного твору.

Основними методами, застосовуваними в ході аналізу текстів історичної прози, слід обирати метод бесіди, спостереження над текстом твору, проблемно-пошуковий і смисловий аналіз (маємо на увазі використання елементів аналізу хронологічного, символічного, мовно-стилістичного рівнів художнього тексту).

Основні напрямки роботи на уроках з вивчення історичної епіки мають торкатись, на нашу думку, спостережень над способами трансформації історичного матеріалу в тексті твору, що полегшує сприймання й усвідомлення понять про співвідношення історичної правди і авторського вимислу в тексті. Необхідними також є спостереження над художньою реалізацією історичного конфлікту у творі, над способами розкриття авторської концепції людини в історії, над рівнями і формами вияву історизму авторського мислення в тексті твору. Крім того, в систему аналітичної роботи над текстом історичної епіки мають органічно вкраплюватися елементи дослідження специфіки художньої мови, засобів моделювання історичної достовірності, атмосфери минулої епохи.

Цікаву методичну систему вивчення історичної прози розробила молода дослідниця М. Давидюк (1). Вона була побудована з урахуванням наступних положень.

1. Роботу щодо формування в учнів навичок сприймання аналізу творів на історичну тему варто розпочати на матеріалі тих текстів, в яких народжується й еволюціонує художня форма осмислення історії народу, тобто від знайомства з творами давньої української літератури. Такий підхід уможливує засвоєння понять про історію народу як предмет художнього зображення, про принципи відтворення історичних подій у художньому тексті.

2. На уроках з вивчення історичної епіки старшокласники повинні засвоїти максимум теоретико-літературних знань, пов'язаних з жанровими константами аналізованих творів, зрозуміти принципи аналізу текстів історичного жанру. Важливим виявляється формування в учнів не лише умінь і навичок аналізу цих творів, практичне закріплення набутих знань і умінь повинно відбуватися в умовах самостійної діяльності – дослідницької, проблемно-пошукової, творчої.

3. Перевіркою засвоєного теоретичного матеріалу та навичок практичної інтелектуальної діяльності та смислотворчості стають уроки позакласного читання з вивчення творів історичного жанру.

4. Аналіз художніх творів історичного жанру вибудувався таким чином, аби в ході засвоєння старшокласниками літературознавчих категорій здійснювався вихід на осмислення понять морально-етичного, історіософського, національного, культурологічного масштабу. Система навчальних завдань, пропорованих учням, є забезпечувати рух читацької думки у смисловий вимір аналізованого твору, сприяти створенню на кожному етапі уроку ситуації побудови смислу у сфері національного. Саме в такий спосіб забезпечується ефективність виховного впливу уроків української літератури на розвиток національної самосвідомості школярів.

Для розвитку творчої, пізнавальної, дослідницької активності учнів, яка б активізувала процес смислобудування, вчителю необхідно створити особливу атмосферу навчального процесу. З цією метою необхідно: а) допомогти учневі набути впевненості у своїх судженнях, навчити його не боятися помилок – це знешкодить внутрішні бар'єри творчого самовияву; б) коректно й ненав'язливо підтримувати прояви фантазії, емоцій, оскільки вони лежать в основі творчості; в) спонукати учнів розширювати свої знання в царині історії, культурології, літературознавства, адже на основі нової інформації можуть виникати нові ідеї; г) допомогти учням осягнути зміст своєї творчої діяльності, бачити саморозвиток своїх умінь – це стимулюватиме саморефлексію.

Реалізація вчителем цих завдань і дозволить учневі виявити свій творчий потенціал, виступити в ролі дослідника, науковця, історика, усвідомити себе суб'єктом діалогу з художнім твором, його автором, з минулою історичною епохою.

Література

Давидок М. Формування національної самосвідомості учнів 9-11 класів на матеріалі історичної прози: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 Ін-т педагогіки АПН України. – К., 2004.

ЗМІСТ

УКРАЇНА – БЕЛОРУСЬ: ІСТОРИЧНА ПАРАДИГМА

Александр Коваленя, Алексей Литвин. Боевое взаимодействие партизанских сил Беларуси и Украины.....	3
Іван Саракавік. Беларуска-українскія навуковыя сувязі 1917–1941 г.г.....	5
Галина Калюжна. До питання історії створення громадських об'єднань українців Білорусі та культурно-просвітницької діяльності Мінського об'єднання українців "Заповіт" Білоруського республіканського об'єднання українців "Ватра"	13
Аляксандр Вабішчэвіч. Культурна-асветніцкае жыццё украінцаў на тэрыторыі Заходняй Беларусі (20–30-я гг. ХХ ст.).....	16
Вячеслав Данилович. Супрацоўніцтва арганізацыі "змаганне" з украінскай арганізацыяй сельроб ў заходняй Беларусі (1927–1930 гг.).....	20
Євгенія Страшко, Петро Овдiєнко. Порівняльні дані виборів до Всеросійських установчих зборів по Могилівському та Чернігівському округах як джерело політичної географії Білорусі та України	23
Євгенія Страшко. Георгій Кониський у культурній спадщині України та Білорусі	26
Євген Луняк. Майбутнє України і Білорусі в поглядах кирило-мефодіївців	30
Олександр Желіба. Національна символіка України і Білорусі: спільні тенденції розвитку	33

ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЛОВ'ЯНСЬКИХ ЛІТЕРАТУР ТА ДІАЛОГ КУЛЬТУР

Григорій Самойленко. Видатний білоруський письменник Ф.Богушевич на Чернігівщині.....	39
Міхаіл Кошалеў. Культурныя ўзаемаўплывы насельніцтва тэрыторыі беларуска-украінскага памежжа: ад старажытнасці да 1-й паловы ХІІІ ст.	48
Уладзімір Навіцкі. Беларуска-украінскія культурныя сувязі ў кантэксце пасляваеннай ідэалогіі сталінізму (1945–1955 гг.)	51
Міхаіл Кошалеў, Таццяна Папоўская. Да пытання развіцця культурных узаемасувязей беларускіх і ўкраінскіх зямель у складзе Вялікага княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай	53
Таццяна Кабржыцкая. Украінскія рэаліі ў жыцці і творчасці першага класіка беларускай літаратуры Вінцэнта Дуніна-Марцінкевіча	56
Вячаслаў Рагойша. Кантакты Рамана Іванычука і Уладзіміра Караткевіча (паводле ліставання)	59
Любоў Соболева. Славуты ўкраінскі дзеяч Піліп Орлік і Беларусь.....	62
Павел Навойчык, Усевалад Рагойша. Україністыка ў Беларускай дзяржаўным універсітэце	64
Эла Дзюкава. Ідэя роднай зямлі і тэма паломніцтва ва ўкраінскай і беларускай літаратурах ранняга сярэднявечча.....	66

Павло Михед. "Прадедовская душа шалит в тебе..." (Про літературознавчий аспект вивчення генеалогії роду Гоголя)	69
Алла Белая. Белорусы в Украине: страницы из истории Нежинского университета ..	78
Валерій Стрілко. Роль літературних перекладів у розвитку і зміцненні українсько-білоруських культурних зв'язків (сучасний аспект)	80
Людмила Мельник. Осип Бодяньський (1808-1877) – життя і наукова діяльність	83
Галина Осіпова. Ф.К.Багушэвіч – погляд праз гады	88
Людмила Король. Філософська танатологія та сучасні пізнання	91

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВ

Сергей Кураш, Татьяна Кураш, Олег Ревуцкий. Асноўныя сучасныя напрамкі паэтычнай лінгваметаралогіі ў аспекце вывучэння ўсходнеславянскіх моў і літаратур (матэрыялы да агляду)	95
Валентина Бережняк. Головні тенденції сучасного мовознавства	99
Людмила Гетман. Русификация или украинизация (к проблеме диглоссии).....	101
Надежда Бондарь. Особенности переводов с близкородственных языков.....	103
Алла Кайдаш. Етнокультурний компонент міфологічних номінацій в українському та білоруському мовному просторі	104
Тетяна Сидоренко. Спонтанна писемна мова в Інтернет-комунікаціях	107
Вікторія Хомич. Транспонування прийменниково-відмінкових форм "праеп+ген" з вихідною семою знаходження чогось без акцентування на конкретній стороні предмета.....	110
Вікторія Бойко, Лариса Давиденко. Образно-семантичні способи фразеологізації у творах Григора Тютюнника	113
Валентина Пащенко. Надбузькополіська система діалектних мікросистем як структурний компонент північноукраїнської макросистеми	115
Віра Коваленко. Концепт "народ" у літературно-художньому дискурсі 1-ої пол. XIX ст.	118
Оксана Банзерук. Колористичний живопис словом Миколи Гоголя	122
Олена Петрик. Поняття девербативної моделі в межах віддієслівних іменників опредметненої дії.....	123
Наталія Клипа. Лексика млинарства в українській та російській мовах	126
Татьяна Бассак. Паралингвистическая ситуация в произведениях Н.В.Гоголя как отражение национальной жестовой специфики.....	129
Людмила Коткова. Метафора в ідіолекті Володимира Винниченка	130
Валентина Сидоренко. В.И.Даль в истории русского литературного языка	134

**НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ ЯК ФАКТОР
СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ**

Станіслав Вдовенко. Соціально-економічні та управлінські фактори розвитку української освіти за кордоном.....	135
Олеся Світгарєєва. Освіта в умовах глобалізації.....	141
Анатолій Щербина. Бути чи не бути 12-річній школі в Білорусі?	143
Людмила Лушник. Роль екскурсії в патріотичному вихованні молоді.....	146
Валентина Кучерявець. До питання про технології вдосконалення усного мовлення майбутнього вчителя	148
Олена Нещерет. Концептуалізація "розуму" в мовній картині світу українця.....	150
Олег Лісовець. Роль національно-патріотичного виховання в діяльності громадських молодіжних організацій України та Білорусі.....	152
Олександр Забарний. Формування національної самосвідомості учнів старших класів у процесі вивчення художніх творів історичної тематики.....	156

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Банзерук Оксана Вікторівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
2. **Бассак Татьяна Федоровна**, преподаватель кафедры русского языка Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя.
3. **Бережняк Валентина Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
4. **Белая Алла Степановна**, кандидат филологических наук, доцент кафедры русского языка Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя.
5. **Бойко Вікторія Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
6. **Бойко Олександр Дмитрович**, доктор політичних наук, професор, ректор Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
7. **Бондарь Надежда Александровна**, кандидат филологических наук, доцент кафедри русского языка Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя.
8. **Вабищевич Александр Николаевич**, кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой истории культуры и религии Брестского государственного университета им. А.С. Пушкина.
9. **Вдовенко Станіслав Михайлович**, доктор наук з державного управління, Радник Посольства України в Республіці Білорусь.
10. **Гетман Людмила Ивановна**, кандидат филологических наук, доцент кафедри русского языка Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя.
11. **Давиденко Лариса Борисівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
12. **Данилович Вячеслав Викторович**, кандидат исторических наук, доцент, заместитель директора по научной работе Института истории НАН Беларуси.
13. **Дзюкава Эла Юр'еўна**, аспірант кафедри славянських літаратур філалагічны факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.
14. **Желіба Олександр Володимирович**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри права та методики викладання історико-правознавчих дисциплін Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
15. **Забарний Олександр Вадимович**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри методики викладання української мови та літератури, декан філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
16. **Кабржыцкая Таццяна Вячаславаўна**, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры славянських літаратур філалагічны факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.
17. **Кайдаш Алла Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
18. **Калюжна Галина**, голова МГОУ "Заповіт", редактор газети "Українець у Білорусі", заслужений працівник культури України.
19. **Клипа Наталія Іванівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

20. **Коваленко Віра Григорівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

21. **Коваленя Александр Александрович**, доктор исторических наук, профессор, директор Института истории НАН Беларуси.

22. **Король Людмила Сергіївна**, аспірант кафедри філософії Національного педагогічного університету імені М.Драгоманова.

23. **Коткова Людмила Іванівна**, аспірант кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

24. **Кошалеў Міхаіл Клаўдзіевіч**, кандыдат гістарычных навук, загадчык аддзела Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

25. **Кураш Сергей Борисович**, кандидат филологических наук, доцент, завкафедрой русского языка Мозырского государственного педагогического университета имени И.П.Шамякина.

26. **Кураш Татьяна Николаевна**, аспирант кафедры русского языка Мозырского государственного педагогического университета имени И.П.Шамякина.

27. **Кучерявець Валентина Григорівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогічної майстерності Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

28. **Литвин Алексей Михайлович**, доктор исторических наук, профессор, зав. Отделом военной истории и межгосударственных отношений Института истории НАН Беларуси.

29. **Лісовець Олег Васильович**, асистент кафедри загальної та соціальної педагогіки і соціальної роботи Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

30. **Ліховий Ігор Дмитрович**, Надзвичайний і Повноважний Посол України в Республіці Білорусь

31. **Луняк Євген Миколайович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

32. **Лушник Людмила Сергіївна**, старший викладач кафедри світової літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

33. **Мельник Людмила Михайлівна**, начальник відділу інформації і діаспори Культурного центру України в Москві.

34. **Михед Павло Володимирович**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту літератури Т.Г.Шевченка НАН України, керівник Гоголезнавчого центру Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

35. **Навіцкі Уладзімір Іосіфавіч**, доктор гістарычных навук, прафесар, вядучы навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

36. **Навойчык Павел Іванавіч**, кандыдат філалагічных навук, дацэнт кафедры славянскіх літаратур філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

37. **Овдiєнко Петро Павлович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

38. **Осіпова Галина Сергіївна**, заввідділу обслуговування бібліотеки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

39. **Папоўская Таццяна Аляксандраўна**, навуковы супрацоўнік Інстытута гісторыі НАН Беларусі.

40. **Пащенко Валентина Михайлівна**, старший викладач кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

41. **Петрик Олена Михайлівна**, фахівець Центру гуманітарної співпраці з українською діаспорою Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

42. **Рагойша Вячаслаў Пятровіч**, доктор філалагічных навук, прафесар, загадчык кафедры тэорыі літаратуры філалагічнага факультэта Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

43. **Ревуцкiй Олег Игоревич**, кандидат філолагічных навук, доцент кафедры рускага мязыка Мозырскага гасударственага педагогічнага ўніверсітэта імені І.П.Шамякіна.

44. **Саітгареєва Олесья Грыгорівна**, старшы вiкладач, здобувач кафедры філосафіі Запорізькага нацiанальнага ўніверсітэта.

45. **Самойленко Грыгорій Васільовіч**, доктор філалагічных навук, прафесар, завкафедры сьвiтовай літэратуры та істарыі культуры Ніжінскага дэраваднага ўніверсітэта імені Мiкола Гоголя.

46. **Саракавік Іван Аляксандравіч**, кандыдат гістарычных навук, дацэнт кафедры тэорыі і гістарыі дзяржавы і права Акадэміі кіравання пры Прэзідэнце Рэспублікі Беларусь.

47. **Сідоренка Валентіна Александровна**, кандыдат філалагічных навук, доцент кафедры рускага мязыка, дырэктар Цэнтра гуманітарнага саауднічэства с украінскай дыаспораў Нежінскага гасударственага ўніверсітэта імені Ніколая Гоголя.

48. **Сідоренка Тэтяна Міхайлівна**, кандыдат філалагічных навук, доцент кафедры украінскай мовы Ніжінскага дэраваднага ўніверсітэта імені Мiкола Гоголя.

49. **Собалева Любоў Паўлаўна**, навуковы супрацоўнік Інстытута гістарыі НАН Беларусі.

50. **Страшко Євгенія Матвіївна**, кандыдат істарычных навук, доцент кафедры істарыі Украіны Ніжінскага дэраваднага ўніверсітэта імені Мiкола Гоголя.

51. **Стрiлко Валерій Васільовіч**, пісьменнік, член Нацiанальнаў спілки пісьменніків Украіны та Спілки білоруськіх пісьменніків; лауреат Міжнароднаў літэратурнаў прэміі ім. І.Франка, літэратурнаў прэміі ім. К.Крапіві

52. **Хоміч Вікторія Іванівна**, кандыдат філалагічных навук, доцент кафедры сацiальна-гуманітарных дысцыплін НАТІ НАУ.

53. **Щербіна Анатолій Павлович**, аспірант кафедры педагогікі Ніжінскага дэраваднага ўніверсітэта імені Мiкола Гоголя.

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

**Збірник матеріалів
Міжнародної науково-практичної конференції**

"Українсько-білоруські культурні зв'язки: історія і сучасність"

Відповідальний за випуск
докт. фіз. мат. наук, професор, О.В. Мельничук
Технічний редактор **В.М. Лозовий**
Комп'ютерна верстка, макетування **А.В. Новгородська**

Збірник виданий за матеріалами Міжнародної
науково-практичної конференції
"Українсько-білоруські культурні зв'язки: історія і сучасність",
яка відбулася 23-24 травня 2008 року в Ніжинському
державному університеті імені Миколи Гоголя.
Матеріали надруковані в авторській редакції.
Автори публікацій відповідають за достовірність
поданої в них інформації

Підписано до друку 24.03.2009. Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Гарнітура Arial Cyr.
Ум. друк. арк. 20,5. Ум. фарб.-відб. 20,5. Обл.-вид. арк. 19,0.
Зам. 0015. Тираж 150 прим.

Комунальне підприємство "Видавництво "Чернігівські береги"
14000, м. Чернігів, вул. Белінського, 11
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 824 від 28.02.2002 р.

Виготовлення ФОП «Лозовий В.М.»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ЧГ № 009 від 12 серпня 2008 року